

Шарқ юлдузи

Адабиёт журнали

1931 йилдан чиқа бошлаган

2008

2-сон

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ

Абдулла Орипов –
таҳрир ҳайъати раиси
Эркин Воҳидов
Хуршид Дўстмуҳаммад
Жуманиёз Жабборов
Омон Мухтор
Минҳожиддин Мирзо
Тўлан Низом
Хайриддин Султонов
Ибройим Юсупов
Пиримқул Қодиров
Охунжон Ҳакимов
Ўткир Ҳошимов

ЖАМОАТЧИЛИК КЕНГАШИ

Бобур Алимов
Туробжон Жўраев
Бойназар Йўлдошев
Бахтиёр Кубеев
Фатҳиддин Муҳиддинов
Ғафуржон Муҳаммедов
Неъматилло Худойберганов
Ислом Шоғуломов
Омонулла Юнусов
Рустам Қосимов

Бош муҳаррир
Сирожиддин Саййид
Бош муҳаррир ўринбосари
Икром Отамурод
Масъул котиб
Муҳаммадҷон Аҳмедов
Наср бўлими мудири
Асад Дилмурод

МУАССИСЛАР:

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ,
РЕСПУБЛИКА «МАТБУОТ ТАРҚАТУВЧИ»
АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ

Алишер Навоий

* * *

Оразинг хуснин фузун қилған ҳилолий қош эзур,
Ёхуд ул ой шамъини ёрутқали минқош эзур.

Кўз ёшим дурри ятимин маҳрами ишқ айламан,
Ҳар нечаким пок гавҳардур ва лекин ёш эзур.

Онча ёғдурди бало тошин танимға ишқким,
Юз минг эл ишқ аҳли гар кўксига урса тош эзур.

Хўблар лаъли хаёлотин пиширмактур ишим,
Шуълалиқ кўнглум бу соғарларға гўё дош эзур.

Қолди аввал тоғ аро Фарҳоду Мажнун дашт аро,
Ишқ йўлинда манга икки ажаб йўлдош эзур.

Ул Масих анфоси тарсо сайдидур кўнглум қуши
Ким, малак дайри равоқи кунжида хуффош эзур.

Чун оғиз очти Навоий кўнгли ҳар ён захмидин,
Не ажаб, гар ёшурун дарди эл ичра фош эзур.

НАЗМ

Кўнгил қушдай ҳаволар

Хусниддин Шарипов

Келгай

Ҳаёт ишқи ёнар жонимда,
Босиб ҳоврим, саболар келгай.
Умр мағзин чақар онимда
Улуғлардан нидолар келгай:

«Имонингни авайлаб, инсон,
Этар бўлсанг муҳаббат эҳсон,
Насибангдир ҳалол, тотли нон
Ва ҳаққингга дуолар келгай!»

Бу сўз олтин баробар, дўстлар,
Кўнгил қушдай ҳаволар, дўстлар,
Алам-дардим даволар дўстлар,
Нигоҳимга зиёлар келгай.

Шукрларким, баланддир бошим,
Олисдан ҳам ярақлар тожим,
Бутун олам бўлиб қардошим,
Қаторимга даҳолар келгай.

Қулаб тоғлар, ғанимлар ғойиб,
Бу йўлдан ҳам ўтармиз ғойиб,
Агар юрсак ҳаётдан нолиб,
Рубоб янграб, садолар келгай:

«Имонингни авайлаб, инсон,
Этар бўлсанг муҳаббат эҳсон,
Насибангдир ҳалол, тотли нон
Ва ҳаққингга дуолар келгай!»

Айланар замин

Намангонда ёзсам-да япроқ,
Тавба,
    сайёҳ қушга ўхшайман.
Ўтган умр мағзини қўпроқ
Тошкент вақти билан ўлчайман.

Чир айланар замин ва замон,
Юзлаштириб Шарқни
    Ғарб билан.
Ернинг ўқи,
    фикримча, бу он
Ўтар менинг онам қабридан.

Билмам,
    наҳот, у мўътабар зот
Хавотирда биз учун ҳануз:
«Қолгайму деб, дуд аро ҳаёт,
Хазон ёқиб исинганда куз?!»

Шу пайт мен ҳам,
    худди парвона
Интилгандай олис чироққа,
Талпинаман яна ва ёна
Болалигим жилмайган ёққа.

Мана, хушлар қадрдон ҳаво,
Тол – соябон,
    ўтлоқлар – гилам:
Ақллироқ кўринар ҳатто
Она юртнинг бузоқлари ҳам.

Бозор йўлида

Бировлар тилсим худди,
Оласи ичидадир.
Бировларнинг бор-буди
Тилининг учидадир.

Кимларгадир пул азиз,
Кимга эса хотини.
Бир ошнам бор, биласиз,
Мақтар фақат отини:

Ҳилпираган ёлларин,
Кулоғу тишин мақтар.
Раққосалардек майин
Хиром этишин мақтар.

Мақтар, кўзин ўйнатиб,
Бурун керишларини,
Чўчиса тошдек қотиб,
Суйсанг – эришларини.

Тўю маъракаларда,
Чойхоналарда мақтар.

Таърифлагач юз марта,
Яна бир марта мақтар.

От доврүгин яхши ҳам,
Ёмон ҳам эшитибди.
Уни бир ғафлатли дам
Ўғирлаб кетишибди.

Ошнам қилиб дод-фарёд,
Уйғотди маҳаллани.
Эл йиғилиб келди бот,
Тушуниб масалани.

Ўғри қувиб кетишди
От, эшақда ва яёв.
Ярим йўлда тутишди,
Дўппослашди беаёв.

Тавбасига таяниб,
Тавба қилган ўғрилар
Бу атрофда айланиб
Юрмайдиган бўлдилар.

Қайтди отнинг соҳиби
Оғзи етиб қулоққа,
Минг афсуски, шодлиги
Бормади кўп узоққа.

Бозор деган нарса бор,
Бордир юртда тўй-ҳашам.
Гоҳ, кечқурун, гоҳ наҳор
Сафар қилар кўп одам.

Бир куни бир иш билан
Ошнам йўлга тушибди.
Ярим йўлда дафъатан.
У ҳам қўлга тушибди.

«От ўғрилар» шўрликнинг
Оҳ-зорига қарамай,
Мундоқ бўлар зўрлик, деб,
Савашибди аямай.

– Бу ўч эмас, эй гумроҳ, —
Дея дўппослашибди.
– Ёлғон гапириш гуноҳ, —
Дея дўппослашибди.

– Устимиздан ўша кун
Кулмоқмиди мақсадинг,
Қирчангини не учун
Тулпор дея мақтадинг?!

Ахир, қутқаролмади
Ҳатто эшак қувганда,
Шуки гапнинг омади,
Бизни қилдинг шарманда...

...Ура-ура ўғрилар,
Ўзлари ҳам ҳоришди.
Суробини тўғрилаб,
Секин жўнатворишди.

Ўша-ўша, ошнам ҳеч
Тиклолмайди белини.
Эртани жим қилар кеч,
Тишлагандай тилини.

Лекин гурунглар тинмас,
Бий топилар бўш жойга.
Ҳеч ким бунда чекинмас,
Сўз ила қилар пойга.

Кимларгадир пул азиз,
Кимга эса хотини;
Кимдир мақтар, биласиз,
Бозор иқтисодини.

Иқтисод, бу – от эмас,
Излаб югурмас ҳеч ким.
Товлаб кетса бир мараз,
Тутволиб урмас ҳеч ким.

Авайлаб дўппи, тўнин,
Ўтаверар ҳаётда.
Чунки, элимиз мўмин,
Сал соддамиз, ҳа, содда.

Хокку

Лойда тойилдинг.
Оёқ артдинг майсага.
Кўкатда не айб?

Дардмандлар

Қаранг, куй оташи қучган кишига,
Жўшар, сиғдиролмай завқин ичига.
Ғижжак ноласидан йиғласа кимдир,
Кимдир чапак чалар чилдирмачига.

Ёшларга боқиб

Чорлаб меҳнат яратган йўллар,
Мавж ураркан ижод уммони.
Бу ёш юрак, навқирон қўллар
Ёшартирар ёруғ дунёни.

Огаҳий ғазалларига мухаммаслар

Ошиқ Эркин

Неча Мажнун дилоромим кўриб, бошини қошибдур,
Тушиб ҳайратни домиға, уриб фарёд, чўлошибдур,
Олиб хуш, қилган ҳар жилва жамолиға ярошибдур,
Бу оқшом маҳвашим рухсори ой бирла талошибдур,
Эмас анжум, фалак аҳли очиб кўзлар қарошибдур.

Куяр ҳар кимки боқса дилбарим дийдори ўтидин,
Таралгай нур қамар монанд анинг анвори ўтидин,
Тузалмас ёнса гар кимса бировнинг ёри ўтидин,
Бир учқундир қуёш ул маҳлиқо рухсори ўтидин,
Шафақ эрмас, фалак домониға ул ўт тудошибдур.

Малоҳатда нигорим шуҳрати Чину Ажам кетмиш,
Бунингдек тенги йўқ хилқат базинҳор кўрмаган ўтмиш,
Сулувликда анинг шаъни яна минг йил қадар етмиш,
Дема тун зулмати хуршид рухсорин ниҳон этмиш,
Ул ойнинг ишқи савдоси онинг бошидан ошибдур.

Садоқатда улў айлаб, вафо бирлан безаб ишқин,
Ҳаёт машшотаси гулгун этибдур дилбарим кўшқин,
Худовандо, манинг умрим унинг умри билан қўшқин,
Фалак меҳри булутдин юзга чекмиш пардаи мушқин,
Магар боқиб қуёшим юзига кўзи қамошибдур.

Мурувватлар етиб ҳар дам муборак саждагоҳимдин,
Боқиб ҳайрон, айирмас ул нигоҳини нигоҳимдин,
Ярашгай олса андоза неча Лайлоси моҳимдин,
Юзида чинмидур ҳар сори тушган совуқ оҳимдин,
Бу сарсар бирла, йўқ эрса ғазаб дарёси тошибдур.

Кириб очун аро ким ҳам муҳаббат гулларин термас,
Муҳаббатсиз эса кимки, билингизким, эран эрмас,
Садоқатдан йироқларга пари-пайкар кўнгил бермас,
Сочи савдосида гар етмасам лаълиға тонг эрмас,
Ки бу зулмат ичида неча Искандар адошибдур.

Фидосиман гуландомим, рақиб қочгил, йўлим тўсма.
Терак бўл, майли олдимда, шитоб ўсгил ва ё ўсма,
Ҳасад бирла ики дилнинг муҳаббат риштасин кесма,
Юзига суртубон ғоза, чекибдур қошига вўсма,
Бу зинатлар онга, ваҳ, не бало асру ярошибдур.

Агар келтирса бир пайғом нигоримнинг отидин ким,
Олиб орому завқу шавқ, кумуш ҳолу хатидин ким,
Саодат топса гар ишқда саодат ғайратидин ким,
Кўнгул, бўл воқиф ул пайваста қошлар ҳайъатидинким,
Иков бир-бирга қатлингда эгиб бошлар кенгошибдур.

Азал парвоси йўқ тўқнинг, мудом оч ким ва ё тўқ ким.
Базинҳор ишқи йўқ билмас, ўти йўқ ким ва ё чўқ ким,
Аёндур, Ошиқ Эркин, сўзидан маҳзун киму шўх ким,
Неча кўп деса ҳазён Оғаҳий ҳар кеча, тонг йўққим,
Ул ой савдоси фикри бирла онинг ақли чошибдур.

Тарки ишқ этса агар бу мўйсафид сарни нетай,
Чарх уриб яйрашга келдим, бол ила парни нетай,
Лола васли, бас, менга, тиллою гавҳарни нетай,
Кўрмасам меҳри жамолин, моҳи анварни нетай,
Сўрмасам лаъли зулолин, оби кавсарни нетай?

Ишқ-муҳаббат боғида мастона ўйнаб-кулмасам,
Қилманг айб бегона ёрни гар назарга илмасам,
Ошиқ эрмасман рақиб бағрин саросар тилмасам,
Қаддининг раъно ниҳолин гар тамошо қилмасам,
Боғ аро наззорайи сарви санавбарни нетай?

Маҳвашимнинг яйрамоққа иштиёқи бўлмаса,
Менга васли бўлсаю, асло, фироқи бўлмаса,
Бергани кўнгли абад ҳам меҳри боқий бўлмаса,
Ул гуландомим агар мажлисда соқий бўлмаса,
Лаългун саҳбонию гулранг(и) соғарни нетай?

Дилбарим кўрки ила очунда якто эрмаса,
Ҳам садоқат гуллари мен бирла бир-бир термаса,
Айларам жонимни бахш қадду димоғин кermаса,
Ҳар нафас ширин каломи жонга роҳат бермаса,
Базм аро қанду наботу шаҳду шаккарни нетай?

Истарам, бўлса гулим боғи жаҳоноро гули,
Сернаво ишқ кишварин ҳам тўтию ҳам булбули,
Майлига гар бўлса насли Чин, Ажам ё Боқули,
Бўлмаса гар жилвагар рухсори узра коқули,
Гул уза бўлгон паришон сунбули тарни нетай?

Отса дейман ўзни бағримга мени кўрган чоғи,
Менгзаса жаннатга дейман гулшанин сўлу соғи,
Десалар бул гўшани ризвону фирдавсул боғи,
Бермаса бошимга зинат остони тупроғи,
Афсари Доронию тожи Сикандарни нетай?

Базми Жамшидим сари гулгун ёниб ёр ўтмаса,
Хаста кўнглимни мани лаъллин бериб оутмаса,

Мажлисимни ногаҳон «оҳ»лар уриб совутмаса,
Тийра шомимни висоли субҳидин ёрутмаса,
Моҳи анварни на айлай, меҳри ховарни нетай?

Бўлмаса офтоб базми айш асбобиға чарх,
Унда лаълиноб базми айш асбобиға чарх,
Ёрдин жавру итоб базми айш асбобиға чарх,
Бўлмаса аҳбоб базми айш асбобиға чарх,
Кисада маҳбус бўлган сийм ила зарни нетай?

Менга ҳам ёзгитдурур оғушда яйраб ўтмаким,
Дилраболар даврасинда бори меҳрим тўкмаким,
Ошиқ Эркин, бир умр қизларга хизмат этмаким,
Огаҳий, гар боқмаса хўблар сари, айб этма ким,
Базм аро чун йўқдир ул ой, ўзга дилбарни нетай?

Кўрсатиб, кўрсатмайин гоҳо тишинг,
Эрта-кеч кулмақдир устимдан ишинг,
Ўртамоққа йўқми ўзга бир кишинг,
Солди ўт кўнглимга ўғрин боқишинг,
Олди жонимни қараб қош қоқишинг:

Демагил, маҳваш, мени ори йўқим,
Ишқ-муҳаббатдан бўлак кори йўқим,
Камтарин кулдан бўлак ёри йўқим,
Қолмағай кулдан бўлак бору йўқим,
Гар бу эрса ишва ўтин ёқишинг.

Ярқ этар боқсанг агар қалбимда нур,
Жисму жоним чулғагай завқу сурур,
Муддао асли менга сендек сулур,
То абад йўқдир халосим, гар будур
Бўйнима ишқинг камандин тоқишинг.

Ҳоли жонимни, гулим, айлаб фаҳм,
Не бўлар мен хастага қилсанг раҳм,
Заррача кўнглингни юмшатмас оҳим,
Тийғи мужгонинг етурди жонга захм,
Дуржи лабдин қони малҳам ёқишинг.

Ошиғингга мунчалар қилма жабр,
Хуш ажаб мева эрур ишқда сабр,
Бўлса дардинг, кел, қулоғимга гапир,
Хирмани умрим куяр андоғки абр,
Гар бу эрса қаҳр барқин чоқишинг.

Лутф қилиб ағёрга кўп, мен зорга оз,
Ўйламайсан айламакни сарфароз,
Айлагай, ё раб, сенинг умринг дароз,
Жавринг айёмин дегунг ошиққа ёз,
Гар будур ёзинг, нечук оё қишинг?

Ҳасратинг бирла кечиб ёзу қишим,
Менга кўнгил бергучи йўқ бир кишим,
Қолмайин бормоқдадир ақлу ҳушим,
Ғам чекарда битмади ёлғуз ишим,
Дўстлар, ушбу ишимга боқишинг.

Сарвиқаддур маҳвашим, ёдур қоши,
Хусни боис арши аълода боши,
Лаҳза-лаҳза оғритар отган тоши,
Ер юзин тўфон олур, э кўз ёши,
Тинмайин бир дам бу эрса оқишинг.

Ошиқ Эркин, ишқ сенга оний эмас,
Оқил эрмас, ким малак жони эмас,
Маҳвашинг ҳам севгингга монёъ эмас,
Юз назарга ўзга бир қонёъ эмас,
Огаҳийга басдурур бир боқишинг.

Севмагил, қўй, шуҳратинг, шонинг керакмасму сенга,
Дур каби покиза виждонинг керакмасму сенга,
Қилма тийра, байтул аҳзонинг керакмасму сенга,
Ошиқ ўлдинг, э кўнгул, жонинг керакмасму сенга,
Ўтга кирдинг, жисми урёнинг керакмасму сенга?

Ўртар эрса дилни ишқ бу йўлда ўйлаб қўй қадам,
Дилраболарни кўриб албат чарақлар қалбда шам,
Аҳли нозлар севгида ҳеч кимга қилганмас карам,
Истабон ул юз тамошосини кўздин дам-бадам
Қон тўқарсан, чашми гирёнинг керакмасму сенга?

Ўсма бирла, боз, қора айлаб қошининг қорасин,
Дамда кўргузгай ситам, битказмагай дил ёрасин,
Аҳли ошиқ топмагай дардга давонинг чорасин,
Ҳар дам эткунг орзу кофир кўзи наззорасин,
Қил ҳазарким нақди иймонинг керакмасму сенга?

Кўрқса ким паррандадин экмас тариғ, э шоҳи хусн,
Айлама кўз ёшларим мисли ариғ, э шоҳи хусн,
Бўлғай ҳижрон дастидан юзлар сариғ, э шоҳи хусн,
Лутфинг этдинг хаста кўнглимдин дариғ, э шоҳи хусн,
Бу гадои зору ҳайронинг керакмасму сенга?

Хуш оларсан ҳаммадан офтоб каби айлаб тулу,
Қўрқитар ағёрларим тинмай солиб дилга ғулу,
Ўчмагай кўнгил ўти ҳар қанча сепган бирла су,
Ўзгаларга илтифотинг айладинг махсус, бу
Мустаҳиқи лутфу ихсонинг керакмасму сенга?

Жилва айлаб, эшигимдин кўз қиёлаб ўтмадинг,
Соғиниб бир неча кунким, кўз ўнгимдин кетмадинг,
Хаста кўнглим, ўксима, армонга гарчи етмадинг,
Сели ғамдин хонавайрон ўлдиму ёд этмадинг,
Айтким, бу хонавайронинг керакмасму сенга?

Мунча ҳам нозик бадан, қайнаб оқар бир жилғасен,
Кўп ширин лафзинг сени, олдингми бол ё тилға сен,
Ошиқ Эркиннинг юрак-бағрини бир-бир тилғасен,
Огаҳий ҳолин кўриб дойим тағофил қилғасен,
Шоири донои давронинг керакмасму сенга?

ИККИНЧИ ҚИСМ

1

Учқун Назаров

ПАЙМОНА

Роман¹

Кеча Ёдгор телефонда акасини сўради. Му-
яссархон мужмал жавоб қилди, «телефонда ай-
тадиган гап эмас», деди, Қудрат акаси дастакни
олмади ҳам. Ёдгор ганг бўлди. Нима гап? Нега
келинойиси тўмтоқ муомала қилди? Нега овози
паришон, ғамгин? Акаси бирор касалга чалин-
димикин? Ишдан четлатишганмикин? Ҳар қалай
нимадир рўй берган, янгаси ҳатто «келинг» ҳам
демади. Шу саросимали фурсатда тўппа-тўғри
кириб боришни Ёдгор ўзига эп кўрмади, «эртага
учрарман» деган хаёл билан Дўрмонга жўнади
– ҳойнаҳой уйдагилар овқатни сузмай, Ёдгорни
кутишаётгандир. Кунлар қисқарган, тезда шом ту-
шади, қайнона-келин ўтиришгандир шумшайиб-
термулиб, кўчадаги шарпага қулоқ солиб.

Ёдгор ҳовлига кириб борганида, Барно энди-
гина шаҳардан келган экан, ҳали кийим-бошини
ўзгартиришга ҳам улгурмабди: чиройли кўзлари
бежо, боши пахмоқ рўмол билан танғилган. Хотини
бунақа рўмол ўрамас эди, кун ҳам у қадар совуқ
эмас – Ёдгор ажабланди, кийимини алмаштира
бошлади. Барно амиркон сумкасини ёнига қимтиб,
эрининг ортидан ўтди ва сумкани тездагина дера-
за тоқчасига ташлаб, пардани суриб қўйди. Ёдгор
хотини ҳаракатини кўзининг қири билан пайқади,
яна таажжубланди. Нега пахмоқ рўмолга бурканиб
олган, нега сумкасини яширади? Нега умуман бу-
гун хотини пала-партиш, асабийроқ кўринади?

- Тинчликми? – сўради Ёдгор хотинига ёни билан тикилиб. – Нега физгизонсан?
- Физгизон? Нима деганингиз?
- Ғалатироқсан. Бирон нарса бўлдимми?
- Ҳа. Бўлди.
- Нима?
- Ойингизни олдиларига чиқишга юрагим дов бермаяпти.
- Нега? Бирон чатоқ иш қилиб қўйдингми?

²Давоми. Бошланиши ўтган сонда.

– Сочимни қирқтирдим, – деди Барно, эрига синовчан тикилиб. – Ойимга эриш туюлмасмикин? Ғашлари келса, нима дейман?

Ёдгор енгил тортгандек бўлди ва хотинининг томоғи аралаш танғилган пахмоқ рўмолни секин еча бошлади.

– Ўзим, прическам бузилади, – дея, Барно бир қадам чекиниб, рўмолни ечди ва, ҳадиксираб, эрининг ҳукмини кутди.

– Чиройли одам жулдур кийса ҳам ярашаверади, – деди Ёдгор жилмайиб. – Сен чиройлисан, қолганини қайчилаб ташласанг ҳам ҳуснингга путур етмайди. Очилибсан.

Барно Ёдгорнинг бўйнидан қучоқлаб, юзини унинг кўксига босди, миннатдорчилик ва мамнунлигини билдирди.

– Ойингизга ўзингиз ётиғи билан тушунтиринг, хўпми? – деди Барно, эрининг кўзига мўлтираб. – Мен айтдим, қистадим денг.

– Сочинг қани, сумкангдами?

– Салонда қолди, – деди Барно эрини қўйиб юбормай. – Кўзим тушганда, ичим ачишмасин, деб олмадим.

– Сумкада нима бор? Нега яширдинг?

Барно учун энг қийин масала шу эди: сумкасида Жасур ҳадя қилган совға бўлиб, бир кунмас-бир кун Ёдгор уни кўриши муқаррар, энди бисотида унинг пайдо бўлишини ишонарли далил билан оқлаши керак.

– Айтгандек, ўзим сизга кўрсатмоқчи эдим, – дея, Барно эрининг қучоғидан чиқиб, дераза пардаси орқасидаги сумкасини титкилаб, бежирим қутича олди.

– Мана, кўринг.

Қутичанинг қора духоба астарига инжу чекилган, ўртасида анорнинг донасидек лаъл қадалган тилла тақинчоқ ётар, шом бўлишига қарамай ёқут доналари жимирлар, ўргимчакни эслатар эди.

– Бу нима? – деди Ёдгор ҳайратланиб.

– Кўряпсиз-ку.

– Қаттан олдинг? Ким берди?

– Қорбобо, – деди Барно, таманноли жилмайиб. – Янги йил совғаси.

Ёдгор бу қимматбаҳо матоҳни кимдир берганига, Барнонинг ўзи сотиб олишга қурби етмаслигига амин эди.

– Қорбобо ким? Исми борми? – сўради у, севинишни ҳам, ғазабланишни ҳам билмай.

– Қорбобо – Қорбобо-да, – Барно тутуриқли баҳона ахтарар, бироқ ҳамон миясига ишонарли ваз келмас эди. Жасурни айтса, шубҳа уйғонади, дадасини рўқач қилса – эри ишонмайди: бунақа ҳадяга уларнинг қўли калта, уддасидан чиқишса ҳам, тўй муносабати билан қилишлари керак эди.

– Укангиз берди, – деди Барно, юраги така-пука бўлиб.

– Жасур?

– Расмимни ишловди, яхши чиқипти, газетада мақола босилипти, – деди Барно, аммо бу баҳона ўзини ҳимоя қилишми, Жасурни оқлашми – Ёдгор англай олмади. – Асарига тузук пул тўлашибди, сизнинг ҳам улушингиз бор, тўйга арзигулик нарса қила олмадим деб, укангиз шуни тутқазди. Ҳали таққаним йўқ, ноҳўя кўринаётган бўлса, қайтариб бераман. Бунақа йилтироқ матоҳсиз ҳам яшайвераман, ўрганмаганман.

Совға Ёдгорга ноҳўя эмас, ғалати туюлди. Эр бўла туриб, бунақа нарсани ўзи олиб беролмаса-да, бегона киши уч ойлик хушбичим хотинига тортиқ қилса, ҳақиқатда оғир ботди, ҳатто шаънини камситгандек бўлди. Албатта, Жасур – укаси, янгасига ҳадя қилса, акаси фахрланиши керак. Унинг устига Жасур – рассом, романтик хаёллар парвози билан яшайди, пулнинг қадрини билмайди, ўзини келинаясига яқин тутиб, сахийлик қилса қилипти-да. Шундан қийтиқ ахтариш керакми? Бироқ... кўнгли хира бўлди, дилида ғуборга ўхшаган нарса қолди.

– Яхши – деди Ёдгор, ўзини мажбурлаб, – табриклайман. Қайтарма, ранжийди.

– Ойингизга ўзим олиб бердим денг, ғашлари келмасин, хўпми?

– Барибир очилади, ёлгончи бўлиб чиқаман, – деди Ёдгор мулоҳаза қилиб. – Ҳозирча тақмай тур, Жасур айтса, кўрсатарсан. Сочингни қирқтирибсан, устига устак – бу тақинчоқ билан ойимни эсанкиратиб қўясан.

Бугун, ҳақиқатда, Ёдгор учун ғалати кун кечди: Муяссархон телефонда мужмал гапириб, кўнглига таҳлика солиб қўйди; Барно сочини қирқтириб, пахмоқ рўмолга ўралиб келди; тагин – қимматбаҳо тақинчоқ... Ҳаммаси майли, вақт ўтиши билан кўникиб кетиш мумкин, лекин акасига нима бўлганикин? Нега келинойиси дудмал жавоб қилди?

Эртаси куни келнойиси айтган хабар Ёдгорга жўн туюлди – Қудрат ака докторлик диссертацияси учун керакли материал йиғмоқчи бўлиб, махсус кутубхоналарда ишлаш ниятида Москвага кетибди.

Ёдгорнинг ҳадиги босилди, кўнгли бир оз тинчиди, фақат акасининг ҳеч кимга айтмай тўсатдан сафарга жўнаши нотабий туюлди – ҳатто икки кунга бўлса ҳам, у ота-онаси, укалари билан хайрлашиб кетар эди. Нега бу гал одатига амал қилмади? Дабдурустан, ҳатто махфий жўнаворибди. Нега бу қадар шошилинч, зудлик? Москвага бир-икки кун кеч борса ҳам, кутубхона қочиб кетмас эди-ку.

Ёдгор келинойиси билан хайрлашиб кўчага чиққач, бу гумонлар миясига кела бошлади. Нима гаплигини Муяссархондан батафсилроқ суриштирмаганига пушаймон бўлди. Балки келинойиси шу айтганидан ортиқ нарсани билмас – акаси ҳамма нарса ҳақида алжирайверадиган одам эмас-да.

Ёдгор йўл устидаги бозорчадан олма-нок харид қилди, ишхонада халта кўтариб юрмаслик учун квартирасига кириб чиқишни ўйлади.

Зинадан шоша-пиша кўтарилиб, калити билан квартираси эшигини очар экан, ичкаридан полга урилган яланг оёқ товуши эшитилди.

– Барно, уйдამисан? – туфлисини еча туриб Ёдгор жимиб қолган хоналар томон қаради ва, ҳақиқатда, сарпойчан Барно товушсиз юриб ошхонадан чиқди. Унинг юзи палахса қизарган, кеча қирқтирилган сочи бир оз тўзғиб, кўнғир кокили қош-кўзини тўсган, ним қоронғу йўлақда болдирлари балиқнинг қорнидек оппоқ кўринар эди.

– Ма, – дея, Ёдгор мева солинган халтани узатди. – Қизариб кетипсан, кир юваяпсанми?

– Ҳозир кирдим уйга, – деди Барно, ортига қайта туриб ва халақит бераётган пешонасидаги сочини орқага сидирди.

– Жасур йўқми?

– Айвонда, ухлаётгандир, – деди Барно ошхонадан овоз бериб.

Ёдгор балконга чиқиб, укасининг уйқусига халал бергиси келмай, хотинининг ортидан ошхонага бурилди.

Барно халтадаги меваларни холодильникка жойлар, сочи қирқилмаган пайтда қуёш тегмаган бўйни оқиш-кўкимтир кўринар, уйда киядиган кўйлаги остидаги қадди шундоқ сезилиб турар эди. Ёдгор орқадан келиб, иккала қўлини қўлтиғи остидан суқиб, кафтларини кўксига босди – қўли тўлди. Барнонинг сийнабанди йўқ эди. Қачон ечиниб улгурди – агар яқинда уйга кирган бўлса? – домонгирланиб ўйлади Ёдгор. Барно, ғашли келибми, эрининг қучоғида ўгирилди. Ёдгор қўлини олмай, кафтини хотинининг танаси бўйлаб, пастга сирғалтирди – кўйлак остида иштонга ҳам йўқ эди.

– Қитиғим келяпти! – деди Барно нозланиб ва эрининг қучоғидан чиқиб кетишга талпинувди, Ёдгор қўйиб юборди. Ёдгор бир зум жойида қотиб қолди. Кейин хотини томон қарамай, айвонга йўл олди. Жасур кўрпага ўралиб ётар, ухлаяптими-йўқми, билиб бўлмас, курсида чала ичилган коньяк шишаси, ёнида тишланган олма ва иккита қадаҳ турар, бири бўш, иккинчиси чала ичилган, Барнонинг сийнабанди йиғма кроват остида ётар эди. Ёдгор қайтиб коридорга чиқди, туфлисини кия бошлади. Барно тақир-туқир овозларни эшитиб, ошхонадан бир қадам узилди ва таҳликада эрига тикилди – Ёдгор мутлақо осойишта, ранги хийла оқарган эди. Хотини чиққанини пайқади, аммо у томон қарамай,

ҳалқага ўтказилган бир шода калитлар орасидан яқиндагина эшикни очган калитни чиқариб, бўсағага ташлади.

Барно лол бўлиб турар, тили калимага келмас эди.

– Қачон келасиз? – деди аранг Барно.

– Ҳеч қачон, – деди Ёдгор, эшик дастасини тутиб. Осойишта кўринса-да, овози қатъий эди.

Барно бошқа сўрамади, айвон томон кўз ташлади – трусичан Жасур эшик панасида вазиятни кузатар эди.

– Кийим-кечакларингни Дўрмондан опкелиб бераман, ўзинг у ёққа қадам босма, – деди Ёдгор асабий мулойимлик билан.

Барно индамади, агар бир оғиз сўз қотса, эри қутириб кетиши мумкинлигидан ҳайиқди.

Ташқи эшик қарс ёпилиб, зинада Ёдгорнинг қадам товушлари ниҳоят тинди.

Айвон эшиги панасида писиб турган Жасур бир ирғишлаб кўйди ва чала қолган ишини охирига етказиш учун Барнони даст кўтариб айвонга ошиқди. Бироқ Барно ҳамон қарахт, ихтиёрсиз эди. Жасур уни не алфозга солмасин, паришонлиги армади.

2

Бўлиб ўтган воқеа Ёдгорга даҳшатли тушдек туюлди, йигит хушидан айрилган эди. У кун бўйи ўзини иш билан алаҳситмоқчи бўлди, лекин алами дилини ёндиради, рашк ва изтиробдан қутила олмас, ёнар-қоврилар, дунё кўзига разил, жирканч ва қабиҳ кўринади эди. Севимли рафиқаси энди тақдирдан тушиб қолди, гап яхши кўришида ҳам эмас, бу ерда севгининг аҳамияти йўқ, энди Ёдгор уйига – Барно турган уйга қайтмайди, Барнони ҳам Дўрмондаги ҳовлисига йўлатмайди, тамом, суянган арқони узилди, ҳақиқатда осуда деб фараз қилган кунлари омонат бўлиб чиқди, синовга бардош бера олмади. Кимга ҳам дардини ёза олади? Жасурни инсофга қақриш, имонсиз дейиш – ўзини хўрлаш, Жасур тавба-тазарру қилса ҳам, яра битмайди. Барно билан қайта турмуш қилиш – бемаънилик. Шубҳасиз, уни Жасур йўлдан урган, чалғитган, биринчи шаъмасини Барно қайирмаган, қистовини ошкор қилишдан чўчиган, Жасурнинг тузоғига илинган, бу ёғи енгил кечаверган. Ким айбдор? Ёдгорнинг ўзи-да: икки ёш нарсага ўзи шароит яратиб берди – бири эҳтирос лаззати қанақа эканини энди англай бошлаган, аммо бундай нашъага тайёр, балоғатга етган ожиза – Барно, иккинчиси – кўзига қон тўлган суллоҳ, орият нималигини билмайдиган, аёл зотини кўрса, занжирини узишга тайёр, ютоқиб юрган така – Жасур бўлса. Буларнинг орасида чакмоқ чиқмаслик – нотабиий ҳол, хато, фавқулд! Ёдгор ўзи ўзини ёмон кўриб кетди, койинди, куйинди, бироқ пушаймон бўлишдан бўлак чораси қолмади. «Қорбобонинг совғаси» бежиз эмас экан, кеча Барнони тақинчоқни кўрсатганида ийманиши, сумкасини парда ортига кўйиши, Жасурнинг номини тўғри айтишга ботина олмай «Қорбобо» дейиши, «совғани ўзим олиб бердим денг» дейиши ҳадигу гуноҳини яшириш ниятида қўлланган эпсиз чоралар экан-да. Юрагим бекорга жиз этмовди, ўйлади Ёдгор гумон-тахминлар ихтиёрига берилиб. Қайси кеча Барно шарм-ҳаёни ҳам йиғиштириб, роса «таралла-бедодга» берилди, одатда «ташаббус»ни эрига топшириб қўядиган хотини, негадир, ўша кеча шахват дулдулига минди, жазава пўртанасида ҳайқирди. Албатта, жуфтлик мусобақасида жиловни кўйиб юбориш керак, аммо Ёдгор хотинининг бу қадар моҳирона «ташаббуси» олдида ўзини ҳаваскордек султ сизди, жўрликда бир парда авжига чиқа олмайтандек, кўмакчидек кўринди, ҳатто баралла ҳайқариши онаси томон етиб боришидан ҳайиқди. «Пойга» тугагач, Барно Ёдгорнинг ёнида шилқ этиб тушди, тунги ҳаририни ҳам киймай, ухлаб қолди. Барнонинг бу ҳаракати эрига бўлган садоқатни ифодалашми ёки дилидаги асабий дард тўлқиними ёки эрининг дилига ўрмалаган тахминларни

тарқатиш муддаосими – Ёдгор англамади. Ҳаммаси бўлиши мумкин, ўйлади Ёдгор, Дўрмон томон кетар экан, Жасурнинг тузоғига илинган, ундан қутилиш, аммо қутила олмаслик алами андишаси. Жасур учун нима, нафсини қондирди – вассалом, ўзини ҳамма нарсага ҳақли деб ўйлайди. Худбин, осмону фалақда парвоз қиладиган рассом. Иснод, ҳаё унинг учун мавҳум нарсалар. Қандай энди Ёдгор Жасурнинг – тўғрироғи – Жасур акасининг юзига қарайди? Ёдгор она-сига, Қудрат акасига, Муяссархонга нима дейди, қанақа важ кўрсатади? Укам хотинимни тортиб олди, йўлдан урди дейдими? Ёт-бегона бир унсур шу ишни қилса – бир нав эди, Ёдгор бузғунчи билан қирпичоқ бўлар, хотинининг думини тугиб юборар эди, ёт – ёт-да, аммо бузғунчи ўз укаси, агар Барно билан яшаб кетса – бунга Ёдгор амин эмас – бир кунмас-бир кун юз кўришишга тўғри келади-ку. Унда ака-ука ўзини қандай тутати? Барно қайси кўз билан оила аъзоларига, ҳатто ўзининг ота-оналарига қарайди? Албатта, бу маломатда Барнонинг айби деярли йўқ, чунки у қиз нарса, чап бера олмаган, айби бўлмаса ҳам айбдор ҳисобланаверади. Бироқ Жасур... наҳот шу қилмиши билинмай, махфий ўтиб кетади, бир-икки ой эрмак қиламан, кейин хотини акамнинг ўзига қолаверади, деб ўйлаган бўлса? Ахир Ёдгор устидан чиқмаганида, ҳақиқатда бу ҳаром иш очилмай қолиши ҳам мумкин эди. Аслида Ёдгор ишнинг устидан чиққани ҳам йўқ. У ўз калити билан қулфни очиб кирганида, хотини ошхонада, Жасур эса айвонда ухлаб ётар эди. Мундоқ олиб қараганда, даъвога ўрин йўқ. Барнонинг кўйлаги остида ҳеч нарсаси йўқлиги Ёдгорнинг гумон-тахминига сабаб бўлди, холос. Ҳеч нарсаси бўлмаса, нима қилипти? Жувон ўз уйида, қандай юрса юраверади-да. Балки ювиш учун ечгандир. Шундан айб ахтариб, ҳамма нарсани барбод қилиш адолатданми?

Ёдгор, ўзи истамаган ҳолда, хотинини оқловчи далиллар истай бошлади, расмий жиҳатдан Барно айбсиз кўрина бошлади. Агар Ёдгор хотини билан Жасурни чақишиб ётгани устидан чиқса, инкор қилиб бўлмайдиган далил бўлар эди, аммо Барно трусчасини ювиш учун ечган бўлса, бошқасини кийиб олиши мумкин эди, уйда ёт эркак бор, бу аҳволда унинг олдида юриши тасодифми? Лифчиги ҳам йўқ, Жасур ухлаётган йиғма кароват остида ётибди. Нега бегона йигит бор жойда Барнонинг ўзгалардан яширадиган буюм – тақинчоғи Жасурнинг каровати остида ётиши керак? Бу нима, тасодифми, бетамизликми ё шошилишда ечиб ташланган, йиғиштириб олишга улгура олинмаган нарсами? Лифчикнинг ўша ерда ётиши, трусиси йўқлиги у ёқда турсин, Ёдгор калитни улоқтириб, бу уйга қайтмаслигини айтганида, Барно чурқ этмади-ку, нега қайтмайсиз демади-ку. Бу айбини инкор қила олмаганлиги, иқрор бўлганлиги. Албатта, Барно шаллақи бўлганида, ҳамма нарсани инкор қилган, айбни ўзига олмаган, далили сушт кўринса, «Нега ёш йигитни бу хонадонга олиб кирдингиз? Нега мени аямадингиз, қизғанмадингиз? Қилар ишни укангиз қилса-ю, мени айблашга қандай тилингиз борди? Шунақа бўлишини ўзингиз мўлжаллагансиз – мендан қутилиш, бошқа мўмингина хотинга уйланиш учун! Демак, айб ўзингизда!» деб, даъвочини айбдорга айлантирган бўлар эди. Қилмади. Виждонли экан. Мўлтираб қолди, холос. Ожизлигидан, Жасурнинг зуғумидан ўзини асрай олмагани учун мулзам бўляпти, ўзини малъун сезаяпти – заҳар ичиб қўйиши мумкин.

Нафрати қай даражада кучли бўлмасин, хотинини узил-кесил айблашга Ёдгорнинг кўнгли бормас, иллатни ўзидан, укасидан кўрар, бунақа кулай шароитда Жасурнинг ўрнида ўзи бўлса – ўлжа деярли панжасида – синовга бардош бера олишига кўзи етмас эди. Демак, ҳеч кимда айб йўқ, вазият самараси. Кундузи калитни улоқтириб, Ёдгор тўғри қилдими? Балки бу воқеа ҳали ошкор бўлмай туриб, ҳамма нарсани босди-босди қилгани маъқулдир? Ҳозир Ёдгор уйига қайтиб, Барнони ҳам, Жасурни ҳам кечирса, иккалови жанжалсиз қутулгани учун қайтага шукур қилишади, Ёдгорнинг оёғига йиқилиб, узр сўрашади; ҳамма нарса ёпиқлигича қолади; Жасур бу уйга йўламайдиган бўлиб кетади. Фақат орага тушган совуқлик аримайди, ҳатто юзкўрмас бўлиб кетишади, Ёдгорнинг Барнога нисбатан муносабати ҳам аввалгидек жўшқин, тиниқ кечмайди. Нима

бўпти? Қайтага яхши, Барно тили қисик юриди, Ёдгор эса аксинча тили узун бўлади, писанда қилмаса-да, дилида кек-алам борлиги унутилмайди. Ҳақиқатан, тойган одамга, битта эмас, иккита одамга – қўл чўзиш, қулашдан асраш – хайрли иш, савоб. Одамлар иккита боласи бор жувонларга ҳам уйланишади, бир умр иноқ яшаб кетишади. Барно кўз очиб кўрган хотини-ку, шароит таъсирида тайганибди. Ким адашмайди? Жасур ҳойнаҳой Барно билан узоқ яшамайди, яна битта нозанин йўлиқса, шайдо бўлиб, бошқа нарсаларни унутади, янгисига илакишади – Барно шумшайиб қолаверади, қўлма-қўл бўлиб кетади. Бундай қисматдан асраш – мурувват, қусурдан баланд туриш – ҳиммат.

Сир бир кунмас-бир кун очилишини Барно англади, Жасурнинг чангалидан, эҳтирос гирдобидан қутилиб кетишга кўзи етар, агар шу нияти ечилса, уддасидан чиқса, излар босилиб кетар, деб ўйларди, бироқ ҳадик билан кутаётган хавфи жуда тезда рўй берди. Эри ҳар қанча ҳовлиқма бўлмасин – қойил қолиш керак – совуққонлик қилди, жанжал кўтармади, ўзини тийди. Ёки воқеа шу қадар кўққисдан содир бўлдики, бундан кутмаган Ёдгор карахт, ҳанг-манг бўлиб қолди, миясига келган ягона чора – калитни улоқтириш булди. Шунақа гўл эканми, ўз уйида яшаб юрган укаси янги келинчакка шилқимлик қилиши мумкинлигини фарз қилмаса? Ҳушёр тортиб ўзига келса, босиқлиги ожизлик туюлиб, жунбушга миниши мумкин. Ана шунда ҳеч кимни аямайди, ҳамма нарсени яксон қилади. Қон тўкилиши ҳам ажабмас. Бунақа қилиқ жўн одамлардан чиқади, идрокли одам, қанча ғазаби қутурмасин, ўзини тутди, демак, гўл, чўрткесар, жиззаки одам эмас экан-да, мен бўлсам, унинг ҳаракатларидан ҳовлиқма деб, мулзам бўлиб юрибман. Қайтага Жасурни шундай деса бўлади – оғзига келганини қайтармайди, кўнгли нимани кўмсаси, шуни қилади, ўзини тийиш, андишага бориш Жасур учун пуч нарсалар. Аввал мен тоттишим керак, ҳаққим бор деб ўйлайди, менга қилган «хужуми» ҳам шу такаббурлигидан. Аслида у кўрқоқ, ожиз. Ҳамма гердаиши – ниқоб, нуқсонини яшириш усуллари. Бунақалар синовга чидашмайди, биринчи хавф аломати кўриниши билан каловланиб қолишади. Нега чизган расми билан фахрланади? Биронта жойи аниқ эмас. Хира, чанг, туман, лойқа. Нарироқдан қараш керак эмиш, қиёфа ўшанда яққол-яхлит кўринар эмиш. Зафар Малик юқори баҳолаганмиш. Бўлса бордир. Зафар Малик билимдон мутахассис. У пайқаган нарсаларни бошқалар сезмас. Мени кўрмоқчи эмиш. Кўрсин. Қанақа каромат кўрсатаркин? «Агар акси шунақа бўлса, ўзи қанақайкин? Асл нухаси қийқириқдир!» депти. Асл нухасини Жасур чўқиб кўйганини билмайди-да, билса, бунчалик ютоқмас эди. Тўғри, бадбашара эмасман, ҳусним бор, худо берган нарса, аҳмоқ ҳам эмасман, қишлоқиман фақат. Зафар Малик тўр ташлаб кўради, ўлжа бўлади, деб ўйлайди. Унинг устига Жасур «олинг-олинг, совумасин» дейишга тайёр. Эгаси суяк ташласа, ит тумшугини ўгирадими? Ҳавода илади. Миннатдорчилик учун Жасурнинг яна битта расмига мақола ёзади – мақтаб-эъзозлаб.

Бу хаёллар Барнога тасалли бермади, Барно қайтага баҳона-важ ахтариб, ўзини чалғитмоқчи бўлганидан ўзи норози бўлди, ҳатто ғаши келди. Ахир фавқулодда воқеа рўй берди, ҳаёти таҳлика остида – эри калитни улоқтириб кетворди, «қайтмайман, Дўрмондаги ҳовлига қадам босма, кийимларингни опкелиб бераман», деди. У айтганини қилади. Барнонинг тақдири нима кечадди? Яна ўйлай бошлади. Жасур ҳар қанча «куйдим-пишдим, меники бўласан» демасин, барибир ваъдалари омонат. Акасига хиёнат қилиб, қандай яшайди? Онаси, Қудрат акаси, ҳатто Ёдгор – қон-қариндошлари, улардан кеча олмайди, гуноҳи қай даражада бўлмасин, вақт ўтгач, улар барибир кўникишади, кечиришади, фақат Барно ёмонотлик бўлиб қолади, энди ҳеч қачон уларнинг орасига кира олмайди, «пуйф, сассиққа» чиқади. Умуман, Барно уларнинг юзига қандоқ қарайди? Қарай олмайди. Жасурнинг тарақлаши ярим йилга, боринг – бир

йилга етар, у ҳам совий бошлади. Онаси муттасил писанда қилаверса, бир кунмас-бир кун айнийди-да. Ёш талантли рассом, одамлар оғзига тушди, шунақа келишган йигитни ким орзу қилмайди? Энди уни қўлдан чиқармаслик, этагини тутиш керак. Ахир ҳамма нарса ўшанинг айби билан бўлди, Барно даъво қилишга ҳаққи бор. Лекин очикдан-очиқ талаб қилиш, инсофга чақириш яхшимас, булар шунақа тоифақи, мажбурласанг, тескарисини қилишади, зада бўлишади. Тезроқ сендан холи бўлиб олиш кўйига тушишади. Ҳамиятини оғритмай, авраб, тизгинда ушлаб туриш, раъйига қараш керак. Акс ҳолда ҳамма нарсадан маҳрум бўлиш мумкин: уй Ёдгорники, Жасур ноз қилса, жонимга тегдинг деса, Барнонинг қўлидан нима келарди? Рўкач қилишга ҳеч қанақа важи йўқ. Ҳатто ҳомиладор ҳам эмас. Дарвоқе, ҳомиладорлик. Ахир бу – катта баҳона, далил-ку. Шуни рўкач қилиб, ҳамманинг тилини қисиш мумкин. Бироқ – хавфли. Ёдгор ҳам, Жасур ҳам тан олмайди, бир-биридан кўради, тан олганида ҳам гумон билан яшайди. Отаси кимлигини қандай исботлаш мумкин, кимлигини Барнонинг ўзи ҳам аниқ билмаса? Балки ҳомила бўлмай тургани қайтага маъқулдир. Нима қилади шу чалкаш вазиятга яна биттасини кўшиб?

Бўлиб ўтган воқеа, қанчалик разил кўринмасин, довулдек ҳамма нарсани фош қилиб кетди, маълум маънода шу вазиятга дахлдорларни – Қудрат ака, Муяссархон ва Зарифа холадан ташқари – ўз ўрнига кўйиб, муносабат нуқтаи назаридан аниқлаб кетди. Ҳар қалай энди уччалови – Барно ҳам, Ёдгор ҳам, Жасур ҳам – ким эканликлари аён. Уччалас ҳам вазият қурбони. Ёки қаҳрамони. Гап, Зафар Малик айтганидек, талқинда. Ёдгор ўзини ҳам алданган, ҳам айбдор сезади. Барно йўл кўйган хатоси учун ўзини гуноҳкор, Жасурнинг қистовига бас кела олмаганидан заиф-ожиза, деб билади, бироқ Жасур айбдор бўлса, нега бузғунчилик ҳақида эрига шикоят қилмади? Нима уни тўхтатди? Нимадан андиша қилди, чўчиди? Жанжал чиқишиданми? Барибир жанжал чиқди-ку, чиқмай иложи йўқлигини олдиндан англаши мумкин эди-ку. Бунақа ҳодиса бир кунмас бир кун, албатта, очилади, унда айби неча карра ортиши, атайлаб яшириб келгансан, чунки ўзинг йигитни оғдиргансан, деган даъво кўйилиши муқаррар эканини фараз қилиш табиий-ку. Унда айб ўзингга тушади, номинг фарга чиқади. Ота-онанг иснодга чидай олмайди, сени оқ қилишади. Шунақа бўлишига фаросатинг етмадимми?

Барно ўзини оқлаш учун ҳеч қандай важ келтира олмас, баттар тўлғанар, ўзини ўзи ер, кўзига дунё қоронғу кўринар, ўзини нобуд қилиш йўлларини ҳам ахтарар, гап ота-онасининг қўлоғига етса, ўзини қандай тутишни, қандай баҳона рўкач қилишни билмас эди. Ёдгор жаҳл устида Барнонинг кийим-кечакларини олиб келса, киради-ку уйга; албатта тўқнашув бўлади. Жанжал кўтарилади. Кўтарилса, оқибати нима билан тугайди? Яхшиямки Ёдгор Жасур билан Барнонинг «иноқ» пайти устидан чиқиб қолмади, ўз кўзи билан кўрмади. Аслида-ку устидан чиқди, фақат эшик қулфи тиқир-тиқир қилгани эшитилиши биланок Барно апил-тапил кўйлагини кийиб, ошхонага югурди. Эри кириб келганида, вазият деярли тинч, осойишта, гумон туғдирадиган «жиноят» белгиси кўзга ташланмас эди. Фақат Барнонинг кўйлаги остида ҳеч нарсаси йўқ эди, холос, агар Ёдгор хотинига ёпишмаганида, буни пайқамасди ҳам. Гумонга ҳам бормасмиди? Бироқ бўлар иш бўлди – кўприк қулади. Юзи баттар шувит бўлмаслиги учун омонат бўлса-да, Барно ўша гумонга таяниб иш тутитиши керак. Эри кўзи билан кўриб, қўли билан ушламади-ку. Барнонинг лозимчаси йўқ экан – нима бўпти? Айблаш учун бу ҳали далил эмас-ку. Ўз уйида, эшик қулф, истаса яланғоч юриши мумкин. Лозимчасини, сийнабандини ювиш учун ечгандир. Лекин уйда бегона йигит бор-ку, унинг олдида шу йўсинда юришни қандай баҳолаш керак? Дарров шубҳа туғилиши табиий. Агар эри бирор нарса деб, гумонини айтса, балки Барно важ ахтариб кўрармиди? Ёдгор индамади. Унинг вазминлиги Барнони қарахт қилиб қўйди. Муқаррар айб кўйилмагач, эътироз билдиришга, ўзини оқлашга, ҳимоя қилишга ҳам зарурат йўқдек кўринди. Барнонинг қарахтлиги айтилмаган айбга иқдор бўлгандек кўринди. Балки шу ноаниқ, мавҳум вазият қулайдир? Агар Барно

бидирлаб, ўзини оқлашга киришганида, эри далилни дарров топган бўлар эди: сийнабанд кроват остида ётипти. Жасур ўраниб ётган кўрпани очса, лозимчаси чиқарди, Жасур ҳам қип-яланғоч, буларни инкор қилиб бўладими? Жасур-ку, думи тегиб, кўзани синдирган кучукдек, ўзини мутлоқо холис сезяпти. Мулзам бўлиш у ёқда турсин, андишага ҳам бормайди. Исноддан хижолат тортиш ўрнига тантана қилмоқда. Акасининг қадам товуши тинмай туриб, яна Барнога ёпишди, узилиб қолган «ишини» дарҳол бошлади. Нуқул севгисини рўкач қилади. Балки ҳақиқатан севар? Айтаман, ошкор қиламан деди-ку. Туйғуси самимий бўлса, номусимни ҳимоя қила олса – майли, ўзи айтмоқчи – тутаб яшашдан ёниб яшаш афзал. Лекин алангаси қанчага етаркин? Ҳозир, мана, толиқиб ухлаб ётибди, ичган, нима рўй берганини тайин англамайди, англашни истамайди ҳам. Дунёни сув олса, тўпиғига чиқмайди. Нимаики бўлмасин, парво қилмайди, қайтага шундай бўлгани маъқул дейди, тартибсизликнинг ўз тартиби бор, уни тузатишга уриниш бефойда, баттар бузилади. Фақат унинг мувозанатини бузмаса – бас. Бузганида ҳам Жасур ўзиникидан тоймайди. Енгилса ҳам ўзиникини таъкидлайди. Ҳеч қанақа исбот, далил уни қониқтирмайди. Кимки эътироз билдирса – душманга айланади. Маъқулласа, носамимий мақтаса, атайлаб кўкларга кўтарса, ҳатто ёвузлик ниятида чалғитса, йўқ фазилатларини бор қилиб кўрсатса – марҳамат, дўст тутинишга ҳам тайёр. Унинг ҳақиқий маслақдоши йўқ, борларини ҳам, агар улар чин кўнгилдан камчилик-нуқсонини юзига солган, хатардан асраш, кўмак бериш ниятида айтган бўлсалар – тириқтирган. Ҳатто Зафар Малик айтган танқидий мулоҳазаларни ҳам ижирғаниб ҳазм қилади. Зафар Маликка бас кела олмайди, унинг гапини икки қилиш ўз-ўзига гўр қазиш билан баробар. Жасурнинг ўзи Барнога айтган. Жасур ундан чўчийди, сал кеккайсин, қанақа мафтункор асар яратган бўлмасин, Зафар Малик битта мақоласи билан чилпарчин қилиб ташлайди. Қанча-қанчаси шунақа бўлишини кутиб юришибди. Зафар Малик майли бор эканми, Жасур шундан фойдаланиб қолиши керак. Қанақадир тамойилларини рўкач қилишдан не наф? Ким бўлибди Жасур, айниқса, Зафар Маликнинг олдида? Ямламай ютиб юборади у. Кекирмайди ҳам. Зафар Маликнинг айтганларини шак келтирмай эътироф қилувчилар қанча? Барнонинг ўзи кўрган – юришибди тўда-тўда бўлиб ёш, чиройли, ўзини билимдон ҳисоблайдиган танноз ойимчалар – Жасурнинг кўргазма залига қўйилган девордаги асарига бир яқинлашиб, бир тисарилиб, узун-қайрилма киприкли кўзларини қисиб. Яна биттаси лағмон хамиридек сочлари елкасигача тушган, қизартирилган узун тирноқли бармоқлари орасида сигарет кистирилган, яланг тиззасини кўз-кўз қилгандек креслода оёқ чалиштириб ўтирибди. Унақалар олдида Барно нима бўпти? Қишлоқ, техникумни битириш олдида турган жўнгина қиз. Анови ойимчаларга ўхшаб, санъат ҳақида баҳс юрита олмаса, лоақал ўзига қараш, парвариш қилиш, упа-эликни ҳам уддалаб ишлатиш кўлидан келмаса, кийим-кечаги ҳам уларникидек эмас, фақат ҳусни бор, мана энди сочини қирқтирди... Бир кунмас-бир кун Жасурнинг кўнглига тегади, бошқа таннозлар билан солиштира бошлайди. Барнони «ўчириб ташлайди». Бу ўзининг ибораси.

Ёдгор Дўрмондаги уйига кириб борганида, қоронғу туша бошлаган, ҳовли, эгаси кўчиб кетгандек, бефайз эди. Барги тўкилиб бўлган дарахтларнинг яйдов шохлари қинғир, кўлмакчалар юзини муз тортган, ҳовли чироғи ёқилмаган, фақат Зарифа холанинг хонасидан нур туриб турар, шамолдан нималардир шитирлар, совуқ эди.

Ёдгор онасининг эшигини қия очиб, салом берди-да, ичкарига кирмай, ўз хонасига йўл олди, ечинмай туриб, катта пиёлада арақ ичди, ҳеч нарса тамшанмади, фақат сигарет чеқди.

Зариф хола ҳовлига чикди. Одатда, Ёдгор ишдан қайта туриб, Барнони ҳам ола келар, икковлашиб Зарифа хола билан саломлашишар, олиб келган нарсаларини

холодильникка жойлашар, сўнг бошқа юмушга уннашар эди. Бугун Барнонинг шарпаси кўринмади, ўғли ҳам қуруққина саломлашиб, уйга кириб кетди. Мана, ярим соатдан ошди, хонасида чироқ ёқилмади, ўзи ҳам кўринай демайди. Нима бўлди экан? Зарифа хола безовта бўла бошлади. Нега келини бирга келмади? Нега Ёдгор уйдан чиқмайди? Чирогини ёқмайди? Шалдир-шулдур ўғли, одатда, бунақа қилмас, кириб келиши билан ҳовли тўлар, ҳаммаёқ ёришиб кетар эди.

Зарифа хола ўғлининг эшигини тортиб, ичкарига разм солди – Ёдгор ечинмай кроватда ухлаб ётар, келини эса йўқ эди.

Боя саломлашгани мўралаганида сезилмагани – кайфи бор экан-да, шунинг учун тез ғойиб бўлди, Барнони олиб келмаганини ҳам айтмади, аразлашиб қолишган кўринади. Мана, ёлғиз ётибди, кийимини ҳам ечмай. Уч ойлик келин билан айтишиб қолган, акс ҳолда Барно бирга келган бўлар эди. Қандай чатоқлик ўтдийкин? Энди тумтайиб юришади. Албатта, бир-бирларига ўрганишгунча бундай можаролар бўлиб туриши табиий. Лекин нимадан аразлашдийкин? Балки келини соч қирқтирганидан ўғлининг ғаши келдими, Ёдгор шундан иллат топдими? Ё бошқа важ бормикин? Қанақа важ бўлиши мумкин? Балки Жасур келинаясига тўғноғич совға қилгани ёқмадими? Ҳар қалай бир сабаби чиққан, Ёдгор зикна йигит эмас, унақа-мунақа нарсага эътибор бермайди. Балки келини мингир-мингир қилдими, Дўрмонда турмаймиз дедими? Ҳозирги замон келинлари қайнона-қайнота билан туришни, уларнинг хизматини қилишни хоҳлашмайди, ўз уйим, уй-рўзгорим бўлсин, истасам тураман, истасам ётаман, эримдан бўлак ҳеч ким менга хўжайин бўлмасин дейишади. Тўғри, албатта, мен ҳам шуни истаганман келинлигимда. Бироқ Ёдгор онасини ёлғиз ташлаб қўйишга кўнгли ёр бермайди-да. Агар Зарифа холанинг қизи бўлганида, бирорта боласини ўзи боқиб берар эди, невараси танҳоликни билинтирмас эди. Бироқ Зарифа хола қиз кўрмади, уччала фарзанди ўғил бўлиб туғилди. Қиз онасига ўз боласини ишониб топширади, ишлайдиган бўлса, қайтага хурсанд бўлади, келин қизғанади, қайнонам болага нотўғри тарбия беряпти, деб ғайирлик қилади. Зарифа холанинг уч фарзандидан фақат Қудратда бола бор, у ҳам битта, ер-кўкка ишонишмайди, мевани қайноқ сувда чайиб беришади, эрталаб пиширилган овқатни кечқурун едиришмайди, бола чучкурса, ваҳимага тушиб қолишади. Иккинчи ўғли энди оилалик бўлди, қачон фарзанд пайдо бўлади, маълум эмас. Туғилса ҳам, бола оқ-қорани танигунча 6–7 йил ўтиши керак. Зарифа холанинг эса ёши бир жойга бориб қолди, Ёдгорнинг фарзандини кўрадими-йўқми, худо билади. Жасур эса энди йигирмага кирди, қачон уйланади, қачон болалик бўлади – бу ҳам номаълум. Жасур инжиқ, тантиқ, ҳаммадан айб топади, бирорта қизни ёқтирадими, ёқтирса – яшаб кета оладими – бу ҳам жумбоқ.

Зарифа хола хаёллари етагида хонасига қайтди: телевизор ўчирилмаган, диктор бу йил пахта плани бажарилмаганини табиат инжиқликларига йўяр, синалган баҳоналарни пеш қилар эди. Зарифа хола хамир қоришга киришди, эрталабгача етилади, саҳар туриб тандирга олов қалайди, ўнғача зувалани муштлагунича тандир қизийди, хаш-паш дегунча кулчалар қизаради; Ёдгор овқатланмай ухлаб қолди, эрталаб иссиқ кулчани бурдалаб қаймоққа булайди, лунжини тўлдириб еб олади. Пешингача қорни очмайди. Нега ёлғиз келди, нега хотини шаҳарда қолди? Нега? Нима учун? Қандай можаро бўлди? Тоби йўқмикин? Тоби йўқ бўлганида, Ёдгор боя айтган бўларди. Индамади. Гап чувалашишини истамади чоғи. Ахир булар, агар зарурат туғилмаса, бир-бирларидан узоқлашмасликлари керак. Ёдгор ҳатто пахтага кетган талабаларга ул-бул нарса етказиш учун қанақа олис жойларга бормасин, ярим кечаси бўлса ҳам етиб келар, хотини ёнида ётар эди. Онаси бетоб бўлгани сабабли Барно икки-уч кун Сижоакка кетишга мажбур бўлди. Ўшанда Ёдгор ўзига жой топа олмади, тўлғонганини билинтирмасликка уринса-да, барибир сезилди. Сезилмай қоладими? Бетоб қайнонасини кўриш баҳонаси билан бориб, хотинини ўзи олиб келди. Бугун ёлғиз ётиши бежиз эмас. Нимадир бўлган. Нима? Қандай мушук ораларидан ўтди? Қачон тонг отаркин?

Зарифа хола ҳар қанча босиқ-вазмин бўлмасин, бу ноаниқ таҳлика сира ором бермас, чандон ўзини чалғитишга, парво қилмасликка уринса-да, гулгула дилидан аримас эди.

Зарифа хола алламаҳалгача ивирсиб, ниҳоят ётди, анчагача кўзи илинмади, уйғонганида, аллақачон тонг отган, Ёдгор кетиб бўлган эди. Зарифа хола ухлаб қолипти, ўғлининг тақир-туқирини ҳам эшитмабди. Энди Ёдгор кеч қайтади, кун бўйи Зарифа хола хавотирда юради. Ўғли хотинини олиб келармикин?

Ёдгор калитни улоқтириб кетганидан кейин икки соатча вақт ўтди. Барно ваннада чўмилиб кийиниб чиқди. Жасур елкасига пахмоқ жемперини ташлаб, айвондаги кроватда чекиб ўтирар, сочлари хўрпайган, қовоғи солиқ эди, бўсағада Барнони кўриб хўрсинди. Афтидан, бўлиб ўтган воқеа ниҳоят уни ҳам ўйлантириб қўйган эди.

– Канал бўйидаги ҳовлига борамиз, – дея Жасур сигаретасини кулдонга эзгилаб, тиззасидаги кўрпани суриб ташлади.

– Хоналар музлаб ётгандир, – деди Барно Жасурнинг тараддудини нимага йўйишни билмай.

– Печка ёқамиз, – деди Жасур, шимини киятириб. – Бирпасда исийди. Ўтин кўп. – Жасурнинг овозида сергаклик аломати сезилар эди. Ўзини ҳар қанча бепарво тутмасин, дилининг тагида аллақандай таҳлика бордек кўринар эди. – Ёдгор кийимингни олиб келса, жиқиллашишга тўғри келади.

– Орани очиқ қиламиз дедингиз-ку. Айна пайти, – деди Барно Жасурни синаш мақсадида.

– Ўзи кўрди-ку, яна қанақа тасдиқ керак? Тўқнашмаган маъқул.

– Қўрқяпсиз, а?

– Сени аяпман, – деди Жасур, Барнога қарамай.

Барно ҳам Ёдгорнинг қайтиб келишидан чўчир эди, шунинг учун Жасурнинг гапи унга далда бўлиб кўринди.

Шундай бўлса-да, иснод юкини кўтариб юришга Барнонинг сабр-тоқати, бардоши чидамас, у содир бўлган вазиятда учаловининг орасидаги муносабат тезроқ аниқ тус олишини истар, аниқланса, изтироб тугар, кўнглим тасалли топар, деб ўйлар эди. Бироқ Жасур ҳали ёш, ўзи билан тенг, ҳаёт тажрибаси кам, ўжар кўрингани билан омонат, беқарор йигит. Унга таяниб бўлармикин? Бай-байлаб қолмасмикин? Афсус чекмасмикин? Койинмасмикин?

Ўйдан чиқиб кетиш олдидан, Барно кўксидаги ўргимчаксимон тўғноғични ечиб, пальтосининг чўнтагига солиб қўйди.

Буни Жасур пайқади. Тақиб юришдан истиҳола қилаяптими? Нега? Тўғноғични шу топда, пальто остидан ким кўради? Кўрса ҳам Жасур берганини билмайди-ку. Ё Жасурнинг нарсасини тақишдан оғриняптими? Ойиси, акаси кўришибди, хурсанд бўлишибди, энди яширишдан нима фойда? Шу нарса Жасурга эриш туюлди.

– Қачонгача қочиб, яшириниб юрамиз? – деди Барно, канал бўйидаги ҳовлига етиб боришгач. Бугун Барнонинг Дўрмонга чиқмаслиги аён эди. Қандай чиқади ҳам – эри «қадам босма» деб кетди-ку. Бора олмайди. Тамом. Нега? Жасур ҳам бормаидими? Агар Барнодан тоймаса, ўз гапида туриб, муносабатларини расмийлаштира – иложи қанча, янги эрига эргашиб, Барно ҳам бораверади. Аввалига ғайир туюлади, бировнинг калишини кийиб олгандек бўлади, кейин кўникиб кетишади. Агар Ёдгор бошқа қизга ўйланиб олса, ора очилади, хусмат арийди, ҳатто шундай бўлиши қайтага зийнатлироқ кўриниб кетади. Балки овсини билан иноқлашиб ҳам олар? Даргумон. Ака-ука ўртасида талаш бўлган жувонга янги келин ҳеч қачон тишининг оқини кўрсатмайди. Барно ҳам эрига хотин бўлиб тушган қизга рўйхуш бермайди, барибир қизғанади. Танглик ораларидан ҳеч қачон кўтарилмайди.

– Ёдгорнинг ўзи гап кўзғасин, ҳаммасини айтаман, – деди Жасур ўйлаб-чамалаб қўйган режасини кўзда тутиб.

– Гап кўзғамаса-чи? – Барно тезроқ билишни, Жасур бир қарорга келишини кутар, қий-чув чиқса-да, ораларида аниқлик ўрнатилишини истар эди. Жасур жавоб бермай холодильник эшигини очди.

– Ичманг, – деди Барно қатъий овозда. Гапи Жасурга ёқмади. – Ёдгор келиб қолса, ҳушёр туринг.

Холодильник ичидаги чироқ нури нарсаларни кўз-кўз қилгандек бўлди, Жасур чала ичилган ароқ шишасини олди, шиша бир зумда хиралашди. Ичиб ўзини чалғитмаса, ҳадигини босмаса, Жасур жой топа олмайдигандек эди – икки қадаҳга арақ қуйиб, бирини ютди, нимадир тамшаниб, сигарет тутатди, бориб креслога ўтирди.

Печкага ёқилган олов шуъласи кичкина тирқишдан ёлқинланар, хонага иссиқ таралар эди. Бир қадаҳ арақ Жасурнинг кўксига ором бергандек, танаси бўйлаб илиқ тўлқин тарқалди. Бояги ғашлик, таҳлика секин-аста арий бошлади.

Бироқ бояги хуноблик батамом тарқамади, чалғиш йўли билан бир лаҳза сусайган андиша, тиш оғриғидек, йигитнинг дилини ўртар, арақ ҳам, зўраки тетиклик ҳам тасалли бермас, Жасур ҳам ора тезроқ очик бўла қолишини истар, «алам»ини арақдан олиш ўзи ўзини алдашдан бошқа нарса эмасдек, қайтага зиддиятни баттар чалкаштиришдек туюлар эди. «Нега чалкаштириш бўлар экан?» – ўйлади Жасур, айна шу «айб»ини қалқон қилиш усули унга далилдек кўриниб. «Томоғимдан олишса, – ўйида давом этди Жасур, ярқ эта келган илинжидан руҳланиб, – кайфим баланд эди, маст эдим, нима қилганимни билмайман, деб қутуламан!» Жасур миясига келган нажот шуъласидан энтикиб кетди, шишани чангаллаб, «рахмат сенга!» дея ўпди ва қадаҳга яна арақ қуйди.

– Топдим! – дея, Жасур бармоғини бигиз қилиб, қўлини кўтарди. Унинг қиёфасида кўкқисдан пайдо бўлган телба шодликни Барно навбатдаги кайф алжирашига йўйиб, оғринди. – Гениал ғоя! Шундоққина оёқ остида ётган экан, биз ваҳимага тушиб ўтирибмиз!

Лаби қуримай туриб, Жасур яна арақ қуйиб ичиб юборди.

– Мана уларга важ! – ғолибона кўтаринкилик билан деди Жасур мўлтайиб ўтирган маъшуқасига. – Мана далил!

– Қанақа далил? – сўради Барно, бирдан тетиклашиб кетган Жасурдан кўзини узмай. Барно ўзи тушиб қолган қалтис вазиятга ҳамон баҳона ахтарар, ҳеч қандай важ йўсин бермас, барча исботлари заиф, субутсиз кўринар эди, шунинг учун Жасурнинг – ясама туюлса-да – хитобли тасдиғи Барнога далда берди. Барно Жасурнинг фаросатига у қадар ишонмаса-да, унинг гапидан илинжига ўхшаш нажот топгиси келди. – Аниқроқ айтинг, қанақа важ?

Жасур йўқни бор ёки борни йўқ қилиб кўрсатиш мақсадида «ихтиро» этган «тадбир» усулини Барнога айтди:

– Мастлик мен учун рўкач, – деди Жасур ва Барнонинг сушт, майлсиз қиёфасидан ҳадиксираб, далилини ҳаяжон билан шарҳлай кетди: – Сен учун далил! Одам мастликда нима номаъқулчиликларни қилмайди! Айбни менга ағдаравер.

Орага ғалати сукунат чўқди. Барнонинг авзойида хайрихоҳлик аломати кўринмади.

– Тонмоқчимисиз? Дарров-а? Қани шижоатингиз? Аҳду паймонларингиз?

– Ахир, акаларим, ойим бор, улар бўғзимдан олишса, нимадир дейиш керакку, – деди Жасур қизишиб. – Ҳушёр одам бунақа иш қилса, гуноҳга киради. Менинг мастлигим сендан айбни олади, мундоқ қараганда сен жабрланувчи бўлиб чиқасан, ҳатто кадринг ошади. Яна нима керак?

– Нима, сизча мен жабрланувчи эмасманми? Пушаймон чекар экансиз, нега ёпишдингиз?

– Бу, Барно, бошқа гап, – деди Жасур, кафтини кўтариб – бу шунчаки сувдан қуруқ чиқиш учун ўйлаб топилган бир важ. Баҳона. Аслида икковимизнинг бири-

биримизга кўнглимиз бор, шундоқ эмасми? Ачом-ачом қилганимизда эшилиб кетдинг-ку. Ҳатто қийқириб юборган пайтларинг ҳам бўлди. Ростми? Демак, сен ҳам мени хоҳлайсан-да!

– Бунақа нарсага акангиз ҳам чакки эмас. Мен сизнинг ҳирсингизга муҳтож эмас эдим. Дод десам, кўшнилари чиқарди, номим булғанар эди. Сиз мени қишлоқи қиз, индашдан орият қилади, камайиб қолармиди, акамга ҳам етади, менга ҳам деб ўйлагансиз. Севаман, сенсиз яшай олмайман, деб эс-ҳушимни ағдар-тўнтар қилиб юбордингиз. Бундай пайтда кўз тинади, ақл кетади, шайтон оздиради. Шуни сиз билгансиз, биринчи синовда қайрилса эгилаверади, деб ўйлагансиз. Шундай бўлиб чиқди ҳам. Оқибатда қонуний эрим калитни итқитиб чиқиб кетди, сиз чекинаяспиз! Мен нима бўламан энди? Дардимни кимга айтаман? Ҳатто қишлоғимга бориб, нафсингизни қондириб олдингиз. Бетоб онамдан ҳам уялмай тажовуз қилдингиз.

– Тажовуз? – тутоқиб деди Жасур. – Қанақа тажовуз? Мен сенга тажовуз қилдимми?

– Ёпишиб олганингиз тажовуз эмасми? Ё кўрпангизга мен суқулиб кирдимми? Хўш?

– Ёш жувон бўлганингдан кейин унча-мунча қаршилиқ кўрсатдинг, деб ўйладим-да. Ҳамма ҳам олдинга шунақа қилади. Ноз-да. Агар ўзинг ёнимга кирсанг, бунинг нима гашти бўларди? Қизиғи шунда-да, таслим қилишда, ўз кучингга бўйсундиришда. Табиатда ҳам булбулларнинг хўрози сайрайди.

Барнонинг кўзларига ёш келди. Жасур, сал сурилиб, маъшуқасини кучди – бу унинг узрими ёки барибир «жилов менинг кўлимда, йўриғимдан чиқа олмайсан» деганими, Барно англай олмади. Жасур журнал курсисидоги арақ қуйилган қадахни олиб, Барнонинг лабига босди.

– Бир хўплам ич, – деди Жасур, унинг товушида хушомад оҳангги сезилди. Барно синовчан нигоҳ билан йигитга тикилди. – Ол, бир қултум. Дилинг ёзилади. Илтимос.

Барно иккиланиб қолди. Жасур унинг йиғидан сал шишинқираган лабларини, ёш суркалган юзини ўпа бошлади, сўнг яна қадах тўлдирди, сигарет тутатди, хўрсинди. Ҳали-бери на акасиникига, на Дўрмондаги ўз уйига боришга унинг кўзи етмас, чунки Барно билан бўлган ҳодисадан кейин улар Жасурни қулоч ёзиб кутиб олишлари у ёқда турсин – остоналарига ҳам қадам бостирмасликлари аён эди.

– Барно, тур, иссиқроқ кийин, сув бўйига чиқамиз, – дея Жасур, жавоб ҳам кутмай, ўзи кийина бошлади.

– Совуқ-ку, нима қиламиз сув бўйида? – деди Барно ва беихтиёр кийина бошлади.

– Тоғ қизисан, сенга совуқ нима экан! – деди Жасур Барнони рағбатлантириш ниятида ва қадах тўлдириб хўплади.

– Шишанинг тагига етмасангиз бўлмайдимми? – ҳасратомуз писанда қилди Барно, Жасурга тик қараб.

– Битта шиша ҳам гап эканми? – ширакайф тусини ўзгартиришга уриниб деди Жасур. – Ярим кундан буён битта шишани тугата олмаяпман. Шерик бўлсанг, бўшайди.

– Мен бўшатинг демоқчи эмасман, – тутоқиб деди Барно. – Эртага ҳам кун бор. Топганингиз шу кўйдиргига сарф бўляпти. Яна ҳовли-жойни бошқатдан қурдираман дейсиз! Ҳовли ўлда-жўла бўлади, мени айтди дерсиз!

– Бир йилда битмаса, икки йилда битади, – деди Жасур талтайгандек. – Шуям ота гўри – қозихонами? Дарвоқе, чиқ ташқарига, миямга бир фикр келди, канал бўйида айтаман, – дея, Жасур Барнони эшик томон хийла итарди. Барно, пальто тугмаларини қадаб, ҳовлига тушди, ордидан Жасур чиқиб, эшикни ёпиб қўйди. Улар ҳовли саҳнида тўхтаб, атрофга назар ташлашди – гўё ҳордиқ чиқариш учун чиққанларидан кейин албатта атрофни томоша қилишлари шартдек. Ҳаво у қадар совуқ бўлмаса-да, қорамтир яйдоқ дарахт шохлари қақшаб кўринар,

маъсум майсалар гиламида уйкуга кетган дарахт таналари ётдек кўринар, қуёш мўралаганда бу тафовут кўзга ташланар, ғуборсиз кўк осмондаги оқ булутлар от-аравага ортилган пахта ғарамини эслатар, қуёшни тўсганлари учун орият қилгандек, тезроқ тарқалиш ниятида вазмин тўнтарилишар, бир-бирларидан узила олишмас эди.

Жасурнинг тўсатдан сув бўйига қисташи Барнога негадир шубҳали туюлди, «мясига қанақа фикр келганикин? – юраги ҳапқириб ўйлади Барно. – Каналга итариб юбориш бўлса-чи?» Бироқ шу ондаёқ Барно гумонидан қайтди, шундай хаёлга боргани учун ичида мулзам ҳам бўлди, лекин бир оралаб ўтган шум тахмин мясида из қолдириб кетди. Барно ҳарчанд бу эҳтимолини ҳайдамасин, у яна келиб идрокини тирнар, ўйини олиб қочар, огоҳ бўлишга ундар эди. «Нега Жасур мендан қутулмоқчи, мени чўктиришдан унга нима фойда? Хиёнат барибир очилади, ўзи жиноятчига чиқади. Муддаоси нима?»

– Юр, канал бўйига чиқамиз, – деди Жасур яна Барнонинг тирсагидан олиб, Барно чўчиб тушди. – Ие! Нега хуркийсан? – таажуб бўлиб сўради Жасур. – Асабинг чатоқ кўринади, қарат. Рангинг ҳам ўчибди.

Барнонинг бир кўнгли – каналга чиқмайман деб, қайсарлик қилиш фикри мясига келди, бироқ шу ондаёқ бу шаштидан қайтди: нияти ёмон бўлса, разиллигини уйда ҳам қилаверади, қайтага жиноят яширин кечади, ҳеч ким кўрмайди ҳам. Каналга чиқишса, у ерда биронта одам кўриши мумкин, кўрмаса, Барно бақиради, атрофдаги қўшниларининг бири додини эшитади, югуриб чиқади. Канал маъқул.

Барно пальтосининг пахмоқ ёқасини кўтариб одим ташлади, Жасур – ширакайфданми, асабданми, Барно англамади – аллақандай оҳангни хиргойи қилиб, Барнонинг ордидан юрди. Агар нияти ёвуз бўлса, бундай пайтда ғараз режалаган одамнинг кўзлари бежо бўлади, назарини олиб қочади, деган тахмин билан Барно ёнида хиргойи айтиб келаётган Жасур томон бурилиб, кўзларига тикилди. Йигитнинг нигоҳида унақа аломат сезилмас, фақат хиргойиси дилида кечаётган аллақандай безовталиқдан дарак берар, ичиши, ўзини ўта бепарво тусга солиши ички туғёнини босишга, тасалли топишга бўлган ожиз бир интилиш эди, холос.

– Хўш? – дея Барно асабий табассум билан Жасурга юзланди. – Мана, сув бўйига чиқдик, қанақа «фикр» мянгизга келди? Энди айтарсиз?

– Барно – дея Жасур, хаёлини тўплаш учун икки бармоғи орасидаги сигаретни сувга отиб, чуқур хўрсинди. – Энди Ёдгор акамнинг уйида яшама.

«Шумиди айтадиган гапинг? Юрагимни ёрай дединг-ку, йигитвачча! Яна бир лаҳза индамасанг, дод деб қочардим! Унда нима деган одам бўлар эдик?! Яхшиям, ваҳимага берилиб, дод солмадим, хўп изза бўлар эдим». Барнонинг эти бўшашиб кетди, илож бўлса, у ҳозир йигитни қучиб, бир зум нафасини ростлар эди, аммо ўзини тутиши, фавқулудда нарса рўй бермагандек бир оз лоқайд қиёфа сақлаши шарт эди.

– Қатта яшай? Ётоқхонадами?

– Истеҳзо қилма, – деди Жасур беғараз оҳангда. – Мана уй, шетта яшаймиз. Уй ўзимники, хотин ҳам ўзимники бўлиши керак.

Барно негадир у қадар шодланмади, қайтага эри ва ўзи орасидаги хунук муносабат, яъни энди чатилган оиласи барбод бўлиши муқаррар экани Барнонинг онгига қоққан миҳдек урилди. Демак, Барно ҳақиқатда тойганини, аниқроғи – Жасурнинг нафақат Барнога, кўпроқ акаси Ёдгорга нисбатан қилган беандиша ҳаракатининг қурбони бўлиб турибди.

Энди Барно қанча доду бедод қилмасин, ҳатто Жасурнинг жирканч тажовузини рўкач сифатида келтирмасин, ўзини оқлай олмайди, барибир номи булғанади, айбдор ўзи бўлиб чиқади; энди Барно шу тамға билан яшашга мажбур. Ҳеч қанақа тиришиш, далил эътиборга олинмайди: қайнонасидан тортиб ўз ота-онасигача – ҳамма Барнони бузуққа чиқаришади. То ҳатто бу оилани тарк этиб, бошқа турмуш қуриш имкони яралса ҳам, айбли тамға доғи

Барнодан аримайди, тахминий бўлак эр ҳам бир кунмас-бир кун шу воқеани писанда қилади, ҳар ҳаракатини, гапини, кўз қарашини, ҳатто нозини ҳам шу хулқиға йўяди.

Аттанг, ўкинч билан ўйлади Барно, нега бояги гумони, тахмини адаш чиқди? Сувга итарадими, уйда бўғизлайдими, Жасур бирон қабиҳлик қилса, балки тузук бўлармиди?

Шундан кейин Барно ўхтин-ўхтин шум хаёлларга бериладиган, берилганда ҳам ўзини изтиробга чўктиришдан маълум ҳузур оладиган бўлиб қолди. Бундай хаёлиёт жувонни ўз гирдобига аврар, кўп ҳолларда маълум қиёфаси жозибали тус олар, аччиқ, дилрабо лаззат бағишлар, ихтиёрини кишанлар эди. Лекин икки ҳафтадан кейин аён бўлган бир ҳолат Барнони ҳам сергаклантирди, ҳам чўчитди.

Қайси бир кеча ёнма-ён ётганларида Барно синовчан назар билан Жасурга тикилди – йигит сезармикаан, деб ўйлади.

– Хўш, нега мўлтирайсан? – сўради ҳеч нарсадан хабари йўқ Жасур.

Барно жавоб ўрнига Жасурнинг кўлидан ушлаб, кафтини қорнига қўйди. Жасур яна тушунмади.

– Иситманг борми?

– Йўқ, – деди Барно жилмайиб. – Сезмадингизми?

– Нимани? – деди Жасур, дилини гулгула босиб.

Барно завқ инъом этгувчи табассум билан Жасурнинг қулоғига бир жуфт сўз шивирлади ва саросимали шодлик билан унинг изҳорини кутди.

– Шунақами?! – деди Жасур тўсатдан эшитган хабарга қандай муносабат билдиришни билмай. – Она бўлар экансан-да, табриклайман, – дея Жасур, эшитгани ростлигини синаб кўриш учунми, беихтиёрми – яна кафтини Барнонинг қорнига қўйди, иқрор бўлиш учундир, бир зум жимиб қолди, ҳеч нарса пайқамаса-да, жувоннинг қорнини силаб қўйди. Буни мамнунлик аломатига йўйди Барно ва уятчан жилмайди. – Энди ўзингни эҳтиёт қил, она бўласан.

– Сиз – дея Барно тугилиб қолди. – Сиз ҳам. Ато қилса.

– Менга нима, мен ҳомиладор эмасман-ку, – деди Жасур беписанд.

– Сиз ҳам деганим – деди Барно эркалик қилгиси келиб, – ота бўласиз деганим. Йигирма ёшли дада. – Барно ҳаяжондан энтиқди, ютинди, нимадир бўғизга қадалгандек бўлди, кўзи ёшдан йилтирай бошлади. – Сизни ҳам қутлайман, – деди Барно, аранг тугёнини босиб.

Бу сохта эркаланиш ҳам, энтикиш ва кўз ёши ҳам Жасурга эриш туюлди.

Хонасида «бўкиб» ётган Ёдгор ниҳоят уйғонди, кайфи тарқаган, аммо калласи ғум, кўзи қапишган, оғзи қуруқ, чанқашдан ичи ёнар эди, бироқ сув ичгани ташқарига чиққани ботинмади, онаси кўрса саволга тутади. Ёдгор яна қўл силтайдими? Ахир она сўрагандан кейин, бир тайин нарса айтиши керак-ку, алдагани билан бугун бўлмаса, эртага сир очилади. Нима деб жавоб беради? Хотинимни укам олиб қўйди, ёки хотиним Жасур билан илакишипти, калитни ташлаб чиқиб кетдим дейдими? Иснод-ку. Айтишга қандай тили боради?

Ёдгор тўлғаниб, чап ёнига ўгирилди, сигарет ёндирди, лекин ўқчиб, сигаретини кулдонда мижиғлади. Ичи алғов-далғов бўлиб кетди, бир лаҳза бурун «бошоғриқ» қилмоқчи эди – бу ҳам энди кўнглини айнитди.

Ёдгор чалқанча ётар, бутун дунё кўзига хунук кўринар, дили ором топмас, ўлгиси келар эди. «Ничево, – деди ўзига Ёдгор, – бироздан кейин ўтиб кетади, жаззаси – икки қултум ароқ, кўзим мощдек очилади. Яна бир ухласам, енгил тортаман. Кейин ҳамма гапни ойимга айтаман: келинингиз билан айтишиб қолдим, ажрашаман, барибир яшай олмаймиз дейман-да, шаҳарга жўнайман, икковини «кўтар халта-тўрвангни» деб уйдан ҳайдайман. Жасурнинг ҳовлиси бор, ўша ёқда гумдон бўлишсин, қорасини кўрмай. Мен ҳам одамман, қирчиллаган йигитман,

тўп-тўп бўлиб юришипти вилоятдан келганлар, эрга тегишни орзу қилиб. Қанақа соҳибжамоллари йўқ эмас, уй тайёр, ўзимнинг номимда, уйланиб оламан биронта кетворганига. Хиёнат қилиш қанақалигини билиб қўйсин, қанжиқ! Жасур бўлса ҳавойи, биттаси билан узоқ яшай олмайди, албатта тепади буни кетига. Юради кейин тентираб, подадан ажраган бузоқдек жовдираб!»

Ёдгор шаҳардаги уйига етиб борганида, кеч кирган, кўча чироқлари ёқилган, ҳаво совуқ эди. Ҳар эҳтимол деб эшикни қоқди, ичкаридан ҳеч ким овоз бермади. Калитини ташлаб кетганига энди пушаймон бўлди. Қаёққа боради? Ушатта бўлишлари мумкин, деган тахмин билан Жасурниқига йўл олди, етиб боргунича киш куни адо бўлди, қоронғу тушди, тунга айланди.

Ёдгор чироғи ўчирилмаган даҳлизга кириб йўталди. Ичкари хоналар қоронғу эди, товуш эшитилмади. Ёдгор пальтосини ҳам ечмай холодильник эшигини очди, чала ичилган шишани олиб ичди. Бир зумда баданига ором югурди. Сигарет тутатиб, сими иргиган креслога ўтирди, бирпас ўтиргач, ичкарига мўралагиси келди ва ўрнидан турди. Ҳозир уларни жиноят устида ушлайди, иккалови дағ-дағ титраб, устларига адёл тортишади, ялинишади, Ёдгор эса...

– Ёдгор! – бўғиқ-хира товуш эшитилди. – Сенмисан? Нима гап? Қандай кирдинг?. Ит нега вовулламади?

– Эшик очик экан. Ит таниди.

– Уф, ўтакамни ёрдинг. Шарпа бериб кирсанг бўлмайдимиз? Кўнғироқ бор-ку.

Жасур пийпаланиб чироқни ёқди.

– Жазманинг қани? – дағал товушда деди Ёдгор, Барно йўқлигига қувнашни ҳам, хафа бўлишни ҳам билмай.

– Қанақа жазман? – эвланиб сўради Жасур. Унинг сочлари ҳурпайган, юзи гижим, кўз-қовоқлари шишган эди, у, қўрқувданми, совуқданми – қалтирай бошлади.

– Барно! – сўқур тикилиб деди Ёдгор.

– Қаттан биламан? – Жасур «сен билишинг керак, хотин сеники» деб писанда қилмоқчи эди, бироқ бунақа даъвоси ўта сурбетлик бўлишини фаҳмлаб, ўзини тутди. – Уйидадир.

– Уйида йўқ. Қатталигини сен биласан. Айт!

Айтса, сир фош бўлади, айтмаса, бир ой мобайнида Барно билан бирга бўлган...

– Кайфинг борга ўхшайди, Ёдгор, – чекинган бўлиб деди Жасур, – ёт, эртага гаплашамиз.

– Йўқ! Ҳозир гаплашамиз! – қатъий деди Ёдгор, жойидан жилмай.

Жасур бепарво елка қисди.

– Қарайлик-чи, холодильникда нима бор экан? – деди кейин, вазиятни юмшатишга уриниб. – Жигар бор экан, ҳаш-паш дегунча ест бўлади. Қани ечин, мана тахта, мана пичоқ, мана жигар, пиёз! Мен газ ёқаман, қозонга ёғ қуяман. Сарёғда пиширамаз, мазаси вў бўлади! Унгача ўн граммдан симириб оламан! Лаббай!?

Ёдгор, мийиғида жилмайиб, розилик аломатини билдирди, ечиниб, кўлига пичоқ олди, Жасур қадаҳларга бир хўпламдан арақ куйди, уриштириб ичишди. Бодринг гажиди. Ҳамма ёққа нур ёғилгандек бўлди. Бир зумда пиёз жизиллай бошлади, қозонга жигар карчлари ташланди, яна қадаҳ айланди.

– Мана, – деди Жасур, – қозонга тушди – пишди, жигар шунақа нарса. Ҳозир сузаман. Маза қиласан.

Қўрқувдан бўлса керак, Жасур, худбинлигини унутиб, гапдон бўлиб кетганига ўзи ҳам ҳайрон қолди. У акасининг кўнглини топиб гапирар, ялтоқланар, хушомад қилар эди. Гўл, анойи, соддадил Ёдгор, ширин рағбатдан эрир, ишшайар, ўзи ҳам укаси шаънига мақтовлар айтар, зўр рассомлигини мақтар, айниқса бу ерда Барно йўқлигига иқроор бўлгач, ҳатто ўз гумонлари ўринсиз кўринар, балки ораларида ҳеч нарса ўтмагандир, мен аҳмоқ, ўз шубҳаларим

билан соф одамларни айбдорга чиқариб ўтирипман, айб ўзимдадир, қилган ножўя ҳаракатим учун кечирим сўрашим лозимдир, деб ўйлар, ўйлаган сайин Барнони ҳам, Жасурни ҳам тозага чиқаришга тайёр эди. Айниқса – Барнони! Ёш, севимли хотини номига доғ тушириб ўтирипти. Оқибатда ўзи уйдан чиқиб кетди, сарсон бўлиб юрипти. Ҳатто Барно билан гаплашиб ҳам кўрмади, бечора умуман беайбдир, ахир Ёдгор кўзи билан кўрмади-ку. Агар бари бир Барно тўнини тескари кийиб, ўжарлик қилса, кечирмаса, иш ажралишга бориб тақалса, Ёдгор далил сифатида шубҳасини келтирадими? Нима важ кўрсатади? Ўзи бебурд бўлиб қолади-ку, устига-устак укасини ҳам бадном қилади. Қозон ёпиқлигича қолавергани маъқул эмасми? Бугун онасига «ёрилгани» чакки бўлди – шунча пайт миқ этмай келиб, масала энди равшанлашадиган вақтда, оғзидан гуллаб хато қилди. Энди онасига тушунтириши – мастликда алжипман, кўнглингизга олманг, бу шунчаки гумон, унутинг, гуноҳ ўзимда, дейиши керак бўлади. Аммо бари бир онаси ҳам ғулғулага тушиб қолди, ахир келини бир ойдан бери Дўрмондаги уйга қадам босмайди. Буни нима деб таърифлаш мумкин? Аразми? Бўлса бордир. Ундай экан, нега учиб бормади, ўглингиз калитни итқитиб кетди, қорасини кўрсатмаяпти, аралашинг, деса бўлар эди-ку. Димоқ-да, боласидан аразлаган одам, онасига борармиди?

Диванга чўкиб ўтирар экан, тузуккина ичган Ёдгор, ўзигами, Барно билан Жасургами раҳми келиб, пиқ-пиқ йиғлай бошлади.

Жасур эҳтиётлик билан ичар, ҳушёрликни сақлашга уринар эди, негаки агар иккалови маст бўлиб қолса жанжал чиқиши, жанжал ёмон оқибатга олиб бориши аниқ эди. Акаси жиловсиз, кўпинча биринчи ҳиссиётга бериладиган одам, бирон гап ёқмаса, суриштириб ўтирмайди, пов этади – ёнади, ҳамма нарсани яксон қилади, шунинг учун зийрак бўлиш керак. Ахир мундоқ олиб қараганда, иллат тайин-ку, акасининг зардаси, шубҳа бўлса-да, асосли-ку. Ғараз кўтарса, панд берса, ҳамма нарса очилади, қуруқ-хўл аён бўлади, бари бир ҳақ чиқади. Жасур аввалдан вазият кўнгилсиз йўлга киришини англаб, «севаман» деган иборани рўкач қилмоқчи, шу билан ўзини ҳам, Барнони ҳам ҳимоя қилмоқчи бўлиб юривди, бироқ кеча оралари бузилди, энди Барно ҳам аразда, тумтайиб юрипти. Мана, у кетганига атиги бир кун ўтди, Жасур ўзини қаерга қўйишни билмайди, тўғрироғи – айрилиқ Жасурнинг Барнога бўлган туйғуси чин эканидан далолат бермоқда. Фақат ҳомила масаласи алоқаларига раҳна солди, холос. Балки бориб ялинса, тушунтирса, хатосини бўйнига олса, Барно юмшар, қайсарлик қилмас. Жасур икки ўт орасида қолгандек бўлди. Ҳай, майли, Барно кечирар ҳам, аммо унда акаси нима бўлади? Бугунги «иноқ» суҳбатдан кейин Жасур яна Барнога ёпишадими? Мана, акаси йиғлаб ўтирипти, балки шубҳалари уйдирма эканини тахминлаб пушаймон чекаётгандир? Демак, эртага хотинини топиб, арз-додини айтади, кечирим сўрайди, яна апоқ-чапоқ бўлиб кетишади, Жасур четда қолади. Нега четда қолиши керак? Ғализ ишга қўл урди, уддасидан чиқди, севгисини исбот қилди, авради, «севаман, сенсиз тура олмайман, ўзимни ўлдираман» дея, баландпарвоз аҳду паймон қилди, энди ҳаммасига чизиқ тортиши керакми? «Боласи меники бўлса, бўла қолсин, – асабда ўйлади Жасур, – балки менадир бола. Ўз зуриёдимдан тонишим ҳам яхши эмас. Барно ёлғон гапириб нима қилади, аёл киши сезади-да!

Жигар-кабобнинг ярмиси ҳам ейилмади. Аммо бир шиша тугади, иккинчиси очилди, Ёдгор кафти билан юзини тўсганича жимиб қолди, бир зумдан кейин хуррак ота бошлади. Қисқаси, ака-уканинг суҳбати узоққа чизилмади, улар негадир Барно ҳақида сўз очишмади – Ёдгор ё эсидан чиқарди, ёки хотини билан укаси орасида ўтган муносабатни гумонга йўйди, ёки «зиёфат» таъсирида бу масалани умуман кўтармасликни маъқул кўрди; Жасур эса тили қисик бўлгани сабабли, бу можарони титкилашдан чўчиди, ўзини дахли йўқ тусда кўрсатиш қулайроқ туюлди, сир акасининг мастлигида очилса, у ҳеч нарсадан тоймайди.

Бир кунмас-бир кун орадаги алоқалари узилса-да, масала барибир фош бўлади, икаловими ёки онаси ва Барно иштирокидами – ҳушёр пайтларида очилгани тузук, ади-бади билан тугайди, ҳарна-да. Мана, акаси Барнони излашга тушипти, ҳатто «қатталигини сен биласан» деб Жасурга писанда қилди, демак, хотинини кўнглидан чиқармапти, пайига тушипти, балки яна мурасага келишади, Барно айбини бўйнига олмаса, ҳатто иноқ ҳам бўлиб кетишади, ўйлади Жасур, мен бир адашдим, нафсим баланд келди.

Жасур ичкаридан ёстиқ билан адёл олиб чиқиб, Ёдгорни ёнбошлатди, акаси уйғонмади ҳам.

Агар Ёдгор хотинини топиб, дилига йўл топса, ўйида давом этди Жасур, гумонга берилдим, деб тавба-тазарру қилса, Барно кўнади, кўнмай қаёққа ҳам борар эди – қорнида ундан боласи бор. Қолаверса, Барно уни мандан афзал кўради, ҳақиқий мард йигитлигига шак келтирмайди, айниқса Ёдгор лом-мим демай, калитни ташлаб чиқиб кетганидан кейин, унинг мартабаси янада ошди. Бари бир Барнонинг кўнгли унда, менга шунчаки, вазият ўзига қарши бўлгани учун ён бераяпти, аслида кўз очиб кўргани Ёдгор, мен кучоқлаганимда, кўзини юмиб олади – эрини тасаввур қилади чоғи. Ёдгор ота бўлишини эшитса, Барнони бошига кўтаради, эшиб бўйнига ўраб олади, еру кўкка ишонмайди, гиргиттон бўлади. Мен-чи, мен?

3

Жасур билан айтишган кеча Барно, катта йўлга чиқиб, ўткинчи машина тўхтатди, шаҳардаги уйига етиб олди; хоналар бўм-бўш, одамни югудек эди. Барно чироқларни ёқди, кўрқуви ариди. Ярим тун бўлишига қарамай, ғубордан пок бўлиш ниятида ваннани илиқ сувга тўлдириб, қип-яланғоч ҳолда ярим соатча ётди, бадани ором олгандек бўлди, бироқ нохушлиги аримади. Бир ой бурун ҳаёти шинам, нурли эди, эртами-кеч эри уйига шошиб-ютоқиб келар, Жасур бўлмаса, уялмай-нетмай ишқий рақсга тушишар, Жасур балконда бўлса, хонани ичидан қулфлаб, кўрпа ичиде мусобақа ўйнашар эди. Энди совуқ тўшакда бир ўзи танҳо ётипти; ҳеч кимнинг у билан иши йўқ – эри калитни полга ташлаб, зарда қилиб юрипти; ҳамма балони бошлаган укаси тонаёпти, Барно, пуф-сассиққа чиқиб, шумшайиб қолди. На онасиникига бора олади, на келин бўлиб тушган қайнонасиникига. Устига-устак ҳомиладор. Ёдгор билса, шаксиз укасидан кўради. Бир ўзи сўппайиб қолди. Ётоққа бориб яшаса, бир-икки ойдан кейин қорни сезила бошлайди, нега иккиқат нарса уйида турмай, ётоқда яшаяпти, деган гумон туғилади. Нима қилса экан? Аборт қилиб, ҳомиладан қутулсамикан? Унда кўчада қолади. Ҳозир оғироёқ, ҳеч ким нари тур, йўқол, дея олмайди, қолаверса – шу уй дафтарига ёзилган, яшашга ҳаққи бор, ақалли ярмиси буники-ку. Ажралишса, уйни иккита бир хоналикка айирбош қилишади, Ёдгор ўз уйига, Барно ўз уйига эга бўлади, мустақил яшайверишади. Шунинг учун болани сақлаб қолгани маъқул. Машғулотларда эшитган – агар илк ҳомила тўхтатилса, аёл бошқа бола кўрмаслиги ҳам мумкин. Шунча маломатга учраб боласиз ўтиши керакми?

Барно хаёл кетидан эргашар, мўлтираб ётар, кўзига уйқу келмас эди. Техникум имтиҳонларидан қутулиб, гувоҳнома олиши, яшаш ўз зиммасига тушса, келажакни ўйлаши керак, қорни қаппаймай туриб, она-отасини кўриб келиши керак. Сезишса улар бирон нарса дейишмайди, фақат ёлғиз боргани учун таажжубланишади, сўрашади. Унда нима деб қутулади? Қайним билан илакишиб қолдим, эрим ташлаб кетди, ҳозир яккаман, қорнимдаги бола кимданлигини ўзим ҳам билмайман дейдими? Балоба қолади-ку. Отаси бунақа иснодни кўтара олмайди, ё кизини ҳайдайди, ё ўзи уйдан чиқиб кетади, одамларга кўринмаслик учун ўша ўрмон-тоғида юради. Укаси билан онаси сўппайиб уйда ўзлари қолишади. Ҳамма хонадон тинчи бузилади – онасиники, Зарифа холаники, ўзиники, эриники, Жасурники – ҳаммасиники. Ҳатто Қудрат акасиники ҳам.

Агар бир фавқулдда тасодиф юз бермаса, бу чигални ечиб бўлмади, ҳамма нарсани бошидан бошлашга тўғри келади. Бошлаганда ҳам келаси қисмат қандай тус олади, айтиш маҳол. Ҳарҳолда беғубор бўлишига ишониш қийин, шунчаки кўникиш асосида чатилган нурсиз, жилдираган турмуш бошланади, унақа ҳаётдан кўра тул ўтгани афзал. Миясига яна шум хаёл оралади, бироқ юрагининг остида эндигина бунёд бўлаётган тирик жонга раҳми келди, кўзи қиймади, завол бўлишдан чўчиди, шу ўй уни овуtgандек, дили таскин топди, кўзи илинди.

Эрталаб апил-тапил кийиниб, бозорга чиқди, тансиқ туюлган нарсалардан харид қилиб, Сижжакка жўнаш режаси билан автобусга минди – йўл-йўлакай кўнгилсиз воқеаларни бирма-бир ўйлаб, маълум қарорга келади, ота-онасини, укасини кўради, онаси бетоб бўлганидан буён улар билан кўришмовди.

Автобусдан жой олгач, ойна орқали қор ёғаётган ташқарини кузата бошлади, хаёлидан бўлиб ўтган воқеалар ғубори аримас, айниқса кўзига Жасур ёмон тусда кўринар, ҳамма қусур ўшанда деб ўйлар, қасос олгиси келар эди. Нега ўша куниёқ дод солмади, милиция чақирмади? Уйдан отилиб чиқиб, кўшнисига айтмади? Агар тезда эрини топиб, арз-дод қилса, юзи қора бўлмас эди-ку. Фақат ака-ука юзкўрмасга чиқишар эди. Нима бўпти, қилмишига яраша жазо-да, нега азобини Барно тортиши керак? Ҳали ҳам бирон чора кўриш кечмас, кеч бўлса ҳам номусини ҳимоя қилса, вазият қурбонига айланган чиқади. Нега лаллайиб ўтириши керак?

Барно кейинги бекатда автобусдан тушиб қолди. Энди нима қилиш керак? Шижоати қайнаб туришига қарамай, тайин режаси йўқ эди. Қаёққа борсин? Милициягами? Нега шу пайтгача индамадингиз, шикоят қилмадингиз дейишмайдимиз? Демак, ўзингиз ҳам кўз сузгандирсиз?

Барно бир зумда бўшашиб қолди, қасди омонат туюлди, ўзига қаҳри ортди. Қайтага Жасурни оқлай ҳам бошлади: икки ёш ичидан берк хонада нима қилиши мумкин? Енгил кўйлак кийган чиройли қиз хонама-хона ҳилпираб, у ёқ-бу ёғини кўз-кўз қилиб юради-ю, ёш, кучга тўлган йигит пўссайиб ўтирадимиз? Чўқийди-да! Ёдгорнинг гумон қилиши тибий, эғнида кўйлагидан бўлак ҳеч нарса бўлмаса, эри нима деб ўйлаши керак? Жунбушга келади-да. Тағин ҳам жанжал кўтармади, ўзини босди, қир-пичоқ бўлиши ҳеч гап эмас эди. Шунисига ҳам шукур. Фақат Барно Жасурнинг тўрига ўралашиб қолгани чатоқ бўлди, ён бермай, биринчи ҳодисадан сўнг, калитни кўлидан тортиб олиб, ўзини чиқариб юбориши керак эди. Жасур лом-мим дея олмай қолар эди, шу билан Барно унинг шилқимлигидан фориг бўларди. Кўнгли бўшлик қилди, зино жозибали туюлди, сеҳрига бас кела олмади. Натижада жазосини тортаяпти.

Энди қаёққа боради? Яна эрининг уйигами? Уйи ҳам Барнонинг кўзига совуқ кўрина кетди, яқиндагина қандай иштиёқ билан парда, пичоқ-вилка, биллур қадахлару чиройли гулдонлар, кийим илгичлар, чироқ қандил ва яна аллақандай йилтироқ нарсалар сотиб олувди. Ёдгор телевизор олиб келаман, духоба креслода ўтириб томоша қиласан девди – ҳаммаси барбод бўлди.

Интиқ, ташна-соғинч билан қизини кўриш, севиниш учун ота-онаси келди, зинада ўтириб кутишди, қизи бундан беҳабар, билмайди ҳам, Жасурнинг тузоғидан бўшолмади.

Бу ёқда қайнонаси ўзини қаерга қўйишини билмай, тўлганиб юрипти, Ёдгор қаёқлардадир дайдиб юрибди. Ичиб юрган бўлса ажабмас.

Хаёллар оқимида Барно ўз уйига етиб келганини ҳам сезмади, лоқайд эди, кўлини чўнтагига солди, бироқ калитни олайми-олмайми, кирайми-кирмайми, деган саросимада иккиланиб бир лаҳза жойида туриб қолди.

Ҳаммаёқ оппоқ, битта-батта йирик қор ёғар эди. Барно кафтини очди, иссиқ этига ёпишган қор бир зумда эриб, томчига айланди, кафтига теккан жойини жизиллатди...

Ёдгор уйғониб, бир неча пайт қаердалигини аниқлай олмай ётди. Сўнг қаддини бир оз кўтариб, атрофга аланглади. Ташқарида майда қор ёғар, ҳамма ёқ оққа бурканган, нарсалар хира кўринар, эртами-кеч – билиб бўлмас, тун бўйи печка ёқилмаганидан хона совиб қолган эди. Ахийли, қаердалигини пайқади; бироқ Жасурнинг шарпаси сезилмасди – ухлаётган бўлса керак, кеч ётгандир. Ёдгор столдаги чойнакка чўзилиб, жўмрагидан совуқ чой ичди – ичига роҳат оралагандек бўлди. Чойнак ёнида бир парча қоғоз, қоғоз устида калит ётар эди.

«Сени уйғотишга кўзим қиймади, ўзинг топиб нонушта қил. Шаҳар уйи калитини қолдирыпман, энди менга керак эмас, машғулотларга шу уйдан қатнайман. Кечроқ қайтаман. Агар уйдан чиқмасанг, печкани ёқиб қўй, олови ўчмасин. Кетсанг – дарвозани кулфлаб, калитини номер ортига тиқиб кет.

Жасур»

Ёзувни ўқиб чиққач, Ёдгор қоғозни ҳам, калитни ҳам яна ўрнига қўйди, яна бир бор атрофни кўздан кечириб чиқди, туриб печка ёқишга эринди, яна ётди.

Қаёққа шошади, ишининг тайини йўқ, омбори берк, бир неча кундан бери ишхонасига қадам босмайди ҳам. Балки ўрнига бошқа одам тайинлангандир.

Ёдгор яна совуқ чой симирди, кўзи яна қоғоз билан калитга тушди. Бу – ўз уйинга кетавер, мени холи қўй, дегани бўлса керак, деб ўйлади Ёдгор, аммо парво қилмади. Ичкиликдан кўнгли хира; ўқчигиси келар, ичи чирик нарсага тўлгандек ҳазар қилар, тезроқ «кўзи» очилишини истар, бироқ бу дард дарров аримаслигини ҳам билар эди – охири пайтларда бунақа аҳволга тез-тез тушадиган бўлиб қолганди.

Дераза ойналари хиралаша бошлади, демак, даҳлиз ичи илипти, Ёдгор ўзини мажбурлаб ўрнидан кўзгалди, дераза олдига бориб, ташқарига тикилди – шамол хуружи қор зарраларини худди докадек чайқалтирар, ерга кўндиргиси келмагандек чирпирак қилар, жим-жит бўлганидан Чимёнга қатнайдиган поезд тепловозининг бўғиқ гудоги қулоққа чалинар эди.

Ёдгор бемақсад ҳолда укаси ётган хонага кирди, ўрин йиғиштирилмаган, мижиқ ёстиқнинг ўртаси чуқурча, пардалари очилмаганидан хона ҳамон нимқоронғу, нарсалар шарпа бўлиб кўринар эди. Чироқ тугмасини босди, уй ёришди, фэйз киргандек бўлди. Бу ҳовлига неча марта келган бўлмасин, ичкари хоналарига кирмаган, лекин барча жиҳоз татар кампирдан қолганини билар эди. Кенг тахта кароват, шифонер, икки қаватли ойна-трюмо, бахмал аврали курси, девордаги гилам – ҳаммаси уйнинг нархига кирган эди.

Ёдгорнинг назари трюмодаги мойбўёқда ишланган аёл тасвирига тушди, бир қарашда ўзига ром қиладиган гўзал қиз туман орасидан сирли, мафтункор, кишини ғулғулага соладиган виқорли назар билан тикилиб турар эди. Юраги қаттиқроқ ура кетди – тавсирда Барнонинг қиёфаси эди. Яқинроқ келиб, яна разм солди – томоғига нимадир қадалгандек бўлди, кўзи намланди. Наҳот шу малоика, ҳурсуврат нарса Ёдгорнинг хасми бўлган? Наҳот шундай париваш, соҳибжамолдан жудо бўлиб юрипти? Бунга қандай чидаш, кўникиш мумкин?

Ёдгор тасвирга тикилар, ҳайратланар, укасининг маҳоратига қойил қолар, аммо тасвирдаги кўз илғар-илғамас ифода муайян завқ билан бирга, висол ташналиги, ишқий суқ ниҳонлигини сезмай иложи йўқ эди.

«Мен ўшанда калитни улоқтириб уйдан чиқиб кетдим, – ўйлади Ёдгор, – нега бу ҳаракатимдан Барно таажубланмади? Бир ойдан бери бадарға бўлиб юрипман, агар пок бўлса, нима сабабдан орқамдан чопмади? Суриштирмади? Тили қисиқ-да, демак, қадамини қинғир босган!»

Қандай иноқ, бахтли эдик, – хаёл сўришда давом этди Ёдгор. Битта жон, битта тан эдик, бири-биримизни ҳеч қанақа бало-қазо ажрата олмайдигандек эди, кўз

тегди. Силлиқ кечган нарсадан огоҳ бўлиш керак, албатта дарз кетади, синади. Нега мунақа бўлди, деб ўзинг таажубланасан киши; одам ўзини тутиши, табиат ато қилган омад – саодатдан эсанкирамаслиги, зийрак бўлиши керак, акс ҳолда албатта бир касофатга учрайсан, бутун борлигинг яксон бўлганини ўзинг билмай қоласан. Ҳеч қандай роҳат-фароғат ўз-ўзидан этагинга тушмайди, ҳамма нарсанинг қиймати бор, нимадир садақа-нисор қилиш керак, текин, беқаров нарса бўлмайди, фақат азоб, алам, укубат, кулфат, фалокат, офат қиммат бўлади. Тақдир мурувватига берилиш хавфли, албатта бирон жойингдан тешиб чиқади, текинга фақат булбул сайрайди, ёмғир ёғади, мундоқ қараганда – бу ҳам текин эмас. Сергак бўлишим шарт эди, чалғидим, кўлимдаги кушни учириб юбордим. Иллат ўзимда. Жасурни йўлатмаслигим керак эди, мен эса раҳм қилиб, қулай шароит яратиб бердим, тотли бурдани ўзим оғзига солиб кўйдим – ғажийди-да. Энди гидир қидиришдан нима фойда?

Ёдгор ёзувни яна бир марта ўқиб чиқди, хаёлга ботди. Жасур уйғотмапти, балки кун бўйи ухлайди, деб ўйлагандир, балки Барно билан учрашиш учун шаҳардаги уйга жўнагандир. Бироқ, калитни ташлаб кетипти, акаси уйғонса, ўз уйига боргиси келиши мумкин-ку, унда яна иккалови қўлга тушади, наҳот шуни ҳисобга олмаган бўлса?

Ёдгор шартта ўрнидан туриб, пальто-телпагини кийди, даҳлиз эшигини маҳкам ёпиб, дарвоза томон юрди, тахта уйчасидан бошини чиқариб турган ит ирилламади ҳам, фақат қизғиш, сўқир кўзлари билан меҳмонни кузатиб қолди.

Ёдгор дарвозани қулфлаб, калитни Жасур айтгандек номер тирқишига тиқиб қўйди.

Ёдгор уйига етиб боргунича назарида бир дунё вақт ўтгандек бўлди; автобус секин юраётгандек, бекатлар ҳаддан зиёд кўпайиб кетгандек туюлди. Бироқ етиб келгач, уйига отилиб киришга негандир оёғи тортмас, нимадандир ҳайиқар, асабийлашар, бир қарорга кела олмай қийналарди. Кўнгли айни-са ҳам сигарет тутатди. Ўзини босиши керак, акс ҳолда иш пачава бўлиши мумкин.

Ёдгор калит солиб эшикни очди, табақани итарди; юраги урар, бутун вужуди қулоққа айланган эди. Лекин ҳеч қандай овоз, ҳатто шарпа ҳам қулоғига чалинмади.

Ичкари хонада ухлаб ётган Барно тикирлашни эшитиб, кўзини очди – эшик очилди, ялтоқланиб Жасур келди чоғи, деган гумонда жим ётди, овоз ҳам бермади, хужумга шайланди; ҳозир Жасур кирса, рўйхуш бермайди, жўна, уй меники, ҳаддинг йўқ, деб ҳайдайди. Жасур ялинади, аммо Барно айтганида туради. Шунда ҳам гумдон бўлмаса, жанжал кўтаради, қўшнига югуради, қисқаси, кавушини тўғрилаб кўяди.

Бироқ эшик очилишга очилди-ю, негандир ёпилмади, ҳатто совуқ ҳаво тўлқини оралагани сезилди. Ноилож Барно оёғига шиппагини илиб, коридорга чиқди ва қотиб қолди – қаққайиб остонада Ёдгор турар, қовоғи уйилган, нияти ёмон кўринар эди. Ичи дағ-дағ титраса-да, Барно бетига бепарволик тусини беришга уринди ва ўзини ўнглаб олди.

– Сизмисиз? – беписанд ва ранжли оҳангда деди Барно, эрининг пайдо бўлишидан таажубланмагандек. – Совуқ кираяпти.

Барно ортига бурилиб, жойига ётди, калити йўқ эди, демак, Жасурдаги калитни олган ёки Жасурнинг ўзи берган, деб фараз қилди.

Ёдгор отилиб хонага кирди – Барно девор томонга ўгирилиб бир ўзи ётганини кўриб изига кайтди. Ваннахонада юз-қўлини ювиб, артинди, кейин газ плитасини ёқиб, чой қўйди, ётоқ бўсағасида тўхтаб, кесакига суянди. Барно миқ этмай ётар, аламини ютар, Ёдгор нима деб гап бошлашини билмас, ундан садо чиқишини кутар эди – садо чиқмади. Ёдгор, кўзи билан кўрмаса-да, йиғлаяпти, деб ўйлади, бироқ жимликни бузишга, биринчи бўлиб гап бошлашга ботина олмади ёки ғурури йўл бермади. Ёдгор бир чойнак иссиқ чой олиб чиқиб,

Барнонинг олдига қўймоқчи ҳам бўлди, лекин ялинаяпти деб ўйламаслиги учун жойидан жилмади.

– Тобинг йўқми? – деди Ёдгор ниҳоят, жимликка чидай олмай.

Барно индамади, лекин эри шундан айб топишидан чўчиб, овоз берди:

– Йўқ, – Барнонинг жавоби тасдиқдек қабул қилиниши мумкин эди. – Соғман, – деди бегона товушда ва айнаи бир пайтда эрининг овозида ёвуз ният сезмади. Бир кур гап ўзидан чиқмаганидан Барно мамнун бўлди, индамагани, тумтайгани хато бўлмаган экан, мана энди Ёдгор ён бера бошлади, яхши бўлди, акс ҳолда, валдираб ўзини ўзи тутиб берарди. Энди айбини ўзига олмаса ҳам, ёлғон гапирса ҳам бўлаверади. Ёлғон гапириш яхши эмас, албатта, лекин Жасур бор сирни яширган бўлса, Барно ҳатто ҳимоя тарзида гапни очса, Жасурга нисбатан сотқин чиқади. Мухими – сир очилмапти, майли, энди муомила шу йўсинда кетаверсин, агар бир кунмас-бир кун очилса – худо пошшо, – пешонасида ёзилганини кўради.

– Соғ бўлсанг, нега тумтаясан? Эрни шунақа кутиб оладими? – ёзғириб деди Ёдгор. Бу гап Барно режаллаган тахминни янада мустаҳкамлади.

Шунча кунлардан бери адои-тамом бўлиб юрган, хотинини бир зум ҳам унута олмаган, ютоққан Ёдгорга Барно салгина ён берганида, Ёдгор дарҳол унга ташланиб, бағрига босар эди, бироқ хотини ҳатто ўгирилмади.

– Қизиқ-ку, – деди охири Барно қаддини ростлаб, – ўзингиз калитни улоқтириб чиқиб кетдингиз, «қадам босмайман» деддингиз, бир ой дом-дараксиз бўлиб кетдингиз, кийимларимни ҳам опкелиб бермадингиз. Ўзим Дўрмонга боришга орият қилдим. Ойингиз сўраса, нима дер эдим? Тагин таъна қиласиз. – Барно кўзига ёш олиб, юзини четга бурди. – Бошимдан нималар ўтганидан хабарингиз ҳам йўқ.

– Нима ўтди? – эловлаб сўради Ёдгор.

– Э, айтмайман, кейин ўзингиз кўрасиз, – деди Барно, аламданми, талтаийибми – Ёдгор тушунмади.

– Кейин? Қачон? Нимани?

– Қорнимни, нимани бўларди.

– Қорнингга нима қилган?

Барно, ўзини тута олмай, мийиғига кулди – ўртадаги таҳлика аригандек бўлди.

– Нимамиш, – энсаси қотгандек тўнғиллади Барно. – Хотин эри билан бир кўрпа остида ётганидан кейин нима бўлиши мумкин?

Ёдгор турган жойида қотиб қолди: севиниши керакми, йўқми – билмас, бу хабар, чакмоқ каби кўнглини ёлқинлатиб ўтди-кетди, абгор дили таскин топгандек бўлди.

Шу пайтгача кўзлари тўқнашишидан хайиққан Барно Ёдгорга тикилди – эрининг юзи сўлғин, киртайган кўзлари носоғлом йилтирар, соқоли бир неча кун қирилмаганидан қариб қолгандек кўринар, умуман, қиёфаси ертўлада яшовчиларникига ўхшарди – шишинқираган лаблари қонсиз, киприклари ёпишган, эти гижим эди.

– Ваннага киринг, ювиниб чиқинг, соқолингизни олинг, – дея, Барно ўрнидан кўзғолиб, пахмоқ халатини кийди. – Мен овқатга уннайман, сиз чўмилиб чиққунингизча пишади.

Ёдгор истар-истамас ваннага йўл олди, Барно ювиб-дазмолланган ички кийимларини таҳ қилиб олиб кирганида, чала ечинган Ёдгор уни қучмоқчи ҳам бўлди, бироқ ой мобайнида пайдо бўлган ётсираш йўл бермади. Ёдгор ювиниб чиққанида, ошхона столдида мазали таом, помидор-бодрингдан аччиқ-чучук, олма-анор, ҳатто пўкаги очилмаган бир шиша кутар эди. Эр-хотин, худди янги келин-куёвдек, тановулга ўтиришди, қиттак-қиттак ичишди ҳам. Ҳамма нарса фаровон, жозибали кўринди, аввалги ғализ, исқирт кўринган воқеани атайлаб тилга олишмади.

Бир оздан сўнг Барно индамай ётоққа чиқиб кетди, ҳадеганда келавермагач, Ёдгор хабар олиш учун ўзи кўзғалди, ичкарига киргач, кўзига ишонмади – Барно кўрпага ўралиб ётар, кўзлари сирли мўлтирар, рухсори алланечук жозибадан жилваланар, ўзига маҳлиё ётар эди. Ёдгор апил-тапил ечиниби, трусичан кўрпа остига кирди – Барно қип-яланғоч эди. Ташна Ёдгор бирдан ҳужумга ўтди.

Кейин толиқиб ухлаб қолишди

Ногоҳ эшик жиринглади.

Барно чўчиб уйғонди ва шоша, «Акангиз!» деб, лозиму халатига ёпишди, дарров кийиниб, жиринглашда давом этаётган эшик томон ошиқди – Барно негадир дағ-дағ қалтирар, калта қирқилган сочлари юзига сочилган, кўзларини тўсар, юраги ҳапқирар, оёқлари яланг эди.

Барно у ёқ-бу ёғини сийпаб-тўғрилаб, эшикни очди – ўн тўрт ёшлардаги бола, нималардир солинган халтасини ерга қўйиб бўсағада турар эди.

– Қатиқ оласизми?

– Уф-ф, – деди Барно бўшашиб. Негадир, унинг ҳафсаласи пир бўлди, ҳатто жаҳли чиқди. – Йўқ. Керак эмас. – Барно тисарилиб, эшикни ёпди, хонага қайтди.

Ёдгор иккала тирсагида ётар, афтидан, Барно киришини кутар, кўзларида хавотир кўринар эди.

– Ҳозир нима дединг? – ўсмоқчилаб сўради Ёдгор, ётмоқчи бўлиб турган хотинига тикилиб

– Қачон?

– Эшик жиринглаганда?

– Нима дедим? Қатиқ сотувчи бола экан, олмаймиз дедим.

– Олдин, – деди Ёдгор домонгир бўлиб, назарида Барно атайин калака қилаётгандек туюлди. – Чиқиб кета туриб? Эсла.

– Нимадир дегандирман-да, қаттан билай, – деди Барно, ўша топда тилига келган хитобни эслашга уриниб. «Акангиз!» деган сўзи ялт этиб миясида чақнади ва довдираб қолди. Охирги пайтларда муттасил Жасур билан бўлиб, тиқ этса чўчиб тушар, Ёдгор келди, деб ваҳималанар, дарҳол ўзини эпақага солиш, тез кийиниш, лоқайд тус олишга одатланиб қолган эди. – Қўйинг, қотиб ухлаган эканман, қатиғи бошшидан қолсин, уйқуни ҳаром қилди.

– Йўқ! – қатъий деди Ёдгор. Унинг бир ой мобайнида чеккан азоб-аламлари яна қайтиб битта шу «Акангиз!» сўзига жо бўлгандек туюлди, барча шубҳа-гумонлари бежиз эмаслиги янгидан аён бўла бошлади. – Эсла, уйғонишинг билан менга нима дединг? Қанақа сўз ишлатдинг?

– Қаттан биламан, эловлаган пайтда одам нима дегани эсида турадимми?

– Бир сўз айтдинг, бу сенга одатий сўз, эсла!

– Хўш, нима дедим?

– «Акангиз!» дединг. Кимнинг акаси? Жасурнингми? Акаси мен, эрингман, ёнингда ётипман. Нега унақа дединг?

– «Укангиз!» дегандирман, сизга шунақа чалингандир, дадаси, – дея, ҳали туғилмаган бола номидан мурожаат қилиб, Барно Ёдгорни эритмоқчи бўлди.

– Доғули! – деди Ёдгор, хотинига тик қараб. – «Дадаси» дейсан тағин. Бир ой йўқ бўлиб кетдим, нимадан аразладингиз демайсан ҳам! Чунки кўрқасан, биласанки, гап кўзғалса, нағмаларинг очилиб кетиши мумкин.

– Қанақа нағмаларим? – бўш келмай сўради Барно, ранжиган бўлиб.

– Ўзинг яхши биласан, муғомбирлик қилма. Энди ҳаммаси аён, гумоним асоссиздир, деб ўйловдим, бежиз эмас экан. Тилингдан тутилдинг, шубҳаларимни ўзинг тасдиқладинг. Боланг ҳам ўшаники.

Барно таъналар остида кесак бўлиб турарди.

– Ўзимни бир бало қиламан, – деди ниҳоят, қамтира ган ҳолда ҳиссиз товуш билан. – Болани ҳам!..

Барнонинг бу қилиғи ҳам Ёдгорга маккорлик бўлиб кўринди, муғомбирлик қиляпти, мени кўрқитмоқчи, деб ўйлади, ишонмади. Ҳатто Барно ҳушидан кетиб қулаганида ҳам парво қилмади.

Ёдгор ошхонага чиқиб, сигарет тутатди, икки олов орасида қолгани аён эди, бирон йўл ахтариш кераклигини ўйлади. Қанақа йўл бўлиши мумкин, гапни ўзи кўзгади-ку. Демак, яна айб ўзига тақалаяпти, ягона чораси – кечирим сўраш. Хато мендан ўтди дейиш, ёлбориш. Аслида Барно эрининг даъвосига тўғри жавоб ҳам бермади, рози ҳам бўлмади. Индамагани айбини тан олиш эмас-ку. Шуниси мавҳум-да, ундоқ деб ўйлаш ҳам мумкин, мундоқ деб ҳам. Ёдгор яна аросатда қолди. Хотини гумонини инкор қилса ҳам бир нав эди, қилмади, бу албатта одамни шубҳага солади-да, ҳатто ишонтиради. Мана энди устига-устак ҳушидан кетиб ётипти. Ўзини бир бало қилиб қўйса, Ёдгорнинг боши маломатдан чиқмай қолади. Айбдорга айланади, балки қамалиб ҳам кетади. Балки ростдан ҳам «укангиз!» дегандир?

Ёдгор сигаретини ўчириб, ичкари хонага кирди. Барно ҳушига келиб гиламда фаромуш ўтирар, ўта лоқайд эди, эрининг кечирганига парво ҳам қилмади – унинг учун масала узил-кесил ҳал бўлган эди.

Ёдгор «тур» деб хотинининг иккала қўлтиғидан олувди, Барно унинг қўлини итариб ташлади. Ёдгор жаҳл қилишни ҳам, кўникишни ҳам билмай серрайиб қолди.

– Тур. Жойингга ўтиб ёт, – деди Ёдгор, шунақа дейишга ўзини мажбурлаб.

Барно секин туриб хонадан чиқиб кетди, у сал гандираклар эди. Бир оздан сўнг ваннадан сув шовуллагани эшитилди. Ювиниб чиққач нима қиларкин? Агар тумтайишда давом этса, ё кетишга отланса, ижозат бермайди, қўйиб юбормайди. Қаёққа боради. Шаштидан қайтариш керак, ўзини канал-паналга ташлаши ҳам мумин. Ҳозир ҳолати танг, ҳамма нарсага қодир.

Ёдгор барибир ҳақиқатни била олмади. Бир карра уйини ташлаб кетиб, яна қайтиб келди. Бу гал ҳам кетиб, яна қайтса, субутсиз бўлиб қолади, Барно ҳурмат қилмай қўяди. Ҳурматсиз эркакнинг гапи ўтмайди, итдан фарқи қолмайди. Аммо гумон қилдингми, кетдингми, даф бўл, қорангни кўрсатма, шубҳанг бўлса, амин бўл, кўлидан ушла, ўз кўзинг билан кўр, кейин даъво қил. Ҳар гал хотининг башангроқ кийинса жанжал кўтарсанг, кўчада биронта йигит кўринса – рашк қилсанг, телефон жирингласа, эшик тақилласа – ғашинг келса, унақада ҳаёт бўладими? Дўзахга айланади-ку. «Укангиз!» бўлса, бўла қолсин, аслида шу машмашани бошлаши керак эмас эди. Нима бўлди натижаси? Ҳеч нарса ўзгармади, қайтага аламзадалик тушди. Энди буни ямаш-чатиш учун ўзи бўйин эгиши керак. Энг ёмони – сув лойқаланди, орага совуқлик тушди, қириб ташлаб бўлмайди-ку, соядек юраверади, одатга айланади. Ҳар гапга – димоқ-фироқ, тумтайиш, ён бермаслик, баланд келиш, қонун сўқиш, ўх-хў!.. Майли, ювиниб чиқсин, қарайди Ёдгор, хотини юмшаган бўлса, киборлик қилмаса – ўшанга қараб ўзини тутади, муомала қилади.

Барно ваннахонадан кўзлари қизариб чиқди – ё сувдан бўлган, ё йиғлаган – устида халат, сочлари ҳўл, қовоғи чимирилган, бегонага ўхшар эди, индамай ошхонага кириб, нималаргадир уннади, кетиш тараддуди сезилмади. Шунисига ҳам шукур, яна бироз ўтгач очилар, деб фараз қилди Ёдгор ва ўзи ҳам ваннага кириб кетди – вақт ўтиши лозим эди.

Ваннадан чиққанида, Барно кароватда ўраниб ўтирар, дафтар-китобини варақлар, нимадир ёзарди, қош қорая бошлагани учун Ёдгор чироқни ёқиб қўйди. Барно дафтаридан бошини кўтармади ҳам. Ёдгор ваннада ювинаётган пайтида нимадир деб гап бошлаш, сал бўлса-да, орага тушган зидликни аритмоқчи эди, Барно эътибор бермагани учун айниди, жимиб тургач, қайтиб ошхонага чиқди; нима билан ўзини чалғитишни билмади, кўзи чала ичилган арақ шишасига тушди – ҳам ичгиси келди, ҳам негадир орият қилди, кайфи ошса, яна машмаша бошланишидан ҳайиқди, бироқ қанақадир жасорат ҳам керак эди, арақдан бўлак нима далда беради? – ярим пиёла ютди, ҳеч нарса

чайнамади ҳам, чекди. Зум ўтмай, бадани ором топди, кўзи очилгандек бўлди, дадиллашди. Иш мунақа бўпти, мароқланиб ўйлади Ёдгор ва яна арақ хўплади, кўзлари йилтирай бошлади. Бояги саросимаси тарқагандек бўлди, олам кўркам бўёқларга тўлди.

Бирон соатлар ўтгач, Ёдгорнинг ғимир-симири эшитилмай қолди. Барно дафтар-китобларини йиғиштириб, хонасидан чиқди. Коридор ҳам, ошхона ҳам чироқдан ёруғ, Ёдгор кўринмас, столдаги арақ шишаси йўқ эди. Барно чироғи ёқилмаган балконга мўралади – Ёдгорнинг шарпаси кўринди, у ёпинмай ёйма кроватда ўхлар, бўш шиша ағанаб ётар эди. Барно шу ердаги сандиқ устидан жун адёл олиб, Ёдгорнинг устига ташлаб қўйди, чироқни ёқмади.

4

Омад Ёдгордан юз ўгиргандек, иши борган сайин чалкашар, етишмовчиликларни ревизор талон-тарожликка йўяр, материалларни судга ошириш пайида эдилар. Бироқ пахта теримидаги можаролар, талабалар намоёиши институтга ҳам юқишидан чўчиган ректор Афғон қатнашчиси, уруш ногирони бўлган Ёдгорга чора қўллашдан хайиқди, отпуска берди. Мана, шунча пайт ўтишига қарамай, уни йўқлашмади, гўё ҳеч кимнинг у билан иши йўқдек эди. Ёдгор танг аҳволда қолди – бебилиска топишга ўрганган йигит нафақадан бўлак даромади бўлмагани учун моддий жиҳатдан камчилик сеза бошлади. Қудрат акаси онасига қарашади, укаси Жасур институтда ўқияпти – талаба, аввалги топишлари тортилиб қолган, аксига олиб ичади, расмлари учун тушган пулни совуради, қолаверса, Ёдгор ҳеч қачон Жасурга ялиниб бормади, кўришга кўзи йўқ, Барнога илакишган, деган гумон дилидан аримайди.

Шу сабабли Ёдгор, ҳар қанча кўникишга уринмасин, шубҳали «воқеа» кўз ўнгидан ўтаверар, ором бермас эди. Ёдгор, чидай олмай, ҳомиладор Барнони ташлаб, уйдан чиқиб кетди, бир ҳафта-ўн кун оиласи билан дам олишга кетган акасининг квартирасида, тўрт-беш кун Дўрмондаги уйида яшаб юрди.

Ҳарчанд онаси сўрамасин, ўзи аниқ билмаган гапи учун, Барно билан ажрашиш важини айта олмас эди, «бир-биримизга мос келмадик» деди холос ва гапдан қочадиган, онасининг тергашига чап берадиган бўлиб қолди, Дўрмонга оёғи тортмай қўйди.

Олти ойдан кейин Барнонинг кўзи ёриди, бола туғилганини Ёдгор билмади ҳам. Фарзанд кўрганини орқаворотдан эшитди, ўзини аламзада ҳисоблаб, шунда ҳам бориб хабар олмади. Онаси писанда қилди – фарзанди туфайли ярашиб кетишар деб ўйловди, Ёдгор парво қилмади. «Тўққан экан, айтса бўлмасмиди?» дея, айбни хотинига ағдарди. Ўзига яраша димоғли Барно, ҳомиладорлигига қарамай, уйдан чиқиб кетган эрига ялингиси келмади, бўйни ёр бермади. «Бола ўзиники, боқиб оламан», дея тумтайиб юрди, ҳатто алиментга ҳам ариза бермади, янги ишга кирган касалхонаси эмизикли боласи борлиги учун икки йилгача нафақа тўлади; кейин болакайини яслига топшириб, ўзи ишга чиқди. Топиш-тутиши катта бўлмаса-да, рўзғорга етар, Сижжақдан бир отаси келиб унча-мунча нарса: ёнғоқ-бодом, асал, ёғ, сузма, кийик гўшти, тухум, пати юлинган жўжа-хўроз ва ярим-бир ойга етгулик пул ташлаб кетар, онаси ҳам шу йўсинда ҳафта ўтмай келиб турар эди. Бироқ улар не сабаб билан қизлари эридан ажраганини билишмас, Барно можарони яширар, айб ўзига бориб тақалишидан чўчир, шунинг учун эрини «ўта гумончи экан, рашк қилмаган одами қолмади, ҳатто укасидан ҳам қизғанди, уйдан чиқариб юборди», деди. Онаси бу важга кўнса-да, дилида нечук шубҳа уйғонди, лекин сути қочади, дея ўйлаб қизига ҳеч нарса демади, ҳатто эри: «Куёвнинг укаси шўхроқ кўринади, бирон қалтис иш қилмаганмикан?» деган эҳтимолини рад этиб: «Йўғ-э, акасига хиёнат-хусумат қиладими, кофир эмас-ку» деб, эрини қайирди. Барнонинг дадаси куёвнинг кўйнига қўл солиб кўрмоқчи бўлганида, онаси яна: «Тажанг йигит экан, урушиб кетасизлар, кўйинг» дея, жанжалнинг олдини олди – асл сабаб чиқиб кетишидан

хайиқар эди. Жанжал қоронғилигича қолди, бироқ бир кунмас-бир кун сир фош бўлиши мумкинлигини ҳам инкор қилмас эди.

Аслида жанжал-можаро бўлгани ҳам йўқ. Шубҳалари тасдиқ бўлишидан ҳадиксираб юрган Ёдгор ошкор гап очишдан чўчир, хусумат фош бўлса, орала-ридаги омонат муносабат нима билан тугашига фаросати етар, тугун ечилса, кўп нарсалар аён бўлишини, гап ёйилишини, натижада ўзи мулзам аҳволда қолишини ўйлар, таниш-билишлари кўзида майна бўлишни истамас эди. Индамай, «хуржунини кўтариб» уйдан чиқиб кетса, билган-эшитганлар, «муросаси келишмапти» дейишади-қўйишади, ёпиқ қозон ёпиқлигича қолаверади, Ёдгор шарманда-шармисор бўлмайди, обрўйини йўқотмайди, қисмат деб пешонасига ёзилганини кўриб кетади. Худо ато этса, бошқасига уйланади, бола-чақалик бўлиб кетади, бу аянчли турмуши унутилади.

Бироқ унутилмади. Ёдгор алам билан бўлса-да, кўз очиб кўрган рафиқасини севар, сурурли пайтларини муттасил эслар, унинг майин ва жўшқин, эҳтиросга бой қиёфасини хаёлидан ўчириб ташлай олмас эди. Барнонинг акси-жамоли дилидан аримас, азоб берар, изтиробга солар ва бундан кейин бу каби санамга етиша олмаслигини тахмин қиларди. Бу ёпишқоқ, ҳаловатсиз, энка-тинкани парчаловчи зуғумдан қутилиш чораси битта – бошқасига уйланиш эди

Ёдгор паришонликда бир йил тентираб юрди, ўзи билан ўзи гаплашадиган, бўлар-бўлмасга ғазаби келиб, бесабаб куладиган одат чиқарди. Зарифа хола энди келини билан ўғлининг муросаси ямалмаслигига иқрор бўла бошлади ва «энди бўлмайдиганга ўхшайди, шундай юравериш йигит кишига ярашмайди, уйлан», деди ичи ачиб. Ёдгор қўл силтади, аммо баралла «Йўқ!» ҳам демади. «Ё ўзинг топ, ё менга йўриқ бер, ким кўп, эрга тега олмай юрган қиз-жувон кўп, тош отсанг – қизга тегади, ахтарайми?» – сўради Зарифа хола, тақдирга тан бериб. Қисқаси, ҳеч қанча вақт ўтмай «номзод» топилди. Қўрт боқиш пайтида тут шохидан қулаган эри ўлимидан кейин тул қолган келин дараги чиқди, аникроғи, шуни уч маҳалла наридан Меҳри хола топиб келди, «Кўрасанми?» деб Ёдгорнинг раъйи қарашди, Ёдгор унамади, Зарифа хола Меҳри холага эргашиб совчиликка жўнади.

Келин билан куёв никоҳ куни дийдорлашди.

Бошиданоқ келин Ёдгорга ёқмади. Истараси иссиққина бўлишига қарамай, Ёдгор келинни нуқул Барнога таққослар, Барно олдида бу келин унга сўпоқ туюлар, гапидан ҳам, юриш-туришидан ҳам, овқатидан ҳам айб топар, рўйхушлик бермас, келин бирон нарса деса, тўнғиллаб жавоб берар, отини умуман атамас эди. «Эй!»

Бир куни Ёдгор ва Меҳри хола йўқлигида Зарифа хола:

– Хомушсиз, айланай, эт-бетингиз оғрияптими? – деганида, Зумрад ўзини тутта олмай йиғлаб юборди. – Нима гап, айланай, нега йиғлайсиз?

– Ўғлингиздан сўранг, – деди кейин, юзини ҳовучлаб хонасига чопаркан.

Зарифа хола серрайиб қолди. Кечқурун Зумрад эт-бетни йиғиштириб ухлагани кириб кетгач, чорпояда ўтирган ўғли ёнбошлаб мудрай бошлаганини кўрди-да, оғриниб тўнғиллади.

– Кир, жойинга ёт.

Ёдгор қаддини ростлаб уҳ тортди, юзини ишқади.

– Нима бўлаяпти ўзи, болам? – деди Зарифа хола чорпоя четига ўтириб. – Нега қовоғинг очилмайди? Бирон нарсдан хафамисан?

– Йўқ, ўзим, – деди Ёдгор, очилгиси келмай.

– Кундузи хотининг йиғлади, дилини оғритдингми?

– Нега оғритар эканман?

– Қаттан билай, нега? Шўрлик бир гапингни иккита қилмаса, овқатингни пиширса, кирингни ювса, атрофингда парвона бўлса, яна нима керак? Биттасини-ку думини тугдинг, энди навбат бунгами?

Ёдгор тайинли важи йўқлиги, ҳамон олдинги хотинини унута олмай, қумсаётгани учун чакана гапга ўтди:

– Чой ичса томоғи ғилқ этади, ўз оёғига ўзи қоқилади, эснаганида увиллайди, кечаси тишини ғичирлатади, алақлайди, тушида кулади...

– Ўзинг-чи, ўзинг? Бенуқсонмисан? – тажанг бўлиб сўради Зарифа хола. – Ичасан, ўдағалайсан, хуррак отасан, овқатни хўриллаб ичасан, рўмолчанга ботинка артасан, қулоқни қоматга келтириб акса урасан, у индамайди, чидайди-ку. Чой ичганида ҳамманинг томоғи ғилқ этади. Шуни рўқач қилиш инсофданми?

– Нима қил дейсиз? Нима қилай?

– Муроса қил, у уйингга келиб ўтириб олгани йўқ, – деди Зарифа хола тутоқиб. – Ўзинг розилик бердинг, биз унаштириб келдик. Бировнинг арзандаси, қийшиқ-маймоқ, жамалак-жинни эмас, ойдек нарса, шунақаси сендака ҳовлиқмага тушиптими, шукур қил!

Охири Ёдгор ётоқ сари йўналди, дори ичгандек истаб-истамай хотинини кучди, бурчини бажарди, ҳатто баҳра олгандек бўлди, бироқ, барибир, бу муштараклик қанақадир суст, эҳтироссиз, расмий, заиф, «аввалги»сига мутлақо ўхшамас эди.

Жасур ошналари билан бир ҳафта бурун ваъдалашган йиғилиш сентябр ойининг охирларига тўғри келди. Харажатларни меҳмонларнинг ўзлари кўтаришди, ҳаммалари машинада – ким «Жигули»да, кимдир «Москвич»да, яна биттаси «Запорожец»да бўлиб, хоҳлаган пайтлари қайтиб кетишлари мумкин эди. «Запорожец»ли йигит эрталаб харажат қилиб келиб, қозонга ун-най кетди. Меҳмонлар, Самадни айтмаса, мавсумбоп – башанг кийинишган, ўзларига тўқислиги сезилиб турарди. Фақат хотин-ҳалажсиз келишди. Аслида мақсад ғирт эркакча ўтириш ўтказиш эди. Нозимахон келармикан, деган ниятда интиқ-интизор бўлиб юрган Жасур, умиди пучга чиқиб, бўшашиб қолди, аёлларсиз, айниқса Нозимахонсиз зиёфат-ўтиришнинг ҳеч қандай файзи йўқ эди. Бироқ у ҳолатини сездирмади, номига бўлса ҳам барчага эътибор кўрсатди: чой узатди, нон синдирди, шишаларни очди; қадаҳ айланди, сўзлар айтилди, икки рюмкадан ортиқ ичишмади; Жасур таажжуб бўлди. Сочи тўкила бошлаган, қош-кўзлари ўткир йигит (оти эсида йўқ) яна битта стол сўраб, дастурхон ёпилган столдан четроққа ўрнатди ва устига тахи бузилмаган икки пачка карта ташлади. Жасур пирра ёки бошқача ўйин ўйнар эканмиз, деб ўйлади, бироқ стол атрофига Самаддан ташқари тўрт йигит ўтирди, томоша қилиш учун иккита курси қўйишди.

– Сиз, Жасурбек, томоша қиласиз, қадаҳ тутасиз, чўтал тушади – агар рози бўлсангиз-да, – деди карта сузаётган йигит илжайиб. – Ўйнайман десангиз, майли, сизга ҳам карта бераман. Ютиб олишингизга шубҳа йўқ, ўтмас пичоқ қўл кесади деганларидек, карта албатта сизга келади.

Шу алфоз ўйин бошланиб кетди. Самад бир гал, Жасур икки гал ютди – бири эллик сўм, иккинчиси – юз сўм. Ўртадаги банк бир шишар, бир камаяр эди. Ниҳоят чироқ ёқилди, лекин ҳеч ким даврдан айрилишни истамас, ўйин тобора қизиқ борар эди. Нариги столда дутор динғиллатиб, хиргойи қилиб ўтирган «Запорожец» эгаси баъзан қадаҳлар ва зирали қази парраклари қўйилган патнисчани олиб келиб давра айлантирар, ютганлардан ўн сўм-беш сўм чўтал ундирадир, яна бориб машқини давом эттирадир эди.

Кундузи аёллар келмаганидан хафсаласи пир бўлган Жасур энди мамнун эди – ярим кунда уч юз сўм ютиб олди – нимаси ёмон? Бир ҳафта уста-мардикор ишлатишга етади, чала иморат битади; студент бўлгани учун бунақа маблағни бир ойда ҳам топа олмайди, топиш учун машғулотларидан бўш пайтда азоб чекиб расм солиши, бадий кенгашга топшириши, кенгашдан ўтгач, вазирлик билан шартнома тузиши керак; яхши баҳо қўйишса – бир нав, шунда ҳам ҳафталаб-ойлаб қатнаши керак.

Жасур билади, кесақ амалдорлар билан муроса қилиш учун қанча куч, матонат, вақт сарф бўлиши керак, ижодга фурсат қолмайди. Бу ерда эса, мана,

омадинг келса бас, ўйнаб-кулиб уч юз сўмни ютиб олиш осонгина машқ экан. Аслида бу йигитлар, ўзига тўқ, пулдор, такаббур – ўзларини жамият «қаймоғи» деб билишади; бири спорт буюмлари омборларининг бошлиғи, иккинчиси таъминот бўлимининг мудирини, яна бири савдо бошқармасининг масъул ходими – ҳаммаси даромадли жойларда ишлашади, пул булар учун хазон, қўлнинг кири, минглаб ундиришади. Аёллари шампан, эркалари коньяк отишади, аммо маст бўлишмайди, зийракликни йўқотишмайди, ким нима қиляпти – кўз кири билан кузатиб туришади.

Жасур билан Самад ҳали йиғиштирилмаган стол атрофига келиб ўтирди. Жасурнинг димоғи чоғ эди, у ноз-неъматларга ишора қилди.

– Эрталаб туриш қийин бўлади, – деди Самад, ичкиликдан бош тортиб, – Ярим тун, ёта қолайлик.

– Ихтиёрингиз, – дея Жасур ўзи ичди.

Самад ҳомуза тортди.

– Кўнглингизга келмаса, бир нарса айтардим, – деди Жасур сигарет туташтириб

– Хўш? – сал жонланиб сўради Самад.

– Нозимахон сизга ким?

– Танишим, – Самад янада сергакланди. – Нимаиди?

Жасур бир зум ўйланиб қолди.

– Расмини ишласам, нима дейсиз?

Самад меъмор бўлгани туфайли, ижод нималигини билади, шунинг учун ортиқча эзғиланмади, рассомнинг назари тушиптими, демак, қанақадир боғланиш бор ўртада.

– Ашула айтганидан руҳландингизми? – сўради Самад бегараз. – Ўзи оддийгина нарса.

– Оддийгина? Шуниси яхши-да, – деди Жасур, андак қизишиб. – Орден таққан мироблар, депутатлар, тушунасиз, жонга теги. Мен майин, сипо, сиз айтгандек, «оддийларни» маъқул кўраман, Гўзалликни шунақалардан ахтараман.

– Нозима ўқийди. Қўли тегармикан? – деди Самад. Гапи қизгангандек чиқди. Шунақа таассурот туғилмаслиги учун илова қилди: – Мен барибир айтаман, кўндириб кўраман.

Ваъда Жасурга мавҳум туюлди, Жасур гап бошлаганидан пушаймон бўлди, қалтисликни ичликка йўйди. Самад буни пайқади ва мулзамликни аритиш учун деди:

– Ўзиз гаплашиб кўринг, расмларингизни кўрсатинг, рози бўлмади қаёққа боради. Сиздек рассом тасвирини ишлайди-ю, йўқ дейдими?

– Нозимахон қанақа ўқишда ўқийди?

– Пединститутда, мактабгача тарбия бўлимининг учинчи курсида. Бир ойдан бери Мирзачўлда, пахтакор. Яқин-орада келиб қолар.

Жасур эртасигаёқ мольбертини елкасига илиб Мирзачўлга жўнади. Пединститут талабалари жойлашган қишлоқни топгунича ярим кун ўтди. Етти йиллик мактабнинг бир қаватли биноси «п» шаклида қурилган бўлиб, қачонлардир охак билан оқланган деворларини ёмғир ювиб, баъзи жойлари палахса-палахса бўлиб кўчган, хом ғишлари кўриниб турар, пасткам деразаларининг синган ойнаси кўзларига ёстиқ тиқилган, латта илинган, фанер қоқилган, томи қамиш билан ёпилган, хоналарига пол қоқилмаган, парталар бир четда қалашган, ҳеч қачон қуримайдиган зах ерига похол ёйилган, устида тўшак-кўрпачалар ёнма-ён тўшалган, деворларга кино ва эстрада артистларининг расмлари ёпиштирилган эди. Чопон кийган икки бетоб қиз мўлтираб ётишарди, навбатчи билан Жасур кирганида, улар ўгирилиб, устларига жун аёл тортишди.

– Жойлари ана, – дея, қизлардан бири Нозимахон ўрнини кўрсатди ва Жасурга синовчан назар билан тикилиб қолди. – Даладалар. Еттинчи бригада.

Раҳмат айтиб, Жасур билан навбатчи йигит хонадан чиқиб кетди.

– Еттинчи бригада қаёқ томонда? – сўради Жасур, сигарета туташтириб.

– Бу томонда, – деди навбатчи йигит Жасур келган, икки томонида яккам-дуккам тераклар экилган йўлни кўрсатиб. – Беш чақирим. Борасизми?

Жасур дабдурустдан талабалар ичига кириб бориб, Нозимахонни ҳам, ўзини ҳам мулзам қилишдан ийманиб турарди

Ҳар ҳолда ўзини бир оз лоқайд кўрсатиши, бу ерларга келиб қолиши ҳам, учрашиши ҳам тасодифдан бошқа нарса эмаслигини сездириши лозим. У ёғи нима бўлади – вазиятга ҳавола. Қалтислик туғилса, шунчаки номига битта-иккита эскиз чизади-да, келган йўлига қайтиб кетаверади.

– Ана, арава келди, – деди навбатчи йигит, йўлга қараб. – Ҳозир дала ший-понига овқат олиб боришади. Хоҳласангиз, сиз ҳам юринг, ярим соатлик йўл.

Улар темир ўчоқларда тушлик тайёрланаётган «ошхона» томон жилишди. Аравакаш от қўшилган аравасини ўчоқ олдида тўхтатиб, ўзи сакраб тушди, ошпаз йигитлар ва Жасур билан мулозаматли кўришди. Аравага овқат солинган флягалар ортилди.

Жасур арава шотисига ўтирди ва ярим соат ўтар-ўтмас «шийпон»га етиб боришди. «Шийпон» шунчаки номига бўлиб, канал бўйида ўсадиган икки жуфт толдан бўлак ҳеч нарса йўқ, сал нарида темир тарози турар, юзи аралаш рўмол тангиган қизлар кирза этикларда пайкалдан шошмай чиқиб келишар эди

Жасур альбомини очиб, қалам билан кўринган нарсаларни қоғозга тушира бошлади.

«Шийпон»да ҳали тўрт-беш қиз-йигитдан бошқа ҳеч ким йўқ, улар тарозига фартуқларини қўйиб, пахта торттиришар, табелчи дафтарига нималарнидир ёзар эди. Пахта торттирганлари канал томон кўтарилишар, ювиниб келганлари алюмин мискаларини тутишар, ошпаз йигит бир чўмич суюқ овқат қўйиб, навбатдагисига қарар эди.

Пул берса ҳам Жасур бунақа овқатни емас эди, ачиган карамнинг ҳидидан қочиш учун у сепойини четроққа ўрнатиб, холст-матосини мустаҳкамлаштирди. Жасур Нозимахон важиждан келганини ҳеч кимга айтмади, тез орада талабалар атрофини қуршади, нималарнидир сўрашди. Бироқ Жасур ўхтин-ўхтин пайкал томон назар ташлар, мўйқалами ихтиёрсиз равишда матога бўёқ суркар, биринчи қарашда нималигини ҳеч ким аниқлай олмас, Нозимахон эса ҳамон кўринмас эди.

– Мана, Афзалова тергани, – дея бир нимжон йигит ярим фартук пахтани тарозига қўйди. – Ёзиб қўйинг.

Жасур Нозимахоннинг фамилиясини билмас эди, лекин қанақадир ички сезги билан пайқадик, Афзалова излагани, чунки далада бошқа ҳеч ким қолмаган, ҳойнаҳой ўша деб ўйлади ва тахмини хато чиқмади. Тез орада ўзи ҳам кўринди; юзида офтоб-чангдан сақлайдиган докадан ниқоб тутилган, боши пешона-томоқ аралаш дурра билан тангилган, устида спорт кийими – онаси ҳам танимаслиги мумкин эди. Бироқ ҳеч нарсага парво қилмай келаётган виқорли қиз Нозимахон эканига шубҳа қилмади. Дока остида яширинган қош-кўз, бурун-лаб, юз чизиги нафислиги сезилар, ниқоб остидан ҳам кишини маҳлиё этар эди.

Ҳамма ўзи билан ўзи овора, бири товоқ-қошиқ ювар, бири овқатланар, кўплар тарвуз ёриб ейишарди; Афзалова пайкалдан чиққанига эътибор ҳам беришмади; қиз юзидаги ниқобини ечиб, Жасурнинг ёнидан канал томон ўтиб кетди. Жасур ҳозир бошқача кийимда бўлгани учундир танимади, фақат бир қиё боқди-да, йўлида давом этди, ҳатто умидли табассуми ҳам таъсир қилмади. Жасур серрайиб қолди, мулзам бўлди. Неча юз километр йўл юриб, шу қизни деб келса-ю, ҳатто танимаса – ғалати вазият туғилди.

Юз-қўлини ювиб қайтаётганида Нозимахон кетидан Жасур, «Самад салом айтиб юборди», деб овоз берди, Нозимахон илкис ўгирилди.

– Сизни ҳам танийман. Айниқса, ашулангиз эсимда.

Нозимахон дилида қизиқиш уйғонди.

– Ҳа-а... Сиз ўшанда йиғловдингиз, а? Исмингиз эсимда йўқ, кечирасиз.

– Жасур, – деди Жасур исмини айтиб ва йиғлаганини хотирлаб мулзам бўлди.

– Ҳа, ҳа, Жасур! Ҳаммомга ўхшаган бино қурдираётган эдингиз, битдими?
– Битай деб қолди, – ғалати қиёслаш Жасурга оғир ботди, лекин у ранжиганини сездирмади. – Ушанда жуда мароқли бўлувди, ҳали ҳам ёдимда. – Жасур бу рағбатли иловаси билан Нозимахон ўтиришнинг диққат марказида бўлганини таъкидламоқчи бўлди, бироқ бунга қиз эътибор бермади.

– Самад юрйптими? – деди Нозимахон ноқулай вазиятни аритиш учун.

– Юрипти, келмоқчи эди, иложини топа олмади, – деди Жасур ёлғон сўйлаб. Самад салом йўллагани ҳам йўқ, қолаверса, Жасурнинг бу ёқ томонларга отланганини билмайди ҳам.

– Уларни пахтага жўнатишмадимми?

– Жўнатишгандир, – деди Жасур, ўзи тўқиган афсонани оқлаш ниятида. – Самадни олиб қолишди, еттинчи ноябргача қурилиши битиши керакмиш.

Нозимахон сал жонлангандек кўринди, Жасур Самад ҳақида гап очганидан пушаймон ҳам бўлди, бироқ бошқа важи йўқ, энди тоқат қилишга мажбур эди.

– Ижод қилгани чиқибсиз-да, – деди бир оз сукутдан кейин қиз, эскизга ишора қилиб. Жасур бўйинини қашлади. – Дастурхондай жой, на дарёси, на тоғи бор, – деди қиз, атрофга ғаш назар ташлаб. – Нимаси сизни маҳлиё қилди?

– Ҳар бир жойнинг ўз фазилати бўлади. Гап кўра билишда. Биёбонни шунақа тасвир қилиш мумкинки, ўнта тоғдан виқорли кўринади, – бу нафис мулоҳазасидан гўё уялгандек, Жасур бошқа мавзуга ўтди. – Овқат совиб қолади, бориб енг.

– Овқатим ёнимда, – деди Нозимахон дўнг чўнтагини шапатилаб. – Бўтқасини емайман. Сиз-чи?

– Қорним очгани йўқ, – деди Жасур, бироқ карамшўрва татигиси келмаганини айтмади.

– Туш пайти, бирга тамадди қилиб оламиз, – Нозимахон Жасурнинг хоҳишини ҳам сўрамай чўнтагидан пакет олди, иккинчи чўнтагидан кофе қуйилган кичик термосча чиқарди. – Қопқоғида ичамиз.

Жасур йиғма стулчасини очиб, қулайроқ ерга қўйди.

– Ўтиринг, – деди Жасур, ўзи тикка қолиб.

Нозимахон йиғма стулчага ўтирди ва иккала тиззасида термосни қимтиб, пакетни очди. Орасига пишлоқ тиқилган ноннинг бирини Жасурга узатди, иккинчисини тишига қисиб, қопқоққа кофе қўйди.

Тамадди тугади. Нозимахон кўкрак чўнтагидан филтрли сигарет чиқариб, Жасурга тутди. Зиёфат куни Нозимахон чекмовди – ғалати туюлди.

– Менда ҳам бор, – дея, Жасур ёнидан дарҳол сигарет олди ва кўпроқ Нозимахон бу ҳаракатидан хавотирлангандек атрофга аланглади. – Меникидан чекайлик.

Нозимахон икки бармоғи орасига сигарет қимчиб, икки-уч марта чуқур тортди. Унинг авзойида чекишини атрофдагилардан яшириш, бирон ишни ҳуфия қилиш нияти умуман сезилмасди, шу мағрурдек туюлган хулқи ҳафсаласини пир қилиш ўрнига ҳавасини уйғотди. Шундай виқорли сулув дала бўйлаб заҳда юриши ғайритабиий кўринди, қутқариб олиб кетгиси келди. Жасур беихтиёр Нозимахонни Барно билан таққослай бошлади. Албатта, иккалови ҳам гўзаллигини билади, бироқ Нозимахоннинг маслағи, ўзини мустақил тутиши, икир-чикир, фиску фасоддан баландлиги уни Барнодан юқори кўярди. Бунақа зот майлига муносиб бўлиш, етишиш ўта маҳол туюлар, агар етишса – буни омад-бахт дейиш ҳам мумкиндек эди. Нимаси билан Самад шундай қояни ишғол қилди экан? Тафовут ҳаддан зиёд даражада-ку. Балки ораларида ҳеч нарса йўқдир? Шунчаки ҳамқишлоқ бўлганликлари учун иноқдирлар, холос? Самад тайин бир нарса демади, мужмал гап билан чекланди, бу – айтармикан? Авзойидан айтиши ҳам мумкин, ориятни ўзича тушунади, сохта ибo, ясама иффат – умуман риёкорлик бунга ётдек кўринади.

Жасур чала ишланган мато ўрнига янгисини қўйиб, кўмир қаламда Нозимахон тасвирини чиза бошлади. Қиз буни сезди, бироқ қиёфасини ўзгартирмади ҳам, ҳатто чекаётган сигаретасини ташламади.

Агар орада бирон илиқлик бўлса, Нозимахон Самадни умуман суриштирмаган, тортинган бўлар эди, у сўради-қўйди. Масала барибир очилади, Жасур шошмасликка қарор қилди. Бир амаллаб қиз юрагига йўл топиши лозим...

5

Зумрад ҳомиладор бўлишига қарамай, уйдан чиқиб кетиш пайига тушди. Шу қарорга келгач, Ёдгорни менсимай қўйди – эрталаб ишига кетар, кеч қайтар, эри уйда бор-йўқлиги билан қизиқмас, шаҳардан қайтмаса, ҳатто суриштирмас эди. Қайнонаси Зарифа хола билан муносабати совуқлашди, жуда кам гапирадиган бўлиб қолди. Келини бундайлигини Зарифа хола ўглининг хулқидан кўрди, бироқ қанча «йўлга солмасин», ўгли тил учида кўнса-да, амалда бўйин товлар, ҳаёт йўсини ҳам, хотини қилмиш-атвори ҳам ёқмас, эриш туюлар, кўз ўнгидан Барнонинг қиёфаси кетмас эди. Ишининг тайини бўлмагани учун Афғон жамоа ташкилотига бориб жанжал кўтарар, пул ундирар, аламини ичликдан олар, пули йўқ пайтда акасининг уйидан чиқмас, уч-тўрт кун мобайнида «ўзига келар», яна пул ахтаришга тушар, Афғонда бирга хизмат қилган ошналаридан қарз сўрар, шу куниёқ олинган қарзни ўшалар билан совурар, икки-уч кунлик физғизондан кейин яна чўкар, жимиб қолар эди.

Зумраднинг тумтайишини қай йўсин қайтариш мумкин? Айби нимада? Келин бўлиб тушганидами? Ахир ўзлари сўраб боришди-ку, ёқмаса, нега совчи қўйишди? Ёдгорга тегиш етти ухлаб тушига ҳам кирмаган эди, ўпоқ-сўпоқ бўлиб нима қилади. Қайтса, онаси кўксидан итармайди, қайта туғса, боласига қарайди, беминнат яшайди – қачонгача эрнинг қош-қовоғига қараб туриши керак?

Зумрад бир куни эрталаб уйдан чиқиб кета туриб қайнонасига:

– Ойи, тузингизга рози бўлинг, – деди. – Сизни кўзим қиймаяпти, лекин ўзиз кўраяпсиз, бошқа чидаш мумкин эмас. Ман энди қайтмийман. Ўшатта бўламан, ўшатта туғаман. Ўглингиз энди изга тушмайдиганга ўхшайди. Олдинги келинингиз унаса, яраштириб қўйинг, эсидан чиқара олмаяпти. Менга жавоб.

– Ихтиёрингиз, қизим, – дейишга мажбур бўлди Зарифа хола. – Алоқаларингиз ямалмади. Сизда айб йўқ. Уз раъйингизга қаранг. Ҳомилалик нарсасиз, қутилиб олинг. Ёдгор ҳам, Жасур ҳам издан чиқиб кетишди, қандай қайириш лозим, ақлим етмайди, тўзим берсин. Олдинги ҳовлига қайтманг, айб бўлади.

– Қайтмайман, уларга ҳам бегонаман. Онам бор, сингилларим оёқ-қўлли, умри билан берса, бола эмин-эркин ўсади.

– Ниятингизга эришинг, қизим, биздан ёзғирсангиз – майли, ҳаққингиз бор.

– Ёзғирмайман, – деди Зумрад, кўзига ёш олиб. – Пешонам шунақа экан. Хайр.

Ёдгор кечқурун келганида уй қоронғу эди, нохушликни дарров сезди, лекин сўрамади. Бу гал кайфи йўқ эди, онаси келтирган овқатдан бир оз татиб, хонасига кириб кетди, чироқ ёқмай, кароватга чўзилди. Бугун ишга жойлашиб келди, газ-сантехмонтаж трестида электриклик вазифасини бажаради. Афғон қатнашчиси бўлгани учун аризасини рад этишмади, ҳатто ётоқдан жой ҳам беришди. Аввал ҳам электриклик қилгани туфайли бу юмуш таниш, қолаверса, трест асосан газ-сув ўтказиш билан машғул бўлиб, электриклик шунчаки ёрдамчи хизматга кирар, югур-югур ҳам унча кўп эмас эди. Фаза нималигини билса кифоя, қолганини ўрганиб кетади, дейишди раҳбарлар.

Ёдгор шифтга тикилиб ётар, хурсанд бўлишни ҳам, хафа бўлишни ҳам билмас, анчайин хуноб эди.

Бироқ янги ишга чалғигани учун Ёдгор тез орада кўп нарсаларни унутди, яна хохолайдиган, унча-мунча омадсизликларга парво қилмайдиган бўлиб қолди. Ҳатто бекорчиликда Парда Турсуннинг «Ўқитувчи» номли китобини ўқиб чиқди, бундан ўта шодланди, ким билан суҳбат қурмасин, қанақа даврага тушмасин, албатта «Сиз шу асарни ўқиганмисиз? Ажойиб нарса экан!» дея кўпларнинг бошини қотириб юрди.

Ёдгор Қудрат акасига ҳам китобни мақтади:

– Албатта ўқиб чиқинг, ака.

– Биладан, чакки эмас, лекин дунёда бошқа яхшироқ китоблар кўп, – деди Қудрат ака. – Битта китоб ўқиб чиққанинг кифоя эмас.

– Айниқса, боланинг онаси дарахт остида ўлиб қолади-ку, ўша боб жуда таъсирчан ёзилган, йиғлаб юбордим. Эсингизда бўлмаса, ўқиб бераман.

– Йўқ, керакмас, эсимда, – дея Қудрат ака аранг қутилди. – Сен менга бошқасини айт: кейинги хотиндан ҳам ажралдинг. Энди учинчиси билан яшаётганмишсан. Буниси ҳам ҳомиладорми?

– Тўрт ойлик, – деди Ёдгор яширмай.

– Шунақами?

– Китоб топиб бердим, ўқимади.

– Шунинг учун думини тугмоқчимисан?

Ёдгор айтган баҳона Қудрат акани қондирмади, қондирмадигина эмас, дилида алланечук гулгула уйғотди – ақли жойидамикан? Рухи силжимаганмикан? Жиддий одам бунақа далил келтирмайди. Нимагадир Жасур ҳам қолипга сиғмайдиган ҳаракатлар қилишга қодир. Наслий нарса эмасмикан? Дадаси ҳам довдирроқ, пала-партиш, мантиқсиз ҳаракат қиладиган одати бор эди. Онаси ундан шикоят қилар, ёзгирар эди.

Ёдгор қовоқ солганча уйдан чиқиб кетди. Акаси мулоҳазалари исканжага олишини ёқтирмади, ҳафсаласи пир бўлди, анча пайтларгача қорасини кўрсатмай юрди. Клара билан муросаси ҳам ғашини келтирадиган бўлиб қолди. Аввал, биринчи танишган кезлари Клара, кўзи мовий қиз, кўп жиҳатдан маъқул эди. Ақли-хуши, феъл-атвори, суқсурлиги дилини ром қилувди.

Клара туққан бола қизча бўлиб, қуйиб қўйгандек Ёдгорга ўхшар, фақат эти оқ, кўзлари онасиникидек мовий эди, исмини гоҳ Комила, гоҳ Камилла деб аташар эди.

Баҳор кунларидан бирида ётоқ ҳовлисида кеча ўтказишди – Ёдгор динамиклар ўрнатди, чироқлар улади; пул йиғишиб, столларга ноз-неъматлар тортишди, зиёфат қизигач, ўзбекча, русча кўшиқлар янгради, рақсга тушишди; Вадим исмли йигит Кларани танцага тортди. Ёдгор Комила билан қолди. Вадим Кларанинг қулоғига нималардир дер, Клара бошини орқага ташлаб кулар эди. Ёдгорнинг кўнгли ғаш тортди, кўлида боласи билан бориб, уларни айириб юборгиси, ҳатто рус йигити билан олишгиси ҳам келди. Ўзини тутди, бир арақ қуйиб ютди, лабини енги билан артиб, яна жойига ўтирди.

Барини сезган Клара, кавалерини ташлаб, даврани тарк этди. Тезгина келиб, эри тирсагидан тутди – Ёдгор чайирлик қилмади, йиғилганлар томон ўқрайиб, бағрига бола босган Клара билан хоналарига кириб кетди. Бироқ ярим соат ўтар-ўтмас, Ёдгор базмга қайтиб чиқди – Вадим билан орани очиқ қилиш керак эди. Ёдгор мушт кўтариши биланоқ забардаст Вадим уни қўллари аралаш маҳкам кучди. Ёдгор ҳар қанча типирчилмасин, ҳеч нарса қилолмади, фақат калла қўйиб рақибни тушмугини қонатди. Вадим шунда ҳам уришмади, Ёдгорни четга итариб, ювингани кетди.

Ёдгор ноилож ортига қайтди, Клара юзини моматалоқ қилиб жўнаварди. Комила биғиллаб қолди.

Дўрмонга бора-боргунича Ёдгорнинг кўз ўнгидан Клара билан Вадимнинг танца тушгани, ҳар иккаласининг ҳиринглашиб кулганлари нари кетмади. У йигитни аввал-охир кўрмаган, қаттан пайдо бўлди, ким чақирган, нега бировнинг хотинига ёпишади, йўлдан уради – Ёдгор билмас, айна пайтда нафратини тия олмас эди. Мана, жаҳл устида чиқди-кетди, балки уларга шу керақдир, ҳозир ҳеч ким халал бермайди. Утиришгандир апоқ-чапоқ бўлиб? Ҳамма иллат Кларада, кўз сузмаса, ярамас илакишмасмиди?

Эшик тикиллаганини эшитиб, энди кўзи илинган Зарифа хола ҳовлига чиқди.

– Ким?

– Мен, – деди Ёдгор йўталиб
– Тинчликми? – деди Зарифа хола, эшик илмоғини очиб.
– Тинчлик, – Ёдгорнинг овозидан тинчлик аломати сезилмади.
– Нега ярим кечаси келдинг?
– Келдим-да, ўз уйим, ҳаққим йўқми?
– Ажалимдан беш кун бурун мени адо қилиб мурудинга етарсан, – Зарифа хола тўнғиллади ва эшикка илмоқ солди. – Қорнинг қанақа? Бирон нарса ейсанми?

– Қорним тўқ, зиёфатдан келаяпман.

– Демак, можаро чиққан!..

Ёдгор индамади, лекин эртага барибир айтишга мажбур бўлади – айбни кимдандир кўриши керак-ку. Яна ёзғириш эшитади, яна ўзини оқлайди. Нима ҳам деб ўзини оқлайди? Хотиним нотаниш йигит билан танца тушди, муштлашдим, уйдан чиқиб кетдим дейдими? Онаси важига кўнмайди, гуноҳни ўзига тўнкайди, яна хуноб бўлади, фиғони чиқади.

– Ярим йилдан буён қадам босмайсан, ишқал бўлмаса, бугун ҳам келмасидинг..

«Ўз уйимга ҳам сиғмай қолдим, – ўйлади Ёдгор, қоронғи хонада якка қолгач, – онам ҳам мендан безган!»

Жасур Мирзачўлда бир ҳафта қолиб кетди, талабалар барагида ётиб юрди. Унинг қалам билан чизган, мойбўёқ билан ишлаган расмлари пахта теримидаги ёрдамчи студентлар ҳаётининг турли жиҳатларини акс эттирувчи туркумга айланди.

Аввал ўзини бепарво тутган Нозимахон мойбўёқда бажарилган ишларни, шу жумладан ўзининг зўр маҳора билан ишланган тасвирини кўргач, Жасур ҳақиқатда талант эгаси эканига иқрор бўлди. Асарлар сўз билан ифода қилиб бўлмайдиган майлларни акс эттиргани билан кишини ром қилар, алланечук шайдоликка тортар, хаёлга чўмдирар эди.

Нозимахон ҳусну малоҳати қанақалигини билар, лекин фазилатларини кўз-кўз қилмас, ҳатто табиат ато этган жозибасидан истиҳола қилгандек камсуқум эди. Жасур қизнинг тасвирини ҳаяжон билан чизар экан, ундаги энг муҳим хислатни илғашга интилди. Фаҳмича, устун феъли – ўйлаш, мулоҳаза қилиш, дарров ҳукм чиқармаслик, синчков назар, ўрганишга, тагига етишга бўлган мойиллик эди. Шунинг учун хомакиларида Нозимахон қиёфаси мунгли, ўйчан чиқди.

Нозимахон расмларни хотиржам қабул қилди, бу осойишталик қизнинг асосий хислати бўлгани учун Жасур хижил бўлмади. Ҳодисаларга жуда ҳам баланд баҳо беришни Нозимахон истамасди. Лекин расмлар яхши малака билан бажарилгани қизни бефарқ қолдирмади.

– Яхши чиқипти, – деди Нозимахон, чеҳраси ёришиб. – Бошқаларнинг ҳам расмини ишланг, қўлингиздан келар экан.

Бир ҳафта мобайнида Жасур атайин Нозимахонни кўриш ниятида келганини айтмади – вазият имкон яратган чоғларда ҳам тили бормади, ўзини тутди. Жасур ҳатто ичмади, муносабатлари тенг эҳтиром, луфт чегарасидан нарига ўтмади.

Жасур Тошкентга қарама-қарши кайфиятда қайтди. Далада чизган айрим расмларидан кўнгли тўлмасди. Аммо баъзилари шу қадар иштиёқ билан бажарилган эдики, шундай нарса яратишига қодир эканлигидан ажабланарди. Ҳар бир асар азоб, гумон-шубҳа, изтиробсиз туғилмайди. Жасур шу каби кечинмалардан холи эмас, зеро, қоғоз-матога туширган тасвирларининг битта-иккитасини ёру биродарига дангал кўрсатса бўлади. Булар, шубҳасиз, Нозимахон қиёфаси акс эттирилган ишлари. Булар шов-шувга сабаб бўлиши аниқ.

Жасур Нозимахон баҳонасида Мирзачўлга борди, бироқ тайин туйғу билан қайтиш ўрнига, дилида алланечук нохушлик билан келди. Яқинлашиш кайфияти ҳатто тесқари чиққандек туюлди – узоклашгандек кўринди. Албатта, фаросати етади: Нозимахонни ҳужум билан, маҳорат ёки мартаба билан таслим қилиб

бўлмайди. Ман-ман деганлар панд ейтиши мумкин. Унинг дилини ишғол қилиш учун хоҳиш кифоя эмас. Бошқа нимадир керак.

Жасур уйига ошиқиб кирди, ювинмай-нетмай холодильникдаги очилган шишадан ароқ куйиб, ҳозир ичмаса, бирон дарди кўзгайдиган бемордек, апил-тапил ичиб юборди. Зум ўтмай баданига хузур югура бошлади, ўзини ҳамма нарсага қодирдек ҳис қилди, дунё кўзига жозибали кўрина кетди.

Жасур пахтада ишлаган чала-бутун нарсаларини қайтадан қурилаётган иморатнинг битта хонаси девори остига териб чиқди – кўплари маъкул кўринди, хомакиларни ҳам кўргазмага кўйса бўлади, деб ўйлади, чалалигининг ўзида маълум ишоралар бор.

Лекин кўргазмага асар танловчи комиссия фақат иккита асарини тавсия қилди, холос. У ҳам бўлса – Нозимахон билан дала шийпонидаги ошпаз талабаларнинг сувратлари.

– Бошқалари Освенцумга ўхшайди, – деди комиссия раиси. – Меҳнат шижоати йўқ. Шахтёрларни ҳам мунақа чизишмайди. Базмлар моховлар рақсини эслатади.

– Мен борини чиздим, – деди Жасур таҳликага тушиб.

– Атайин шунақа услуб танлагансиз, – деди раис, Жасурнинг эътирозини эшитгиси келмай. – Лекин «Нозима» яхши чиққан. Аъло деса ҳам бўлади. Кўлингиздан келар экан-ку.

Жасур саросимада институтга бориб, Зафар Маликни топди ва бўлган можарони унга оқизмай-томиздай айтди.

Зафар Малик эътирозчи, инкор қилувчи, расмий фикр-эътирофга зид мулоҳаза билдирувчи киши бўлса-да, охири пайтларда, Барнога нистабан кўнглида тутган ниятлари рўёбга чиқмагани учунми – Жасурнинг шикоятини иштиёқсиз эшитди. Бироқ шижоатга мойиллиги барибир вазминлигини енгди. Қолаверса, янги яратилган асарни биринчи бўлиб кўриш истаги танқидчини гиж-гижлатди.

– Кўриш керак, – деди Зафар Малик ва сержун билагидаги соатига тезгина қаради. – Қаерда?

– Кўргазма залининг омонатхонасида, – деди Жасур жовдираб.

– Кетдик!

Улар бир зумда Зафар Малик машинасида манзилга етиб боришди.

– Мунақа жононларни қаттан топасиз?! – иштиёқ билан сўради Зафар Малик, Жасурнинг «Мирзачўл таассуротлари» деб номланган чизмаларини кўриб чиққач. – «Нозима» одамни эсанкиратай дейди. – Зафар Маликнинг дилида шу ондаёқ маълум режалар пайдо бўла бошлади. – Талабами?

– Ҳа, талаба – деди Жасур ийманиб.

– Шундай ҳурлиқо дала-даштда юриптими судралиб?

– Юрмай нима қилсин? Талаба-ку.

– Чораси кўп. Справка олсиниди, – деди Зафар Малик қатъий.

– Тўшакда ётганларга ҳам справка беришмаяпти-ку.

– Пахта одамдан азиз-да, – деди киноя билан Зафар Малик ва сергакла-ниб. – Ижодингизда янги қирра – памфлет пайдо бўлипти. Мен буни адашиш демайман, лекин олқишлолмайман ҳам, услуб яхлитлигига чалқашлик олиб киради. Ҳозирча ижод йўлидаги изланиш белгиси деб қарайман. Ўткинчи нарса. Кимдир буни ачиниш, шафқат туйғуси деса, кимдир шум ният, ғараз дейди. Ёндашишга боғлиқ. Иккала усулда ҳам диққатни тортувчи хусусиятлар бор. Маҳорат сезилиб турипти. Айниқса портретларда. Иштиёқингиз аниқ. «Туман» ҳам шунақа эди. Дарвоқе, таништираман деган эдингиз, ваъдани унутдингиз чоғи. Ё қизгандингиз. Буни ҳам қизғанасизми?

– Нега қизғанар эканман, домла? – деди Жасур ранжигандек. – Улар мулк эмас, ўзига-ўзи. Олдингисини кўрмаганимга уч йилдан ошди. Буниси умуман йўлатмайди.

– Сизни йўлатипти-ку, – истехзо билан деди Зафар Малик.

– Мен шунчаки... четдан.

– Четдан мунақа батафсил ишлаб бўлмайди, – деди Зафар Малик Жасурнинг гапига ишонмай. Англадики: қизганмоқда. Мавзуну ўзгартирди: – Икки-учтасини сотиб олишади, комиссияда борман. «Нозима» ҳақида бирон нарса ёзаман. Фақат яна кўришим, англашим, ҳазм қилишим керак. Натура билан сўйлашсам, – «натура» дея, Зафар Малик Нозимахонни назарда тутди, яна бир марта Жасурни оғдиришга уннаб кўрди, – яхши бўлар эди. Қанчалик дил туйгулари тўла аксини топди экан – шуларни пайқаб олишим керак. Таҳлил ўшанда тўла бўлади. Ўзи кўрдими?

– Кўрмаса бўладими?

– Хўш, нима деди?

– Мутлақо ўзгармади, тузук деди холос, – бу гап Нозимахонни нари суриш, авайлаш, Зафар Маликнинг панжасига тушурмаслик учун қўлланган тадбир эди. Дуч келса, Нозимахон Зафар Маликнинг тўрига тушиши муқаррар экани, жодусидан қутила олмаслиги аниқ эди. Шунинг учун қизни унга раво кўриб бўлмайди, Зафар Малик олдида Жасур ношуд туюлади, қиз ундан бўлак ҳеч нарсани пайқамайди. Лекин Зафар Маликнинг майлини ҳам қайириб бўлмайди, ўчакишса, Жасурни мажақ қилиб ташлайди. Жасур унга чўт эканми? Чалғитиш керак. – У пахтада. Қачон қайтади, билмайман. Қаерда туради, оиласи қанақа, турмуш қурганми-йўқми? – суриштиришга юрагим дов бермади. Жуда ғурурли дедим-ку.

– Майли – деди Зафар Малик нохуш тарзда, йигитнинг чап бераётганини фаҳмлаб ва иши борлигини баҳона қилиб жўнади.

Кўргазма зали зинасида Жасур якка ўзи қолди. Зафар Маликка учрагани ва ундан маслаҳат сўраганидан афсуслана бошлади.

6

Ётоқхона ҳовлисидаги жанжалдан кейин Ёдгор ярим йилдан ортиқ у ерда қорасини кўрсатмади. Ишхонасига маош олиш учун борганида «аллақачон бўшатирилгансиз, кадрлар бўлиmidан меҳнат дафтарчангизни олинг» дейишди. Ёдгор эътироз ҳам билдирмади. Дўрмонга қайтди, Қибрайдаги почтага ишга кирди. Бозор-чойхонада кўрганлар, Парда Турсун китоби ҳақида бўлар-бўлмас гапи билан суқулавериши сабабли, уни «ўқитувчи» деб мазах қилишар, суҳбатидан қочишар эди. Ёдгор янги мавзу топди: «Нега одамлар қовун-тарвуз сўйишдан олдин дум томонини чойнак қопқоғи каби шаклда кесиб олишади, мунда қанақа ҳислат бор?», деган савол билан одамларнинг жиғига тегадиган бўлиб қолди. Энди бирон хонадонга хат ёки нафақа олиб борса, «қопқоқ келди» дейишади, калака қилиш учун шундан гап очишади, Ёдгор жон деб баҳсга берилади, эшикларни беркитиб олишса, анчагача ташқарида овози тинмайди.

Ёдгор Кларани кумсар, қизчаси Комилани кўргиси келар эди, гина эсидан чиққандир, деб бир куни қишда кўғирчоқ қўлтиқлаб жўнади. Клара киргизмади.

– Икки кун олдин келганинда кўяр эдим, – деди Клара ичкаридан. – Янги йил кечаси Камилла билан бир ўзим сўппайиб қолдим. Энди киргизмайман, тошингни тер!

– Хонани менга беришган-ку, – деди Ёдгор важ ахтариб.

– Иккиқатлигимда беришган, хона бизники, – деди Клара.

– Комилага кўғирчоқ олиб келдим, – деди Ёдгор ниҳоят.

Клара бир дам индамай тургач, эшикни очди.

Комила ухлаб ётар эди, Ёдгор кўғирчоқни ёнига қўйиб, Афғонистондан кийиб келган шинелини ичди, илмоққа осди ва эркак киши пинжагига кўзи тушди.

Ёдгор кучмоқчи бўлувди, Клара итариб ташлади.

– Пинжак кимники? – деди Ёдгор ранжиб.

– Меники, – деди Клара, терс ўгирилиб.

- Эркаларники-ку.
- Нима қипти? Кир юганимда кияман. Ташқари совуқ.
- Ёдгор қоникмади.
- Ёлғон, – дея, стулни суриб ўтирди. – Жазманингники.
- Жазманимники бўлса нима? Сен билан ЗАГСдан ҳам ўтмаганмиз. Саккиз ойдан бери қаёқда эдинг? Энди даъво қилишга ҳаққинг йўқ. Милиция чақираман.
- Қизим-чи?
- Қизингдан хабар олдингми? Касалхоналарда ётиб чиқдик. Сен бизга беғонасан. Камилла сени танймайди.
- Ёдгор столни муштлади, қизча уйғониб йиғлай бошлади, Клара уни бағрига босди.
- Жўна! Яхшиликча кет! Одам тўплайман!
- Ёдгор ўрнидан туриб, Комилага қаради, бола баттар йиглаб юборди.
- Гўдакни кўрқитма! Чиқ уйдан!
- Ёдгор шошмай эшик томон юрди.
- Шинелингни ол.
- Ёдгор қайтиб, шинелини кийди, илмоқдаги пинжакни юлиб-йиртиб ташлади, улоқтирди.
- Мана сенга жазман! Мана сенга ўйнаш!
- Комиланинг йиғиси анчагача тинмади.
- Ёдгор Дўрмонга қайтиб кетди. У онасига Клара билан боласини олиб келиб таништиришни ваъда қилиб кетувди, ҳовлига гўлдиллаб, ўзи билан ўзи айтишиб кирди. Совуқдан қотиб тараша бўлган кирни онаси дордан олиб букар ва аранг тахлар эди.
- Қани хотининг? – деди Зарифа хола, ишини тўхтатмай.
- Э-э! – Ёдгор қўлини силтади ва қиров боса бошлаган сўри четига ўтирди, бир зум ўтмай, яна туриб, юра бошлади. – Ничево. Почтада битта жувон бор, Сожида. Эри Афғонистонда ҳалок бўлган экан. Яхши нарса, бухгалтер. Гапирса, қизариб кетади. Уятчан-да. Ўшани оламан. Мана, ўлган эрингиз ўрнига менман, мен ҳам Афғонистондан ярадор бўлиб келганман дейман. Хурсанд бўлади. Меҳри хола чиқолмай қолди, ўлиб қолса, келин сизга далда бўлади.
- Нафасингни иссиқ қил, Меҳри холанг ҳали тетик, кун исисин, яна отдек бўлиб кетади.
- Айтаман-да.
- Тавба, аёллар ҳам қизиқ. Суриштирамай-нетмай тегаверишади, – деди афсусланиб Зарифа хола. – Энди буниси неча ойга чидаркан?
- Чидайди, – деди Ёдгор қатъий ишонч билан. – Чидамай қаёққа боради?
- Совчиликка бормаيمان, шунча юзим шувут бўлгани етарли!
- Олдин кўндирай, борасиз. Бормасангиз иш битмайди. Ўзиз биласиз-ку: расамади шунақа-да. Битта отаси бор экан. Совчи келмаса, ижозат бермаيمان, деб туриб олиши мумкин.
- Ўзинг ичкучев бўлиб бора қолгин-да.
- Сизни ёлғиз қолдириб-а?
- Бир ерликмиз-ку, келиб турасизлар.
- Майли, отамни ташлаб кета олмайман деса, кўнарман.
- Зарифа хола ўғлига бир қараб, истехзоли кулиб қўйди.
- Хотин керак бўлса кўнасан, албатта. Зора тинчиб кетсанг. Отаси нима, бетоб эканми?
- Қайдам, пенсионер экан, қайсидир пунктда қоровул эмиш.
- Клара деганинг тамомми? Думини тугдингми?
- Ўзи тугди.
- Албатта-да. Бир йил қорангни кўрсатмадинг. Қамалиб кетган, деб ўйлаган-да. Бошига урадимми тутуруксиз эрни?
- Ёдгорнинг фиғони фалак ошди.

- Сиз қаттан биласиз бошқага текканини?
  - Мен «тегди» деганим йўқ. Гапинга қараб айтяпман-да. Ёдгор хато қилганини англаб, ўзини оқлашга тушди.
  - Менам «тегди» деганим йўқ. Илмоғида эркак кишининг пинжаги осиглиқ экан. Меники тутиб кетди.
  - Яна урдингми?
  - Урганим йўқ, боласи уйғониб кетди, бўлмаса туширардим тумшуғига.
  - Қуйилмайдиганга ўхшайсан, болам. Энди уйланасанми, йўқми, менга барибир. Ўзинг ўша ёқда уддасидан чиқавер. Аралашмайман. Изза бўлиш жонимга тегди.
  - Совчиликка-чи? Ким боради?
  - Меҳри холанг тузалсин, ўшани юборасан.
  - Меҳри хола қачон тузалади? Ўлиб қолса-чи?
  - Яна алжияпсан.
  - Касал-ку, ойи. Шу ёшда касалга чалинган одам...
  - Бас!
  - Сожидани биров илиб кетади, ойи, отаси қари, ҳовлиси катта.
  - Шу пайтгача илиб кетмапти-ку, – деди Зарифа хола ўчакишиб. – Демак, бозори касотдир-да. Чулдир-чақаси бордир.
  - Боласи йўқ, боласи бўлганида, ўзим ҳам оғиз очмас эдим.
  - Айблидир.
  - Кўзойнак тақади. Шу айбми? Ўзингиз бир кўринг, этагини қўйиб юбормай-сиз.
  - Қизиқиб сўрашади, нима дейман? – гаши келиб тўрсайди Зарифа хола. – Беш йилда тўртинчи уйланишинг. Тагин нечта бўларкин?
  - Шу охиргиси!
- Ёдгор ишонч билан сўзлади. Лекин онаси ишонмади, чунки хотин қўйиб, хотин олиш ўғли учун одатга айланиб қолган, бир қийтик топиб, буниси кавушини ҳам тўғрилаб қўйиши эҳтимолдан холи эмас эди.

Кўргазмага Жасурнинг еттита иши қўйилди. Комиссия брак қилган нарсаларининг энг «чатоқ»лари ҳам ўрин олди ва маълум даражада шов-шувга сабаб бўлди. Ҳатто чўнтагига пул тушди.

Жасур битиб қолган уйида зиёфат берди ва устози Зафар Малик елкасига Бухородан келтирилган зар тўн ташлади.

Май ойининг ўрталари, дарахтлар гулдан кейин барглар билан ясанган, ўн метрли мовий ҳовуз, бир сидра майсазор, ораликда юнон атлетларининг оқмармар ҳайкалчалари, келинчақдек ибо билан эгилган мажнунтоллар, кўм-кўк осмон, оппоқ булут ғарамлари, хуллас, гўзал макон. Ҳатто бир неча марта бу ерга келган Зафар Малик ҳам оғзини очиб қолди.

Жасур акаси билан кеннойисини ҳам таклиф қилган эди. Улар бу ўзгаришни биринчи бор кўриб туришарди: лол қолишди.

Расмий тавсия ўтгач, меҳмонлар ҳар ер-ҳар ерда ўрнатилган тўқима стол-стуллар томон тарқалишди – дарахтлар соясидаги гўшалар сўлим-салқин, мусаффо эди. Магнит лентасига ёзилган ашула-куй бошланди.

Кўпчилик Нозимахонни дарҳол таниди. Зафар Малик эса Нозимахонни кўргазма очилишида кўрган, бир-икки оғиз гаплашган эди. Ҳозир-улар гилос тагида қўйилган хивич креслоларда чақчақлашиб ўтиришибди. Нозимахон пушти шифондан бели хипча, кўкси очиқ қўйлак кийган бўлиб, пардоз-андози аранг сезиларди; пешонаси оша қош-кўзларига эгилган малласифат бир тутам сочини шабада ҳилпиратар, серкиприк кўзларини юмиб, халақит берган соч толаларини нафис бармоқлари билан орқага олиб ташлар, силлиқ бўйнида ҳам, қулоғида

ҳам, бармоқларида ҳам ҳеч қандай тақинчоқ йўқ, хусни безакка муҳтожмасдек эди. Зафар Малик қизни хушнуд қилиш мақсадида тинмай сўйлар, ўзи хоҳлаб кулар, Нозимахон эса арбобнинг иштиёқига босиқ табассум билан жавоб қайтарар, ҳазил сийқа туюлса, назарини четга олар, нари-беридагиларга хомуш тикилар, лоқайд кўринар, шу билан бирга атрофдагилар ўзига синовчан назар билан қарашаётганини пайқар эди.

Жасур, ҳадялар орасида дутор ҳам борлигини эслаб, гумбаздор «саройи»га кириб кетди ва зум ўтмай уни олиб чиқиб, Нозимахонга тутди.

– Чалишни биласизми? – илҳомланиб сўради Зафар Малик.

– Чалишни ҳам, айтишни ҳам боплайдилар, – деди Жасур, Нозимахонни рағбатлантириб.

– Офарин! – деди Зафар Малик. – Худо ҳимматини аямаса, шунақа – ҳамма фазилатларни беради.

Нозимахон дуторни тиззасига қўйди.

Жасур магнитофон олдидаги йигитга ишора қилди, у мусиқани ўчирди.

Нозимахон Жасурга бир тикилиб олди-да, дуторни созлай бошлади. Ҳамма жимиб қолди, ҳатто қозон-кўра устида ғимирлаётган кабобчи-ошпазлар ҳам қад ростлаб, тик туришди.

Нозимахон «Ёввойи тановар»ни ўқинчли ва ғуссали овозида айта бошлади. Ашула хиргойи усулида бўлиб, дилнинг нозик, аламдийда жойларига ҳам баҳра, ҳам ситам, ҳам ширин азоб бағишлар эди.

Қани энди бу эзгин куй тугамаса-ю, тотли қийноқ давом этаверса. Ашула тугагач, бир неча дақиқа сукунат қарор топди, сўнгра меҳмонлар, уйғониб хушига келгандек, қарсақ чалиб юборишди.

– Тўймадик! – дея кимдир наридан товуш берди. – Яна битта эшитайлик! Адойи-тамом қила қолинг энди!

Меҳмонлар, айниқса йигитлар, бу хитобга ҳаяжон билан қийқиришди.

Нозимахон Жасурга кўз ташлади, у мўлтираб, нигоҳини қиздан уза олмай турар, унинг ҳам назарида илтижо бор эди.

Нозимахон авзойини ўзгартирмай, яна кўлига дуторни олди, бошини эгиб, бир бармоғи билан торларни қитиклагандек, дами етадиган куйни ўйлади ва «Муножот»ни чала бошлади. Меҳмонлар худди шуни кутгандек, яхшироқ эшитиш учун, оҳиста-оҳиста яқинлашиб, кўрпача ва майсага чўнқая бошлашди.

Бу ашулани одатда икки усулда ижро этишади. Нозимахон Барно Исҳоқова йўлини танлади – яъни бу майин усул бўлиб, ўта ғуссали, шикаста ва рангларга бой эди.

– Биринчи қарашда, қиёфангиз кибор кўринади, – Зафар Малик ашула тугагач, Нозимахоннинг қўлини кафтига олди, қиз бу ҳаракатга на ғашланди, на қувонди. – Аммо, қайтараман – биринчи қарашда. Асарни дастлабки таассурот билан талқин қилиб бўлмайди. Уни синчиклаб эшитиш, томоша қилиш лозим. Ўшанда сири очилади. Йўқ, очилмайди, ўша сирни кўнгил илғайди, сезади. Назаримда, ғурур, кибор остида яна бир муҳим туйғу ётипти. Мен шуни пайқадим. – Зафар Малик қиз ҳозир «нимани?» деган савол беради, деб фараз қилди, бир лаҳза жимиб қолди, бироқ Нозимахон ҳамон қўлини тортиб олмай, чидам билан жимгина тикилиб турарди. – Бу туйғу – алам. Нимадандир қаноатланмаслик, исёнга мойиллик аломати. Буни хасталик дейишга тил бормади, заковатнинг товушсиз, унсиз ғалаёни деса, аниқроқ бўлади. Шундай эмасми?

– Қайдам, – деди Нозимахон. – Кўнгил тинч бўлишининг ўзи яхши. «Бахтдан дилим ёрилса ҳам майлига». Биласизми, буни ким айтган?

– Нозим Ҳикмат, – дея дарҳол жавоб берди Зафар Малик.

– Тўғри, – деди Нозимахон жилмайиб.

Зафар Малик маълум маънода Нозимахон қизиқишини уйғотишга қурби етгани Жасурнинг дилига ботди. Энди у оз бўлса-да, эришган ютуғини қўйиб

юбормайди, чирмаб ташлайди. У бунақа машққа моҳир. Энди Жасурнинг қўлидан нима ҳам келар эди? Айб ўзида. Авваламбор қизни ўз измига сола олмади, кўргазма залига таклиф қилиб, арбоб билан ўзи таништирди, мана бугун ҳовлисига олиб келиб, ашула айттирди, ихтиёрига топшириб қўйди. Ким мунақа инъомдан юз ўгиради?

Жасур сезган: Нозимахон онгни ҳамма нарсадан баланд қўяди, ким бўлмасин, ёшидан қатъи назар, шунақа инсонга ихлоси уйғонади, у билан мулоқот ўрнатишдан орият қилмайди, ҳусни, мартабаси қизиқтирмайди. Мумтоз бўлса бас. Бу мезонга мувофиқ ким? Албатта Зафар Малик-да.

Шу топгача Нозимахон бирон киши измига тушганини Жасур пайқаманган, бўлмаса – бунга тикилганлар, доғида куйганлар қанча! Фараз қилишича, Самад қизнинг андозасидан умуман йироқ, уни ҳисобга олмаса ҳам бўлади. Лекин Жасур ўзи қизнинг маслағига мувофиқми, мосми? Қизни маҳлиё қилиш нияти ўзига керагидан кўп бино қўйиш эмасми? Мана масала, жумбоқ, муаммо – бири-бирига зид хаёлларга берилиб ўйлади Жасур.

Кечга яқин меҳмонлар тарқала бошлашди.

Зафар Малик ҳамон қизни олдидан қўйиб юбормас, миясини гангитар, аврар, оғзи тинмас, афтидан, қармоғига илинтираёзган эди.

Майли, Жасур бир ваз топиб, Нозимахонни чалғитиши, четга чақириб, дилини очиши керак. Бўлмаса, арбоб албатта қизни машинасига ўтқизиб, олиб кетади.

– Нозимахон, шу ерда экансиз, фурсатдан фойдаланиб, расмингизни чизмоқчиман. Илҳом келиб қолди, – деди Жасур сигарет туташтираётган қиз томон эгилиб.

– Кеч бўлаяпти, қоронғи тушади, – деди қиз атрофга аланглаб.

– Улгураман! – қатъий деди Жасур. – Агар улгурмасам электр нури қайтага яхши. Объектни тўплайди.

– Мана шу иллатингизни, – деди қаёқдандир пайдо бўлган Зафар Малик, қизнинг сигаретига ишора қилиб, – мен маъқулламайман. Ярашмайди. Айниқса, сизга ярашмайди, бўтам.

Нозимахон Зафар Маликка лоқайд назар ташлади-да, ҳеч нарса эшитмагандек, юзини ўгирди. Зафар Малик хатосини англамади.

– Жўнаймизми энди? – деди у, ўзини ўта ғамхўр кўрсатиб.

– Йўқ, – юмшоқ қатъият билан жавоб берди қиз.

– Келишувдик-ку, – саросималаниб деди устоз.

– Бир оздан кейин ўзим кетаман, – деди Нозимахон, Зафар Маликнинг гапига парво қилмай.

– Шунақами? – деди у тушунмай. – Ихтиёрингиз. Менга рухсат экан-да?

– Рухсат, – деди Нозимахон, пинагини бузмай.

– Бўпти, майли, – деди Зафар Малик мижғовлик билан. – Сиз билан яқиндан танишганимдан ғоят мамнунман.

Жасур бир қизга, бир домласига қарар, можаро тезроқ тугагини тоқатсизлик билан тилар эди.

Нозимахон Зафар Маликнинг илтифотига жавоб ҳам бермади.

Зафар Малик ноҳўя иш қилиб қўйганини фаҳмламас, қизнинг тўсатдан айнишини Жасурдан кўрар, қургурлар тил бириктиришди, деб ўйлар эди.

– Сизга ҳам ташаккур!

Жасур домласининг такаллуфида кек борлигини пайқади.

– Хафа бўлмай кетсангиз кифоя, домла.

– Хафа бўлиш қаёқда! Ғоят хушнудман. Раҳмат!

Жасур устозининг бу гапларида яна киноя сезди.

«Энди қўймайди, ўчини олади, – деб ўйлади у. – Шунақа нарсаларга бефарқ қарайдиган инсон эмас. Албатта панд беради, муродига етмагунча тинчимайди».

Зафар Малик, зарда қилгандек, шахдам қадамлар билан юриб ҳовлидан чиқиб кетди, Жасур уни кузатиш учун ортидан ошиқди. Нозимахон, сигаретини ташламай, майсазорда турган тўқима креслога бориб ўтирди.

Бугун Самад ҳам маросимга келган эди, негадир унча кўзга ташланмади, жим келиб, жим кетди. Ҳақиқатда улар орасида гумон қиладиган иноқлик сезилмади. Жасур бундан мамнун бўлди, фақат арбобнинг ҳаракатлари дилида доғ қолдирди.

Жасур синаш учун авайлаб шундоққина юзи олдида турган оппоқ оёқларни оҳиста силади. Четни кузатаётган Нозимахон нигоҳи ўзгармади, оёқларини тортди-ю, бу рад қилишми, уялиш аломатими – Жасур тушунмади. «Тегманг» деса, англар эди, бироқ Нозимахон чурқ этмади. Бугунги тантана, кимсасиз гўша, икки ёш қалб танҳолиги – булар ҳаммасини қай йўсинда талқин қилиш мумкин? Висол иштиёқи эмасми? Балки шулар қизнинг унсиз ижозатидир?

Жасур журъат қилишга ботина олмай, шундай зид ўйлар тўрида пийпаланар, маълум қарорга кела олмас, таваккал қилиб, қиздан маҳрум бўлишдан ҳайиқар, жасорати етмас эди.

У эмаклаб бориб, нарида турган шампан шисасини олиб келди – далда лозим эди. Кўкат орасида ётган биллур қадахларни йиғиштириб ичимлик куйди ва боя, қадахларни улоқтиришган пайт – энг қулай лаҳзада имконият қўлдан кетганига пушаймон чекди.

- Чирмов қадах қиламиз, – деди Жасур қадахларни ярим тўлдириб.
- У қанақаси? – самимий таажжубда сўради қиз.
- Қўлларимизни чалиштириб ичамиз, – деди Жасур иштиёқ билан. – Бру-дершафт дейишади. Майлими? Розимисиз?
- Қайдам, – деди Нозимахон иккиланиб ва сирли табассум қилди. Бу розилик аломати эди.

Табассумига ўрганмаган Жасурнинг юраги орзиқиб кетди. Қадах ушлаган қўлини Нозимахон тирсагидан ўтказиб: «Симиранг» деди, ўзи ҳам имкон бори-ча қадахга чўзилиб шампанни охиригача ичди. Қиз ҳам бошини эгиб, қадахни лабига олиб борди.

- Сўнг қадахларни улоқтиришди.
- Энди тартиб бўйича иккинчи қисмини бажариш керак.
- Қанақа у – иккинчи қисми? – андак таманно билан сўради Нозимахон.
- Мана бунақа, – дея Жасур лабини қизнинг лабига босди.

Нозимахон ўзини тортмади. Бундан рағбатланган Жасур, қизни қучоқлаб, юзи-кўзидан ўпа кетди; бир оздан кейин ноқулайликдан қутулиш учун майсага ағанашиди.

Қуёш чўккан, чироқлар ҳали ёқилмаган, оқшом ҳавоси салқин – иккала тан эса чирмашиб кетган эди.

- Кейин чўмилишди.
- Қорин очмадимми? – деди Жасур бассейннинг нариги томонидан.
- Очди! – деди молтиб Нозимахон.

Жасур қирғоққа чиқиб, оёғига шиппак илди ва кўрага гўшт санчилган сихлардан терди, бироз елпигач, уйдан катта пахмоқ сочиқ олиб чиқиб, бассейн зинасида тўхтади ва жунжикаётган Нозимахоннинг баданини сочиққа ўраб, бағрига босди. Қизнинг лаб-даҳани титрар, киприк-сочи хўл, юзи кўкимтир эди.

Бу онлар Жасурга юксак сурур бағишлади. У бахтли эди. Бир соат аввал шунча шайдолар қуршовида қиз номус-иффатини сақлаб қолгани гумон бўлиб кўринувди, тахмини тасдиқланмади. Шунинг ўзи йигитга бир дунё мамнуният берди. Демак, қиз ўз ифтихори саналган иффати – омонатини ишониб Жасурга топширипти-да! Тавба, ҳеч қандай огоҳлантириш, шарт қўйиш, сўз олиш, қасам ичириш, масъулият юклаш – ҳеч нима қилмади. Бу ўзи қанақа вужуд? Шак-шубҳасиз, тентак қиз эмас, аксинча, зийрак малоика. Уни қадрлай олармикин? Иродаси, тафаккури етарлимикан? Монанд бўла олармикан?

Жасур чап қўлини қиз елкаси, ўнг қўлини тиззаси остидан олиб, даст кўтарди, майсада ўрнатилган шезлонгга ётқизди ва шамоллаб қолмаслиги учун шампан куйиб берди, ичкаридан жун адиёл олиб чиқди, кўк, сариқ, пушти, яшил шиша кийдирилган чироқларни ёқди; қизнинг кўзлари юмуқ, пинақда эди.

Жасур қизнинг нам оёқлари аралаш баданига жун адиёл ташлади ва хийла кўксини очди: қиз, иягини ёнига буриб, пинақда ётарди, оппоқ томоғи, бир жуфт анордек таранг кўкраги йигитнинг дилини кўзгаб юборгудек бўлди. У дарҳол расмини чиза бошлади.

7

Ёдгор Сожидахонникига ичкуёв бўлиб кирди. Қайнотаси кечаси қоровуллик қилар, кундузлари ухлар, бор-йўқлиги сезилмасди. Кун иссиқ бўлишига қарамай ёдгор шинели, телпагини кийиб хотини билан почтага кетар, одамлар унинг кийимини кўриб таажужланар эдилар. Қишда, уйланиш арафасида кутилмаган ҳодиса рўй берди. Дўкончадан сигарет сотиб олганида, дўкончи «чақа йўқ» деб, қайтимига лотерея билетини суқди, олишга мажбур бўлди. Янги йил муносабати билан охирги тур ўйналди ва мотоцикл ютди. Ҳеч қачон бунақа омадга ўрганмаган Ёдгорнинг ўтакаси ёрилаёзди.

– Пойқадамнинг қутлуғ келди, – деди Ёдгор, Сожидага уйлангач. – Омадим чопди.

Ёдгор хотинини яхши кўриб кетди.

– Туморимсан, – деди.

Кейин, мотоцикл қўлига теккач, икки ой мобайнида Дўрмон билан Қибрай йўлида намойишкорона ўқдек учиб юрди, бормаган жойи қолмади – иши бўлмаса-да, шамолни кўмсаб, Чорвоққа, Чирчиққа, Чимёнга, ҳатто Тошкентга бориб келди, бир велосипедчини ариққа кулатди. Бола жароҳат олмагани учун жарима билан қутилиб кетди-ю, қўни-қўшни жигига тега бошлади. Одамлар ҳайқириши, милиция ходимининг хўштаги уни тўхтата олмади. Йўл назорати ходимлари ниҳоят ҳайдовчилик ҳужжатини олиб, икки-уч кун ҳужжатсиз ҳайдагани учун уловини ГАИ гаражига қулфлаб қўйишди. Ёдгор ёлворди, Афғон иштирокчилари жамияти берган ҳужжатни рўкач қилди, сотаман деди, мотоциклни қайтариб беришди, ўзи ҳайдаш ҳуқуқидан махрум бўлди. Айтганидек, сотди, пулнинг бир қисмини онасига, яна бир қисмини хотинига берди, қолганини ўзи ишлатиб бир ой мобайнида тугатди. Ёдгор онаси ва хотинига берган тегишларни ҳам олиб совурди.

Иzza бўлавериби Сожидахон тугаёзди, эри элтиб берадиган почтани ўзи тарқатадиган бўлиб қолди, иккиқат бўлишига қарамай, Ёдгорни уйдан ҳайдади. Шу алфозда Ёдгор яна онасиникига қайтиб келди. Энди онаси ошкора чўчир, жазава пайтида бирон ножўя иш қилиб қўйишидан ҳайиқар, ундан қутилиш йўлини ахтарар эди.

– Мажбурий чора кўриш керакмикан? – деди Қудрат ака, ўз ташвиши билан онаси келганида.

– Мажбурий? – гумони тасдиқланишидан чўчиб деди Зарифа хола.

– Бошқа илож йўқ, ойи, – деди Қудрат ака изтиробда. – Ёдгорингиз айнигани тайин. Афғонистон контузиясимикин? Уни даволаш керак. Эркинликда қолдириш хавфли. Бошимизга маломат солиши мумкин.

– Бир гаплашиб кўр, болам, – деди Зарифа хола, – зора инсофга кирса.

– Гаплашиб кўрдим, ойи, – деди Қудрат ака, танг бўлиб, – гап кор қилмаяпти. Нуқул ўзиникини маъқуллайди.

– Даф қил, болам, уйда қолишдан кўрқаяпман. Меҳри холанг тирик бўлганида, ўшаникига чиқиб кетар эдим. Тутганини кўрмагансан, ҳеч нарсадан тоймайди, уйга ўт қўйиб юборади. Балого қоламиз. Хотини ҳам эплай олмади, ҳайдади. Ушатта бўлса ҳам кошки эди, қулоғим тинч бўларди. Ютуғи йўқ билетларни

сотдинг, деб дўкончига пўписа қилипти, ойнасини чил-чил синдирипти. Ҳаммани жинни дейди, ўзини доно билади. Мелиса ходими сояда кепкасини ечиб ўтирган экан, постда бунақа ўтириш нотўғри, деб закон сўқипти. Ҳамма безор бўлган. Бир иложини топ, болам. Тўртта фарзанди бор, учтасини кўрмаган, эсига ҳам олмайди.

Зарифа хола қақшаб, пойма-пой ёзғириб, уйдан чиқиб кетди, Қудрат ака онасини автобус бекатигача кузатиб борди.

– Жасур безиллаб қолган, – деди йўл-йўлакай Зарифа хола нолиб. – Дуч келишса, албатта жиқиллашишади. Ярим йилдан буён йўламайди. Билсам, ҳовлисига учраб ўтардим. Тўй қиламан, уйланаман девди, тўйи ўтиб кетгандир.

– Тўйидан хабарим йўқ, – деди Қудрат ака, – баҳорда борувдик Муяссархон билан. Хурсанд бўлиб қайтдик – қурилиши битипти, чиройли. Бир ҳовли меҳмон, зиёфатчилик. Уйини ювипти. Кўп совға келди. Тўйдан оғиз очмади. Ким экан келин бўладиган?

– Айтмади. Балки айнигандир-да, у ҳам ҳўйлик.

– Машина олармиш, иши тузук чоғи, – Қудрат ака севинчини яшира олмади. – Писанд қилмовдик, яхши рассом эмиш. Шериклари айтишди. Расмлари ҳақиқатда чаккимас. Ишқилиб оғири тушмаяпти-ку, шунга ҳам шукр. Тўй қилса, бизни айтар ахир.

– Бирон таннозни танлаган бўлса, ҳамма нарса битгандан кейин айтади, – гаши келиброқ деди Зарифа хола. – Писмиқ-да. Ичаяптими?

– Ичаяпти, – деди Қудрат иккиланиб, – ҳаммаси ичади.

Айни кун қизиган пайтда Нозимахон кириб келди.

Ҳовли худди бошқа иқлимдагидек салқин, майсалар орасидан майда фавворалар отилиб турар, манзара мутлақо бўлак эди. Ухлаётган бўлса керак, ҳовлида Жасур кўринмади.

Нозимахон кўйлагини ечиб ташлади, тери қуригач, оёқ учида бассейн зиналаридан юриб, томоғигача сувга тушди. Сув илиқ эди, роҳатланди, шалопплатмай сузди, кейин сочиққа ўраниб, тўқима креслога ўтирди, сигарет туташтирди.

Уй томонда Жасур кўринди. Уйқудан кўзлари шишинқираган, бир лунжида ёстиқ ғижими из қолдирган эди. Аввал Нозимахонни пайқамади. Гилос панасида чекиб ўтирган Нозимахон йўталди, Шунда унга кўзи тушиб, секин яқинлашди.

– Қачон келдингиз? – деди Жасур ва уйқудан кейин бўладиган лоҳасликда кўкатдаги кўрпачага ағнади, бир лаҳза чалқанча ётди. Ниҳоят уйқуси тарқади чоғи, қаддини ростлаб, сочи-соқолини қашлади. Нозимахон муҳим гап бўлишини фаҳмлаб, индамай ўтирар эди.

– Ўғридек яшаяпмиз, – деди Жасур хиёл чайналиб, – Ойим ҳам, акаларим ҳам ҳали сизни кўришгани йўқ. Ақалли танишиб олинглар.

– Нима деб таништирасиз?

– Шу қизга уйланмоқчиман дейман. Тўй ҳаракатига тушишади.

– Қорнимни қаппайтириб тўйда ўтиришим қанақа бўларкин?

– Ҳали сезилмайди-ку.

– Тўйда сезилади, – деди Нозимахон беписанд. – Ҳозир уч ойлик. Олдиришга кўзим қиймаяпти. Баҳридан ўт десангиз, ўтаман.

– Йўқ, увол. Никоҳ ўқитамиз. Ҳаром туғилмасин.

Нозимахон ўйланиб қолди.

– Албатта, икки-уч йил таралла-бедод, қилиб ўзимиз учун яшасак чакки бўлмас эди. Илож қанча? Балки бола файз киритар. Туғилаверсин. – Жасур шундай деб, бассейнга калла ташлади, пишқириб сузди. – Тўй ҳақида тайин гап айтмадингиз!

Нозимахон келиб, бассейн қирғоғига ўтирди, оёқларини осилтирди. У иккилар, бир қарорга кела олмас эди. Бундоқ қараганда, ўз ота-онаси олдида ҳам, қайнона-янгалари олдида ҳам юзи ёруғ бўлгани маъқул, бироқ Жасур билан ғайриқонуний яшаб келганига қанақа важ келтиради? Уларга эриш туюлмай-дими? Эриш туюлганидан ҳайиқмайди, бироқ улар билан муроса қилиш қийин кечса керак.

– Никоҳ маъқулроқ, – деди Нозимахон ҳамон иккилар билан олиб борганингизда, «никоҳдан ўтиб кўйдик, узр» дейсиз, аввалига тум-тайишади, кейин кўникиб кетишади. Хоҳласангиз, ойингизникига ҳозир борамиз.

– Йўқ, – деди Жасур, – ҳозир борсак, ётиб қолишга тўғри келади. Алоҳида-алоҳида жой солиб беришади. Ёлғиз ёта олмайман.

– Унда эртага борамиз, – деди Нозимахон кўниб. – Кечга яқин қайтиб келамиз.

– Эртага ошналар келишмоқчи, – деди Жасур, – ҳордиқ чиқариб кетишади.

– Яна қиморми? – деди Нозимахон; бунақа «ошналар» олдин ҳам бир-икки марта келишган эди.

– Шахмат, чўмилиш, бироз қимор, – деди Жасур. – Нима бўпти? Улфатчилик.

– Яна битта шунақа улфатчилик бўлса, изимни топа олмайсиз.

– Шуниси охиргиси.

Нозимахон жавоб бермай ўрнидан турди ва халатини кийди.

Унинг раъйи билан ҳисоблашмай Жасурнинг иложи йўқ эди. Нозимахон талашиб ўтирмайди, дилига зид нарса қилинса, шартта бурилиб кетворади. Феъли шунақа. Лекин бир ҳафта бурунги йиғинда Жасур тузуккина ютқазганди, реванш олиш мақсадида ўзи уларни уйига чорлади; бирон гал уйда ўтган ўйинда чув тушмаган. Шунини ирим қилиб, уларни чақиритишга қарор берди. Бу гал албатта қўли баланд келади, у кунини бой берганини нафақат қайтариб олади, балки мўмайроқ ютади ҳам – анча кўзи пишиб қолган.

Шериклари асосан тўрт кишидан иборат бўлиб, улар маълум келишув-аҳдга риоя қилишар, доим янги иштирокчиларни жалб этишар эди. Улар яхши пул ишлайдиган даромадли ношир, рассом, режиссёр, тўйга борувчи яллагич-артистлар бўлиб, аввал «ютқазитишар», рақиблар қимор гаштига берилгач, аста-секин «сиртмоқ»ни торайитишар эди, яъни, охир-оқибат уларни шилиб олишар, мўмайгина ўлжага эга бўлишар эди. Айни пайтда Жасур шунақа «қурбон»лардан эди. Қайси бири ҳатто: «Ўйин пайтида ичманг, ҳисобдан адашасиз» ҳам деди, бироқ Жасур учун ўйин завқи ичкилик билан боғлиқ бўлиб, кайф пайтида ютқизиш у қадар фожиали кўринмас, алами эртасига, ҳушёр торган палладан бошланар, мағбулиятига чидамас, ўч олиш пайига тушар эди.

Бу гал ҳам ўйин шу оқибат билан тугади. Жасур бору йўғини бой берди, машинага атаб қўйгани ҳам кетди, ҳатто чўталчи-ошпаздан қарз ҳам бўлиб қолди. Нозимахон билан тўй қилиш у ёқда турсин, никоҳдан ҳам ўтмади. Фикри-зикри қиморда: бўлак нарса ҳақида ўйламас, ижод қўзиқтирмас эди. Дарди яна қўлдан кетган маблағни ютиб қайтаришда бўлиб қолди.

Нозимахон Жасур аҳволи танглигини сезар, бироқ қўлидан ҳеч нарса келмас эди. Тўғри, охирги ўйиндан кейин, ваъдасига кўра, бу ҳовлида бирон марта ҳам «жанг» бўлмади, Жасур бошқа жойларда уюштирилаётган ўйинларда қатнашиб келадиган бўлди. Лекин ҳар гал ижирғаниб қайтар, Нозимахон омади чопмаганини дарҳол пайқар ва куйиб-пишиб огоҳлантирар эди. Бироқ жазавага кирган йигит ҳеч қанақа гапни назарга илмас, ғашланар, ўч олиш ниятидан қайтмас, тушларида ҳам қимор ўйнаб чиқар эди.

– Ойимникида яшаймиз, – деди бир кунини Жасур хотинига.

– Нега? – гүлгулада сўради Нозимахон. У Жасур билан бир неча марта бориб Зарифа хола билан танишган, қайнонасини ёқтирган эди.

– Ҳовлини ютқазиб қўйдим, – деди Жасур негадир жилмайиб. – Тонсам, пайимга тушишади, омон қўйишмайди.

– Ойингизникида ўзингиз яшанг!

Нозимахон хўрсинганча уйдан чиқиб кетди.

Жасур бой берилган уйда сўппайиб якка қолди ва шериклари йиртқич эканлигини дилидан кечирди. Энди кеч, ҳамма нарса қўлдан кетган эди. Ҳатто Нозимахон ҳам ора кирмади. Лекин малакаси, касби ҳали қўлида, шунга ишониб, онасиникида кун кечира бошлади, Ёдгорнинг найрангларига ҳам парво қилмайдиган бўлиб қолди.

Жасур ҳар куни институтга қатнар, машғулотларни канда қилмас, ўқишдан озод бўлиши билан бир шиша арақ олиб, онасиникига жўнар, охиригача ичиб, барча изтироблардан фориғ бўлар, эртасига яна шу машқ қайтарилар, баъзида битта-иккита нарса чизар, аммо улар ўзига ёқмас эди.

Жасур кунлардан бир куни Нозима ижарага олган уйга борди. Ҳарнечук хотини ҳомиладор аҳволда чиқиб кетди, ҳоли нима кечаётган экан? Қорни ҳам дўмбайиб қолгандир, хабар олиб қўйиш бурчи, кўнгли юмшар, кечирар.

Нозимахон Жасур қиёфасини кўриб кўрқиб кетди, лекин билдирмади. Йигит кўзлари чўккан, юзи қонсиз, озғин, гулдаста тутган қўли қалтирар эди. Ҳар қалай осуда дамларни бирга ўтказишган – ичи ачиди, лекин гулни олмади. Жасур қорнига кўз ташлади.

– Чала туғилди, нобуд бўлди, – деди Нозимахон лоқайд тусда.

Жасур бош ирғади, тушунди. Қуюқ сочи кўзини тўсар эди.

Нозимахон уни Мажнунга ўхшатди.

Йигитнинг кўзи ёшланди.

Нозимахон Жасурни ичкарига киритмади.

Жасур бир лаҳза депсиниб турди-да, гулни эшик тутқичига қистириб, ортига бурилди, ташқарига чиқиб, скамейкага ўтирди, чеқди.

Бироз ўтгач, Нозимахон келиб скамейканинг нариги четига қўнди.

– Сени унута олмаяпман, – деди Жасур, негадир «сен»га ўтиб.

Нозимахон индамади, лекин йигитга далда кераклигини сизди. Бироқ у ҳозир бошқа институтга кириш пайида эди, иккиланди.

– Расм чизаяпсизми?

Жасур қўл силтади. Бу адо бўлгани аломати эди.

– Майли, – деди Нозимахон хўрсиниб. – Ижара оламиз. Яшаб кўрамиз.

Жасурнинг юраги шувиллаб кетди. Нозимахон томон сурилиб, қўлини чангаллади, ўпди, ёшини сурқади.

– Онаминикига борамиз, – деди Жасур энтикиб.

– Йўқ, бормаймиз, – деди Нозимахон. Зарифа хола ҳомиласини пайқаган эди, энди борса мулзамлик бўлади.

– Нима қиламиз, қаерда яшаймиз? – деди Жасур қувончли саросимада.

– Ижара топиш керак.

– Топилгунча шу ерда яшаб турсак-чи?

– Йўқ, ярашмайди.

– Майли, эртагаёқ ижара қидиришга тушаман.

Нозимахон олдинги амалларига чек қўйиш ҳақида Жасурдан сўз олмоқчи эди – тили бормади. Ўзи шу аҳволга тушиб қолипти, баттар хўрлаб нима қилади. Ҳар ҳолда қобилиятли йигит, тойган пайтда қўл чўзиш керак, яна кўкара бошласа ажабмас.

– Ўтира тулинг, уйга кириб чиқаман, – деди Нозимахон ва жавоб кутмай ўрнидан турди.

Жасур якка қолди, яна сигарет тутатди. Нозимахон далдаси ҳаёт ато этгандек, энди бирмунча тетик кўринар, дилидан юк ариган, кўзларидаги ёш бахт ва умид

аломати экани муқаррар эди. Энди тезроқ ижара топиши, милт этган саодатни қўлдан чиқармаслиги керак. Институти олдида яшайдиган одамлар кўпқаватли бинодаги икки-уч хонали квартираларини ижарага топширишади, ҳовлили уй ҳам топилади, унча қиммат ҳам эмас. Кўп уйлар архон-гаров сотилмоқда, биронтасини олса, жойлик бўлиб қолади.

Хаёлига шундай режа келганидан Жасур шодланиб кетди, бироқ уй қанча арзон бўлмасин, етарли маблағ топиши маҳол, қарз кўтаришга тўғри келади.

Нозимахон қайтиб келиб ўтирди, кўлидаги қизил қутичани Жасурнинг тиззасига қўйди – бу гавҳар кўзли тилла кулон бўлиб, ҳомила орттиргани муносабати билан ўзи ҳадя қилган эди.

– Ҳали таққаним йўқ, асқотар.

– Совға-ку, – деди Жасур гангиб.

– Мен мунақа нарсаларга ўч эмасман. Ҳозир сизга керак. Фақат... – Нозимахон «қиморга тикманг» демоқчи эди, айтишни эп кўрмади.

– Нима «фақат»? – сўради Жасур, бироқ Нозимахон айтмоқчи бўлган мулоҳазасини англаб деди: – Хавотир бўлманг, энди у кўчага кирмайман.

Жасурнинг аҳди заиф кўринса-да, Нозимахон ишонгиси келди.

– Совғани қайтариб олмайман, – деди Жасур. – Бу нарса сизники. Ўзим топаман, ҳунарим бор.

– Ҳозирча ишлатиб туринг, кейин яна обберарсиз, – деди Нозимахон кўнгли учун. – Менда бўлса, ётади. Фойдаси тегсин. Мулзам бўлманг.

Ҳақиқатда жой топилди: икки хонали, бир даҳлизли ҳовли торгина бўлса-да, шинамгина ошхонаси, ваннаси, ҳатто уч метрли бассейни бор эди. Хўжайин қутичадаги қимматбаҳо буюм эвазига кўнди, кулонни сотишга эҳтиёж қолмади. Энг муҳими, уй Нозимахонга маъқул тушди, фақат кароват, гилам, стол-стул, диван, этажерка каби эски-туски қақир-қуқурлар орасида яшашни истамади. Жасур енгил-елпи таъмирлашга тушди, аввалига полга тўшалган тўшақда ётиб юришди. Иноқлик бўлгач, камчилик сезилмади.

– Унча-мунча жиҳоз олсак, – деди Жасур турмуши ўнгланишидан умидланиб, – ойимни, акаларимни чақирамиз. Хурсанд бўлишади. Агар жоиз топсангиз сизнинг ота-оналарингизни ҳам айтамиз. Қудалар танишишсин. Қолаверса, ўзим ҳам уларни танимайман. Қизлар тиниб-тинчиганини кўришса, улар ҳам хурсанд бўлишар.

Нозимахон жилмайиб қўйди, холос.

Жасур газ плитасини айвонга ўрнатиб, ошхонани устахона қилиб олди. Дераза ортидаги сояси қуюқ, барги кўп тўкиладиган дарахтни кестирди, хонаси нурга тўлди, бассейнга барг ҳам тўкилмайдиган бўлди.

Жасур устахона деворларига ўзи учун аҳамиятли асарларини осиб чиқди.

АЛИШЕР НАВОИЙ ҲИҚМАТЛАРИ

*Ҳикмат аҳли олдида совуқ сифат йўқ кимсада,
Субҳи козибдек маҳалсиз айлаган кулгу каби.*

*Олим кишилар назарида ўринсиз кулгидан хунукроқ бир камчилик йўқ.
Ўринсиз кулги ёлғончи тонг (субҳи козиб) каби совуқдир.*

*Ҳунар аҳли ани дегилки бўлгай,
Ўзини қилса ўз олинда маъюб.*

Ўз камчиликларини сезиб, ўзини танқид қилувчилар доно кишилардир.

Нозимахон ҳамма асарларини кўрмаган эди, Барно тасвири туширилган расм эътиборини жалб қилди. Юраги жиз этди.

– Бу ким? – деди Нозимахон ҳаваси келибми, ҳасад қилибми – ўзи ҳам англамай.

– Барно, – деди Жасур вазмин товушда, лекин юраги дук-дук ура бошлади.

– Исми ҳам эсингиздами?

– Эсимда, – деди Жасур тортинмай.

– Нега аввал кўрсатмовдингиз?

– Мавруди келмовди.

– Ҳозир қатта?

– Билмайман, – деди Жасур соддалик билан. – Уйидадир.

– Уйи қаёқда?

– Тоғда.

– Расмни иштиёқ билан чизган экансиз.

– Рост, – деди Жасур. – Шов-шув бўлган. Юзлаб хат келган. Ҳатто шайдолари қишлоғига ҳам боришган.

– Сиз-чи? Сиз ҳам шайдо бўлганмисиз? – ўсмоқчилаб сўради Нозимахон, бироқ бу қадар қизиққанидан ўзи ор қилди.

– Акамга теккан, – деди Жасур. – Ўзи топган-да.

– Келинойингизми?

– Ҳа, шунақа.

– Нега тоғда дедингиз?

– Ажрашиб кетишган.

– Шундай гўзалдан-а?

– Тақдир.

– Боласи борми?

– Бор. Исми Акмал.

– У ҳам тоғдами?

– Йўқ, шаҳарда.

– Кўриб турасизми?

– Кўрмаганимга анча бўлди. Энди у бизга бегона.

Нозимахон ҳеч қачон Жасур билан бунча узоқ гаплашган эмас эди, ўзидан ўпкалади. Бироқ Жасурнинг дилида алланечук ўкинч қолганини ҳам пайқади, индамади, гапни чувалаштиргиси келмади...

АЛИШЕР НАВОИЙ ҲИКМАТЛАРИ

Ҳайфдур буки, ўтар уйқу била субҳи шабоб.

Ёшлик тонгиннинг уйқу билан ўтиши ҳайфдир.

*Ҳарзагўйким, кўп такаллум сургай,
итдекдурким, кеча тонг отгунча хургай.*

*Беҳуда гапларни кўп гапирадиган киши тундан
тонггача хурадиган ...га ўхшайди.*

HA3M

Рауф Субхон

Сени ахтардим ўзимдан

Тонгда

Қишлоқни уйғотар қичқириб
Қуёшнинг шарпаси – хўрозлар.
Қорайган қирларга куч кириб,
Қуёшни кўтарар парвозлар.

Барча чиқар қуёш олдига,
Боғлар турар кийиб кўйлагин.
О, қуёш ҳамманинг қалбига
Уйғониш кўшиғин куйлагин.

Бир тутам кун

Бир тутам кун.
Бир тутам кун,
Мен уни ҳовучлаб,
Бекитиб оламан муштаримга
Ва тунгача шундай асрайман.
Бир тутам кун
Қўлларимда намозшомгача
Сеҳрли тошларга айланар.
Тунда эса бемалол,
Қулочим ёзиб,
«Тош»ларни
Сўқмоқлар томон отаман.
Сўнгра, тонгача
Ухламасдан тинглаб чиқаман.

Сеҳрли-сеҳрли овозлар...
Тунда туриб,
Қўлингизни мушт қилиб,
Ана шу сўқмоқдан ўтиб қолсангиз,
Кўзингизга кўринади
Фақат яхшилик.
Яхшилик ҳақида ўйлай бошлайсиз.

Тенглик

Сойнинг у қирғоғида
Сен турибсан,
Ўтолмасдан...
Сойнинг бу қирғоғида
Мен турибман
Нафасимни ютолмасдан...
Кўприк йўғу
Иккита хода
Баробар шаклида ташланган.
«Бу қандай тенглиқдир?»
Ҳамон ўйлайман.
Мени қийнаб келар
Тенглик тарзидаги
Топишмоқ туйғу...

Болалик кунларимда

Булоқсойдан қуёш чиқиб
Бозоржойга ботарди.
От минганлар намозшомда
Шамоллига ўтарди.

Оқтовнинг бор ариғидан
Ой оқса ҳам тунлари,
Серраярди кўкка боқиб
Тераклари, толлари.

Ҳар кимки ўз юлдузин кўрса,
Қувонардик ич-ичимиздан.
Болаларнинг юлдузи олдин
Чиқар эди барча юлдуздан.

Болаликнинг тафти бор бунда,
Она қишлоқ бунчалар гўзал?!
Орзу берган ойдин тунларда
Юлдузларга ўқирдик ғазал.

Туннинг сеҳри – ой ўтар бўлса,
Ўтар эди тўзгин қошимдан.
У тун бўйи кезса, айланса,
Айланарди менинг бошимдан.

Бахшига

Хур боғлар – тоғларнинг бовури,
Тор йўллар – ёлғизлик бешиги.
Буғдойзор – юракнинг ҳовури,
Тингласам бахшининг қўшигин.

Буғдойзор тўлқинли-тўлқинли,
Тоғларга уради бошини.
Мангу озодликдай чайқалиб-
Чайқалиб тинглайди бахшини.

Қушларни кузатардим

I

Ҳақиқатнинг
Тасвири,
Овози оққан симларда
Қушчалар ўтирар,
Баҳор нигоҳини ташлаб атрофга.
Бироқ, бунча бевақт?

II

Бузилган ҳовлидан дон еган қушча
Ҳақида ёзолмай доим армонман.
Ун йилки ин қурдим, кўкларда учган
Нотаниш қушларга содиқ ватанман.

III

Ердаги ўрмалаб юрган мусича
Боласин бостирма остида сақлар,
Унинг ҳам ғурури бордир ўзича.

Учрашув

Оқтов оҳангларида

Қирлар ошган сулувим,
Қизил гулга айландинг.
Менинг шодлиғ кулувим,
Улкан товга айландинг.

Қирлар ошган гулгина,
Гулзорларга айландинг.
Мен-тов, сени кўрганда
Кўклам товга айландинг.

Топинчим сен ёр бўлиб,
Ўкинчим тор-тор бўлиб,
Ботинчим ер ва осмон,
Юпанчим сен бор бўлиб,

Бор-бор бўлиб, бор бўлиб,
Кокилларинг дор бўлиб,
Келаяпсан, буй чўзган
Қолди дайди, хор бўлиб.

Қирлар ошган гулгина,
Гулзорларга айландинг.
Мен-тов, сени кўрганда
Кўклам товга айландинг.

Тунда

Ҳовлига, шоҳсупага
Жой солганда онамиз,
Иккимиз: ака-ука
Матал айтиб куламиз.

Йўловчилар йўталса,
Бузар эди матални,
Кейин-чи, суҳбатимиз
Юлдузларга ўтарди.

Майда бўлса ҳам юлдуз
Барига ном топардик,
Сехрли уйқуга биз
Сомон йўлдан кетардик.

Ёмғир-ёмғир

Ёмғир-ёмғир, ёшим ўтар,
Бу заминга тошим ботар.
Асли, мен ҳам сендайдирман,
Ортимиздан тонглар отар.

Ёмғир-ёмғир, куйиб куйсин,
Еру кўкни суйиб куйсин.
Шитир-шитир қадамлардан
Кўзигуллар кулиб куйсин.

Ёмғир-ёмғир, ёрим бўлгин,
Юзимни юв, орим бўлгин.
Мен айтмаган дардларимга
Жаранглаган торим бўлгин.

Ёмғир-ёмғир, ўрим соч-о,
Сир очилса, хашак – хас-о.

Мен чангитган кўчаларга
Майин-майин чимлар бос-о.

Ёмғир-ёмғир, ёшим ўтар,
Бу заминга тошим ботар.
Асли, мен ҳам сендайдирман,
Ортимиздан тонглар отар...

Кўкда муаллақман
Тунинг етар менга,
Йўқда нажотимсан,
Уним етар сенга.
Мен бетоб эмасман,
Тобинг етар менга.
Бенишон шон топгум,
Кўнглим етар сенга.

Кўзимга илинган
Қуёшми ё Ой...
Қай бирин айтайин,
Бу қандайин Сир...
Юсам зимистондир,
Юммасам Чирой...
Юмилса...
Бу яшаб ўтилган Умр...

АЛИШЕР НАВОИЙ ҲИКМАТЛАРИ

*Хою хуй айлабон ўзни нафасе хуш тутким,
Ҳай дугунча на сен ўлгунг арода, не аҳбоб.*

Хою хуй деб бир нафас кўнглингни хушла, зеро, ҳай дегунча
бу дунёда на сен қоласану на дўстларинг.

●
*Ҳар кун ул юз қиймати тағйир топса, айб эмас,
Икки кун бир навъ бўлмайдур гули бўстонга нарх.*

У юзнинг баҳоси ҳар куни ўзгариб турса, ажаб эмас, чунки
бўстондаги гулнинг нархи икки кун бир хил турмайди.

●
*Ҳар кишининг ким, сўзи ёлгон эса,
Айлама бовар нечаким чин деса.*

Ёлгон сўзларга ўрганганлар ўз сўзларини ҳар қанча
чин десалар ҳам ишонма.

Ишқнинг ойдин эртаклари

Ойгул Убайдулла қизи

Ёмғирларда адашгим келар,
Булутларнинг келтириб қаҳрин.
Бағрингизга сингиблар кетсам,
Ҳижрон, азоб сочса-да заҳрин.

Униб чиқди нигоҳларимда
Қалбгинамга тушган аксингиз.
Кўзларимни ҳайрон этади
Юрагимда турган расмингиз.

Ишқ ўтида ловуллаб ёнай,
Куйсин, майли, вужудим-танним.
Шовуллаган сойга айланай,
Соғинч унсин кўзимда манним.

Девонага айланай, майли,
Кулаверсин дунё устимдан.
Умрим манним қуёшли, ойли,
Бундай тақдир бордир қай кимда?

Айланаман, сочларим тўзғиб
Ўпар ёмғир толаларини.
Ҳеч сездирмай ўғирлади ой
Дилгинамдан нолаларимни.

Гуллар экиб, ундирай, дейман,
Юрган йўлларингиз четида.
Ўпиб қўйгим келар ҳар тунда
Тўлин ойнинг икки бетидан.

Тегрангизда нигорон юрган
Шамолга-да айлангим келар.
Бағрингизда давронин сурган
Қалбингизга жойлангим келар.

Кўкартирай, калбимга экиб
Ишқнинг ойдин эртаklarини.
Кўчирайин дилимга буткул
Қирнинг алвон этакларини.

Кўйлак тикиб, кийгим келади
Соғинчимнинг сабрларидан.
Хув, фалакка илгим келади
Қоратовнинг адрларини.

Тотдим ишқнинг майини қониб,
Йўлингизда мастона бўлдим.
Ўз-ўзимни унутиб, тониб,
Мен висолга дугона бўлдим.

Қад ростлади гўзал хотирот,
Умидланди ўйларим ҳатто.
Бугун дилга озор, азоб ёт,
Ҳижрон, ғамнинг қомати дуто.

Ишқингизнинг чечакларидан
Бўй таралар атроф, борлиққа.
Табиатнинг кўйлакларидан
Бергим келар сизга тортиққа.

Ётсирамас туйғулар – яшил,
Яшилланди соғинчим яна.
Атрофимда қувнар гўдак ел,
Дилга шодлик сиғади, мана.

Нигоҳларим сўйлар зрта, кеч
Сирли ишқнинг этакларидан.
Тушиб қолди бинафша, райҳон
Баҳоройнинг этакларидан.

Ўсиб чикди қиқирлаб, кулиб
Ер остидан майсалар – соғинч.
Яшилланган кўнгул боғимга
Олов тафтли сўзингиз овунч.

Ловуллайди ишқий аланга,
Алангага урдим ўзимни.
Қизиқ ҳолат бўлди, қаранг-а,
Йўқотмадим, топдим ўзимни.

Дил торини чертасиз сўзлаб,
Сўзингиздан гуллар унади.
Туйғуларим фалакни қўмсаб
Кетиб қолар, сабрим кўнади.

Соя солмас аразу гина,
Кўнгулни мен ишончда чайдим.
Кутавердим сокин, жимгина,
Соҳир дилга тўкилдим, бойдим.

Нолимадим бироқ тақдирдан,
Дилга шукур ниҳолин экдим.
Ўксимадим дунёи дундан,
Дил чокини умид-ла тикдим.

Сабрим – майса, унди, кўклади
Кўнгулнинг кенг дала, қирида.
Соғинч – булоқ, кўзи очилди,
Дилгинамнинг тоғу еридан.

Қалбимизда ловуллаиди ишқ,
Қуйдиради пинҳон сиримиз.
Йўллар бизни бир томон элтар,
Кўнгул бўлар борар еримиз.

Тақдирим чиройли, қуёшли, ойли,
Сизни суйиб қолган дилгинам бордир.
Йўлларим равондир, эмасдир лойли,
Умримга муҳаббат, соғинчим ёрдир.

Кўнгулга маҳрамдир никоҳланган ишқ,
Толеим юлдузи чарақлар, порлар.
Руҳимда кўз очар илоҳий қўшиқ,
Соҳир хаёлларим бағрига чорлар.

Кун сайин қад ростлар умид, соғинчим,
Армонлар доришган узоқ манзилга.
Кўксимдан бўйлайди йўқотган тинчим,
Юлдузлар қадалган осмон – камзулга.

Тақдирим чиройли кўзни олгудек,
Оппоқ тонглар қаршилар, суяр.
Висол дилга ларза солгудек,
Фироғ деганлари четда мунғаяр.

Ботинда тўлғанар синоатли ишқ,
Руҳим тўғонини жоним бузгудек.
Юксакка чорлайди илоҳий қўшиқ,
Дилгинам тозарар худди кўзгудек.

Эркин Аъзам

Яқин-яқингача қайси даврага кирмайин, орада энг ёши мен бўлиб чиқардим. Бугун қарасам — кўпчилиги мендан ёш... Ажабо, қачон, нега бундай бўлди?

...У дара ичкарисидаги овлоқ маконидан яккам-дуккам тошларга оёқ қўйиб лўкиллай-лўкиллай сув бўйига тушиб келади.

Тоғ булоқларидан тўпланган сув мўъжиза йўллар билан кориз орқали ўтиб дара оғзида чоғроқ кўл ҳосил қилган. Кўл сатҳида вижир-вижир доира ясаб, икки харсангтош орасидан бир тегирмон сув пастга оқади.

Қирғоқда қўққайиб у бир нафас кўлга тикилади, сўнгра шошилмай иштонбоғини ечади-да, сувга қараб чоптириб юборади. Шу асно этакка — қишлоқ тарафга тантанавор назар ташлаб-ташлаб кўяди.

Ишини битириб бўлгач, кўл лабига чўнқайиб ҳовучлай-ҳовучлай сувдан ичади...

ГУЛИ- ГУЛИ

ҚИРҚ ЙИЛЛИК ГУРУНГЛАР

— Маймун нариги дунёга кетганига минг йил бўлди, бориб нима қилдик! — дейди Маҳмуд боғбололик Салом чопағоннинг таъзиясидан чиққанимизда.

— Шуникига бориш керак-да, оғам, — дейман мен. Маймуннинг ўлганини эшитиб кечадан буён хаёлимда нималар айланаётганини у қаёқдан билсин!

Шеригим мошинасини истар-истамас боғ-боғот оралаб тоғ томон кетган тошлоқ торкўчага буради.

— Ўлган одамни ёмонлаб бўлмайти дейдилар-а, нимага? Ёмонни ёмон дейиш керак-ку!

— Одам-да, жўра, одам, — деб қўяман хаёлчан.

— Маймунга айланган одам денг!

Қулоғимга шу тобда бирон гап кирмайди.

Маймун синфда энг орқанги қаторда ўтирарди. Олдинда бўлса, доскани тўсиб кўйиши тайин эди-да. Найнов, суяги бузуқ, бесўнақай. Жимгина ўтирса ҳам кошки экан: гоҳ ёнига узалиб кўшни партадаги Мастура дарознинг сочидан тортади, гоҳ олдинги қаторга кўл чўзиб биров тишлаб турган олмами, беҳига чанг солади. Ўқитувчи кўриб қолиб танбеҳ бергудек бўлса, тиржайиб туриб дўриллайди: «Их, их, нима қиппан?»

У бизлардан тўрт-беш ёш катта, кўпларимизнинг ё опаси, ё акаси билан ҳам синфдош эди. «Суриштириб кўринглар, бу ҳали биронтаннинг отанг биланми, энанг билан ҳам бирга ўқиган чиқар, — дер эди таптортмас Маҳмуд. — Билимга ташна-да, ўқиб чарчамайди». Бунақа гапларга Маймун парво ҳам қилмайди, «их-их»лаб тиржайиб тураверади, жуда жонидан ўтказсангиз, «Салага!» деб кўяди, бас. Ў гапнинг фаҳмига етмайди, ё иззат-нафс деганини худо кўп кўрган. Овсар, довдирроқ. Маймун-да. Бўлмаса-ку, Маҳмудга ўхшаганлар унинг дамигаёқ учиб кетади-я!

У мактабга онда-сонда келарди — бир эшак овора, аммасиникига тоғдан тезагу сомон ташимоқдан ортмайди. Келганида липпасида титилиб кетган аллақандай дарслик, кўйлагининг ичида неча букланган бир дафтар, холос. Ручка-қаламни дарс маҳали униси-бунисининг кўлидан тортиб олади. Лекин на бир нарса ёзади, на бирор нарса ўқийди. Чамаси, ўқиш-ёзишни ҳам билмасди у. Улгудек нўноқ, «тупой» (Маҳмуднинг гапи).

Қарангки, шу туришида Маймун унча-мунча ўрисча чулдираб қоларди. Айниқса, сўкишларини қойиллатарди. Калхонадан ўрганиб келган. Оғзимиз очилиб ҳавас билан термилсак, «Их-их, тўти Катия бутининг орасига олиб бир қисса, хитойчаям гапириб юборасан!» дерди у.

Маймун Райма (Раҳима — Райима) битлиқи билан ёнма-ён ўтирарди. Шўрлик қизнинг битини биров кўзи билан кўрмаган, лекин бошидаги рўмоли доим қийшайиб, кўсқи, ночорроқ кийимда юрганига «бит-мити ҳам бўлса керак» деган хаёлга борарди одам. У қишлоқнинг бир чеккасидаги ташландиқ, деворпеворсиз ҳайҳотдек чорбоғда кўзи ожиз момоси билан яшарди. Ота-онаси ким, борми ўзи улар, бўлса қаерда — биров билмасди. Райма битлиқи бор, унинг кўр момоси бор, тамом.

Пича тайтувроқ бу қиз ҳам «ака-опаларимиз билан ўқиган»лар сирасидан, Маҳмуд айтмоқчи, «У» синф ўқувчиларидан эди.

Баъзан дарсинг қоқ ўртасида Райма бетини чангаллаб, пиқиллаб синфхонадан чиқиб кетар, ўқитувчи «Тожикулов!» деб бақирса, Маймун шифтдай бўлиб тиржайиб турар эди: «Их, их, нима қиппан мен? Ўзи-ку, ўзи оёғини оёғимга ошириб ўтирди!»

Райма битлиқи шу кўйи ҳафталаб мактабга келмай кўярди. Бора-бора буткул кўринмай, бор-йўғи ҳам ҳамманинг эсидан чиқиб кетди. (Ҳозир бормикан? Бўлса, қаерларда у шўрлик, бенаво синфдошим?)

Маймун аммасининг уйида кун кечирарди. У ҳам ғирт етимча: на отаси бор, на онаси. Бундан кўп йиллар бурун отаси бир кеча онасини чавақлаб ташлаб, кўлида қонга беланган қассоби пичоқ, ўз оёғи билан милисахонага борган, кейин туман марказидаги чорбоғда очиқ суд бўлиб, қамалиб кетган. Судини ўзим кўрмаганман-у, аммо ўшандаги бири биридан хунук шов-шувлар қулоғимда қолган: отувга ҳукм қилинибди, отилармиш; йўқ, тирик экан, йигирма беш йилга кесилибди; Сибирга жўнатганмиш, самолётда қишлоқ устидан ўтаётиб ҳовлисини мўлжаллаб хат ташлаган экан, хат тўппа-тўғри келиб чалпак пишираётган Майрам кампирнинг (онаси) қозонига тушибди, унда «Қайтиб келиб у фарзотнинг бор уруғ-аймоғини пичоқдан ўтказмасам, энам хотиним бўлсин!» дея қасам ичиб ёзган эмиш; йўқ-йўқ, аллақачон отилиб кетган у, хўп денг энди, ўтган йили айни мана шундай саратон кунларида отилган, а-аниқ ва ҳоказо.

Яна айтай: мен бу гап-сўзларни ҳаммиша гавжум, ҳаммиша қизгин мачит-магазин айвонидаги гурунглاردан билиб олганман, албатта. Бола ҳолимга.

Нимаям дердингиз, Маймуминимиз ўша одамкушнинг пуштикамаридан бино бўлган бир махлуқ-да! Айтгандай, қишлоққа кўчма зоопарк келиб кетганидан кейин у ростакам маймунга айланди — илгари оддийгина Мўмин ё Мўмин дароз, Мўмин найнов, энағар Мўмин, йўқ-йўқ, Мўмин кал эди, Мўмин кал!

Кал эмиш, унинг бошида сочи қалин, бодроқдек, жингала-жингала! Бултур Кўшдарёга пахта теримига борганимизда шу бўй-басти, шу жингалаклари билан у кун-уззукун пайкал оралаб юриб атиги тўрт килогина «оқ олтин» терган, кечкурун «штаб» чоғи жисмоний тарбия ўқитувчимиз Орзикулов уни холироқ хонага олиб кириб, жингалак сочларидан маҳкам чангаллаб, кирза этик билан роса қорнига тепган — қани, миқ этса-чи, қани, бир тола сочи юлинса-чи!

Бунни сўнгра Вахший (болалар қўйган лақаби) Орзикуловнинг ўзи ҳам таажжуб аралаш талай вақт нақл қилиб юрган: «Шу соламан денг, саси чикмайди-я! Жони тошдан экан бу ҳаромининг. Сочиям қайишдай, шунча ғижимлаб тортаман — бир мўйини узолмасам-а, тавба! Анча-мунча кайфим ҳам бор эди ўзи».

Маймумининг талқини эса ўзгачароқ: «Епти шу гапига! Неча кун чатаноғини кериб юрди-ку, қаерига тепганимни сўранглар ўзидан!»

Ялтир кал, чўтир кал, қўтир кал — шуларнинг барига қирон келди. Калларга, умуман, ўтмиш сарқити ҳисобланган калликка қарши ёппасига кураш бошланди. Коммунистик жамият қурувчиси ҳар жиҳатдан тўқис, соғлом, иложини топса, жингалаксоч бўлмоғи лозим эди. (Дарвоқе, шу ғояни кўтариб чиққан «бепоён юртим»нинг ўша кезлардаги бош подшоси ўзи шақ-шақ кал эди, ялтир кал! Бироқ унга қарши, йўқ-йўқ, унинг кал калласига қарши курашмоқ, яъни бошини даволамоқ ҳеч кимнинг хаёлига келмасди. Бунинг иложи ҳам йўқ эди-да. Биринчидан, подшо жуда қари, демак, бошидаги иллат ҳам шунга яраша эски, маддалаб кетган — бедаво; қолаверса, ундай Бош каллани тиззалари орасига олиб мараздан тозалайдиган тўти Катия қайда дейсиз! Унақаси топилгудек бўлса ҳам, аввал ўзининг бошини тап-тақир қилиб борса-келмасга равона этиларди.)

Айни дарс қизиган палла дафъатан синфхонага мактаб директори ёки илмий мудир бошлиқ оқ халатли уч-тўрт дўхтир кириб келади. Бирор ёққа жуфтак ростлашнинг иложи йўқ — тўрт тараф қопқон. Дўхтирлар қаторма-қатор юриб биттама-битта бошни текшириб чиқади: яра-чақаси йўқми, бўлса — юқумли кал эмасми? Ёнидаги шериги исм-фамилияларни ёзиб боради. Охирида машъум ҳукм ўқилади. Рўйхатга тушганлар изиллаб йиғлаган, бирови эшикка қараб қочишга уринган, кимдир — директорми, илмий мудирми уни қувлаган, яна бошқаси «ҳеч қаёққа бормайман» деб оёқ тираган, кимдир уни эшикка қараб судраган — хуллас, жаннат билан дўзах ўртасидаги қиёмат савдосининг ўзгинаси!

Бизнинг синфдан беш болада шундай иллат бор экан. Райма битлиқи ҳам кал бўлиб чиққанига нима дейсиз! Шўрлик қиз, энди ҳайҳотдек чорбоғда анови кўр момоси ёлғиз нима қиларкан-а? Келиб-келиб қиз болага қаёқдан юқиши мумкин? Қаёқдан бўларди — ёнма-ён ўтирадиган қўтир кал Мўмин дароздан-да! «Их-их, кал эмас-э бу, язнам ўроқ билан солган жойлар-ку!» дея ҳирингларди у нуқул.

Калликка маҳкум этилганлар шу ернинг ўзидаёқ касалхонанинг тешиктуйнуксиз махсус мошинасига босиб олиб кетилди. Тўғри, уч кунми-тўрт кундан кейин улардан бири — Содиқ таранг қайтиб келди: кал эмас экан; бошидаги чақа жойлар оддий шукуфа бўлиб чиқиб, дори-пори суртиб унга жавоб берилибди.

Шу билан калларимизни икки ой чамаси мактабда кўрмадик. Улар туман шифохонасининг этагидаги юқумли касалликлар бўлими — калхонага элтиб ташланган эди. У ерга яқин йўлаб бўлмасди: аллақандай бадбўй ҳид! Ёнидан ўтиб қолгудек бўлсангиз, уч-тўрт кунгача димоғингизда макон куради.

Қочиб кетмасин дебми, каллар ҳатто касалхона ичида ҳам бўйсира қилиб сафга тизиб қўйиларди. Кўргани балодан қочгандек қочарди улардан. Диққинафас

жойда ётавериб ёвузлашиброқ қолган шекилли, айримлари сафдан чиқасолиб устингизга ташланар ва калласини ҳар ёгингизга суйкай бошлар эди: «Юқсин, юқсин!»

Собиқ калларнинг ўзи кейинчалик бизга гапириб беришича, даставвал изиллатиб сочларини писка билан тап-тақир қирибди, сўнгра уларни тўти (тётя) Катияга топширибди. Бир ҳафта-ўн кун ўтгач, тўти Катия — эркаксимон, кети тандирдек келадиган барваста ҳамшира — бошга музлатадиган аллабало суртиб, иллат ин қурган жойлардаги соч толаларини мўйчинок билан битта-битта юлиб чиқар экан. Йўғ-э, оғрийди-ку! Бундай: аввал каллангни бақувват тиззалари орасига қисиб олади. Этагининг остиданми? У-у-увв, зўр-ку! Нимасини кўрдинг? Ўзи жонинг чиқаман деб турибди-ю, кўзингга бир нима кўринармиди! Оёғинг бу ёқда типирчилаб ётибди, сочингни битталаб суғуряпти, ёмон, ёмон! «Всё, всё, больше не могу!» деб чинқирасан, «Потерпи, дорогой, потерпи», деб туради тўти Катия. Чидаёлмаган баъзилари «Бўлди, бўлди-е, энангни! Тўти Катия — кети катта-я!» дея бақир-чақир қилиб алаמידан чиқмоқчи бўлар экан. Бир маҳал қарасанг — оёқларинг ости ҳўл бўлиб қолади. Нимага, ким? Тўти Катиями? Ким бўлсаям-да, ишқилиб, жиққа ҳўл!

Ҳароми Мўмин ўшанда этак остидан аллақайёққа қўл чўзиб юборган, дейишди. Тўти Катия унинг калласига муштлаб, «Ух, сволочь, зараза, а ну-ка уברי руки!» деганмиш. Мўмин энағар ҳиринглармиш: «Интересно, просто интересно».

Соч юлиш азоби икки-уч бор такрорланганидан сўнг бошга малҳамдори суртиб, устидан доқа қопланар экан. Худди немисларнинг тўнкарилган декчасимон қалпоғига ўхшаб туради у. Ана шу «қалпоқ» қуриб, кўчиб тушса, тагидан соч, соғлом соч ўсиб чиқади. Кўпинча жингала-жингала!

Мўмин кал ҳам шифохонадан жингалаксоч бўлиб чиқди.

Аммо у барибир кал, Мўмин кал эди!

Биргина Мўмин эмас, тўти Катиянинг «бути орасидан ўтганлар»нинг деярли бари қуюқ-қалин сочли, баъзилари ҳатто ажиб жингалаксоч бўлиб қолгани рост. Боз устига, мактабда шунча ўқиб «твоя-моя»дан нари ўтолмаганларнинг икки ойгинада ўрисчадан киройи мулла бўлиб чиққанини айтмайсизми! (Тўти Катия «калсоз» ҳамшираами ёки ўрис тили муаллимасимиди денг-а!) Лекин барибир «кал» лақаби уларнинг сирсоч бошига мум сақичдек ёпишган эди.

Шу тариқа мактаб болалари орасида каллик иллатига қарши кураш ҳаракати муваффақиятли яқун топди. Яқун топишга топди-ю, анови бадбўй хид сира аримаганига нима дейсиз! Бу сабил бошнинг терисигагина эмас, мия-миягача сингиб кетганмидики, дам-бадам гупиллаб димоққа урарди. Камига денг, собиқ калларнинг аксарияти алланечук бети қаттиқ, шафқатсизроқ бўлиб қолгандек эди.

Қора ўтмишдан қўтир эсдалик сифатида турсин дейилдими, ёки шунча одам ёппасига тўти Катиянинг мижозига айланса, шўрлик ҳамшира ҳарчанд бақувват барваста бўлмасин, бундай кўламдор вазифага ёлғиз дош беролмай қолиши, боз устига, ёзги дала ишлари бирдан тўхтаб, порлоқ келажак пойдеворининг қурилиш суръатига футур етиши назарда тутилдими, ё балки адолатли замон афзалликларини яна бир карра таъкидламоқ мақсадидадир, хуллас, катта ёшли калларнинг бошига дахл қилинмади. Коммунизм қурувчи навқирон авлод (Мўмин кал ҳам шу сафда) соғлом бўлса бас; катта каллар — кечаги одам, эскидан қолган, эрта-индин ўтади-кетади, шундай бўлгач, тўти Катиянинг ҳалиги бадбўй, аммо ўлгудек шифобахш малҳамини ортиқча сарф этмоққа на ҳожат?!

Бироқ, мишмишларга қараганда, катта ёшлилардан фақат Ваҳший Орзиқулов ёзги таътил чоғи бир ой уйига қамалиб олиб, жадал муолажа усули билан тўти Катиянинг хизматидан «баҳраманд» бўлган эмиш. Ўлигу тирикда бирдай эгнида

спорт либоси, кўзлари аланг-жаланг, мудом қўли қичиб турадиган жисмоний тарбия муаллимининг кейинги ўқув йилида баттар қутуриб, баттар ваҳшийлаб кетганига қараб дадил айтиш мумкинки, бу тахминларда жон бор эди.

Тўғри, унинг бошида соч Мўмин калники каби жингала бўлиб ўсмади, теп-текис, силлиқ, доим ялтираб турар, омбур билан ҳам бирор толасини суғуриб бўлмайдигандек мустақкам эди. Айтмоқчи, ким ҳам унинг силлиқ сочларидан чангаллаб олиб қорнига тепишга журъат қиларди!

Кўчма зоопарк туманимиз (у кезларда «район» деб аталарди) тугатилганидан сал ўтиб, Мўмин кал ҳали маймунга айланмасидан олдин келган эди. Элнинг кўнглини кўтариш мақсадида марказдан атай юборилган, деган хулосага келди мачит-магазин аҳли дарров.

Мамлакатга пахта керак эди, мўл-кўл пахта, «оқ олтин»! Тиниб-тинчимас Кал подшонинг қўли қичиб қолдими ёки хазинаси саёзлашиб кетдими, хуллас, унисини олиб бунисига уриб, туману вилоят деганларини бир-бирига қўшиб-аралаштириб-бирлаштириб юбораверди. Бунда асосан фойда-зарар жиҳати ҳисобга олинар, истиқболли ёки истиқболсиз дея баҳоланиб, табиийки, истиқболсиз, яъни давлат ҳисобига кун кўрувчи «текинхўр» томон истиқболли — сердаромад томонга қўшиб бериларди. Мағлуб келган тарафнинг тарихию табиати, унда тирикчилик қиладиган одамлар ким — истиқболлими, истиқболсизми, уларнинг феъл-атвори қандай — буниси билан бировнинг иши йўқ эди. Така бўлсин — сут берсин, бизга сути керак, сути, вассалом!

Бор мулки — теварак-атрофдаги тоғу тошдан, бор давлати — пахта нима-лигини билмайдиган, билишни ҳам хохламайдиган, эртадан кечгача чойхонада ўтириб адолату сиёсатдан баҳс қилмоқнигина хуш кўрадиган маҳмадана, шинаванда, ўлгудек санъатсевар, ўзиям санъаткор элдан иборат Жийдали, машхур Жийдали текинхўр, истиқболсиз туман дея топилиб, ўн-ўн беш йилгина бурун ҳув бийдек бепоён даштда бино бўлиб, «йилдан-йил она Ватан хирмонига мўл-кўл «оқ олтин» карвонларини етказиб бераётган», ўзи ҳам йилдан-йилга бойиб-битиб бораётган машъал Қўшдарё туманига қўшилди-юборилди!

Табиийки, шира-шарбат қайда бўлса, марказ ҳам, раҳбарият ҳам ўша ерда бўлади. Марказ, табиийки, чўл бағрида қад ростлаган замонавий коммунистик шаҳарча — Даштобод деб белгиланган эди. Кўча-кўч бошланди. Жийдалидаги майда-катта исмики ташкилот ё идора бор — барчаси кўчини кўтарди. Катта-кичик раҳбарлар амал курсисининг изидан қоралаб кетган, ишсиз қолган бошқалар ҳам ўша ёққа, ёки бўлмаса, мўмайроқ пул чиқадиған бўлак пахтакор манзилларга бош олиб жўнаган эди.

Бир замонлар бу гирд-атрофдаги энг баҳаво, маишати қулай эмин-эркин жой дея танланиб, шу ерга ўрнашиб қолган тўти Катия ва унинг салмоқлигина қавмдошлари ҳам туман тугатилганидан сўнг колбасаю сариёғдан танглаб сезиб, Даштободу бошқа «обод»ларни қўйиб, тўппа-тўғри вилоят маркази сари йўл олди.

Улар кетгач, сершовқин чорбоғда тун-алламаҳалга қадар янграб турадиган оврупоча шўх оҳанглару рақслар тинди, кинохона олдидаги муштлашувлар, оқшомги башанг кўча сайрлари ҳам барҳам топиб, жўшқин туман бирдан сокин бир қишлоқ сиёғига кирди.

Кечаги обод, гавжум Жийдалида энди фақат қари-қури, хотин-халажу бола-бақра қолган, уч-тўртта нимжон идора ғимирлаб ишлаб турар, ҳукуматдан икитагина вакил бор эди: Аваз милиса билан Собир тўппонча. Тоға-жиян. Тоға идорада телефон қўриқлаб мудраб ўтирар, жиян ёнбошида тўппонча ўрнига увода тикилган ғилоф, кун бўйи чорбоғдаги чойхона теварагида жанжал пойлаб айланиб юрар эди. Шу, холос.

Кеч кузакка борибгина ризқ-рўз қидириб кетган эркаклар топган-тутганини белига боғлаб қайтиб келар, ана шунда Жийдали бир жонланиб, кўчалари

яна гавжумлашиб, кечалари гап-гаштак авжига чиқар, беихтиёр туманнинг хув серзавқ, файзиёб кунлари ёдга тушар эди. Кейин ҳадемай қиш ўтиб, ола баҳор келар-келмас, эркаклар яна серпул пахта далаларига йўл тортар, қишлоқни яна ўлик чиққан хонадондек сукунат босиб, хувиллаб қолар эди.

Табиатан мағрур, сердаъво Жийдали аҳли бундай адолатсизликка сира кўниколмасди, бу ёғи Тошкенту у ёғи Москвага, ҳатто ундан ҳам нариларга шикоят ёзгани ёзган эди. Айниқса, туманларнинг бирлашуви хусусида шумхабар келган илк кунлардаги Жийдалини кўрсангиз! Ёшу қари кечаю кундуз кўчада. Ҳамма норози, ҳамма дарғазаб. Митинг десангиз ҳам шу, мотам десангиз ҳам шу. Энг алам қиладиган жойи Жийдалидек манзилнинг келиб-келиб хашаки бир кўшдарёга қарам бўлиши эди!

(Бу гапларга энди қирқ йиллардан ҳам ошиб кетди-ёв. Сезган бўлсангиз, камина ўша замонлардан нақл қилаётирман.)

Жийдалидаги энг жанговар кураш ўчоқларидан бири бизнинг мачит-магазин эди.

Бозорбоши маҳалласининг қоқ ўртасида, толларга кўмилган сарҳовуз биқинида бино бўлган бу намозгоҳ замона зайли билан аралаш моллар дўконига айлантирилган, шундан эл-улус уни кўша қилиб «мачит-магазин» деб атар эди; мачит десангиз, ҳақингиз кетар — сербар айвонидаги қадимий ўймакор устунларни айтмаганда, на мачитлик, на бир муқаддаслик сиёғи қолган; ялангина магазин атамоққа эса кўрқасиз — ҳарнечук, каломуллоҳ ўқилган, Куръон оятлари тиловат этилган табаррук жой. Энг осон, бехавотири — «мачит-магазин».

Бу даргоҳнинг кўчага қараган айвони доимо гавжум; бетартиб қалашиб ётган пахта тойлари, туя-тарози, ёғдан бўшаган олапес бидонлару чойкутилар устига муқим ўрнашиб олган маҳалла пешволари — Соли бақирок, Аҳад махсум, Исмоил телпақдўз, Ражаб қора ва узун-узун чопон кийган бошқа аҳли авом эрта баҳордан то совуқ тушгунга қадар оқшом чоғлари бунда масала талашади. Жонажон Жийдали, унга кўшиб жаҳоннинг тақдири шу ерда ҳал этилади.

Мунозарачи-музокарачиларнинг бари бемалол ўтириб олиб гап сўқади, албатта. Сира ўтирмаган, сира ўтиролмайдиган, мудом типпа-тик, айвон бўйлаб у ёқдан-бу ёққа бориб-келиб ваъз ўқийдиган биттагина шахс бор. Ҳа, оддий одам эмас, шахс. Ўзи ҳар икки гапининг бирида «менинг шахсимни», «менинг шахсимга нисбатан» деб писанда қилаверади. Ўрмон шахс. Лекин асли — Ўрмон калта.

Ўзини билган-билмаган мардум унинг орқасидан «иғвогар», «ёзғувчи» дея маломат отиб юрса-да, Ўрмон калта кечагина туман газетасининг кескир, муросасиз мухбири эди. Аттангки, туманлар бирлашиб, газета таҳририяти рақиблар юрти — Даштободга кўчдию жанговар қалам захматкаши ишсиз қолди. Ўзининг таъбири билан айтганда эса, «Жийдалининг ҳақиқий патриоти сифатида уни тарк этишдан бош тортди». Бекорчининг амали маълум: ҳақ учун, адолат учун курашмоқ! Сўнги томи қони қолгунча! Ўрмон калта шунга астойдил бел боғлаган шахс.

— Номи дostonларда зикр этилган, ўзи қўшиқ-яллаларда мадҳ этилган шундоқ сўлим, шундоқ гўзал маскан ташландиқ бир бойўғлилар маконига айланиб қолди-я! Мен бунга асло чидаёлмайман! Шахс сифатида! Мустақил шахс сифатида! — дея тантанавор тарзда эълон қилади Ўрмон калта.

Бу одамга тан бермай ҳам таажубланмай иложингиз йўқ. Ўзи пак-пакана, аммо шашту шиддати баланд; юрганда — бўйин ғоз, қўлларини аскар бола мисол силтаб-силтаб, лекин генералларга хос бир салобату сиёсат билан, иякбозлик мақомида ҳар ёнга назар сола-сола қадам ташлайди. Тўти Катияга мижоз тушмаган бўлса-да, бошидаги сарғиштоб сочи жингалага мойил. Кўкрак чўнтагида доим тўртта авторучка қаторлаштириб териб қўйилган, худди бешин-

чисини қўлида ростлаб олгану, индамасангиз, шу ернинг ўзида чўнқайиб олиб, кўрган-кузатганларини шартта ёзиб ташлайди-да, ҳозироқ аллақайга жўнатиб юборадигандек!

Билмаган киши уни тани носоғ деб ўйлаши ҳеч гап эмас. Менга ҳам у довдирроқ, мунтазам ичиб юрадиган шаробхўрдек бўлиб туюларди. Бирор ни-мадан руҳи тушганини кўрмайсиз. Сўксангиз, очикдан-очиқ ҳақорат қилсангиз ҳам ишшайиб, хандон отиб тураверади. Соғ одам шундай бўладими?

— Оғзингизга қараб гапиринг, мухбир! — дейди умрида секин сўзламоқни билмаган уккикўз Соли бақироқ одатдагидек ҳайқириб. — Бойўғли деганингиз нимаси? Ким ташландиқ, ким бойўғли? Қани!

— Авом! Қип-қизил омисиз, Солибой! — Ўрмон калта бошини орқага ташлаб қаҳ-қаҳ уради. — Ахир, бу муболаға-ку! Мажоз дейдилар бун!

— Олимона гапларингизни киссангизга солиб қўйинг, хўв! Ким қизил? Ким қип-қизил?! — дея авж олади сарғишбашара Соли бақироқ бирдан қизариб, қип-қизариб.

— Ўзи-ку, ёза-ёз қилавериб Жийдалининг бошига етган сиз бўлдингиз, Ўрмонбой! — дейди ҳалигина дўкон ичида бир шиша портвейнни бўшатиб кўзлари қонталаш бўлиб чиққан Аҳад махсум.

— Шунақами? — Ўрмон калта яна қаҳ-қаҳ отиб кулади. — Ёзамиз! Тагин ёзамиз керак бўлса! — Кейин Аҳад махсумга бармоқ нуқиб таъкидлайди: — Бу сафар энди сизнинг устингиздан ёзамиз? «Масжиднинг вақфига шерик махсум-вачча» деб сарлавҳа қўямиз. Қалай?

— Ёзинг, ёзинг. Биз қолувдик ўзи, — дейди дами ичига тушиб кетган Аҳад махсум.

— Ҳой биродарлар, бир-биримизни ғажимоққа тўпландикми бу ерга? — дейди кекса телпақдўз гапга аралашиб. — Ишдан гаплашайлик, ахир. Сизам анови қоғозингизни ўқисангиз ўқинг энди, Ўрмонбой!

Ўрмон калта худди шу таклифни кутиб тургандек, қўлтиғидаги папкасидан суғуриб олган қоғозни завқ-шавқ ва қироат билан ўқимоққа киришади:

— Москва! Кремль! КПСС Марказий Комитетининг биринчи секретари, Жийдали аҳлининг яқин дўсти бўлмиш ҳурматли ўртоқ Никита Сер...

— У ёғини, у ёғини ўқинг энди, — деб луқма солади Соли бақироқ тажангла-ниб. — Бунисини кўп эшитганмиз!

— Қорли тоғлар бағридаги (чопон кийган аҳли авомдан бир-иккиси беихтиёр тоғ томонга назар ташлайди: ҳозир қор-пори йўқ, демак, ёлғон гап), дostonларда мадҳ этилган гўзал (буниси энди ростроқ) Жийдали бошига оғир мусибат тушди. Яъниким, қон душманимиз бўлмиш қўшдарёликлар бизнинг тоғлардан оқиб келадиган зилот сувларимизни тортиб олиб, булғаб ётгани етмагандек...

— Ўчиринг! — деб ҳайқиради Соли бақироқ. — Шу жойи нотўғри ёзилган!

— Тўғри-да, — дейди Ражаб қора, — сувимизни улар тортиб олгани йўқ-ку, ўзи ўша тарафга қараб оққан-да!

— Ўчир! — дея яна бўкиради Соли бақироқ.

— Сувимизни уларга бериб, ўзимиз хом сув ичиб ўтирганимизни ҳам қўшиш керак эди, — деб қўяди чопонлилардан бирови.

— Ўзи-ку хом сут ичган банда, бунинг устига ичадиган сувиям хом бўлса-я, э худойим-эй! — деб қўяди Аҳад махсум фиғон аралаш.

— Сиз бошқасидан ҳам аралаштириб турибсиз, махсум, кўп нолиманг! — дейди Соли бақироқ ва дабдурустдан унинг куфри ошади: — Қўшдарёга қўшиб юбориб тўғри қилди ҳукумат, биздан энди одам чиқмайди, оғайнилар!

...Мўмин калнинг аслида маймунлигини ҳали ҳеч ким билмас эди...

— Шунча шоиру олим қаердан чиққан экан бўлмаса, Солибой? — дейди ватанпарварлик ҳамияти кўзиб Ўрмон калта. — Шахсан донғи дунёга кетган «Дўмбира» ансамбли-чи!

— Улар чиққанда ҳали Қўшдарёга қўшилмаган эдик-да, ака, — дея заифгина луқма солади чопондор авомдан бири.

Ўрмон калта осмонга сапчигудек чийиллаб юборади:

— Қўшилмаймиз ҳам! У дунё-бу дунё қонимиз қўшилмаган улар билан, ҳа, билиб қўйинг!

Ана шу жазава устига мачит-магазин зинасига таниқли қора тўриқ кўндаланг бўлади. Уша замондаги жами уруш-қуришларнинг ўлмас қаҳрамони, эски большевик Шўро бобомиз! Ҳамишагидек отда, ҳамишагидек раиси либосда: носранг ҳарбийнусха китель-шим, оёқда ялтиллаган хром этик, бошда сталинча шапка! Эрталаб уйдан чиққанлари, Жийдалининг ҳар бир кўчаю торкўчасини назоратдан ўтказиб қайтиб келяптилар. Тарки одат — амримаҳол.

Айвон аҳли эҳтиром юзасидан бир қўзғалиб кўяди. Одатдаги салом-алик. Шўро бобо отидан тушай демайди. Эгарни ҳам бой берганига кўп замонлар бўлганига қарамай, сира отдан тушмаган!

— Қани, Ўрмонқул, биз қўл қўядиган қоғозингдан қолган бўлса, опке! — дея амр қилади у киши.

Ўрмон калта югургилаб айвон лабига боради, бояги чала ўқилган арзномани папкаси устига қўйиб Шўро бобога тутаркан, кўкрак чўнтагида қаторлашиб турган авторучкалардан энг равон ёзадиганини олиб узатади.

Шўро бобо имзо чекишдан аввал мухбирга важоҳат қилади:

— Сиёсий хатоси йўқми?

— Йўқ, Шўро бобо, зўр! Ҳаммаси ўзингиз билгандек!

— Ну-у! Мана бўлмаса! — Ўрмон калтанинг ҳожатини чиқаргач, Шўро бобо айвон тўридаги дўкон тарафга қараб товуш қилади: — Хў Ҳабиббой! Опчик энди анови занғарингдан!

Бошқа ишини қўйиб атай шуни кутиб ўтиргандек, Ҳабибулло магазинчи бир қўлида қиррадор стакан — яримлатилган, иккинчи кафтида уч-тўрт дона парварда, дарҳол айвон лабига келади.

— Мана, мана, Шўро бобожон!

— Рухсат этсанг, — дея айвондаги жамоатга бир қур назар ташлаб олган Шўро бобо қўлидаги стаканга ишора қилади, — ёвни барбод айлайин! — шундай деб у бир кўтаришда «анови занғар»ни ютадию тўригининг жиловини бир силтаб қўйиб, байтининг давомини айтади: — Ундан сўгин ватанимга қайтайин!

Ватани — уйига қараб равона бўлаётган Шўро бобо:

— Ўрмонқул ука, — дейди орқасига қайрилиб, — хатингнинг бир жойига бизнинг номимиздан Будённий бобога салом айтиб қўйиш эсингдан чиқмасин-а, иним!

— Хўп, хўп, Шўро бобо, албатта! — деб қолади Ўрмон калта шунчаки, номига.

Лекин Шўро бобо шунчаки, номига бодилик қилаётгани йўқ. У ростдан ҳам ўша шопмўйлов кўмондонни кўрган, у билан учрашган. Босмачилик йиллари Будённий қишлоғимизга келганида сув ичган булоқ бўйида буни биз — пионерларга нақл қилиб ҳам берган эди.

Шўро бобо кетгач, ҳеч ким унинг орқасидан иғво қилиб қолмайди. Яхши одам Шўро бобомиз. Бировга озори йўқ, ўз кунига. Уруш йиллари фронтдан яраланиб келиб раис бўлганида колхоз омборхонасидаги бор ғаллани бевабечорага тарқатиб, бир муддат қамалиб ҳам чиққан. «Не-не одамлар отилиб кетди, биз бўлсак бор-йўғи тўрт йилгина тут емадик, холос», дея ғурурланиб юради ўзича.

— Қани, қолганини эштайлик, Ўрмонбой! — деб қолади кимдир.

Ўрмон калтага жон киради.

— ...бизнинг тоғлардан оқиб келадиган зилол сувларимизни тортиб олиб, булғаб ётгани етмагандек, — дея завқ-шавқ билан қайта ўқимоққа тушади у, — яна бир номардликка қўл урди. Эшитган чиқарсиз, жийдалиликлар ўта талант-ли, санъатсевар, ўзи ҳам санъаткор халқ. Ана шунисини кўролмаган ҳасадгўй қўшдарёликлар бизни ўз туманига қўшиб олишга эришди. Биз, жонажон Жийдали аҳли бундан мутлақо норозимиз! Агар Сиз ушбу масалани ижобий ҳал қилиб бермасангиз, БМТга ҳам ёзишга тайёр бўлиб турибмиз!

Шикоятномасини ўқиб тугатгач, Ўрмон калта «қалай, қотирибманми?» деган каби мақтов кутиб атрофга аланглайди. Мақтов ўрнига, оғзини ланг очиб унга қулоқ тутган «ўта талантли, санъаткор халқ» вакилларидадан бири шундай савол сўрайди:

— Бу, БМТ дегани Москвадан ҳам нарида экан-да, а?

— Нариди, Набибой! — дейди энсаси қотиб Ўрмон калта. — Бобонгизнинг гўридан ҳам нари!

— Сиз кетини тиндирмай аризани ёзясиз, Ўрмон ака, биз ҳам эринмай қўлни қўйиб беряпмиз, — дея сўз қотади яна бир оми, — Кал подшо ўзбекчани тушунмайди-ку!

Ўрмон калта бошига мусибат тушган кишидек надомат билан уҳ тортиб қўяди.

— Ўзбекча тугул чулчутчаниям билади у, мусулмон! Э, у ёғи билан ишингиз бўлмасин, иним. Керак бўлса, унинг ёнида мингта тилмоч!

Мунозараю музокарага сира аралашмай доим бир четда жимгина кулимсираб ўтирадиган, аслида балодан ҳам бохабар писмиқ муаллим Раҳмон Болта шу гапдан кейин чопонининг барини қоқа-қоқа аста туриб уйига жўнайди. Ҳовлиси беш қадам жойда.

Писмиқнинг бу қилиғини негадир ўзига таъна-ҳақорат деб билган Ўрмон калта бирдан ловиллаб кетади:

— Агар келаси йилга қолмай Жийдалини ажратиб олмасам!..

— Қасам ичмай гапиринг, Ўрмонбой! Хўш, нима қиласиз?

— Ажратиб олмасам — кўчиб кетганим бўлсин бу ердан!

— Ҳай-ҳай, қўйинг. Қаёққа ҳам борардингиз, ошнам!

— Қўшдарёга кетади-да, Қўшдарёга! — дейди кимдир шафқатсизларча ҳазил қилиб.

— Ундан кўра қўшмозор маъқул менга! — Ўрмон калта ҳеч кутилмаганда бўшашиб зинадан тушадию, боши алланечук ҳам, сира ўзига ўхшамай мачит-магазиндан узоқлашади.

Жийдалининг шони ҳам, шарафи ҳам, унинг қайтадан тикланиб, мустақил бўлиши ҳам гўё фақат шу одамга керак! Ўзини ўзи билмайдиган, бир қарашда девонасифат, ўлгудек куйди-пишди шу жонга! Туман тугатилганидан бери бу шўрликда тиним йўқ, қўлтиғида бир даста аризаю шикоятнома, уйма-уй изғигани изғиган. «Отанг пахтадан келдимиз? Энангни чақир бўлмаса! Сен ҳали гўдак, имзонг ўтмайди». Сув келтирган хору зор деганларидек, ҳув бирда «Маданиятдан четда қолиб кетдик-ку, деб юқорига ёзган мана биз-да!» дея яқинда қишлоқда томоша кўрсатиб кетган кўчма зоопаркнинг «савоби»ни ўзиники қилмоқчи бўлиб керилганида мачит-магазин аҳлидан балога қолгани-чи! «Маданият эмиш! Ўша келиб кетгандан бери бола-бақра увиллаб, чийиллаб, ўкириб, вишиллаб безор қилди-ку! Маймунларнинг ҳув қилиғини эшитгандирсиз, Ўрмонбой?!» «Аждодларимиз-да, — деди мухбир ҳам бўш келмай, — сиз билан бизнинг эсимиздан чиқаёзган нарсаларни эсга солиб кетди!»

Дарвоқе, зоопарк, ҳайвонот боғи! Дунёнинг паққос эсидан чиққан ташландиқ (Ўрмон калта эшитмасин!) қишлоғимизга бир вақт ана шунинг кўчма бир хили келиб қолди-ку! Уни ёза-ёз қилиб ростдан ҳам Ўрмон калта олиб келдимиз ё бошқа биров юбордимиз, нима мақсадда — аниғини ҳеч ким билмайди. Э, бунисининг нима қизиғи бор? Муҳими — бўрию тулки, маймуну йўлбарс «отар»га келгани. Ана томоша, мана томоша! Боз устига денг — теп-текин! Бир ҳафта эртаю кеч марказдаги чорбоғ-чойхона ёнбошида ҳайвонот олами вакиллариининг намойиши бўлди. Ишқибоз бола-бақра эртаю кеч бўрига ўхшаб ув тортади, йўлбарсу шерга тақлидан вишиллайди, турли-туман паррандаларга жўр бўлиб чий-чий қилади — хуллас, одамзоту ҳайвонот қўшилиб-аралашиб кетди деяверинг!

Сайёр зоопарк чорбоғ ёнидан ўтган Совет кўчаси бўйлаб макон қурган эди. Кета-кетгунча турли катталиқдаги қафасу қафасчалар. Ажаб томоша. Ҳамманинг димоғи чоғ. Эрмак-да. Бўлмаса-ку, анови тоғ-тош орасида бўрию тулки беҳисоб. Қишлоқнинг ўзида ҳам икки оёқлиси етарли. Лекин Дагар овчидан бошқа ким бориб уларни кўрибди? Хавфли, хатарли. Бу ерда эса барчаси кўз олдингизда, тайёр. Қўрқув; таваккалга ҳожат йўқ.

Фақат Додо сомсапаз билан Беғам кабобпаз бу томошадан норози, жиғибийрон эди. Уларнинг бозори касод бўлди. Ҳаммаёқ сасиб-бижғиб кетган; ис босган сомсаю кабобга ким қарайди?!

— Қачон даф бўлади бу энағарлар?! — деб бақириб қолади Додо сомсапаз.

— Кетсанг кет, биқинингдан дарча очаман-а! — дея қўлидаги сих билан бехавотирроқ бирор қафасга ўзича ҳамла қилиб қўяди Беғам кабобпаз.

Мактабга биз шу йўлдан қатнаймиз. Дарсдан қайтишда ҳар куни бу ерда соатлаб текин томоша.

Бир гал кети қизил икки маймун дабдурустдан анови ишни бошлаб қолди-ку! Куппа-кундузи, атрофда кўз бор ҳам демайди-я! Урғочиси тўнқайиб ётибди, нари лабларини ялай-ялай томошабинларга тиржайиб силтанишини қўймайди.

— Одам қоронғида қиладиган ишни булар кундузи бажарар экан-а! — деди орқароқда турган кимдир.

— Ҳа, шунинг учун ҳам маймун-да, — деб қўйди шериги.

— Одамингиз ҳам гоҳида шундай маймунлик қилиб туради, ҳи-ҳи.

Битта-яримта ҳаёлироқ хотин-халаж «Иби, бетинг қурсин!» дея рўмолини юзига тортиб четга чиққан бўлди. Безроқлари бу манзарадан кўнгил узолмай, рўмолини қайта ўраш баҳона, қараб-қараб қўяди: «Вуй-й, бешармлар!» Кечаги кунда кўп раҳбарларга хотин бўлиб чиққан «женсовет опа» — Маъмура гажак кўзини лўқ қилиб турди-турди-да, обдон ҳузурини олгач, хулосасини баралла ошкор этди:

— Безабразия!

— Ҳа апа, эсга тушиб кетдимиз? — деди одатдагидек ширакайфроқ кинемеханик Сайфи пасон бетамизлик билан.

Маъмура гажак ашаддий оилабузарга қарагандек нафрат аралаш унга тикилиб чийиллади:

— Суволич!

Қўлтиғида ўзидек семиз папка, мудом уйқусираб юрадиган Ламарк лақабли биология муаллимимиз ҳам шу ерда эди. Бу одамнинг қовоғи очилганини шунда кўрдик.

— Қаранг, қаранг, Назаров, — деди у ёнида турган тарих ўқитувчисига илжайиб. — Турлар назариясини биларсиз? Фарқимиз кам-а?

— Энгельс бобонгиз ҳам бир нарсани билмасдан айтмаган-да, домла! — деди тарихчи аждодларининг қилиғига завқ билан боқаркан. Шунда у ер-бу ердан мўралаб турган биз, ўқувчиларга кўзи тушдию ўшқириб берди: — Иўқол-э, ҳайвон! Ҳе, уятсизлар!

Шу воқеа сабаб бўлдими, бошқами, ҳарнечук, бир ҳафта мобайнида ёшу қарига эрмак-овунчоқ бўлган кўчма зоопарк эртасигаёқ қишлоқдан кўчини кўтарди. Айтишларича, Додо сомсапаз билан Беғам кабобпаз бир кун эртадан кечгача мижозларини текин меҳмон қилганмиш. «Лекин бир грамм ҳам қуйиб бермади-я, энағарлар!» дебди кимдир норози бўлиб.

Қишлоққа зоопарк келиб кетдию бир ҳақиқат аён бўлди-қолди: Мўмин кал деганимиз айнан маймунга ўхшар экан! Узун-узун қўллари тиззасига тушиб туриши ҳам, афт-башарасининг ушоқлигию кўзларининг битдек думалоқлиги ҳам, бароқ қошидан бир эн юқори — пешонасининг қоқ ўртасидан бошлаб ўсган соч мўй ва жунга айланиб тамоми жойини босиб кетганигача — маймуннинг ўзгинаси! Нега илгари ҳеч ким пайқаманган экан буни? Қафасдаги маймунларни кўрган борки, «Вуй, Мўмин кал эмасми анови?!» деб юборди бир овоздан. Уша «отарчи» маймунларга тикилавериш, уларга ўхшаб қолдимикан ё?

Тавба, маймунга ўхшамоқ, маймун бўлмоқ унга гўёки завқ ҳам бағишларди. Шўх-шалайим Маҳмуд «Қани, Мўминбой, бир маймун бўлиб беринг-чи, кўрайлик!» деса, шу заҳоти жон-дили билан баайни маймунга айланарди-қоларди: қип-қизил тилини айлантириб лабларини ялай бошлар, дум-думалоқ кўзларини ҳар ёнга тикиб бемаъно иршаяр, қўлларини чалмаштириб елкаларини қашимоққа тушар эди.

Кейинчалик билсак, унинг мучали ҳам ўзига мос экан: ҳамдуна — маймун!

Энгельс бобомиз бундай ажойиботлар хусусида ҳам бирон фикр билдирмаганмикан, Назаров муаллимдан сўраб кўрмоқ керак!

Мўмин калнинг маймун бўлиб қолганию Маймун аталиб кетгани ҳали ҳолва экан!

Жийдалини ўғри босди, жўралар, ўғри! Оддий ўғри эмас, сирли, аломат ўғри. Дунёнинг ҳеч бир жойида ҳали бунақаси учрамагандир. Эшитинглар бўлмаса!

Дастлаб, Сайфиддин Кулолнинг уйига кеча кечаси ўғри тушибди, кўркувдан ҳанноснинг қўл-оёғи бирдан шол бўлиб қолганмиш, деган овоза тарқалганда ҳеч ким ажабланмади, ичи ҳам ачимади. Қайтага, ич-ичида хурсанд бўлганлар кўпроқ чиқар. Ажаб бўпти, хўб бўпти! Ўғри шуникига тушмай кимникига тушсин! Зўр ўғри экан, отасига раҳмат!

Кулолов ўн йиллардан ортиқ райпога раислик қилган, туман тарқаганидан кейин, мана, икки йил бўладики, сельпога раис! Ўтда ёнмас, сувда чўкмас бир бало!

Ўғрилиқ тафсилотига ҳеч ким қизиқмади. «Оёқ-қўли ишламай қолгани»га қаноат ҳосил бўлгач, ўғрилиқ тафсилоти қолиб, гап Кулоловнинг ўғли Ҳасанчага ўтиб кетди.

Ҳасанча бизнинг синфдошимиз эди. Катталар унинг отасини қанча «яхши кўрса», биз ҳам Ҳасанчага шундай эдик. Чунки у бизга ўхшаган эмас эди-да. Бошқача. Юриш-туриши ҳам, кийиниши ҳам. Биринчи синфданоқ мактабга соат тақиб келган, тўртинчиларга борганда башанг велосипедига мошинанинг чамбарагини ўрнатиб, лекин шуни ҳам «қўйвориб» қизларга бодиларча хуштак чалиб юрар эди. «Битиб кетган» раиснинг арзандаси-да. Айниқса, ўтган қишдан буён у бамисоли қаҳрамонга айланган. Бирга ўқиб, ёнма-ён бирга юрган одамингиз тўсатдан олдинга ўтиб ном қозонса — кимга ёқибди, айтинг!

Қиш оёқлаган кезлари туман газетасида «Митти шофёр» деган очерк чиқиб, унинг ёнбошида мошина чамбарагига тармашиб тиржайиб ўтирган Ҳасанчанинг сурати ҳам босилган эди. Ҳаммининг оғзида — Ҳасанча, доводдаги қорбўрон чоғи унинг кўрсатган жасорати; туманда у Гагариндан кейинги машҳур одамга айланган, ота-оналаримиз уни бизга ибрат қилган, бизлар ҳавас-ҳасаддан куйиб ўлган!

Бебилиска шуҳратдан боши гангиб, бизга ўхшаганлар билан ўқишга ор қилдими, «митти шофёр»имиз саккизинчи синфни битириб-битирмай, вилоят марказидаги аллақайси техникумга кириб кетди.

Ҳасанчанинг жасорати ўша кезлар қайта-қайта муҳокама қилинган бўлса-да, кеча уйларида рўй берган ўғрилиқ баҳона, мачит-магазин аҳли уни бугун яна бир элақдан ўтказмоқда эди.

— Шеримардликни қаранг, ўзини шартта гилдиракнинг остига ташлаган-а!

— Ўзини эмас, пальтосини! Бир пальто жалка бўптими унга — ота раис!

— Намунча? Мошина қорга ботган бўлса ботгандир, бир вақт чиқиб кетарди-да, шунга пальто тўшаш шартмиди?

— Шарт эди, оғам! Мошина ботиб ётаверса, устидаги ун намиқиб, хамирга айланади. Хамир ачиб-айниб, бутун Жийдалинингиз очидан ўларди, билдингиз!

— Билдик, билдик. Лекин мактаб боласи ўқишни қўйиб қиш куни ҳув доводда нима қилиб юрибди? Ким унга рўлни берди?

— Мошина — сельпоники, Ҳасанча — сельпо раисининг ўғли! Яна саволдан борми?

— Ҳа-а, шундан келсангиз-чи! Газет ҳам шунинг учун мақтаб ёзган денг?

— Ҳасанчани эмас, раисни мақтагани бу! Ўрмон калта кажавали мотоциклдан умидвор бўлиб юрувди.

— Ололмади, ололмади. Ҳў даштдаги чўпонга пуллаб юборди энағар Кулолов!

Мухбирнинг ўзи бугун кўринмас, чамаси, шикоятномаларини қўлтиқлаб вилоят марказига кетган эди.

— Бурноғи йили чиллада Темир чопағоннинг кенжаси бир отар қўйни қутқараман деб қирдан учиб ўлган эди, мурда бир ҳафта деганда сойликдан топилди — уни нимага ёзмади газетинг?!

— Ҳасанча-Ҳасанча деймиз, Ҳусанчасиям борми шунинг?

— Ҳусанча эмас, Зухрочаси бор. Бизга кўшни-ку.

— Бор эди денг! Бултур кўшдарёлик бир шопир бола билан қочиб кетди, шундайми?

— Ҳасанчаси мошинанинг тагига ўзини ташлаб эмикдошини опқолмабди-да?

Ичидан пишган Болта Раҳмон чопони этагини қоқа-қоқа ўрнидан қўзғаларкан, гурунга яқун ясагандек, учуриқ қилади:

— У жамоат мулки эмас-да!

Гап Ҳасанчага чалғиб, асосий муддао ҳамманинг ёдидан кўтарилай дебди. Сайфиддин Кулолникига ўғри тушишга тушибди, хўш, нимасини ўмариб, нимасини шилиб кетибди — шуниси қизиқ-да!

Шуниси қизиқки, ҳеч нарсага тегмабди, ҳеч нарсани олмабди! Қанақа ўғри экан у?! Қасд қилиб бировникига тушдингми, бирор балосини кўтаргин-да, номард! Сайфиддин Кулолнинг ҳаммаёғи тўлиб кетган, қўл чўзмасанг ҳам нимадир ўзи оёғинга илашади-ку, ахир!

Йўқ, кўрқитганмиш, холос. Хотини катта қизиникида экан, Ҳасанча шаҳарда юрибди, Зухроси кўшдарёлик шопирнинг қўйнида — бойбобо уйда ёлғиз, ҳовлидаги чорпоясига мудраб ётган экан. Айвонда шитир-шитир товуш эшитилиб, бошини бундай кўтариб қараса — хосхонадан лип этиб чиққан аллақандай шарпа икки ҳатлаб кўздан ғойиб бўлибди. Ҳолбуки, айвон пештоқида чироқ ҳам ёниб турган экан. Мол аччиғи — жон аччиғи, югурасолиб хосхонасига кирибдию тўрдаги сандикни кучоқлаб сулайиб қолибди. Эрталаб хотини келганда ҳам шу аҳволда сандикқа осилиб ётган эмиш.

Бекор гап! Бу замонда ўғри нима қилади? Кирса ҳам пайт пойлаб, уйда ҳеч ким йўқлигида киради-да. Бекор гап, шунчаки кўзига кўрингандир, холос. Ўзи мол-дунёси кўпайган сари одамзод ана шундай кўрқоқ, восвос бўлиб боради.

Лекин қанақа аҳмоқ, анойи ўғри экан-а у?

Ўғри тушса битта хонадонга тушади ёки навбати билан қилади бу ишни, тўғрими? Уша кеча Жийдалининг бирваракай тўртала тарафида қий-чув, шовқин-сурон турди: ҳай-хуй, ушла-ушла, қўйма-қўйма, югур, чоп!

Бу ҳол кейин ҳар кеча такрорлана бошлади. Ҳаммаёқда ваҳима, кўринганнинг оғзида шу гап: бизникига ҳам келди, ўз кўзим билан кўрдим; йўқ, биз томонлар тинч, қўшни маҳаллага бир оралаганмиш деб эшитдик; асосан эркаги йўқ хонадонларни кўзлаб келармиш; хўп, келиб нима қилармиш — ҳеч нима, шунчаки кўрқитиб, ҳазиллашиб кетармиш, холос; қизиқ ўғрилар экан-а!..

Ҳақиқатан ҳам ғалати ўғрилар эди. Аслида, ўғри демоқ ҳам қийин уларни. Ўғри бўлса ҳам зинҳор безарар, айтиш мумкинки, ижобийроқ ўғри эди. Қозоннинг қопқоғини тескари ёпиб кетадими-ей, олмани қоқишга қоқиб, бир жойга тўплаб кетадими-ей, қовунни аzza-баzza сўйиб, аммо бир тилим ҳам емай кетадими-ей;

кимнидир устидаги кўрпасини тортиб-тортиб уйғотади, усти очик қолганникини эса ёпиб қўяди; бировининг пешайвонидан ҳовлисига шириллатиб пешоб қилганмиш, эрталаб туриб қарашса — заранг ер худди теша уриб юмшатиладек шудгор бўлиб ётганмиш!

Қишлоқ аҳли ҳар эрта салом-алик ўрнига бир-биридан «суюнчи олади»: кеча бизникида... ўтган куни ҳамсоияникида... азонда туриб бундай қарасам...

Бошқа нима қилсин? Жийдалининг олди эркаги тирикчилик измида ҳар ёққа даф бўлган, қишлоқда нуқул ўзидан қолган қари-қури ё майиб-нотавон, хотин-халажу ёш бола! Буларнинг қўлидан нима келарди?

Аксига денг, ўғри ўлгур худди ана шундай аёлмандроқ хонадонларга «салом бермоқ»қа ишқибоз эди. Қоронғи тушаверса, ваҳима ичида ҳамма уй-уйига кириб кетади. Уйкуга ётганда ҳам бировининг қўлида узун гаврон, бошқа бировининг тўшагида паншаха; яна кимдир кундузи ухлаб олиб, кейин тонггача мижжа қоқмай навбатчилик қилган; оналар йиғлоқи болаларини «ана, ўғри, ана!» дея кўрқитган!

Хуллас, Жийдали таҳлика қўйнида эди. Анови, давлатнинг бир жуфт вакили эса ўзи билан ўзи. Милиса тоға чала ўқланган тўппончасига бошини қўйиб аввали оқшомдаёқ қотиб қолади, милиса жиян ёнидаги пахтабанд ғилофни пайпаслай-пайпаслай уйига шошади: хотин-боласи ҳали ёш!

Бир кеча маҳалла бўйлаб Соли бақироқнинг ғолибона ҳайқириғи янгради:

— Ҳаҳ, энағар, қўлимга тушар экансан!

Эй яшанг-э, Соли амаки, бор экансиз-ку!

Маҳалламизнинг тириги шу. Ўзиям девдек келади, норғул, бақувват. Кунинг битди, ўғривой! Жийдали, зафар ноғорасини чалаверсанг бўлади!

Аммо зум ўтмай теварак-атроф жимжит бўлиб қолди.

Тафсилотини эртаси куни мачит-магазиндаги муҳокама чоғи эшитдик.

— Гарданига шундай чангал солганимни биламан, пирт этиб қўлимдан суғурилиб кетди-я, уккағар! — дея маҳобат қиларди Соли бақироқ. — Ўзиям ажинами, алвастига ўхшаган бир тоифа, ҳаммаёғи жун!

— Ҳа-ҳа, тўғри, — деди кимдир уни қувватлаб, — маймунга ўхшайди, ҳув анови келган маймунларга!

— Ў ўшалардан уч-тўрттаси қолиб кетганмикан-а? — деб авомларча тусмол қилади бир оми.

— Ўзи бор-йўқ келгани тўртта эди-ку, Ҳамробой!

— Боз бир ҳамла қилдим-у, йўқ, бўлмади, — дея бесабрлик билан сўзини давом эттирди гурунг қахрамони. — Бир ҳатлаб девордан ошди-кетди. Уч пах-салик девордан-а! Эгам бечора бир ой уриниб зўрға тиклаган эди, ўшандан. Ў пирим-эй! Оёғида пружинадай бир балосиям борга ўхшади-ёв, ғиж-ғиж этиб кетди-я. Бўлмаса, ундай девордан қандай сакрайсан! Ҳаҳ энағар, энди қўлимга тушсанг!..

— Мумкин, — деди урушдан кейин ҳам талай йил ўша ёқларда юриб келган Исмоил телпақдўз гапга аралаб. — Разведкачилар яширин машқ ўтказаетган бўлиши мумкин.

Бу гап кўпчиликка янгилик туюлиб, ҳамма бирдан сергак тортди.

— Разведкачилар?! — деди гангиб Ражаб қора. — Ҳаммани ваҳимага солиб, бесаранжом қилиб-а? Нега олдиндан бизга маълум қилинмайди?

Телпақдўз мийиғида кулимсиради:

— Нимага сизга маълум қилиши керак? Унда нимаси разведка бўлади бунинг?!

— Қизик, келиб-келиб Жийдалида қиладими машқини? Нима, биз ердан чиққанмизми? Разведка қилмоқчи экан, ана, борсин Қўшдарёсига!

— Бу ер қулайроқ топилгандир-да, тоғли жой.

— Ташландиқ жой, халқи ҳам ташландиқ десангиз-чи! — деб қолди Ўрмон калта қаёқдандир пайдо бўлиб. — Ўзамиз!

Ҳеч кимдан садо чиқмади. Ўртага узоқ жимлик чўқди.

— Солибой, — деди бир маҳал Исмат деган чопонли, — шу, бўйнидан ғижимлаганингизда бирор сўз демадимиз мабодо?

— Оёғидаги пойабзали ғиж-ғиж этганга ўхшади, тамом.

— Қизиқ, бизникига келганда худди гапиргандай, «Гули-гули» дегандай бўлди-я! Билмадим, бу нима дегани экан.

— Қулоғингизга шундай чалингандир-да, Исматбой?

— Йўқ, аниқ-тиниқ эшитдим: гули-гули!

— Кўнглингизга келмасин-у, балки уйдаги заифалардан бирортасининг оти...

— Аввалосига, бизда «гул-пул» йўқ, ака, бари — Ҳалима-Салима! — деди Исмат орланиб ва қизишиб. — Бўлганда ҳам... ҳамманикида бўлмас. Мана, Ҳамробойникида ҳам шундай деганмиш. Тўғрими?

— Шундай, шундай, — деб кўйди Ҳамробой.

— Гули-гули? Ўзбекча сўзга ўхшайди-ку, — деди Аҳад махсум. — Разведкачилар ўзбек бўларканми!

Эғнида гимнастёрка, яқинда ҳарбий хизматдан қайтган бир йигит маҳмаднагарчилик қилиб қолди:

— Балки «х» билан айтгандир? Ўрисчасига бу...

— Бўлди, бўлди, укам, билдик. Биз ҳам сиз кийган этикдан кийганмиз! — деди Соли бақироқ.

Боядан бери мунозарага аралашмай, папкасидан «стол» ясаб бир четда алланимани ёзиб турган Ўрмон калта, ниҳоят, ўртага чиқади.

— Москва, Кремль, КПСС Марказий Комитетининг биринчи секретари, Жийдали аҳлининг яқин дўсти, ҳурматли ўртоқ Никита Сер...

— Охиридан келаверинг, Ўрмонбой, бу ёғини биламиз! — дейди Соли бақироқ бетоқатлик билан.

Мухбир заррача оғринмай, пинак ҳам бузмай охирига ўтади:

— ...кўшиб олгани етмагандек, бошимизга ўғри, айғоқчиларини юборди...

Тош кўчада тўриқнинг туёқ товуши ва завқ билан кишнагани эшитилади. Шўро бобомиз! Бу манзилда бир дам тўхтаб, «ёвни барбод айлагач, ундан сўгин ватанига қайтмоқчи».

Шу кундан бошлаб Жийдали «гули-гули»га тўлиб кетди. Салом-алик ўрнига ҳам — «гули-гули», хайр-хўшнинг ўрнига ҳам — «гули-гули». Ёшу қари баробар!

Жийдалига сирли ўғри оралаган ўша саратон кунлари кўп антиқа воқеалар бирдан қаторлашиб келган эди.

Гапни ўзимдан бошласам — мушукдан кўрқишим Олма келинга ошкор бўлди; Маймунни маймунлик устида кўлга туширдим; Шоир иккаламиз илк севгимиздан айрилдик; Мусаллам кокилдор келгинди чилдирмачи билан қочиб кетди; Эгам бечора бир думалаб Эгамбойга айланди.

Бу савдолар айнан ўша ёзда содир бўлганига, рости, ўзимнинг ҳам шубҳам бор. Эҳтимол, сал олдинроқдир ёки сал кейинроқдир, лекин содир бўлгани аниқ!

Шулар ичида бирдан-бир қувончли, ижобий деғулик воқеа — Эгам бечоранинг Эгамбой бўлгани.

Эгам бечора қишлоқдаги энг бечора одам эди. Маҳмуд жўрамизнинг одамларни тоифалаш тартибига кўра — энг охириги ўриндаги кимса. Шу кимса бир кечада кимсан — Эгамбойга айланди. (Кейин яна бечора бўлиб қолгани энди бошқа масала.) Воқеан, кечаси эмас, кундузи, аниқроғи — кечкурун, ҳориб-чарчаб уйга келганида. Зина кассир маошига кўшиб мажбуран тутқазган ўттиз тийинлик потереяга «Волга» ютди у!

Қишлоқда ҳамма бир-бирини танийди, Эгам бечорани эса уч-тўрт қариндошию кўшниларидадан бўлак ҳеч ким билмайди. У оддий бир пахсакаш,

қурилишда ишлайди. Келгинди ғарибга ўхшаган анчайин бечораҳол: бир уй, бир даҳлизи, ташқарида икки гиламча ерию лойсупаси ва уч-тўрт туп олмаси бор, холос.

Ия, уйда унинг яна бир олмаси бор, юзлари қип-қизил, шўхгина, истаралигина — Олма келин. (Асл исми бошқа, юз-кўзига ҳавас қилиб бу номни унга менинг знам қўйган.) Тагин икки олмача — қизалоқ ҳам шуники.

Қизи тенги нақшин олманинг бу қоқ ўртасидан бўлинган ғўладек пачақ, папакана кимсага нима дард билан теккани — қўяверинг энди, бошқа тарих, ўзи, ўзлари биладиган тарих; бизнинг бунга ишимиз йўқ.

Алқисса, ана шу одам бир думалаб «Волга»ли бўлди-қолди. Унақа мошинани кўрган киши ҳам қишлоқда санокли эди; машҳур чўпондагина биттаси бор.

Бироқ арзанда «Волга» Эгам бечоранинг остонасини кўрмади (мошина сиғадиган дарвозаси ҳам йўқ эди унинг) — тўппа-тўғри Қодир каламушнинг ҳовлисига кириб борди.

Каламуш — сельпонинг омборчиси, омборида ҳамма нарса бор эди. «Волга»дан бошқа ҳар бало. Каламуш ҳам кўп, дейишарди. Лекин энг каттаси — ўзи.

Янги мошина дарвозасидан киришидан олдин Каламуш Эгам бечора билан ака-ука тутинди.

Бундай бўлди: бечорани омборчи аввал уйига чорлади, қўй сўйиб меҳмон қилди, «ака-укачилигимиздан нишона» дея елкасига тўн ёпди. Суриштириб келса, қишлоқда деярли ҳамма бир-бирига қариндош чиқади. Аммо ҳарчанд уринмасинлар, Қодир каламуш билан Эгам бечорани боғламоқ иложи йўқ экан. Чунки бири асли тоғлик, бирининг таги даштдан. Шевалари ҳам келишмайди. Хўш, нима қилиш керак? Ҳеч нима! Эгам ука бўлди, Каламуш — ака. Ўзлари шуни хоҳлади, вассалом! Уканинг акага бирор нима совға қилмоққа ҳаққи борми, ахир? Марҳамат, ҳар кимнинг шахсий иши, қаршилиқ йўқ. Шундоқ экан, ука — Эгам бечора ака — Қодир каламушга «Волга»сини тортиқ қилиб юборса нима бўпти, тўғрими?!

Умрида киройи иззат-икромни кўрмаган шўрлик Эгам (энди — Эгамбой!) ака-укачилик зиёфатида ўлгудек ичиб олибди. Тун ярмидан оққанда Каламуш безор бўлиб, «Энди уйингизга ҳам борарсиз, Эгамбой?» деса, янги қориндан чиққан «ука» талтайиб «акаси»нинг бўйнига осилиб олганмиш: «Бир кеча акамникида ётсам — ётибман-да!» Ноилож супага жой қилиб берибдилар.

Акали бўлгач, Эгам бечора — Эгамбой атала кетди; бошида қалампирнусха янги дўппи, эгнида оҳорли костюм-шим, юз-кўзига ҳам истара битиб, кўча-кўйда ўзича савлат ясаб юрмоққа одатланди. Эгам берган Эгамбой-да!

Бу ёқда Олмахонни кўрсангиз — нақд Шўро бобонинг собиқ келини Мусаллам кокилдор дейсиз! Соллана-соллана қадам ташларкан, худди ҳаммада баравар арази бордек чимирилиб, иякчасини таманно билан тўлғаб-тўлғаб қўяди.

Шундоқ пўрим эр-хотинга тангу тор ҳовлида туриш ярашмас эди, албатта. Биз билан девор-дармиён бу каталакка кириб-чиқишга ор қилишди чоғи, салдан кейин улар қишлоқ этагидаги олмазордан кенг-мўлгина ҳовли сотиб олиб кўчиб кетишди. Улардан ҳам кўра бунга мен хурсанд эдим. Хайрият, анови димоғдор бойвуччани кўрмайман энди! Гап шундаки...

Бутун қишлоқни алғов-далғов қилиб ётган касофат ўғри негадир бизникига сира йўлай демасди. Укам иккаламиз кечалари навбатма-навбат пойлаб чиқамиз — қани, бирор нима тиқ этса ё шитир этса! Эртасига болалар йиғилиб олиб, «кеча бизникида ундоқ бўлди, бундоқ бўлди» дея бир-бировидан «суюнчи» олса, сиз лом-мим деёлмай тураверасиз. Алам қилиб кетар экан баъзан!

Шундай кунларнинг бирида жўраларим билан тоғдан сомон ортиб келиб кечқурун айвонда шалпайиб ўтирсам, знам зорланиб қолди:

— Улим, шу кеча анови Олма келиннигига ўтиб ётсанг-чи. Эри Қўшдарёга пахса ургани кетибди. Ўш нарса, кечаси қўрқаман, деяпти.

Уч-тўрт йиллик қўшни бўлсак-да, шу жувондан алланечук тортинадим: кўрганда қаттиқ тикилади одамга.

— Э-э, мушуги бор! — дея баҳона қилмоқчи бўлдим.

— Келинг, укажон, келаверинг. Мушукни оғилхонага қамаб даф қиламан!

Қарасам — девор кемтигидан Олма келиннинг ўзи илжайибгина турибди. Бошқа баҳона йўқ!

Қоронғи тушгач, бўйнимдан судрагандек ноилож кемтиқдан ошиб бордим.

Менга олма тагидаги темир каравотга жой ҳозирлаб қўйган, ўзи қизчалари билан супада ётмоқчи экан.

Борасолиб каравотга чўзилдим. Роса чарчаган эканман, дарров кўзим илинбди.

Бир маҳал юмшоққина нимадир юзимга суйкалаётгандек бўлдию чўчиб уйғониб кетдим. Мушукми?! Биров тез-тез нафас олаётир. Атир ҳиди.

— Ҳеч кимга айтманг, ўлай, сизни би-ир яхши кўриб кетдим-да.

— Э, боринг-э! — дедим дағ-дағ титраб.

Туриб кетай десам, бориб энамга нима дейман? Ўтаверсам, худди ҳали яна бир ҳодиса бўладигандек!

Кўрққанамдан тонггача мижда қоқмай ётдим.

Тонггача оғилхонада мушук миёвлаб чиқди.

Шундан кейин Олма келин мени кўрганда худди тамом бегонадек совуқ назар ташлаб ўтадиган бўлди. Мен ҳам худди ўлгудек ёмон кўрганам мушук ҳозир афтимга чанг соладиган каби безиллаб ундан қочардим.

Ҳа, айтгандай, худди ўша кеча анови «арзандалар» ниҳоят бизнигига ҳам «кўниб ўтибди». Укам ёлғизлик қилиб ухлаб қолган экан. Боғимизнинг этагидаги нашватини қоқиб, бир жойгинага уйиб қўйишибди. Ҳаммаси бир-бир тишлаб чиқилган... Эртаси куни мақтангандек буни болаларга «дастурхон» қилган эдим, Маҳмуднинг энсаси қотди:

— Чепуха! Ўғри-пўғри эмас, Маймуннинг иши бу, ўзимизнинг Маймуннинг! Ҳув ановинда «Кеча сизларнигига келди-я, бир балони роса шалдиратди!» деб ваҳима қилди қўшнилари. Кейин билсак, аммам кечаси ташқарига чиққан эканлар.

Тўғри, аммасининг кўзи ожиз, шунинг учун ҳовлиларида у ён-бу ёнга қаратиб симдан дор тортиб қўйилган — кампир ўшанга осилиб ўзи эркин бориб келаверади.

Маймун дегандай, бир кеча «Дайди» фильмини ўнинчими-ўн биринчими маротаба томоша қилиб, кинохонадан қайтаётсам, қўшни девордан аллақандай кўланка аста сирғалиб тушяпти. Юрагим орқамга тортиб кетди: ўғри! Энди нима қилдим-а? Бақирсаммикан?

Овозим чиқар-чиқмас, у келиб шаппа даҳанимни чангаллаб олди.

— Гули-гули! Бировга айтсанг — ўлганинг! Олма егим келди-да, салага, олмаси зўр бунинг!

Ў пирим-эй, Маймун экан! Ўзимизнинг Маймун!

Адашмасам, ўша — Эгамбой эркалик қилиб «акажони»нинг супасида ётиб қолган кеча эди бу.

Ўрмон калтанинг ёза-ёзи таъсиридами ё кимдир бир барака топгур раҳм қилиб, кечалари таҳлика ичида яшаётган Жийдали халқининг кўнглига чироқ ёқмоқчи бўлдими, ҳарқалай, торини қулоғига босиб чаладиган китоблик машҳур ҳофиз ўша кунлари адашиб қишлоғимизга келиб қолди денг! Марказдаги қулубда катта концерт бўлди. Ҳофиздан ҳам чилдирмачиси зўр экан, аломат чалар экан. Гоҳ у ёнга ташлаб, гоҳ бу ёнга ташлаб уради дойрасини. Гоҳ чалқанча солиб асбобни осмонга отади, гоҳ юзтубан ётиб боши узра чирпирак қила-қила ўйин кўрсатади.

Билмадик, қай усулда нағма қилаётганида у чўлоқ чилдирмакашнинг кўзи бир тола сочга тушиб қолибди. Узундан-узун соч толаси. Бир учи саҳнада бўлса, бир учи хув олдинги қаторларда. Шунда аҳли Жийдалини ғафлатга солиб, нағмагар усул аралаш уни ердан оладию билагига ўрайди. Созанда-да, мохир, эвини топади.

Концертдан сўнг, саҳна ортида бояги соч толасини билагидан олиб ташлай деса — сира олинмасмиш! Узу-ун, чирмаб-чирмашиб кетган. Жийдалида кўпларга дор бўлган арғамчи сочлар!

Шундай қилиб, Мусаллам кокилдор оқсоқ чилдирмакашнинг билагига илашиб-чирмашиб Китобга кетди-қолди.

Нурмат мусофирнинг узунсоч шу қизи Бозорбоши маҳалламизнинг кўрку жамоли эди. Қошига ўсмани қалингина кўйиб, ибо билан ерга боққанча соллана-соллана кўчамиздан ўтганда мачит-магазин аҳли ҳар қандай мунозарани тўхтатиб, бирдан жимиб қолар, чамаси, барчанинг кўнглидан биргина фикр кечар эди. Астаъфируллоҳ, астаъфируллоҳ! Икки ўрим йўғон соч толма белда тўлғона-тўлғона ер супуриб боради, қолганлари эса шунга ҳамоҳанг, бамисоли парвона... Мусаллам кокилдор!

Ана шу сочларига ҳавас қилиб, бултур уни Шўро бобомиз арзанда ўғли Амалбекка олиб берган эди. Шотаймас бола бу сочларнинг қадрига етмадими ёки етса ҳам билагига маҳкам ўраб олмоққа чоғи келмадими, бир ойга бормай нозанин Мусаллам кокилдор отасиникига кетиб қолди.

Лекин ҳали ора узилмаган, недандир умид бор, бу ёғи энди Мусалламнинг кокилию Амалбекнинг билагига қараб қолган, шунгагина боғлиқ бўлиб турар эди.

Шумхабарни эшитган Шўро бобомизнинг оркаш кампири ўша куни болохонада бир жўраси билан арақўрлик қилиб ўтирган ўғлини алам устида қарғаб беради:

— Ул бу кунингдан, шарманда! Бир қулоч арқон олиб ўзингни оссанг-чи!

Кўшниникида бир муддат чалғиб, оркаш қайнона уйга қайтса — ранг-қути ўчган Амалбек гандираклар бостирмадан чиқиб келаётир.

— Узилиб кетди, эна! Бошқа арқон йўқми? — дермиш у ийғламсираб.

«Ўвни барбод айлагач, ватанига қайтган» Шўро бобомиз отини дарвозахонага боғлаб, ҳовлига кирса — гужум тагидаги кўлча бўйида бир тўп кўшни хотин-халаж кампирини ўртага олиб чувиллашиб турибди. Қўйма-қўйма, торта-торт.

— Қўйинг, ундай қилманг, айланай, — дея хотинлар у ёққа тортгани сари кампир кўлга интилгани интилган:

— Йўқ, йўқ, ўзимни ташлайман ҳозир, қўйиб юборинглар! Шарманда бўлдим, ҳамсоьяжонлар, шарманда! Шўро бобонгиз эшитса нима бўлади?

Бор гапни боя кўчадаёқ эшитган Шўро бобомиз бу манзарага бир нафас индамай қараб туради-да, кейин хотиржамгина изн беради:

— Майли, майли, қўйиб юборинглар, қани, нима қилар экан?

Қўрқиб кетган оркаш кампир жонҳолатда силтаниб чиқиб ўзини кўлга отади. Шалоп-шулуп, қий-чув.

Сув ичида кампир ваҳима аралаш бир-икки бор қўл тўлғайди-ю, сўнгра юз-кўзи ва кийим-боши шалаббо, кўлнинг ўртасида саросима билан серрайиб туриб қолади. Ярим белигача сувда!

Шўро бобомизнинг бу масҳара ҳолга ори келади, бояги оғир-босиқлик эсидан чиқиб, кўлидаги қамчини ғазаб билан сермайди:

— Чиқ-э бу ёққа, энағар! Анови мочағарнинг энасини сувда ётган деб эшитиб эдим, энди қайнонаси ҳам сувга тушган десинми эл!

(«Сувда ётган» дегани, Жийдалининг тушунчаси бўйича, кўп иснодли гап: фар, бузуқи.)

Шунда энди бошқа бир ошнаси билан қарта ўйнаб ўтирган Амал тайтув болохона деразасидан бошини чиқариб чинқирганмиш:

— Хў дада, оғзингизга қараб гапиринг! Кимнинг хотини сувда ётган экан?! Кимнинг энаси сувга тушибди?! Эна, эна! Оёғингизга эҳтиёт бўлинг, сувда шшанинг синиғи бор!

Мусаллам кокилдор бир ҳафта деганда Китобдан қайтиб келди. Шивир-шивирга кўра, чўлоқ чилдирмачининг юртида хотини, тўрт боласи бор экан. Кокилдорнинг ўзи «Ўқишга кирмоқчи эдим, бўлмади» деб баҳона тўқиди. «Ўқишга августда борадими, Мусалламхон?» деб сўрайдиган мардум топилмади.

Лекин энди ҳаммага аён эди: Жийдалининг жайдари ҳавосидан безор бу мусофирнинг қизи, қочиб ўрганган кўнгил, шу кокиллару шу қадди-қомат билан бу ерларда турулмас-ов, бир кун бўлмаса бир кун барибир қайгадир кетиб қолмоғи бор!

Мачит-магазиндаги ўша кунги машварат катта момоси ҳам «сувда ётган» Мусаллам кокилдорнинг гўрига ғишт қалаш билан бошланиб, гап «эркакка ўхшаган» Камолбекка ўтди; сўнгра асли палаги тоза Жийдалида нечук кейинги йилларда бундай айниш-бузилишлар урчиб кетаётгани тафтиш қилинди ва ниҳоят ҳамма бало «мана шу ичиб ўтирган сувимиз»га келиб тақалди.

— Дарёнинг суви тошдан-тошга урилиб, пишиб келади. Бизники бўлса... Шуниям таъсири бордир, — дея ўзича тусмоллади Аҳад махсум.

— Ў ҳукумат шунинг учун бизни, ўзимизга билдирмасдан, Қўшдарёга қўшиб юбордимикан? — деган яна бир тахмин бўлди Ражаб қора томонидан. — Ҳукумат ҳамма гапни айтмайди-ку. Шундай, айтмасдан қилади доим.

— Тўғри, уларнинг суви яхши сув. Дарёнинг суви-да, ични қулдиратмайди, фороом, — деди ўртанча қизи Қўшдарёга тушган Сафар носфуруш қувватлаб.

Соли бақироқнинг бу гапга аччиғи келди:

— Қўйсангиз-чи, Сафарқул, ота-бобонгиз мана шу сувдан ичиб ўтган-ку! Ў бугунга келиб у сизнинг миянгни айниладиган бўлдимиз? Билиб олинг, сизники булоқ сувидан эмас, тамакининг жойига ҳар бало аралаштирилган кулдан, ҳа!

— Қўрғондаранинг оғзидаги қулоқбошида бир-иккита нотаниш кимса кўринганмиш. Кон қидирадиган анови геологларга ўхшамас экан, — деб қолди шунда чопонпўшлардан бирови. — Шу, сувга ҳам бир бало аралаштираётибди-ёв!

— Ким? Ким аралаштиради? — деб сўради шаштидан тушмай Соли бақироқ, худди қўйиб берса, ҳозирнинг ўзида бориб уларнинг бўйнига арқон солиб келадигандек хезланиб.

— Ким бўларди, ўшалар-да!

— Қанақа ўшалар?

— Ушалар-да, биласиз-ку!

Ваҳоланки, «ўшалар» кимлигини бу ерда ўтирган чақалоққача (!) ҳамма биларди.

— Тўғри айтасиз, ўша энағарларнинг иши бу! — деди ниҳоят Соли бақироқ тақдирга тан бергандек вишиллашдан босилиб.

Ана шундай, Жийдали осмонига бемаҳал булут чиқса ҳам шўринг қурғур қўшдарёликлар айбдор!

(Бу гапларни эшитгач, айниб қолишдан қўрқиб мен уч-тўрт кун сув ўрнига яхна чой ичиб юрдим: зарари камроқ бўлар, айнисам — камроқ айнирман.)

— Намоз вақти бўлқолди чоғи, мен турдим, — деди Аҳад махсум жойидан кўзғалиб. — Соат нечча бўлди, Набибой?

Набибой соатига қарашга улгурмади — Соли бақироқнинг тагин куфри ошган эди:

— Э, ўтиринг, махсум, Жийдалининг вақтига ишониб бўлармиди!

Ўша куни мачит-магазинда мажлис қарори ўқилмади. Чунки одатда уни ёзиб-ўқиб эшиттирадиган одам, маҳаллий ҳукумат вакиллари бўлмиш тоғажиянга бўйин бермагач, туман милисахонасидан юборилган махсус команда томонидан «Ўзув-чизувингни тўхтатасанми-йўқми, иғвогар?!» дея биқинига муштанла-муштанла Қўшдарёга олиб кетилган, билганларнинг айтишича, элтиб нон-сувсиз яккахонага қамаб қўйилган эди.

— Ўша ерда ҳам тинч ўтирмас у. Начайлик милисани қасдлаб юрарди ўзи.
— Начайлик милиса ҳам қасдлаб юрган экан-да, мана, элтиб тиқиб қўйди!
Раҳмон Болта чопонининг барини силкий-силкий ўрнидан тураркан, бу дий-
диёларга хулоса ясади:
— Жийдалида битта тирик одам ўша эди!
— Кремлга қараб ёзган шунча хатимиз нима бўлади-я энди? — деб қўйди
бечора чопонпўшлардан кимдир.

Бошқа жойларни билмадим-у, бизнинг Жийдалида ўша вақтлар «севги-
муҳаббат», «севги қолибди» ёки «турмуш қурибди» деган гаплар йўқ эди,
эшитмаганман. Чамаси, бу тушунчаларга фақат китобларда ёзиладиган нарса
деб қараларди. Китобдаги сиру савдолар эса олис, аллақандай бошқача юрт-
лардагина кечиши мумкин — зинҳор-базинҳор покдомон Жийдалида эмас!
Тўпори Жийдалида, масалан, фалончи фалончи билан севишибди, деса,
севган ҳам, севилган ҳам худди бир айб иш қилгандек дувва қизариб кетарди.
Биров бировига «кўнгил қўйиб» ё «кўнгил бериб», ҳа, боринги, биров бировини
«ёқтириб» ё «яхши кўриб» «хотин қилиши» ёки «эрга тегиши» — бу энди бўлак
гап! Қарангки, шунақасига ҳам бемалол қўшақариб юраверса бўларкан!

Менинг эслашимча, «севги-муҳаббат»ни Жийдалида биринчи бўлиб кинеме-
ханик Сайфи пасон чиқарган эди. «Экки баласи билан гулдай хотинини қўйиб»
(элнинг гапи), унинг марказий кўчадаги «келгиндилар уйи»да турадиган лаби
қизил Флюрани «севиб қолгани», у билан «юриши»ни эшитиб бутун қишлоқ йўл
пойлаган: қани, севги дегани қанақа бўлар экан?

Ўз кўзим билан кўрганман: ҳақиқатан ҳам, ошиқ-маъшуқ кўчанинг ўртасидан
қўл ушлашиб ўтган. Ҳеч кимга қиё боқмай, назар-писанд ҳам қилмай ўтиб
кетишган. Сайфи пасон осмонга қараган, Флюранинг эса лаблари қип-қизил.
«Кўриб қўйинглар, эй қишлоқилар, биз бир-биримизни севамиз!» Шунда
қўшнимиз Саттор мискарнинг «Оббо, баччағар-эй, худди биров келиб тортиб
оладигандай-а! — дегани эсимда. — Қўл ушлашмаса севгиси ҳисобланмас
экан-да, а, ё пирим-эй!»

Тўғри, кўп ўтмай Сайфи пасон «экки баласию гулдай хотини»нинг бағрига
қайтди: райпода буғалтер бўлиб ишлайдиган Лаби қизил вилоятдан келган
тафтишчи билан топишиб қолган эди.

Мактабимизда эса бу оташин туйғуни илк бора ошкора урфга қўшган аза-
мат — мана шу ўзимизнинг Шоир! (У вақтларда ёш, ҳаваскор бир қаламкаш
эди, албатта.) Унга қадар ҳам-ку болалар байт битилган пинҳона хатлар
йўллаб, эвазига қизлар ҳошиялари мунчоқли, икки буржида иккита бош ҳарф
(масалан, «Э» — «М») кашталанган жимжима рўмолчаларни ҳадя қайтариб
турарди. Шоиримиз бўлса дангалига ўтди — яшириб-нетиб юрмасдан севди-
қўйди. Шоир-да! Ҳайиқадиган ё уяладиган одами йўқ — отаси ёшлигида
ўлиб кетган. Хўш, у кимга ошиқ бўлди денг? Келиб-келиб рус тили муалли-
мамизга — мафтункор Наталья Дмитриевна, Шоирнинг шахсий таъбирича
эса, Наташа Ростовага!

Наташа Ростова деганимиз педбилим даргоҳини ўқиб битирар-битирмас,
ўша замоннинг ажиб удумларига кўра, буюк Пушкину буюк Толстой тилини
ўргатгани олис Полтавасидан олис ўлкаларга «сургун» қилинган ўн саккиз-ўн
тўққиз ёшлардаги бир навжувон эдики, мактабга ишга келиши билан ўқитувчию
ўқувчи унга бараварига ошиқи беқарор бўлиб қолди.

Турган гапки, барча шайдоларнинг кўнглида ҳам бир нималар ғимирлаб юрар,
аммо барининг дами ичида эди. Шоир бир зарб билан ана шуни юзага чиқариб
юборди. Шоир-да. Бошқалар шеър ёзмас, ёзганда ҳам шоир эмас эди. Наташа
Ростовамиз эса шеър ўқиб чарчамайдиган бир назм шайдоси экан. Икки шайдо
топишди-қолди!

Биз, бошқа шайдолар шанба кунларини зориқиб кутиш билангина кифояланмоққа мажбур эдик. Шанба оқшомлари мактабда бошланган рус тили ва адабиёти тўгараги машғулотлари кечаси бир маҳалгача кинотеатр биқинидаги чиптахона пештоқидан таралаётган чироқ ёғдусида давом этар, қизил пальточа-сининг ёқаларини кўтариб, икки учини бўйнида жуфтлаб ушлаган бошяланг Наташа Ростова қор зарраларига юзини тутган кўйи энтика-энтика, ўша вақтларда унча-мунча одам номини ҳам эшитмаган Сергей Есенин шеърларидан ёд ўқиб берар эди бизга.

Не жалею, не зову, не плачу,
Всё пройдёт, как с белых яблонь дым.
Увяданья золотом охваченный,
Я не буду больше молодым...

Тушуниб-тушунмай кулоқ тутар эканмиз, биз шеърга, шеърнинг оҳангига эмас, уни ўқиётган дилбарнинг овозига, ёш қизчадек эрка қилиқларию беғубор завқига маҳлиё бўлиб турардик.

Қани денг энди ўша кунлар!

Бари ўтар... лекин ҳеч қачон
Қайтиб келмас меннинг ёшлигим...

Ана кейин...

Университетнинг иккинчи курсида ўқиётиб қишки таътилда қишлоққа келганимизда бир кеча аллақайдан зиёфат еб қайтарканмиз, марказий кўча бўйидаги оқ бинолар — «келгиндилар уйи»га етганда Шоир дафъатан таққа тўхтади.

— Бу ерда энди Наташа йўқ, — дейдию ҳиқиллаб йиғлаб юборади. — Наташа йўқ энди бу ерда, жўра, мен уни севар эдим, билардинг.

Икковлоннинг ҳам кайфимиз баланд, кинотеатр чиптахонаси ёнида, пастак соябон тагида қўлтиқлашиб, чайқалишиб турибмиз. Бундайин кўзёшлару оҳвоҳларни кўравериб «дийдаси қотиб» кетган қор зарралари ҳавода эринибгина, бепарво чарх уради; кўчанинг нариги бетида қаторлашган оқ бинолар гарду бод ичида алланечук ғарибона мунғайиб кўзга ташланади. Буни қарангки, бултургина Наташа Ростова яшаган қари тутнинг остидаги хона деразасида келиб-келиб бугун чироқ йўқ!

Бултур айни шу кезлар Шоир, отасиз, камхарж талаба, стипендиясидан орттириб югура-югура қўлга киритгани — шеърларини Наташа Ростова энтикиб ўқийдиган Есениннинг мовий муқовали арзанда беш жилдлигини унга совға қилиб келган, бир кеч шуни кўтариб борса — хонада бемалол сигарет тутатиб, майкачан ҳолда жисмоний тарбиячи Орзиқулов ўтирган экан. Уй бекаси ўзини ҳарчанд сипо, хушвақт тутишга уринмасин, хижолатда қолгани сезилиб турар, балиқ қовурмоқ баҳона, у тез-тез ошхонага чиқиб кетар экан. Музтарин бир вазиятга тушган Шоир сувюқмас Орзиқулов билан «мактабда ўзимиз ўқитган устудентнинг муваффақияти учун» чор-ночор қадаҳу ориштириб, омихта спиртдан уч-тўрт қўл ичадию маст бўлади-қолади. Сўнгра нима бўлгани ғира-шира ёдида. Эшик олдида турган Наташа Ростованинг паришон қиёфаси, қисташлари: «Ну иди, иди, потом поговорим». Шоир бир вақт қараса — дераза олдидаги тутнинг тагида қорга беланиб ётибди. Аввал-бошлаб ким кимни сўқди, ким кимни муштлади — эсида йўқ; эсида бори Ваҳшийнинг дағдағаси: «Жўна! ...борми сенга бу ерда!»

Бу гаплар менга паққос янгилик эди. Ўзига етгудек мағрур, бир қадар ҳаводор Шоиримиз бошқа пайт ўлақолса ички сирини бировга ошкор қилмаган. Айтганида ҳам ўзининг мағлуб, забун ҳолатда қолганини усталик билан яшириб кетган. Бу гал айтади, ўзини аяб ўтирмай барини сўзлаб беради у.

Ошиқ кўнгил, шоир кўнгил, сармаст, армонли кўнгил — чидаёлмайди, дардини ёради-қўяди.

Аммо мен, бу кечмишдан таажуб-ҳаяжонда қолибми, ҳув ўзим билган, шу чоққача эшлашга ҳам қўрққан сирдан оғиз очмайман: бечора шоирнинг дардига дард қўшиб нима керак! Қолаверса, у ўзимнинг ҳам бировга айтиб бўлмас сирим-ку!

...Худди ўша унутилмас ёз охирларида, ўқув йили бошланишига яқин қолганда мактабимиз таъмирланадиган бўлиб, майда-чуйда юмушларга юқори синф ўқувчилари ҳам жалб қилинган эди. Бориб у ер-бу ерни оҳак билан оқлаймиз, улбулни бўяймиз, холос. Лекин асосий мақсад — нечундир юртидан эртароқ қайтган Наташа Ростовани кўриш! Таҳликали шу ёз бўйи уни соғиниб қолганмиз-да.

Ҳовуз бўйида болалар билан валақлашиб ўтириб, ўз-ўзидан синфхонамизни бир кўргим келди. Нимқоронғи йўлак бўйлаб яқинлашарканман, синфхона эшиги очилиб, ундан бир қўлида челақ, иккинчисида пол ювгич таёқ кўтарган олақўз жувон чиқди. Ёнимдан ўтаётиб у менга ғалатиноқ қараб қўйгани эсимда.

Эшикни очдим-у, турган жойимда қотиб қолибман.

Тўғридаги ўқитувчилар столига орқасини дўмпайтириб аллаким ўмган ташлаб олган, икки ёнда иккита оппоқ оёқ осилиб турар эди!

Аввалига «Уқалашаётибдими булар?» деб ўйлабман...

Ёпиб қўйгани ҳам кўрқиб кейин аста эшик орқасига ўтдим. Нима қиларимни билмайман, қалтис бир ҳодиса устидан чиқиб қолгандек нуқул дағ-дағ титрайман денг!

Ичкарида ростдан ҳам бир бесаранжомлик, питир-питиру пичир-пичир.

— Ну пусти, пусти!

— Паставишь мне петёрку, а, Наташка?

— Вот дурак, нашёл время!

Наташа Ростова билан... Маймун!

Шу тобда негадир ҳув зоопаркда қулоғимга чалинган гаплар ёдимга тушди: «— Одам қоронғида қиладиган ишни булар кундузи бажарар экан-да! — Ҳа, шунинг учун ҳам маймун-да. — Одамингиз ҳам гоҳида шундай маймунлик қилиб туради, ҳи-ҳи.»

Маймун Наташа Ростова билан!..

Сарҳовуз бўйига қандай қайтиб келганимни билмайман. Болалар ҳамон Маҳмуднинг оғзига кўз тиккан — у жўшиб, кўпиртириб аллақандай бир кинонинг мазмунини айтиб беряпти: бола кейин бундай қилади, қиз эса бундай. Ҳеч ким менга эътибор бермади.

Бир вақт лайлак мисол ҳақаллаб ичкаридан Маймун чиқиб келди. Кайфи чоғ!

— Гули-гули!

— Ҳе энангни!.. — дея уни дабдурустан сўкиб юборганимни билмай қолибман.

— Нимага? — деди у ҳайрон бўлиб. — Менинг знам йўқ. Ҳе, салага!

Сапчиб туриб унга тармаша кетдим.

Маймун бўйнимдан ғиппа бўғиб, қулоғимнинг остига мушт солиб юборди:

— Одно-о-о!

О-о-о-о-о! Ҳовуз бўйида тупроққа беланиб ётарканман, илк бор бу дунёнинг аччиқ ҳақиқатларидан бирига дуч келганимни англардим. Узумнинг яхшиси итнинг насибаси экан-да, а? Нега бундай?

Кейин-кейин шунга, яъники узумнинг яхшиси доим ҳам яхшига буюрмаслигига кўникиб кетар экан киши. Энди иштаҳа кўзгайдиган бирор узум донасини кўргудек бўлсам, ўша гап хаёлимга келади: қайси итнинг оғзидан тушиб қолди экан бу? Мана, оёқ остида ётибди — яна қайси ит бурилиб кетарди энди!

Шундан сўнг мен қачон Наташа Ростовани кўрсам, безиллаб қочгим келарди — қочар эдим-у, аммо тагин кўргим келарди уни: ўша аламли оғриқни яна туйиш учун, кейин яна безиллаб қочиш учун.

Рус адабиёти тўгарагига қатнамай қўйдим. Наташа Ростованинг ўзи ҳам энди бошқа синфларда дарс ўтар, бизга кирмас эди.

Болалардан эшитдим: «бевафо» муаллимамиз қаердадир Маймунни бошқаларга ўрناق қилибми, мақтаб қолганмиш, «Он смелее всех вас!» деганмиш.

Улар мен билган гапдан беҳабар эди-да. Мен у сирни ҳеч кимга, Шоирга ҳам айтмаганман.

Лекин қачонки ўша воқеани эсласам, таажужланиб қўяман: анови фаррош жувон нима қилиб юрувди у ерда? Нега у менга бундай қаради? Нега ҳеч нима демай ўтди-кетди?

Буниси энди яна бир сир!

...Сал-пал ҳовуридан тушгач, Шоир дафъатан шеър ўқий бошлайди:

Расмингга термидим, ўйлар банд этди,
 Эсладим сен билан ўтган бир дамни...
 Оҳ, шунда билдимки, бебош илк севги
 Бахтли ҳам, бахтсиз ҳам қилар одамни.

— Ҳозир тўқидингми? — деб сўрайман ҳайрат билан. — Зўр! Расми бормиди сенда? — Бирдан уни кўргим келиб кетади.

— Йўқ, «Қайдасан, ўн олти ёшим?» номли дostonимдан бу, — дейди Шоир; мақтанганини ҳам, камтарлик қилаётганини ҳам билиб бўлмади. — Расми бор-ку. Венеткада. Бошини чап ёнга солинтириб тушган.

Сўнг сармаст, дили вайрон Шоиримизнинг телба ҳовури яна кўзиб, «У яшаган хонани бир кўргим келяпти, юр, бориб эшигини очиб кирамиз!» дея туриб олгани-чи! Шунда мен уни базўр судраб уйига элтиб қўйганман.

...Кейинроқ нима бўлганини биз билан ўқишга кетмай қишлоқда яшаб қолган «Жийдалининг патриоти» — Маҳмуд жўрамиз орқали эшитиб билган эдик.

Ўшанда эрининг бежо юришларидан хабар топган хотин — Ваҳший Орзикуловни дегани учун Шўро бобо оқ қилиб юборган шаддод Гулбиби бир кеча қўлида заранг гаврон билан келиб жазманларни босади, уриб шўрлик Наташа Ростованинг эшик-деразасини майдалаб ташлайди.

Комсомолда суяги қотган Гулбиби қиз кошки шу билангина кифоя қилса!

Хуллас, бўйнида бўйинтуруқ, олис юртлардан Есенин шеърятини тарғиб этгани келган, ўзи ҳам зебо бир газалдек ажиб санам бадном бўлиб, тумандан бадарға қилинади.

Қайда экан у ҳозир, биз — ўсмир кўнгилларни энтиктирган дилбар муаллима? Шоирга ўхшаб жар солмасдан, пинҳона бир ҳавас билан мен ҳам уни яхши кўрадим-да!

...Илк севги шу тариқа одатдагидек шарафсиз якун топган экан-да, деб ўйлаётгандирсиз? Хато қиласиз, бу дostonнинг баттар маҳзунроқ давоми ҳам бор эканки, уни менга кўп йиллардан кейин Тошкентда Шоирнинг ўзи мароқ билан сўзлаб беради. Ҳа, мароқ билан! Чунки энди ёшлиқдаги ўша маъсум туйғулар ўлиб, эски жароҳатлар аллақачон битиб кетган-да.

Пушкиннинг «Полтава» дostonи яратилганининг нечадир йиллиги арафасида, анъанага кўра, «бепоён юртим»нинг ҳар жойидан ҳайқириб, кўкрагига муштлаб шеър ўқийдиган навқирон назмчилари Полтавага адабий гаштакка йиғилади. Бу вақтга келиб хийла танилиб қолган Шоиримиз ҳам ўша сафда бор экан. Полтава деган сўзни эшитиб у ширин энтикади, недир бир умид-илинжда қанот қоқиб жўнайди. Сафар олдидан эски дафтарларини титкилаб, ичидан бир қоғозча топади. Ўша масъуд есенинхонлик оқшомларида «қизил пальточка кийган» муаллима ўз қўли билан ёзиб берган экан: «Опамнинг адреси. Катта шоир бўлиб биз томонларга йўлинг тушганда топиб борарсан». Буни қарангки, худди

шундай бўлади. Пушкинхонлик бир ёқда қолади, ҳар куни шаҳар бўйлаб кўчама-кўча юриб ёшлиқдаги муаллимасини қидиради Шоиримиз. Ниҳоят, шаҳарнинг бир чеккасидаги хароброқ манзилни топиб боради ва кўшқаватли ёғоч уйнинг иккинчи қаватига чиқади. Эшикни очган кўсқироқ хотин «Ия, ҳозиргина ёнингиздан ўтиб кетди-ку, наҳотки кўрмаган бўлсангиз? — дейди пешгирига кўлларини артаркан. — Ҳа, опа-сингил бирга турамиз. Йўқ, эр қилмади. Ўқитувчиликни ташлаган, почтада ишлайди. Вой, ҳозиргина чикди-я! Югуринг, етасиз!» Аммо Шоиримиз шошмайди. У боя ёнидан ўтган аёлни кўрган. Аёл унга ғалатироқ тикилиб қарагани ҳам эсида. Шоир йўлни чап солиб тезроқ бу ердан даф бўлиш пайига тушади. Эҳтимол, тақдир зарбалари тасқарага айлантириб ташлаган анови шўрлик ҳам уни кўриб, таниганидан қочиб кетгандир?

«Ўзинг-чи, ўзинг ҳам бир ойнага қарасанг-чи, дейдиган одам йўқ», деб кулган ўшанда шоир.

Шеър қандай пайдо бўлади дерсиз? Мана, сизга яна бир шеър, балки «Эскирган муҳаббат» аталгуси дoston!

Қишлоқ бирдан тинчиб қолди. Ўўғрилар чарчади, ё уларни гап-сўз қилавериб қишлоқ аҳлининг оғзи толди. Аҳён-аҳён кечалари у ер-бу ерда ҳай-ҳуй бўлиб турар, аммо бу ўша ваҳималарнинг олис бир акс садоси эди, холос.

Ўўғрига ўрганиб қолган эканми, ҳамма алланечук зерика бошлади. Одамни андак бесаранжом қилиб, кўрқитиб қочишларини айтмаса, унча безиён ўўғри эди.

«Шулар ўзи ростдан ҳам ўўғри эдими?» деган масала махсус муҳокама қилинди мачит-магазинда. Биров у деди, биров бу.

— Ўўғри жонивор бирор нарсамизни ўўғирламоғи керак эди, бу баччағарлар хасимизга ҳам тегмади-ку! — деди кекса телпақдўз афсусланганнамо. — У эмас, бу эмас, разведкачи эди булар, мендан сўранглар! Мана, машқини ўтказиб бўлдию қопини кўтарди.

— Лекин, ака, куёвни баҳона қилиб чимилдиққа кирганлар ҳам бўлди-ёв, — деди Аҳад махсум. — Анови энағар Маймунни бир-икки жойга оралади деб эшитдим. Одамкушнинг боласи-да!

Бу тусмол гапга негадир ҳеч ким эътироз билдирмади, биров уни маъқулламади ҳам. Чамаси, Маймундан бошқа ҳам ордона шудгорни оралаганлар бор, шу ерда ўтирганлар ичидан ҳам топилар эди.

Умумий ҳисоб-китобларга қараганда, энг катта зарар Сайфиддин Кулолнинг шол бўлиб қолгани экан. Унияма Ҳасанча келиб шаҳарга олиб кетибди — даволатгани.

— Сандиғини-чи, сандиғини? — деб сўради чопондорлардан бири.

— Уни кечаси ўзингиз бир оралаб кўрганда биласиз! — деди ачитиб Соли бақироқ.

Ўқиш бошланар-бошланмас, биз пахта теримига жўнадик.

Кўшдарёнинг хароб бир даласидамиз. Тагимизга похол тўшаб туяхонада ётамиз. Кўлга илингудай бир оқлик йўқ. Раҳбаримиз — ҳар йилгидек — Ваҳший Орзиқулов. Қўли қичиб пайкалма-пайкал орқамиздан юргани юрган. Кимни уришини билмайди. Маймун бу йил пахтага келмади. Мактабни ташлаб у Ўрин шопирга шогирд тушган, яъни «подмен». «Қачонгача мен бу хўкизни боқаман, ишласин энди!» деганмиш язнаси — аммасининг эри. (Ўша замонда шу ҳам катта бир мартаба кўриниб, доим қорамойга беланиб юрадиган Маймун сингари «подмен» — халфаларга биз ҳавас билан қарардик.)

Белимизда ҳўл этак, эртадан кечгача изғиринда кўсак терамиз. Боши битлаб кетган бечора қизлар ўтган ёзда ўғри босган ўша ташландиқ қишлоғимизни ҳам соғиниб зор-зор йиғлайди: «Жийдали, жон Жийдали, қачон сенга етамиз?»

Ана шундай осмон тунд, рутубатли кунларнинг бирида эрталабдан қаёққадир йўқолган Орзиқулов бир замон пайкал бошида пайдо бўлиб хайқирди:

— Терим тўхтатилсин! Кал кетди, энди пахта териш йўқ!

У оёқда туролмайдиган аҳволда маст эди; ўрисча сўкина-сўкина олдимиизга келгач, бор гапни эшитиб билдик.

Кал подшо ишдан бўшатилибди, ўрнига гўркови — серсочу серқош «подмен» и ўтирибди. Энди ҳамма нарса зўр бўлармиш!

Орзиқулов тортинмай-нетмай ўқувчиларнинг олдидан бўралатиб сўкарди: кал, мат-патингни! Маккажўхори, сўта, сўтак!

«Бошда Кал подшонг ҳам шундай мақталган эди», дедилар отам кейин.

Келаси йили баҳорларга бориб жафокаш туманимиз қайта тикланадиган бўлди денг! Ниҳоят, адолат қарор топди. Маълум бўлишича, туманнинг тугатилиши аввало ўшандаги нобоп сиёсат оқибати, қолаверса, мўмайроқ мансаб илинжида бунга «ўзимиздан чиққан балолар» ҳам бош қўшган экан.

Ана энди бу тантанаю шод-хуррамликни кўрсангиз! Бутун Жийдали улкан бир тўйхонага айланган! «Керак бўлса, районингни мен тиклаганман!» дея, қўллари орқада, катта-катта қадамлар билан Ўрмон калта кўчанинг ўртасидан кунда беш марта у ёққа ўтади, беш марта бу ёққа. Маҳаллий қаҳрамон!

Ризқ-рўз илинжида кеча ҳар тарафга тўзғиб кетганлар қайтиб кела бошлади. Жийдали яна гавжум, обод бўлиб қолди. Анови ўғри ҳангомалари ҳам энди кўпчиликнинг ёдидан кўтарилган, ўшанда кечалари «кўрқиб» чиққан битта-яримта ҳуркакроқ жувонларгина эрлари билан уришган-аразлашган чоғларда уни эслаб-эслаб қўяр эди, холос.

Кўп ўтмай отам вилоят марказига ишга олиниб, бир-икки йил шаҳарда яшадик. Бу орада ўзим Тошкентга ўқишга кетдим. Жийдалида кечган кейинги талай гаплардан хабарим йўқ. Унда-бунда келганимда эшитганларимдан бири шуки, Мусаллам кокилдор, қочишга ўрганган кўнгил, бу гал бир дорбозга қўшилиб кетибди. Ҳозир унинг болалари ҳам дорбоз эмиш. Оналарининг ху ўша машҳур сочларини дор қилиб ўрганишгандир-да.

Бу сафар энди Шўро бобомизнинг орияти кўзиб, «ёвни барбод айлашга» қаттиқроқ берилиб кетибди-ю, «ватанига қайтишга» улгурмабди — кўп балоларни бошидан ўтказган кекса вужуд, йўлда отдан мункиб, жон таслим этибди.

Тайтув Амалбек қайтиб хотин қилмабди. Афтидан, куйдирмажон кокилдор бир тутам жоду сочи билан унинг нозикроқ бир жойини қаттиқ чандиб кетган.

«Мусалламхон кетиб тўғри қилган ўшанда, — дейди энди чапани Маҳмуд. — Жийдалининг бир гавҳари эди у. Ўзига муносиб, боптароқ эгар босадигани топилмаган-да бу ердан. Биз эса унда ёш эдик, эсизгина!»

Узоқ йили бир таъзияда Олма янгани учратдим. Эри Эгамбой яна Эгам бечорага айланиб, талай йиллар бурун ўлиб кетганидан хабарим бор эди. Бир тўда фотиҳачи хотинлар билан дарвозадан чиқаётган экан, дарров танидим. Кўзлари ғилтиллаб қолган, бироқ нимасидир сира-сира ўзгармаган. Менга алланечук ёт бир назар ташлаб қўйди. Ўтиб кетаётиб эса аста ёндашиб, «Ҳалиям мушукдан кўрқасизми, укам?» деса бўладими дабдурустдан! Донг қотиб қолибман. Эски гап!

Ҳамма тинчиса тинчигандир, аммо Ўрмон калта сира тек турмади. Туман саркотибининг устидан ёза-ёз қилавериш қамалди. У ёқдан кўп грузинни бошлаб келди. Ўшалар билан ошна тутинибди. Қайдандир Сталиннинг бир оёқли ҳайкалини топди-да, янги оёқ ясашиб, ҳовлисининг ўртасига тиклаб қўйди. Сўнг мамлакатда интизом қолмади деб, «халқлар доҳийси»ни оқламоққа киришди.

Уддасидан чиқолмади, яна қамалди. Шундай қилиб юра-юра ўлиб кетди. Ҳайкал нима бўлди, билмайман. «Отам сенинг жабрингга қолди, энағар!» деб арақхўр ўғли уни уриб-майдалаб ташлаган, дейишади.

Аммасининг соқов қизига тегишиб қўйиб Маймун ҳам қамалди. Соқов қиз бир баҳона, унга тегишганидан биров норози ҳам эмас — туғишган аммасининг қизи, почча ҳам жон-жон деб турибди, бунинг устига ўзи тутал-туталроқ; аслида, касофат Маймун бир жойда ичиб олиб, «Мени билмайсизлар, мен яширин разведкадаман, ҳув анови ўғрилар орасида мен ҳам бор эдим!» дея оғзидан гуллаб қўйганмиш.

Маймун кўп йиллардан сўнг эси кирарли-чиқарли, савдойироқ бўлиб қайтади қишлоққа. Ўз-ўзидан бориб Қўрғондарадаги яккатуғ мазорни эгаллаб олади. «Шайх». Қишин-ёзин ўша ерда. Айтмоқчи, уч-тўрт йил бурун у билан бир учрашган ҳам эдик.

«Эркак» фильмини суратга олгани жой қидириб юриб, дара ёнбағридаги бир тутамгина, аммо роса кўркам чорбоғ устидан чиқиб қолдик. Ёнбағирга яхлит, улкан бир дарахтдек ёпишиб турган ўша гужумзору туғдоназорга яқинлашарканмиш, дара бўйлаб ёввойи ҳайқириқ янгради:

— Гули-гули, гули-гули!

Тошдан тошга енгил сакраб биров биз томон келмоқда.

Маймун! Эғнида унниқиброқ қолган «телняшка», бошида куя егандек гардиши тешик-тешик «сомбреро», биппа-бинойи жинси шим ҳам кийиб олган — унинг нимдошлигию йиртиқ-ямоқлиги баттар замонавийлаштириб турибди касофатни. Қалпоғи остидан «қайнаб» чиққан қоп-қора жингалак сочларию пўрим чаккасоқолини айтинг!

Бизга яқин келгач, менга кўзи тушдию таққа жойида тўхтади; кейин бирор марта бурилиб қарамади, сўз ҳам қотмади — уч-тўрт оғиз «гаплашган» бўлса, режиссёримиз Юсуфжон билан гаплашди.

Юсуфжон бу кимсасиз тоғу тошда ногаҳон учраган ажабтовур зотга тамомила маҳлиё бўлиб қолган, бир у ёғидан ўтиб қарайди, бир бу ёғидан.

— Сиз шу ерда турасизми? — деб сўради у кўзлари ёниб.

— Гули-гули, — деди Маймун узун қўлларини икки ёнга қанотдек ёйиб.

Юсуфжон бизга ўгирилди:

— Нима у — гули-гули?

— Э, бунинг пароли ўзи шундай, — деб қўйди Маҳмуд.

— Гули-гули, зўр-у! — деди Юсуфжон баттар завқ билан. — Бу ерлар ҳаммаси сизникими?

— Гули-гули.

— Айланиб кўрса бўладими?

— Гули-гули, гули-гули.

Маймун шартта изига бурилиб кета бошлади. Бизга қарай-қарай Юсуфжон унга эргашди.

Улар аввал чорбоғнинг тепасида дўмпайган якка сағана олдига боришди, кейин дарахтзор оралаб этакдаги (чамаси, бир вақтлар геологлардан қолган, ҳозир Маймуннинг бошпанаси шекилли) ғилдираксиз, ёлғиз қўнқайиб турган эски вагонча ёнига келишди. Бир нафас унинг атрофида ғимирсиб, «гули-гули, гули-гули» қилишди-да, сўнгра бизнинг олдимизга қайтишди.

Кетаётганимизда Маймун қўққисдан менинг енгимдан тортиб, тамоми соппа-соғ овоз билан:

— Ўв, уч-тўрт сўм ташлаб кет, — деб қолди. — Мен бу ерда сувингни қўриқлаб ўтирибман, номард!

Олдинда бораётган Маҳмуд шартта бурилиб, орамизга тушди.

— Давай-давай, марш! — дея хийла кўполлик билан Маймунни итариб ташлаган бўлди.

Эшитиб келаётган экан чоғи, Юсуфжон чўнтагидан нимадир олдию сўқмоқ четидаги тошга бостириб қўйди.

Маймун икки хатлаб уни илди-да, қароргоҳига қараб шаталоқ отиб қочди.

— Бекор қилдингиз, Юсуфжон, бу энағарга ҳайф, — деди Маҳмуд.

Режиссёримиз одатдагидек дарров қизиқиб қолиб, Маймунни суриштира кетди: ким, нима?

Мен Маҳмудга маъноли қараб кўйдим.

— Э, бир савдойи-да, — деб, хайрият, гапни бошқа ёққа буриб юборди тезфаҳм Маҳмуд. Бўлмаса, Юсуфжон «Келинлар, шунини кино қиламиз!» деб туриб олиши ҳеч гап эмас!

Кўл бўйига тушиб борганимизда, Юсуфжон айланиб уни томоша қиларкан, Маҳмуд мени бир четга тортди:

— Анови энағар сувсаганда ҳам, бошқа пайт ҳам шу ерга келармиш...

— Йўғ-э! Ким айтди?

— Кўрганлар бор, оғам! — дея гапга чек кўйди у.

Бу ёғини ҳам кеча келиб Маҳмуддан эшитдим.

Бундан уч ойлар бурун Кўтарма қишлоғи қабристонидан тобут йўқолади. Бу ҳол ўша маҳаллалик бир кекса новвой қазо қилган куни маълум бўлади. Ҳамма ҳайрон. Ақл шошадиган ҳодиса! Ноилоҳ қолган маҳалла аҳли шунда кўшни Қизилча қабристонидан тобут «қарз» олмоққа мажбур бўлади.

Ёз охирига келиб йўқолган тобутнинг дарағи чиқади. Кўрғондарада молини ўтлатиб юрган бир чўпон ҳув яккамозор чорбоғ яқинида тасодифан уни кўриб қолади. Бўш дея хаёл қилиб беихтиёр қопқоғини кўтармоқчи бўлса — очилмасмиш! (Жийдалида шундай — тобут қопқоқли бўлади.) Ичидан сим билан маҳкам чандиб ташланган экан! Бир амаллаб уни очиб қараса — тамоми жойини мўй босиб кетган бир махпук, кийим-боши билан ётибди!

— Жаноза ўқилдими? — деб сўрадим Маҳмуддан.

— Тўғриси, борганим йўқ. Ўқилса ўқилгандир балки. Билмайман.

Бир пасқамликдаги хароб, эскича, лекин сердарахт ҳовлидан чиқиб, дўннга ўрлаймиз — мошинамиз ўша ерда қолган.

— Хотин-потин қилганмиди шу, Маҳмуд? — деб сўрайман.

— Э, ким ҳам тегарди унга! Лекин боласи кўп! Бундай бир разм солсангиз, ҳар кўчадан битталаб чиқиб келади. Қизиқ, бари тенгдошдай. Бир йилда бўлган-да. Маймунваччалар!

— Дарвин бўпкетинг-э!

— Уни-бунини кўриб, баъзида ўша уккағар Дарвин ҳам ҳақмиди, деган хаёлларга боради одам.

...Қари беҳи остидаги лойсупада уч кишими-тўрт киши гоҳ мудраб, гоҳо бири-бирига эринчоққина сўз қотиб ўтирибди. Қарангки, ҳув Соли бақироғимиз ҳам шу ерда экан. Кўзида қўшқат кўзойнак, овози ҳам писиллабгина қолган. Мени танимади. Маҳмуд айтганидан кейин жонланиб кетди:

— Яхши одатингиз бор-да, жиян. Каникўлларга келганингизда худо раҳматли отангиз билан ҳам мана шундай таъзия-фотиҳаларга бориб юргич эдингиз, эсимда. Раҳмат. Ўзингизнинг элингиз, қарз-да бу.

— Ҳў-ў, ўғри келган йили бир кеча сизни қўрқитган экан-а, ука? — деб қолди яп-янги дўппи кийган ўртаяшар киши менга қараб. — Ҳар сафар телевизордан чиққанингизда шунини эслаб куларди. Соғ вақтларидаги гап-да бу.

— Кимни айтяпсиз, Мардонкул? — деб сўради Соли бақироқ: кулоқ ҳам адо бўлган шекилли.

— Бу кишининг ошнаси, Маймун... э, Мўмин раҳматлини эслаяпмиз-да.

— Яна кириб чиқадиган жойларимиз бор эди, — деди Маҳмуд бесабрлик билан фотиҳага кафт очиб.

... — Маҳмуд, бояги хиргойи қилиб тўрда ёнбош ўтирган бобо ким эди? — деб сўрайман дўнг бошига етганимизда.

— Отаси-да, — дейди Маҳмуд беҳафсалагина. — Дўппи кийган — амма-ваччаси.

— Кимнинг отаси? Маймуннинг отаси йўқ эди-ку. Отилиб кетган.

— Хўш-э! Тагин уч-тўрт йил кўринмаганингизда бизниям танимай қолар экансиз-да! Қамоқдан қайтиб келганига минг йил бўлди-ку! Келиб уйланди, учтами-тўртта бола қилди. Маймунга ўхшаган. Биттаси наркоман. Қолганлари у ёғи Корея, бу ёғи Россияларда ишлаб келиб, шишиб кетган. Ҳали қарамабсиз-да, боғнинг этак тарафидаги қора ойнали қўшқават қасрлар — шуларники!

Ҳозиргина таъзиясидан чиққанимиз Маймун тирилиб кепти деса, мен бу қадар ҳайратга тушмасдим.

— Ростданми?

— Маймуннинг ўлгани рост бўлса, бунисиям ёлғон эмасдир, жўрам!

— Хув ўша сиру савдолар очилмай кетди-я, Маҳмуд? — дейман хаёлим яна ўтмишга оғиб. — Жийдалини ўғри босганлари...

— Эҳ-ҳэ, қачонги гап! Ёпиқ қозон ёпиқлигича қолди. Энди кимдан сўрардингиз? Қирқ йиллардан ҳам ошиб кетган бўлса!

— Ҳар қандай сир-асрор қирқ йил ўтса ҳамки, бир кун келиб барибир очилади, дейдилар-ку?

— Нақл-да бу. Очилмайдигани қирқ минг йилдаям жумбоқлигича қолаверади. Бу нақлингиз бирор калаванинг учи-қуйруғи қирқ йил дегандами топилиб қолгану ўшанда тўқилган бўлса ажаб эмас.

Мана шу тоғ-тошда хом сув ичиб улғайган бўлса ҳам Маҳмуд жўрамизнинг калласи жойида, тўғри айтади у.

Мошинага ўтириб секин пастга жиламиз.

Этакда — Жийдали, жон Жийдали!

Хаёл олиб қочади.

Биргина ариқдан шунча одам сув ичса-я!

Лекин — қанча сир, қанча синоат!

«Гули-гули, — дейман ўзимча, — гули-гули...»

Мошина ҳалиги ҳовлини ёнлаб сойликка қайрилганида не бир ўй билан қўл чўзиб пешонадаги йўлойнани ўзимга қаратаман, ниманингдир аломатини ахтар-гандек аксимга разм соламан. Маҳмуд ажабланган каби бир назар ташлайди-ю, дарҳол йўлга ўгирилиб олади. Бир мошина аранг сиғадиган торгина жой: эҳтиёт бўлмасангиз, жарга қулаб кетиш ҳеч гап эмас.

Келажакнинг тонглари оппоқ

Сафар Оллоёр

Битта одим
ташласанг, бас, йўл илғайсан,
Битта одим
ташлай олсанг, ўзгаргайсан.
Битта одим
йўкни йўқдан бор қилади,
Битта одим
дўстни дўстга зор қилади.
Битта одим
ташлар ҳатто қалдирғочлар,
Битта одим
билан одам кўкни қучар.
Битта одим
саклаб турар тартиботни,
Битта одим
безар, асли, бу ҳаётни.
Битта одим
Биру Бордан ҳиммат экан,
Битта одим
англаш деган ҳикмат экан.

Баҳор – оркаш, ҳамиша голиб,
Бошлаб берар эстафетани –
Дов-дарахтлар кўкариб олиб
Карахтликни мағлуб этади.

Бундан ортиқ журъат қайда бор,
Жасорат-да, шунчалик бўлар.
Замин тўнин айлар жилодор,
Ҳатто музлар йиғлаб уйғонар.

Ҳаёт эса ўзгача фусун,
Ҳам ажойиб файзга тўлар лим.
Балки келган дарс бермоқ учун,
Биз – ўқувчи, баҳор – муаллим.

Жийроним елади
силкитиб ёлин,
Умид оловланар
ёллари аро.
Йўл янглиғ чўзилиб
борар хаёлим,
Масофа эшилиб,
дилга бўлар жо.

Шунча завқли бўлса
эркин, шод елмоқ,
Учмоқ шарафида
нелар мужассам?
Бироқ, келажакнинг
тонглари оппоқ –
Келиндай ораста,
ойдай беҳашам.

Аёнки, сепи ҳам
бисёр ва бойдир,
Балки шундан унга
талпинар юрак.
О, дилда мўъжиза
бўлмоқда содир –
Бахтга сафар бугун
бошланса керак.

Ҳисларингда афзаллик борми,
Ғунча янглиғ тозалик борми,
Ё бу танга аъзолик борми,
Ҳаяжоним сўроғимдадир?

Дарагингни тонгдан изладим,
Тополмагач онгдан изладим,
Аё, юлдуз, етилди сабрим,
Бедорлигим қароғимдадир.

Гоҳ ёнимда омад эш бўлди,
Бирим икки, икким беш бўлди,
Етти ётлар жондош, хеш бўлди,
Яқинларим йироғимдадир.

То тирикман, шаштдан қолмасман,
Нон-туз берган даштдан қолмасман,
Баланд-баланд гаштдан қолмасман,
Муддаоим ўр-тоғимдадир.

Ғурур ушлаб турар дунёни,
Зотан, ғурур – тириклик жони,
Шу мулкимнинг муқим ошёни
Ватан деган ҳур боғимдадир.

Ошиқликнинг биринчи куни
Дунё торлик қилар юракка.
Кўз тарк айлаб ширин уйқуни,
Мужда истаб термулар кўкка.

Гўё кўкдан тушиб келар бахт,
Гўё бахт ҳам мовий, мусаффо.
Бошимизда турар бу дам тахт,
Кўкка рангдош – кўрмаймиз, аммо.

Юрак эса шошқин, шиддаткор,
Орзуни ой янглиғ севар, о!
Чунки, орзу ичра у дилдор
Сайр айлайди юлдузлар аро.

У тун бўйи кезар сарсари
Саргузаштлар тўла фалакда.
Саҳар чоғи тугайди бари –
Ташриф айлар тонг теваракка.

Шошиб назар ташлайди бир қур,
Нозли боқар зулфизар Зухра.
Шунинг учун шу юлдуз машҳур
Ошиқларнинг изҳори ичра.

Ўткир Хидиров

Шафақдан сочилган офтоб шуъласи

Кўнгиллар оламга бокқанда мафтун,
Олам ичра кулди мафтункор баҳор.
Атрофга таралди ажиб настарин –
Настарин гулидай серифор баҳор.

Бу – ёшлик, бу – севги, бу – тугён, туйғу,
Жўшқин ёшлик каби бетакрор баҳор.
Нафосат, латофат фасли эрур бу,
Муҳаббат фаслидир, бу – дилдор баҳор.

Шамоллар келтирди ҳаёт нафасин,
Саболардай ширин, беғубор баҳор.
Шафақдан сочилган офтоб шуъласи
Бағрида яралган жилокор баҳор.

Соғиндим сеҳрли табассумингни,
Сен келдинг, диллар шод, бахтиёр, баҳор.
Аритдинг кўзлардан ўксиган мунгни,
Кўп интизор қилдинг, интизор баҳор.

Ҳозирча самони кўзлайсиз.
Юлдуздан, куёшдан сўзлайсиз,
Кун келар, бир дилдош излайсиз,
Ўшанда, сиз мени эслайсиз.

Ҳозирча сиз ишқдан хабарсиз,
Ўйингиз, йўлингиз хатарсиз,
Кун келар, бир туйғу топарсиз,
Ўшанда, сиз мени эслайсиз.

Ҳозирча англамай дардини
Топтайсиз ошиқлар қалбини,
Кун келар, кимгадир талпиниб,
Ўшанда, сиз мени эслайсиз.

Ҳозирча унутиб номимни,
Жонимни ёқасиз, жонимни,
Кун келар, ёритиб ёдимни,
Ўшанда, сиз мени эслайсиз.

Ҳозирча сизни деб туну кун
Йўлингиз томонга кўз тутгум,
Кун келар, мен сизни унутгум,
Ўшанда, сиз мени эслайсиз.

Гоҳо шабнам бўлиб гулнинг баргидан
Пойингга юмалаб тушгим келади.
Гоҳо тургим келар ёмғир тагида,
Сўнг яна оқкушдай учгим келади.

Гоҳо аямайсан севган кишингни,
Ўша ўғирлаган, ахир, хушингни,
Бузгим келмагандай ширин тушингни
Беозор-беозор қучгим келади.

Гоҳо ҳаддим йўқдай туюлар менга,
Гоҳо ҳақким йўқдай туюлар менга,
Гоҳо қадрим йўқдай туюлар менга,
Бу сирли жумбоқни ечгим келади.

Гоҳо кўргим келар сени йирокдан,
Дилим сархуш тортар шунда титроқдан,
Эҳтирос ўтини ёққан фироқдан,
Гоҳида севгидан кечгим келади.

Гоҳо кечгим келар ҳисдан, севгидан,
Мен – таҳқир этилган мағлуб, енгилган,
Ҳеч ким айрилмасин, дейман, тенгидан,
Кимнингдир ёдидан ўчгим келади.

Манглайида эрк қуёшин жилолари,
Улғайдилар озод элнинг болалари,
Очилдилар чучмомаю лолалари,
Ўзбекистон – озод диёр, обод диёр.

Лабиховуз бўйидаги мажнунтоллар,
Сўрайдилар сайёҳлардан ҳасби ҳоллар,
Улар эса ҳайратдалар, зор ва лоллар,
Ўзбекистон – озод диёр. обод диёр.

Оналари парвонадир дилбандига,
Дилбандлари малҳам бўлар эл дардига,
Дунё ҳавас қилсин шу эл фарзандига,
Ўзбекистон – озов диёр, обод диёр.

Сўзлай десам гуруримни – осмондадир,
Қут-барака шу замин, шу хирмондадир,
Кетмон тутган шу дўппили инсондадир,
Ўзбекистон – озов диёр, обод диёр.

Эрки юртнинг кўркли бўлар чаманлари,
Эрка бўлар ҳар бир гулу суманлари,
Уларнинг бор, ахир, шундоқ Ватанлари,
Ўзбекистон – озов диёр, обод диёр.

Нозли ёрим, назокатга ташаккур,
Феъли латиф, латофатга ташаккур,
Бўйи нафис, нафосатга ташаккур,
Ўйи лазиз, лазокатга ташаккур.

Бунчалар ҳам ёндирдинг-а, бизларни,
Ҳеч унутиб бўларми кун юзларни,
Офтобданам илиқ оташ сўзларни,
Сўз демагин, ҳароратга ташаккур.

Ким севгини ўрганиб сўнг севибди,
Ишқ дегани дабдурустдан келибди,
Қандай севмоқ керак, ким ҳам билибди,
Севишмоқда маҳоратга ташаккур.

Ҳажр ўтидан неча жонлар ҳалакда,
Кечар қанча ишқи бўлса юракда,
Сенинг севгинг, менинг севгим фалакда,
Осмон қадар садоқатга ташаккур.

Ташаккурим тугамайди сўйласам,
Бўлмагандай атринг тамом, бўйласам,
Изн берсанг, тақдиримиз бойласам,
Муҳаббатга, муҳаббатга ташаккур.

Фаргона

Абдулла Аҳмад

УМИД ЧИРОҒИ

Қурбонни хаёл дарёси олис-олисларга оқизиб кетди. Кечани бедор ўтказди. Ҳар замон-ҳар замонда ўғли Собир билан қизи Гулноранинг устини ёпиб қўяр, сўнг жой четида ўй сурганча ўтирарди. Нима қилсайикин? Манови икки болани боқиб керак. Овқат пишириш, кир-чирини ювиш, йиртиғини ямаш... Буларни қилай деса, ишни йиғиштириб қўйиш зарур. Йиғиштириб бўлдиям. Икки кун кечикканига паттасини кўлига тутқазишди. Рўзғорга ўралашиб, ишни эпламай қўйганмиш...

Булар Қурбоннинг аёли дунёдан кўз юмгач бошланди. Томоқ йўлидан чиққан мошдеккина яра Боғдагулни бир ойда чўп-устухон қилди. Уч-тўрт кун бир култум сув ҳам ютолмай, ахийри бандаликни топширди. Қурбон шошиб қолди. Болагиналарини қандай эплайди. Яқин атрофда на ўзи, на аёли қариндошлари бор. Кимга юкунади, кимга бош уради.

Ўйлай-ўйлай бир ойга таътил олди. Болаларини боғчага ўзи элтиб, ўзи келтирди. Уйдаги бор тирикчиликни ўзи бажарди. Начора, татил тугаса-да, вақтида ишга чиқолмади.

Эрталаб Қурбон қараса, нон ҳам, қанд ҳам тугабди. Хамёнида чақа йўқ. Яхшиям беш-ўн товуқ боқади. Ўша кунига яради.

Бор тухумни жамлаб, бозорга жўнади. Ҳарна, сотиб болаларига нон билан қанд олади. Бугун ўтсин-чи, эртага худо подшо.

Шу зайлда Қурбон кунора бозорга қатнайди. Тухум ёнига оз-оз олма ёки беҳидан қўшволади. Уларниям сотиш осонмас. Мўъжазгина бозорчада олармондан сотармон кўп. Келадиған харидор ҳам Қурбоннинг нарсаларини ерга уриб,

Ҳикоялар

арзон сўрайди. Берай деса, сув текин кетаяпти, бермай деса, уйда икки норасида кўз тикиб турибди. Шунданми, Қурбон нарсаларини арзон-гаров сотворади. Сотади-ю, тансиқроқ егулик олганча изига шошади.

Олди-сотди қилиш Қурбон касб-корига айланди. Бошқа йўл қолмади. Бирор жойда муқим ишлайин деса, болаларини кўзи қиймайди. Улар кўз ўнгида бўлишини истайди. Бозорнинг йўриғи бошқа, нарсаларини сотасолиб қайтади. Ҳамёни пуч бўлсаям, кунгли тўқ.

Қурбоннинг олди-сотдиси кенгайиб борди. Бир қўшниси озгина ёнғоғини, бошқаси ярим халта майизини сотиб беришини сўрар, хизматига дурустгина ҳақ тўлашарди. Шулар важдан бозорга кунига қатнайдиган бўлди.

Иссиқ кунлар ортда қолди. Аввал куз, сўнг аёзли қиш келди. Қурбон савдосини юргизгали пана жой керак. Иложини топди. Эски панер ҳамда шиферларни қоқиштириб, мўъжазгина уйча қурволди. Ишқибозлик билан унга кичкина эшик, ром ўрнатди. Асқотар деб иситгич сотволди. Ёғин-сочинда шу ерга кириб ўтирадиغان бўлди.

Ҳаво анча совуқ бўлиб, қор учқунлаб турар эди. Қурбон кетишга чоғланаркан, ўзидан сал нарида сумка ўшлаб турган аёлга кузи тушди. Ёғаётган қор аллақачон унинг румоли устини оқартириб улгурган. Киприкларини қиров босган. Аёл қўлидаги сумкани ерга қўйди. Қор эрувидан ҳосил бўлган пешонасидаги томчиларни даструмол билан артди-да, кафтларини бирлаштириб «куҳ-куҳ»лади. Қорга секин-секин ботиб бораётган тўзғиган калишига, рўпарадаги уйчага бир-бир қараб қўйди. Сал ўтиб, аёл устидаги ранги унқиқиб, ўчинқираб кетган пальтоси елкаларини қоқди. Қоқди-да, ичига қор тушмадими деган ҳадикда сумкасини очиб кўрди. Одамлар аёл турган жойдаги йўлақдан бамайлихотир ўтиб-қайтишар, совуқдан дилдираб турган аёлга ҳеч ким назар солмасди.

Қурбон эшикни бекита туриб, бирдан тўхтади. Аёлнинг ҳолатини куриб, жони ачиб кетди: «Тепадан қор уриб турган пайтда бу аёл нега турибди? Бир дарди, етишмовчилиги борки, келган-да. Сотикчилик осон бўптими?»

Қурбон шу ўйларни дилидан ўтказди-да, аёл ёнига борди.

– Бирон нарса сотасиз шекилли?

Аёл бир Қурбонга, бир қор тушиб турган сумкасига қараб қўйди-ю, индамади.

– Совқотиб қолдийиз. Манов жойга кириг. Тортинманг.

– Совқотганим йўқ, керакмас.

– Сизни қаранг-у. Шамоллаб қоласиз!

– Ўрганиб кетганман.

Аёл гарчи киришга унамаётган бўлса-да, уйчага бир-икки қараб қўйганидан Қурбон сездикки, у барибир киради. У бегона эркак ёнига киришдан истиҳола қилаётир. Шуни ўйлаб, Қурбон бир қарорга келди.

– Мен кетайтувдим. Калитни қолдирай. Сиз кириб, ўтираверинг бемалол. Эшик тепасига қўясиз калитни.

У шундай деди-да, калитни ўзатди. Аёл қимтина-қимтина калитни олди.

Кечаси қалин қор ёғди. Қурбоннинг оборгудек нарсаси йўқ. Бир кун чиқмаса, чиқмас. Лекин анови аёл нима бўлади? Шуни ўйлаб, боши қотди. Калитнинг жойи аён унга. Лекин билмаган-синалмаган эркакнинг жойига кирармиди. Сираям. Тани музласаям кирмайди. Биров тел-тела қилса, бошқа гап. Бечора. Бормаса не кўйга тушади. Оёғини зах суради. Устиям юпун. Рўмоли-чи, жуда юпқа. Иссиғи йўқ. Шу туришда совуққа дош беролмайди. Ҳамма аъзосидан ўтиб кетади. Музлаб қолса-я?! Э йўқ... йўқ!..

Шу лаҳза бирдан Қурбоннинг кўзига аёздан ғужанак бўлиб, қўлларига «куҳ-куҳ»лаб турган аёл куришиб кетди. Қурбоннинг назарида аёл оёқлари қорга ботганча мажолсиз турар, кимдандир юпанч, нажот кутарди.

Шу ўйлар фикрини банд этган Қурбон бозорга отланди. Устига қалин тўнини кийиб, бошига эскириб, жунлари тўкилай-тўкилай деб турган кулоқчинини бостирди. Кирзавой этигини кийволди. Йўлда жадаллаб бораркан, қорни кураш, уйчани иситишни кунглига тугди. Ҳаллослаб юриб, бозорчага кирди. Шоша-пиша уён-буён қаради. Атроф бўм-бўш. Бозорда ин қурган уч-тўрт сотувчидан бўлак зот кўринмайди. «Келмаслиги мумкин эмас, – дерди қандайин бир ички овоз Қурбонга. – У шу ерда. Қайсидир панароқ жойда қор тинишини, э, йўқ, сенинг... келишингни кутяпти».

Ҳар ённи излади, қаради, афсус, тополмади. Аёл келмабди. Қурбон у барибир келади деб ўйларди. Хаёлида қор босган зилдай сумкасини кутарганча дарахтлар орасидан чиқиб қолаётгандай бўларди. Лекин келмади. Шундаям Қурбон қараб туrolмади. Совуқсираб келиб қолса, қўл-оёғини тутар деб, иситгични ёқди.

Келганини кўрмай қолмай деб, дераза пардасини кўтариб қўйди. Кутди. Кутди... Сўнг тушга яқин юз-кўзлари қорга тўлиб, уйга қайтди.

Индинига ҳаво илиб, эрувгарчилик бошланди. Қурбон келса, аёл сумкасини ерга қўйганча ўйчан турибди. Қурбонни кўриб, эшитилар-эшитилмас паст товушда салом берди. Қурбон бошини ирғаб, алик олди. Ўзи ичкарига кирса, аёл ташқарида қолади. Кирмаса кирмас деса, эриётган қор сувидан тургулик жойнинг ўзи йўқ. Шу фикр кўнглидан ўтаркан, Қурбон жўнамоқчи бўлди.

– Менга қаранг. Мен кетаяпман. Шаҳарда бир оз битирадиган ишларим бор. Калит сизда қола қолсин.

АТИРГУЛ

Шойиқул энди уйга кирувди, телефон устма-уст жиринглади. Ечган костюмини қўлга олганча айвонга чиқиб, гўшакни кўтарди.

– Алло, алло! Эшитяпсанми? Мен... Манзура холангман.

– Эшитяпман, хола...

– Шойиқул, яхшимисан, болам. Уй ичи тинчми?

– Тинч, хола, тинч.

– Бўлмаса эшит. Эртадан кейин аянг Орзибувини хотира куни. Эсингдадир... Эртадан кейин қариндошлар йиғилишиб борамиз. Аянгни қабрини зиёрат қилиб, маърака ўтказамиз. Хайр!

Шу гаплардан сўнг алоқа узилди, Шойиқул эса гўшакни қўлида тутганча бир лаҳза ўйланиб қолди.

«Ҳа, дарвоқе, эртадан кейин аясининг вафоти куни-ку! Товба, эсига келмаганини?! Эртадан кейин холаси қариндошларини бошлаб келса... Маърака ҳам қилмоқчи. Нима деган одам бўлдим?! Онамнинг қабри қаровсиз ётган бўлса. Чақиртиканак босиб...».

Шойиқул ўйлаб қараса, яқин уч-тўрт йил ичида қабристонга қадам босмабди. Қўш қаватли уй қурибди. Янги машина олибди...

«Холам чиндан келса-я?... Синглиси қабрини кўрса, йиллаб оёқ босмаганимни сезса, мени сира кечирмайди. Қариндош-уруғ, кўни-қўшнилари олдида шарманда қилади. Э, худойим-ей, тезроқ тонг отақолсайди. Жони борича қабристонга чопади. Онажониси ётган қабри мана шу қўллари билан тозалаб, чиннидай қилиб қўяди».

Тонгни илҳақлик билан кутган Шойиқул барвақт ўрнидан турди. Ўйланиб қолди. Ишни нимадан бошласайикин? Аввал қабри тозаласинми, гул келтирсинми? Яхшиси, олдин гул сотволади. Қабри тозалаш қочмас.

Ниҳоят Шойикул анча хотиржам «Нексия» рулига ўтирди. Ҳозир бозорга боради. Бирон уч-тўрт мингга гул сотволади. Бекорга кеча жиғибийрон бўлибди. Бирорта муҳтож одамни қўлига минг сўм берса, қабрни гулдай қилади-қўяди. Қабристонда тош йўнувчи ишчилар кўп. Шуларнинг бирортасига айтар. Пул бўлгандан кейин, ҳе, битмаган ишнинг ўзи йўқ...

Шойикул бозорга кетатуриб эслаб қолди. Аяси қирмизи атиргулни жуда яхши кўрарди. Бугун ҳам шундан олади. Эсига бир воқеа тушди-да, анча хомуш тортди. Орада хаёли қочиб, олдинда кетаётган мотоциклни уриб юборишига сал қолди.

Кечагидек ёдида. Июлнинг охирлари. Аяси хасталаниб касалхонага тушди. Кечки пайт синглиси Наима йиғлаб-сиқтаб хабар етказди. Шойикул аясини кўргали эртасига борди. Онаси темир кароватда бир ҳолатда ётар, кўзлари ич-ичига ботиб, иситма зўридан лаблари қуруқшаб, ёрилиб кетганди. Ушанда жудаям раҳми келди. Негаки сўнгги пайтда онаси ниҳоятда озиб-тўзиб кетган, олдинлари қоматини сиқиб турган кўйлаги ҳозир бўш қопдай ҳилпираб қолганди. Қўллари мадорсизланиб қолганидан, кўтаришга ҳоли-ҳаракати йўқ эди. Шойикул: «Ая, нима обкелиб берай?» – дея қайта-қайта сўрашига қарамай, ҳеч нима демади. Шойикул хайрлашиб чиқар чоғида эса, уни тўхтатиб: «Ўғлим, ҳеч нарсанг керак эмас. Агар тополсанг, ҳа, тополсанг, бир дона қирмизи атиргул келтир», деб қолди. Ушанда аясининг чеҳрасидаги илтижо ва ёлборишга ўхшаш ҳолатни кўриб, Шойикул таъсирланиб кетди. Аъзойи баданига титроқ кириб, кўзларига ёш қалқиди.

Шойикул бозорга кирди. Энди қайтаётганда таниши Жабборни учратди.

– Э, оғайни, бормисан?! Кўришганимиз зап иш бўлди-да. Ўзим сени изламоқчийдим.

– Нима ишинг бор, тинчликми?

– Тинчлик, тинчлик. Жиддий гап...

– Шошиб турибман.

– Ҳа, нега бунча?

– Аям бетоблар...

– Мениям вақтим зиқ. Карочий, Шойи, сен билан ҳозироқ Тошкентга жўнашимиз керак.

– Тошкентга?!

– Ҳмм, борсанг кўрасан, катта иш. Икковимизга нақд биттадан лимон қолади.

– Узр, Жаббор, боролмайман. Кўнглим ғаш.

– Аянгни дебми? Ғам ема. Бир кун касал, бир кун соғ. Ўтиб кетади.

– Ундай дема. Дарди мушкул... Баданига укол ҳам кетмаяпти.

– Шерикларим кўп, – деди Жаббор, ясама куйинчаклик билан, – сени яқин жўрам девдим-да. Ихтиёр ўзингда. Кетадигани беш соат. Борамизу қайтамиз. Киссанг тўла пул. Ундан кейин аянгни энг машхур профессорларга қаратмайсанми?!

Шойикул ўйланиб, иккиланиб қолди. Бир жиҳатдан Жаббор ҳақ. Нариси билан олти соат. Бориб ёғочни юклашади-ю, қайтишади. Муҳими, катта фойда қолади. Чакки иш эмас.

Шойикул кўпдан бери омад куши бошига қўнишини кутганди. Шунданми, розилик берди. Иккови шаҳарга жўнашди. Шаҳарга келишса, айтилган юк етиб келмаган. Ана келар, мана келар билан бир кеча-кундуз кутишди. Юкдан дарак йўқ. Аксига кўнгли кашол Шойикул қўл силтаб, уйига кетаман деб турганда, пишқириб юк ортилган состав келиб тўхтади...

Тонг саҳар эди. Уйга кириб келган Шойикулни хотини паришонлик билан қарши олди.

– Эй, қандай одамсиз, қаерларда юрибсиз-ей?! Сизни изламаган кўчам, сўрамаган кишим қолмади-ёв? Бир ёқда аям!

– Аям?! Хўш, гапир, аям қандай?

– Ёнларида эдим. Болалар ёлғиз қолмасин деб, ноилож тунда келдим.

– Кейин...

– Бир овозда сизни сўрадилар! Кўргим келяпти. Наҳотки ёлғиз ўғлим билан дийдорлашиш қиёматга қолди дедилар. Касалхонага чопинг! Тезроқ ёнларига боринг! Тезроқ!!!

Касалхонага қандай келганини Шойиқул ўзиям билмай қолди. Аяси ётган палатага кирмоқчи бўлса, кўк халат кийган ғуладай аёл тўхтатди.

– Йигитча, қаёққа?

– Аямларни...

– Аянгиз ким?

– Орзибуви.

– Эй, тўхтанг.

Аёл бир зум жим қолди. Кейин иккала кафти билан юзларини беркитди-да, ўтирди.

– Сиз Орзибувининг ўғлимисиз?

– Ҳа.

– Йўғ-ей!.. Бечора... Онангиз сизга жуда маҳтал бўлди-я. Жуда илҳақ бўлди. Эҳ, ўғил-а, ўғил! Қаерларда юрибсиз?!

– Минг афсусдаман.

– Энди афсус ортиқча.

Орзибуви опа эрта саҳарда узилганди...

Шойиқул шу хаёллар уммонида ғарқ бўлиб, қабристонга етди. Машинадан тушгач, уёқ-буёғини қоқди-да, гулларни олиб илгарилади. Эслашича, онаси қабри шундоқ киришда – чап тарафда, дарахт тагида эди. Ўша ерни кўрди. Дарахтдан ном-нишон йўқ: ўрнида дўппайган қабрлар. Айримлари устида маҳобатли тошлар.

Шойиқул қабрларга бирма-бир тикилди. Улардаги рақамларга такрор-такрор қаради. Эвоҳ, буларни аясининг қабрига ўхшатолмас, қай бири онайизориники эканини ажратолмасди.

Тўсатдан аъзози бадани қақшаб оғриди. Худди бўронда қолгандай боши ғувиллай бошлади. Сўнг кимдир исмини айтиб чақирди. Кейин... кейин онасининг овози келди: «Болам, келдингми, яна кечикдинг-а, ўғлим... тез ортингга қайт! Қайт, қайт! Мени ётганим етар бу ерда. О, сен кет, ётма ёнимда! Истамайман! Сен яшашинг керак!!!»

Шойиқулнинг кўзи тиниб кетди. Товба, товба! Бу не кўргулик? Унинг кўз ўнгида ер ҳам, осмон ҳам гир-гир айланар, ўзини тутиб туришга мадори етмасди.

Ахийри, бу ҳолга дош беролмай, бўй-баста билан йиқилди. Йиқилди-ю, туришга ҳарчанд уринмасин, туролмади. Келтирган гуллари эзилиб-янчилган ҳолда қонталаш бўлиб ётарди.

БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ

Носир

Ёшлик сени кузатади...

Носир (Носиржон Жўраев) Наманган вилоятининг Наманган туманига қарашли Шарқўрғон қишлоғида туғилган.

2007 йили Ўзбекистон Миллий университети журналистика факультетининг магистратура босқичини тамомлаган.

Ҳозирда «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасида ишламоқда. Шеърлари журналда биринчи бор чоп этилмоқда.

Кўхна чопон илиб, бўз белбоғ боғлаб,
Ўзбек ўзбек бўлди бола қучоғлаб,
Қафтдаги кўзёшдай зўрға жон сақлаб,
Ўтмишлардан келган бир удумингман.

Анор гул ташласа ўпканг тўлар эл,
Насибанг сўрасанг кўкдан келар эл,
Аммо, ризқ тупроғин ўпган бўлар эл,
Кўкка сано айтган тупроқ-қумингман.

Меҳрга сўралмас ҳеч қандай тасдиқ,
Турганда кўнглингда иймондай тасдиқ,
Бемор кулгусидай умидбахш тансик,
Ҳар чечак юзида табассумингман.

Атиргул баргини сирдош билган ким,
Ё шоир, ё хофиз, ё аҳли илм,
Уларга термулиб қолганимда жим,
Ватан, энди ўзинг айтгил, кимингман?

Остонадан ҳатлар хўрсиник билан
Ишдан кеч ва ҳориб қайтаётган шарпа.
Югургилаб, шошиб уйнинг тўридан
Эшиккача пешвоз чиқар дарпарда.

– Яхши келдингизми?

– Яхши, ҳар тугул.

Ва узатар шарпа эски портфелни.
Дарпарда жилмаяр, жилмаяр нуқул,
Ахир, ишдан унинг шарпаси келди.

Мўъжаз хонтахтанинг икки ёнида
Қаҳва ичар шарпа билан дарпарда.
Бир-бирини суйиб жони-жонидан
Шундай бахтли яшар улкан шаҳарда.

Ярим тун. Соат занг урар. Ўн икки.
Эслатади тагин яшаш шартини.
Улар тақдирга ноилож кўниккан –
Балки, шудир бахтли бўлиш тартиби.

Минг йилдирки, нолимайди бир марта,
Минг йилдирки, ҳаёт кетмас бузилиб.
Дуч келган бурчакка чўзилар шарпа,
Парда деразага осар ўзини...

Бир саҳар уйғондик улкан қалб билан,
Худди авлиёлар киргандек тушга.
Буюк бир иқрорни айтдик зарб билан,
Сабримиз етмади кузни кутишга.

Бизнинг қувончларга йўқ эди ташбех,
Бошимизга бахтлар ёғди устма-уст.
Ҳаммани унутдик.
Бермасдан танбех,
Жимгина уйига жўнади август.

Куз келди. Этигин лойини қоқди.
Хазонрез кунларга очдим кучоғим.
Сенинг кўзларингга бу ранг ҳам ёқди,
Сарғайди дунёнинг милёнта боғи.

Сўнг, уч ой алдади бизни бу фасл,
Уч ой бошимизда айланди тўзон.
Сенга заъфарон ранг қилмади таъсир,
Менга маъқул келди бир дунё хазон.

Бир саҳар уйғондик.
Ҳаммаёқ оппоқ.
Лол қолдик – бу олам шунча бўм-бўшми?
Ва, бирдан тушундик, қилмадик оҳ-воҳ,
Эслаб ўтирмадик ҳеч қайси тушни.

Бўйнингни ўрадинг оппоқ шарф билан.
Этигимни кийдим.
(Қайга шошамиз?)
Тонгни кутаямиз битта шарт билан
Эртага абадий хайрлашамиз.

Сен мени ўқидинг кўксимни ёриб,
Мен сени аяйман, ошсин хунобинг.
Илоё, кўрмайин, ёнсин ва ёниб,
Кулдай тўзғиб кетсин ўтмиш китобинг.

Узун умрингдаги милёнлаб кул ва
Шоҳларнинг йўлини чанг боссин қалин.
Илоё, эсламай, йиқилган кулба
Қачонлардир менга азиз бўлганин.

Эҳтимол, келажак мен учун қуёш,
Балки, билолмасман мозий махзанин.
Илоё, билмайин, кўзингдаги ёш
Мен учун тўкилган бирор лаҳзани.

Шукр, муҳим гапни англатдинг ўзинг,
Англамоқ келаркан севгидан олдин.
Илоё, унутмай, кўнгилни узиб
Қолган муаммони Худога солдим.

Хона, Эшик ёпиқ. Ёлғизсан.
Стол узра китоблар уюм.
Бугун тугар энг гўзал қисса –
Сен ёшликни қузатасан жим.

Аллақанча суратлар ташлаб,
Яна аллақанча нарсани
Қўлларингга топширар шошмай
Ва яқунлар сўнгги дарсини.

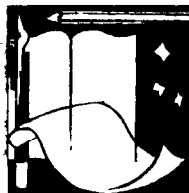
Шунда, огрий бошлайди бирдан
Танангдаги жами хужайранг.
Ўчиб кета бошлар хотирдан
Сен ўрганган миллён-миллён ранг.

Ва гупирар бир ҳовуч қонинг:
Алам, афсус, кейин изтироб.
Тўрт девордан чиқмас исёнинг –
Нега бехос тугайди китоб?!

Хона. Эшик ёпиқ. Алвидо.
Ҳадди сигиб кирмайди ҳеч ким.
Фақат – деразангнинг олдида
Ёшлик сени қузатади жим.

Норқобил Жалил,
«Олтин қалам»
мукофоти соҳиби

ЯХШИЛИКНИНГ ҲИКМАТИ

«ҲУРРИЯТ ДАФТАРИГА БИТИКЛАР» ТУРКУМИДАН

...Бу дафтарнинг ҳар варағида бир тақдир бор, ҳар ёзувида бир қисмат бор. Бу битиклар сизнинг, менинг, ҳаммамизнинг пешонамиздаги ҳаёт чизикларига ўхшаб кетади. Уларни уқишдан кўра, ўқиш осонроқдай туюлади. Лекин...

Азиз замондошим! Сиз ҳам ана шу «дафтар»даги «ЯХШИЛИК» саҳифаси қаҳрамонларининг жуда оддий, аммо кўпчилигимиз учун ибрат мактаби вазифасини ўташга арзирли ҳаётлари билан танишасиз.

ОРОЛБЎЙИДАГИ ЧИНОР

...Ишонасизми, корақалпок тупроғида гул ундириш ҳақида гапирсангиз устингиздан кулишлари рост. Бирон мевали дарахт экиб, боғ яратаман, деган одамгаям ғалатиноқ қарашади. На илож. табиатнинг шафқатсиз қонуниятига бўйсунмай кўринг-чи?

Саксовулдан бошқаси чидаши амримахол бўлган бу дийдираган чўл бағрида туғилиб ўсган Оллоғонийез оға дегани жуда ғалати одам экан. Ҳатто ўзи учун ичимлик суви анқонинг уруғига тенг бўлган замонда бу мардум пакиру бидонини эшакка ортиб, не-не умидлар билан қадаган ниҳолларига сув ташиб келганида, «бу девона тошда гул унади, деган эртаққа ишонган кўринади. Қани,

экавер-чи, қуриганини ҳеч бўлмаса бизга ўтинликка берарсан», дея айримларнинг очикчасига кулишгани бор гап. Орадан ўн йилча вақт ўтди...

Бу ғалати феъли – табиати билан танилган одамнинг қимлиги билан қизиқаяспизми? Оддий қишлоқ муаллими. Меҳнат дафтарчасида биттагина ёзув, яъни, қирқ йил ўқитувчилик қилгани битилган эди, холос. У киши билан гурунглашганимда урушга кетиб, қайтиб келмаган отаси раҳматликни кўп хотирларди. Ва фронтдан бир ошнаси орқали бериб юборган падарининг энг сўнги хатини тумордай асраб-авайларди. Мактубнинг қисқача мазмуни шундай экан: «Болам, Худо пешонага

солган бўлса кўришармиз. Бўлмаса, дийдор қиёматга қолади. Сендан энг сўнгги ўтинчим битта кўлингдан келса, фақат одамларга яхшилик қил!»

Фалакнинг гардишини, қисматнинг ёзуғини қарангки, отанинг васияти ўғилнинг бир умрлик касб-аъмолига айланиб кетди. Ога мактабда инглиз тилидан болаларга сабоқ бериш билан бирга, меҳр-муруватга муҳтож одамларга кўлидан келгунича яхшилик қила бошлади. Уни яқиндан билганларнинг айтишича, у талабалик пайтларидаёқ, кўлига пул тушди, дегунча ўша куннинг ўзида беш бегоналарга тарқатиб келар экан...

Бир куни Оллонийёз оғага пахта мавсуми (айтишларича, кўлда ярим тоннагача пахта териб, икки қаторли машинани ютиб чиққани учун унинг лақаби «жомбайн» бўлиб кетган экан – Н.Ж.)да кўрсатган фаоллигига мукофот тариқасида «Урал» русумли мотоцикл беришибди. Узоқ овулдан ҳалиги совринни тракторга оргиб уйига келаётса, жазирама иссиқлиги боис, сув ичгиси келиб қопти оғанинг. Бир уй олдида тўхтаб сув сўрашибди. Пақирда сув тутқазган киши тележкадаги яп-янги мотоциклга ишора қилиб: «Қуллук бўлсин ёшулли, сотиб олибсиз-да?» деса, у кулимсираб: «Йўқ, оғайни, ютиб олдим, ютиб», деб жавоб берибди. Ҳалиги одам бўлса ўксиниб: «Жуда бахтли экансиз-да, мана, менинг саккиз болам бор, бу шўр пешанага эшак араваём битмаса кераг-ов!» депти. Бир пас ўйлаиб қолган Оллонийёз оға кутилмаганда тракторчига қараб: «Қани, мотоциклни тушир пастга, мен ҳали ёшман, кейинам олавераман, шу бечора менга сув берди, мукофотини Худо етказди унга», деб ҳалиги одамнинг кўлига мотоцикл калитини ташлаб кетибди. У бўлса нукул оғани кучоқлаб йиғлармиш...

Бу кўнгли дарё инсонга шу воқеани эслатганимда: «Билмадим, бовурим, эслолмайман. Эҳ-ҳе, қанча йил ўтиб кетди», деб кўйди...

Кейин билсак... Оллонийёз Ўтениёзов Нукус туманида қирқ олтига уй, мактаб, иккита болалар боғчаси, тиббиёт маскани қуриб берибди. Ана шу қирқ олтига

уйнинг қирқ биттасини ногиронлар, Чернобиль фожиаси ва афғон уруши қатнашчиларига ҳада қилган экан.

Оллонийёз оғанинг ибратли фаолияти хусусида қорақалпоқ ёзувчиси Ўрозбой Абдурахмонов шундай дейди:

– Аввалига қишлоқ-овул одамлари ҳайрон қоларди. «Бу ўзи оддий бир муаллим бўлса, нимасига уй қуриб берапти ёки шу йўл орқали эл орасида машҳур бўлмоқчимикан?» деган мулоҳазалар ҳам айтилди. Элчилик-да, ҳамма гапирди. Эл оғзига элак тутиб бўлармиди? «Майли, ким гапирса, гапираверсин, Тангри олдида қарзим кўп, отамнинг васиятини адо этишим шарт!» дея билганидан қолмади. Ишонмаганлар, шубҳаланганлар ҳатто унинг ўз кўли билан қураётган уйларию мактабларигача кўриб кетишди...

Айниқса, машҳур адиб, Ўзбекистон Қахрамони Тўлепберген Қайпбергеннинг Оллонийёз оға ҳақида Москвада чиққан мақоласи катта шов-шувга айланди. Алла Пугачёва, Иосиф Кобзон ва бошқа номдор шахслардан бу жонсабил одамнинг номига хатлар-телеграммалар кела бошлади.

Америкалик бир сенаторнинг хатига эътибор беринг: «Мен ўз штатимда номи чиққан бойман. Тўрт минг киши ишлайдиган катта корхонам бор. Лекин сизнинг узоқ бир чўлда амалга ошираётган хайрли ишларингизни эшитиб, ҳайрон қолдим. Тўғриси, мен сизга тан бердим, жаноб Ўтениёзов! Нега десангиз, менинг бойликларим, милёнларим сизнинг бойликларингиз олдида чақага ҳам арзимас экан. Мендан кўра, сизнинг одамларга кўпроқ фойдангиз тегаётганини англаб, шу гапларни ёзаяпман. Тасанно сизга!»

Ўрозбой оғанинг гап орасида «жонсабил» деганига дастлаб эътибор қилмаган эдим. Кейинчалик, қорақалпоқ тупроғига борганимда ўзим билан гурунглашган одамларнинг аксариятидан Оллонийёз оға ҳақида гап кетганида айнан шу таърифни эшитдим. Ўзбекча талқинда «жонини жабборга берувчи, тиниб-тинчимас» деган маъноларни англатар экан...

Дарвоқе, оға минг азоб билан обод қилган 14 гектарлик боғи кейинги ўн

йиллар давомида ҳосилга кирди. Ўрик, шафтоли, нок, олма ва бошқа яна ўнлаб сархил мевали дарахтлар бугун эгасини соғинаётир! Бутун умри-жонини элулусга эзгулик улашиб яшаган Оллонийез Ўтениёзовнинг бу фидойиликлари катта кадр топди, эъзозланди. Президентимиз Ислоҳ Каримовнинг Фармони билан 2002 йилда унга «Ўзбекистон Қаҳрамони» олий мукофоти берилди...

Оғанинг орзу-ниятлари мўл эди. «Мен ҳали юзга кираман, насиб этса. Чунки ишлаган одам чарчамайди. Етмишдан ошяпманки, ҳали бир кун ётиб дам олганим ёки дўхтирга бир жойим оғриди, деб борганим йўқ», дерди. Йўқ, Оллоҳнинг иродаси экан, 2006 йилнинг қишида Оролбўйидан нохуш хабар келди: Оллонийез оға дунёдан ўтибди...

Лекин, кўнгилни осмон қадар юксалтирадиган бир таскин бор: у ҳам бўлса, чин маънода жонини жабборга бериб яшаган бу жонсабил инсондан жуда катта мулк қолди. Бугун отасининг изидан

ўғли Ажиниёз бораяпти. У ҳам ўз падари бузруквори бир умр амал қилган ЯХШИЛИК илмини чуқур ўзлаштироққа интилоқда. Отасига ўхшаб, боғларидан чиққан меваларни уйигамас, тўғри Хўжайлидаги Меҳрибонлик уйига, болалар боғчаларига ва қирқ олти оила фарзандларига улашади.

Яқинда қорақалпоқ элидан бир хат келди. Хўжайлидаги мактаб-интернат муаллимаси, Оллонийез оға тириклигида «менинг шогирдим» дея оқ фотиҳа берган Парвоз Яҳёева шундай ёзибди. «Оллонийез оғанинг дунёдан ўтганига икки йилдан ошди. Лекин ана шу икки йил менга ўхшаган издошлари учун ҳам катта синов бўлди. Бу инсон жисман ёнимизда бўлмаса-да, лекин руҳан ҳар лаҳза юрагимизда яшаётир. Мен бир ҳақиқатга иймон келтирдим: Оллонийез оға Оролбўйида экилган, илдизлари бақувват ЧИНОР экан. Ишонаман, бу чинор яна минг-минг йиллар яшайверади...»

Бу таърифга изоҳ шарт эмас.

НЕМИСНИ ОТМАГАН ЎЗБЕК

Ёхуд Қўшжонов домланинг сўнгги интервьюси

...Матёкуб акани кўпчилик биларди. Зукко адабиётшунос, академик ва... даҳшатли қирғинбарот урушдан омон қайтиб келган ижодкорлардан бири эди.

Мен 2005 йилнинг баҳорида Ёзувчилар уйининг эски биносидаги мўъжазгина ҳовли боғига 9 май – Хотира ва қадрлаш куни арафасида уч-тўрт адибни чорлаб, «Яхшилиқ» кўрсатувини ёзиб олган эдим. Ҳали-ҳали Матёкуб Қўшжоновнинг ўша куни уруш ҳақида айтиб берган ҳикоялари юрагимни хаяжонга солади.

– Яхшилиқни ўзига байроқ қилиб олган оилада тарбия топганим учунми, энди урушга кирган кунимда қизиқ воқеа рўй берди. Сизга ёлғон укажон, менга чин, Худо шоҳид, биринчи дуч келган немисни, душманни от-

ишга қўлим бормаган. Ҳалиги маст ҳолатда адашиб, биз тарафга келиб қолган экан. Ёнимда Нафас деган ўзим билан ўқиган жўрам ҳам бор эди. Унинг қўлидаям автомат, менинг қўлимдаям. Раҳмим келган-да, у ҳам одам, ахир, инсонни отиш мумкинми, деган қаттиқ бир андиша бўлган-да, менда. Бўлмаса, шундоқ оёғидан тортиб, окопга тушириб, қўл-оёғини боғласак ҳам бўларди-ку!

Сиз «уруш ўз номи билан уруш бўлса, андишага йўл бўлсин», дея-япсиз. Нима десам экан, биласизми, бизнинг қонимизда одамларга ёвузлик қилиш йўқлиги учун балки шундай бўлгандир. Ким билади, балки биздаги раҳмдиллик урушдаям устун келгандир. Тасаввур қилинг, ўша фашистни отмасдан асирга олсам ҳам менга

каттагина мукофот беришарди. Ўзиям ёшгина немис офицери эди. Тўғри, отмаганим учун сўкиш эшитмаганман. Чунки бу воқеани ҳеч кимга айтмаганмиз Нафас иккимиз...

Сиз айтгандек, уруш, барибир уруш, душман ҳам ўз оти билан душман экан. Кейин даҳшатли воқеаларни кўравериб, кўзим пишиб кетди. Сен отмасанг сени отиб ташлашар экан. Шу орада ярадор бўлдим ва тузалиб чиққач: «Менга снайперлик милтиғини беринглар!» деб туриб олдим. Аввалига устимдан кулишди кичик командирлар. «Сен осиеликка, ўзбекка ким қўйибди мерганликни?» дегандай. Охири синаб кўришди. Ахир, мен ёшлигимда овчилик қилганман. Кўзларим ниҳоятда ўткир эди. Ҳамманинг кўзи юз фоиз кўрса, меники ишонасизми, икки баравар, яъни, икки юз фоиз кўрарди. Ёшлигимда қўй боқиб юрган маҳалим куппа-кундуз кунни чалқанча ётволиб, бемалол юлдуз санардим. Шунинг учунам мерганлик милтиғига жуда ишқибоз эдим. Икки ойдан сўнг дивизия командирининг ўзи шахсан қўлимга снайпер қуролини топширди.

Қанча фашистни отганим билан мақтанадиган одам эмасман мен. Уруш

даҳшатлари ҳалиям юрагимда турибди. Чап кўкрагимдан ўқ еганман. Юрагимдан уч-тўрт сантиметр юқорирокқа теккан. Ёриладиган ўқлиги учун бир неча жойимни ўпириб кетган. Булар эсдан чиқадиган, унутиладиган хотиралар эмас. Жуда бўлмаганда, куйлагимни алмаштираётганимда, невараларим кўриб қолиб: «Нега анави ерингиз чандик, чуқур, бобожон?» деганида бир эзиламан. Ёки...

Домла шу кунни тўкилиб-тўкилиб сўзлади. Мени ҳайратга солган нарса, саксондан ўтган бўлса-да, ниҳоятда хокисор ва кенг феъллик ярашиб турган бу улуғ зотнинг юраги ҳам, қалби ҳам ниҳоятда улканлигига, поклигига ишондим. Қолаверса, ўзбек миллий адабиётининг энг холис ва ҳалол билимдони сифатида тан олинган Қўшжонов домланинг энг сўнгги нурли хотираларини ёзиб олаётганимни эҳ, билганимда борми, яна қанча саволларимга жавобларини эшитармидим...

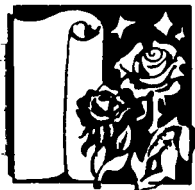
Орадан бир йил ўтгач... менга ўзининг улкан юрагини очган инсон – Қўшжонов домланинг юраги урушдан эмас, уришдан тўхтади...

АЛИШЕР НАВОИЙ ҲИКМАТЛАРИ

*Бошни фидо ойла ато қошига,
Жисми қил садқа ано бошига.
Икки жаҳонингга тиларсен фазо,
Ҳосил эт ушбу иккисидин ризо.
Тун-кунунгга айлагали нур фои,
Бирисин ой англа, бирисин қуёш.
Сўзларидин чекма қалам ташқари,
Хатларидин чекма қадам ташқари*

Отаннинг қошига бошингни фидо, онангнинг бошига жисмингни садқа қил. Агар икки дунё саодатига муяссар бўлишни истасанг, шу икки мўътабар зотнинг розилигини ол. Бирини тунингни ёритадиган ой, иккинчисини кунингни чарогон этадиган қуёш деб бил. Сўзларини икки қилма, чизган чизикларидан чикма.

Вафонинг меҳвари юртга садоқат

Турсунбой Очилов

* * *

Киш фаслининг хусни ҳам зийнати қор,
Усиз ўзлигини йўқотгайдир киш.
У чеккан заҳматдан туғилгай баҳор,
Ёз ҳам айтса арзир минг бора олқиш.

Гохида кўз тикиб қорнинг йўлига,
Ташвишга тушамиз, соғинчга тўлиб.
Қорбўрон завқини тусагаймиз ва
Кўкка термуламиз безовта бўлиб.

Башарти, қор ёғса тинмай, яна биз
Кечиктирди дея, сўлим баҳорни,
Бунга ҳам чидолмай, чекканча афсус,
Зорикиб кутамиз энг сўнгги қорни.

* * *

Сен – хусн шоҳисан, менда на хусн,
На қомат, на мансаб, на бойлигим бор.
Шул боис, эҳтимол, бизнинг муҳаббат
Бўлгандир сўрок ва ҳайратга дучор.

Ҳеч кимса тушунмас кўнгил ишини,
Ишқдан-да манфаат, бир наф кутарлар.
Ўйлашмас, ҳақиқий севги кишини
Арши аълоларга қадар кўтаргай.

Савол беришаркан, беозор кулдик,
Биз бахтдан маст эдик, парво қилмадик.
Чунки, нега севдик, нега севилдик,
Рости, ўзимиз ҳам ўйлаб кўрмадик.

Яккабоғ

* * *

Хуру ғилмонларга тўлган боғу бўстон ичрамиз,
Турфа гуллар-ла безанган кенг гулистон ичрамиз.

Андалиб ва қумрилар кўп, бунда хониш айлағай,
Назм аро ширин суханлар, шеър дустон ичрамиз.

Шундадир ҳазрат Навоий, шоҳ Бобур, шундадир,
Етти иқлимга таралган кўҳна Турон ичрамиз.

Фирдавс боғи мисоли ҳур ва озод юртимиз,
Не керак бўлса муҳаё, барча имкон ичрамиз.

Бу замон одамларига икки дунё бир қадам,
Гоҳ сайр, парвоз этарда еру осмон ичрамиз.

Кўкдаги шамсу камар ҳам суқланиб, ҳайратдадур,
Тунлари кундузга монанд, кавкабистон ичрамиз.

Олам аҳли ошику зор ўлкамизга, Соҳибо,
Чунки, оламда ягона Ўзбекистон ичрамиз.

* * *

Меҳру шафқат ҳам мурувват энг етук инсондадур,
Лекин у кўзга кўринмас, тоза қалб, виждондадур.

Турфа олам, турфа одам – барчаси турличадур,
Одамийлик белгиси, бу покиза инсондадур.

Сурати инсон эрурким, қалби муздур баъзилар,
Асли-наслига борурким, балки танда, қондадур.

Барча одам ерда юрғай, чун башар фарзандидур,
Баъзилар ортиқ димоғдор, етти қат осмондадур.

Яхшилик қилсанг бировга, доимо ёдга олур,
Зарра шафқат айласанг гар, зор кўнгил дармондадур.

Чун Қаро Соҳиб ўзи ҳам меҳру шафқат ошиғи,
Эзгу мақсад бирла ўтғай, бир умр жавлондадир.

Андижон

* * *

Юртимнинг ҳар тонги мунаввар неъмат,
Қисмат дарёсида шовулар умр.
Илинжлар уфқининг тафтин илитар,
Яшашга интилган топади ҳузур.

Мунаввар тонглари кўмсаб ёнаман,
Сингиб ҳиссиётнинг оташ бағрига.
Сўлгин руҳим тонгдан руҳланиб кетар,
Нурли орзуларнинг улуғ баҳрига.

Меҳнатга эврилур бутун эл-улус,
Иссиғу совуққа қилади тоқат.
Ватанга муҳаббат Ҳақдан бошланар,
Вафонинг меҳвари юртга садоқат.

* * *

Дунёнинг даргоҳи, бағри кенг,
Берган ҳар дамига шукрона.
Йиғилса шодликлар шодаси,
Кўзимнинг намига шукрона.
Кимнидир бисоти бисёрдир,
Мен учун камига шукрона.
Қўлимдан келгунча эзгулик
Қилишнинг ғамига шукрона.

Самарқанд

Нажмиддин Мирзо

* * *

Кўнгил ёр излагай, ул бир гадодир,
Кимга ёр бовафо ё бевафодир.
Дунё ўткинчидир, унутма, эй дўст,
Ҳаққа интилмасанг яшаш хатодир.

* * *

Тугамас ҳеч инсоннинг орзу, армони,
Зеро, ғаниматдур умр ҳар они.
Иймон ила иш тутсанг, комилсан, эй дўст,
Ким қалб ила сўзласа бордир иймони.

* * *

Нур ёғилиб турар гулрухсорлардан,
Англаб бўлмас дилни ул гуфторлардан.
Мен ҳатто қишда ҳам лолани кўрдим.
Кўнглим яйраб кетди гулбаҳорлардан.

Сарносиё

* * *

Аё, дилбар, нечун юз беркитарсен дилни қон айлаб,
Ҳаё-шарм пардаси ичра жамолингни ниҳон айлаб?

Недин одамни турфа хил яратдинг, Қодир Оллоҳим,
Бирин туфроқ ила тенглаб, бирисин осмон айлаб?

Савоб кам-кам, гуноҳ кўп-кўп экан инсонда, вовайло,
Шу боисдин умр роҳини қўймабди равон айлаб.

Гуноҳ қилган сазога мустаҳиқ эркан қаён борса,
Қутулмассан жазодин, зоҳидо, тарки жаҳон айлаб.

Гўзаллар фитнасинин бўлгил огоҳ, эй кўнгул, ҳар он,
Отар мужгонларин, ваҳ, қоши ёсини камон айлаб.

Кўрардим ўзни бахт оғушида, Мирзо агар ўлсам,
Кўнгулда борини дил аҳлига бир-бир баён айлаб.

* * *

Яшар ҳикмат ила ориф ҳаётин жовидон айлаб,
Қоронғу кулбани ҳам кенг, мунаввар ошиён айлаб.

Агар ўлсам, мени асло қаро туфроқдин ахтарманг,
«Яшармен аҳли ориф кўнглини мангу макон айлаб».¹

Кўнгул мулкани алмашмас жаҳоннинг ганжига олим,
Ҳавас майлида ўтказмас баҳор умрин хазон айлаб.

Жаҳон аҳли тавоф айлар муқаддас Каъбатуллоҳни,
Нечун Машрабга кўрсатмиш ани эски дўкон айлаб.

Илоҳо, зикр этай исмингни то маҳшар қадар тақорр,
Тилармен жоним олма ақлу ҳушсиз, безабон айлаб.

Кўзинг очгил, эй одам, этмасин кул нафси аммора,
Кетарсан сўнг қиёматга қадар оху фиғон айлаб.

Савоб ажру, гуноҳлар ҳам жазосиз қолмагай ҳаргиз,
Сен, эй Мирзо, дамодам тургил ўзни имтиҳон айлаб.

Сирдарё

¹Жалолиддин Румий сатри.

* * *

Яралган азалий мавжудот бетин,
Бир-бирин тўлдиарар самою замин.
Муқаддас аталган ҳаётнинг бироқ
Аввали енгилу поёни вазмин.

* * *

Меҳрни аввало кўзлардан ахтар,
Сўнгра, бол мисоли сўзлардан ахтар.
Соҳиби аталмиш бор яхшилиқни
Чехраси очилган юзлардан ахтар.

* * *

Инсонга умид ва кутмоқ қанотдур,
Илму амаллари унга нажотдур.
Ҳаётда ким ўзин танибди, билки,
Ул асил Ҳақни ҳам таниган зотдур.

* * *

Тилингдан яхши сўз чиқса гар ҳардам,
Эътиқод дилингга бўлолса ҳамдам.
Эзгу йўл мақсадин ёритар мудом,
Қалбадаги нур ила нури осмон ҳам.

Наманган

Аҳмад Ҳасан

* * *

Мени ўз бурчимдан огоҳ этмоққа
Тонг кириб келади эшиқларимдан.
Юракка бир ҳузур таскин инади,
Шу сулув-беканинг кўшиқларидан.

Тонг айтар: «Тарк этма сахархезлигинг,
Янги кун олдида карзларинг бордир.
Элу Ватанингга сидқидил хизмат,
Хайрли ишларга яратган ёрдир.

Халқда ажойиб бир ҳикмат бор қадим:
«Элидан айрилган ўлгунча йиғлар!»
Оқмоқда ариқлар қалбингдек тоза,
Билгил, кадрлашга арзир бу чоғлар.»

Тонгнинг даъватидан яшариб кетиб,
Кўксимни очаман майин сабога.
Бастига виқорлар ярашган юртим,
Бўйингга буй қўшай, жоним садаға.

Миришкор

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ХАЗИНАСИДАН

Томас Манн

ҲАММАМИЗ БОРАДИГАН МАНЗИЛ

Қабристонга олиб борадиган йўл шундоққина катта йўл ёқасидан ўтганди. Нариги бетдан турар-жойлар бошланар, янги қурилишлар давом этар, айримларида одамлар ишлашар эди. Сўнг далалар кўзга ташланарди. Ярмигагина тош ётқизилган катта йўл ёқасида буралиб-буралиб кетган сершоҳ, сербутоқ азим қора қайинлар ўсиб ётарди. Қабристон йўлига юпқагина шағал тўшалган, эмин-эркин юрса бўлади. Уртада эса майса ва дала чечаклари билан қопланган қабристон чўзилиб кетган эди.

Баҳор охирлари, ёз яқинлашиб қолган. Олам чароғон. Эгам яратган мовий осмонда кичик-кичик, айлана шаклидаги қордек оппоқ булутчалар тўдаси осилиб тургандек гўё. Дарахларда қушлар чуғурлашади, далалар тарафдан майин шабада эсади.

Катта йўлда қишлоқ томондан шаҳарга қараб арава кетиб борар, ғилдираклари дам йўлнинг тош ётқизилган, дам тош ётқизилмаган қисмларини босиб ўтарди. Аравакаш оёқларини шотининг икки тарафига осилтирган кўйи, билинар-билинас минғирлаб борарди. Ортида мук тушиб олган ўткир тумшукли сариқ кучукча йўлга термулиб келарди. Кучукчага гап йўқ, тилло дейсиз, қараган одам кўнгли кўтарилиб кетади. Бироқ ҳозир гап бу ҳақда эмас, шунинг учун ҳам мавзуга қайтамыз. Йўлда бир

гурух аскарлар кўринди. Улар яқин орадаги казармадан бўлиб, кайфи-ятлари чоғ, ашула айта-айта барабар қадам ташлашарди. Шаҳардан қишлоққа қараб келаётган яна бир арава эгаси мудраб борар, бироқ у кучукчасиз, шунинг учун у ҳақда тўхталиб ўтиришнинг ҳам қизиғи йўқ, деб ўйлайман. Йўл буйлаб бири новча бўйли, бири бели букчайганроқ – икки хунарманд йигит ҳам ордимларди. Улар ялангоёқ, этикларини елкаларига осволишган. Йигитлар мудроқ аравакашга ҳазилнамо бир нималар дея қичқириб қўйишди. Катта йўлда ҳаракат шу зайлда ҳеч бир қийинчиликсиз давом этарди.

Қабристон йўлида эса фақат бир одам аста илгарилар эди. Қадди дол, қора ҳассага суянган, секин қадам ташлайди. Бу одамни Пийпзам, Лобгот Пийпзам деб қақиришарди. У ўзи учун суюкли бўлган инсонлар мазорини зиёрат қилишга бораётгани учунми, қора кийинган, бошида эзилган, ғадир-будур цилиндр қалпоқ, эгнида оқариб кетган камзул, тор ва калта шим кийволганди. Қўлидаги лайка (майин теридан тикилган қўлқоп) дуч келган жойда ишлатилавергани боис тусини йўқотган эди. Узун, қуруқшаган бўйни қайтарма ёқадан чўзилиб чиқиб турар, ёқа ҳам унга мос, қўпол ва дағал эди. Қабристонга яна қанча қолганини билмоқчи бўлибми, аҳён-аҳёнда

бошини кўтариб қараб қўяр, шунда ғамнок, афтодаҳол юз-кўзи назар қилган одам хотирасида узоқ вақт сақланиб қоларди. Соқоли силлиқ тарашланган, юзи докадек оппоқ эди. Ичига кириб кетган қоқсуяк ёноқлари ўртасида қип-қизил, тугунакдек бурни диккайиб турар, рангпар, сўлғин чехрасига аллақандай ғалати манзара бағишлар, гўёки уни карнавал ниқобига ўхшатиш мумкин эди. Лекин буни қўятурайлик... Қуйи осилиб тушган кенг оғзини маҳкам тишлаган кўйи юқорига қараган маҳалда қировлаган қора қошлари қалпоғига теккудек кўтарилар, шунда мунгли кўзлари нақадар сўник ва ғам-ғуссага ботганини кўриш мумкин эди. Қисқаси, юз-кўз ифодаси шундай эдики, хайрихоҳлик билдирмай илож йўқ эди. Лобгот Пийпзам дилгир қиёфада қабристон томон аста одимлаб борар, бу эса ушбу ажойиб чошгоҳга унчалик ўтиришмасди. Лекин ботиний дунёсига бирров разм солган одам, бунинг сабаблари бисёр эканлигига амин бўлиши турган гап эди. У анчайин сиқилган эди, тушунгандирсиз? Сизларга ўхшаган қувноқ одамларга буни тушунтириш амри маҳол... Бир оз бахтсиз, омадсиз дейсизми... Агар ростини айтсам, оз-моз эмас, анчагина, ҳеч бир муболағасиз ишлари юришмай қолган, ўта қашшоқлик, йўқчилик жонидан ўтиб кетган. Биринчидан, ичарди. Қолаверса, бева, етим ва бутун олам юз ўгирган, суяйдиган ҳеч бир кимсаси йўқ бу ёруғ дунёда. Асал сурилган ширин кулчадеккина хотинини ҳам худо унга кўп кўрди. Ярим йил бурун кўзи ёриганида учинчи фарзанд ўлик туғилди. Қолган икки боласи ҳам ўлиб кетди, биринчиси бўғма касал сабабли, иккинчисини эса аниқ бир нарса дейиш қийин, етишмовчиликдан бўлса керак, ҳойнаҳой. Бу ҳам етмагандек, тез орада иш жойидан ҳам маҳрум бўлди. Бу Пийпзамдан ҳам кучлироқ эҳтирос билан боғлиқ эди.

У аввалига бир оз сабру бардош кўрсатган бўлса-да, бироқ бора-

бора, ўз кўнгли қулига айланди. Хотин, бола-чақасиз, бошпана ва тиргаксиз, яқин кишиларсиз ер юзида якка-ёлғиз қолгач, ахийри, йўқчилик, иллат, дард устун келиб, руҳий қаршилигини синдира бошлади. У суғурта ширкатида нусха кўчирувчи бўлиб ишлар ва ойига тўқсон марка маош оларди. Кунларнинг бирида ғайришуурий ҳолатда хатога йўл қўйди ва такрорий огоҳлантиришдан сўнг, ишончни йўқотганликда айбланиб, ишдан бўшатилади. Албатта, бу воқеа ҳалокат сари юзтубан кетишига бевосита сабаб бўлмагани аниқ. Сиз, албатта, билсангиз керак, бошга тушган бахтсизлик, омадсизлик қадр-қимматни ҳам оёқости қилади. Ғалати томони шундаки, инсон ўзини-ўзи айбсизлигига ишонтириш йўлидаги уринишлари бефойда кетади. Кўп ҳолларда у бахтсизлиги учун ўз-ўзидан нафратлана бошлайди. Ўз-ўзидан нафрат ва иллат, икки ёрти бир бутун бўлиб, бир-бири билан ўзаро алоқага киришдимми, бу даҳшатдир. Пийпзам билан ҳам худди шундай бўлган, чамамда. У дастлаб ичаверди, ўзига қарамай қўйди. Бора-бора ўзини унута бошлади, чунки барча эзгу ниятлари доимий равишда саробга айланиб, чиппакка чиқавериши ўз-ўзига бўлган ишончини сўндириб борарди. Уйида, кийим жавони олдида доим сарғимтир суюқлик солинган шиша тургувчи эди. Шундай бир зарарли суюқлик эдики, эҳтиёт юзасидан номини ҳам айтиб ўтирмаймиз. Лобгот Пийпзам жавон олдида, керак бўлса ётиб оларди. Бундан аллақачоноқ оғзи куйганди. Бироқ ўрганган кўнгил ўртанса қўймас... Бу гапларни сизларга айтиш бефойда, шундай бўлса-да, кимгадир сабоқ бўлса ажабмас. Хуллас, у қўлида қора асо тутганича, қабристон томон борарди. Майин шабада димоғига урилар, бироқ буни сезмасди. Бечора, қошлари диккайган, бу ёруғ оламга маъюс ва маҳзун, фақирона нигоҳ билан боқарди. Шу пайт тўсатдан қулоғига нимадир эшитилгандек бўлди. Олисдан майин

сас катта тезлик билан яқинлашиб келарди. У ортига ўгирилиб, жойида туриб қолди... Велосипед экан. Тез елаётганидан ғилдираклари шағал тўшалган ерда овоз чиқарарди. Пайпзам ўртада қоққан қозикдай турганиданми, яқин келгач, секинлади.

Эгарда ёш йигитча ўтирар, беғам сайёҳлардан фарқи йўқ ҳисоб эди. Эҳ, худойим-ей, уни бу дунё улуғларию казо-казолари қаторига қўшиб бўлмас, бунга ўзи ҳам даъвогарлик қилаётган эмасди! Улови ҳам ўртамиёна, нархи икки юз марка атрофида, қайси бир фабрикадан чиққан, ўзига ярашибгина турарди. Шаҳардан шундоққина миниб келатган жойи экан, бола фақирнинг. Эгнида гулли кўйлак, устидан кулранг куртка кийволган, оёғида спортча пайабзал, бошидаги чапани қалпоқ остидан бир тутам оқ-сарик соч пешонасига тушиб турарди. Тўқ мовий кўзлари чақнаб, ҳайҳотдек жўшарди. Кўнғироқ овози янгради. Бунга жавобан Пийпзам жойидан ярим қарич ҳам жилмай, қароқларда ниҳон Ҳаётни киприк қоқмай кузата бошлади.

Йигитча зарда билан бир қараб қўйди-да, ёнидан ўтиб кетди. Шунда Пийпзам ҳам олдинга интилиб, секин ва оғир оҳангда пўнғиллади:

– Рақами тўққиз минг етти юз етти.

У лабларини қаттиқ жуфтлаб олдинга тикиларкан, Ҳаёт ўзига ҳайрон-ҳайрон термилаётганини сизди. Усмир ортига ўгирилиб, эгар қошини бир қўли билан тутиб олганди.

– Нима дедингиз?

– Рақами тўққиз минг етти юз етти, – такрорлади Пийпзам. – О, ҳеч нима. Сиз ҳақингизда тегишли жойга хабар беришимга тўғри келади.

– Сиз... мен ҳақимда хабар берасиз? – сўради Ҳаёт ва яна қайта ўгирилиб олди-да, рулни секин бошқара бошлади.

– Албатта.

– Нима учун? – Ҳаёт тўхтади. Унинг юз ифодасида кутиш аломати зоҳир эди.

– Буни ўзингиз жуда яхши биласиз.

– Йўқ, мен буни билмайман.

– Сиз буни билишингиз керак.

– Лекин мен буни билмайман, – деди Ҳаёт, – ва бу мени умуман қизиқтирмайди.

У шундай деб велосипедига мишиш учун шайланди.

– Мен сизнинг бу қилмишингизни керакли жойга еткизаман, чунки ташқарида, катта йўлда ҳайдаш ўрнига, бу ерда – қабристон йўлида миниб юрибсиз, – деди Пийпзам.

– Жаноб, – деди Ҳаёт ғазабнок кулимсираб, – ўзингиз кўриб турибсизку, бу ердаги кўплаб велосипед изларини... Бу ерда ҳар ким юриши мумкин.

– Бу менга барибир, – эътироз билдирди Пийпзам.

– Э, менга деса, кўнглингизга сиққанини қилинг! – қичқирди Ҳаёт ва уловига ўтирди. Мўлжалдан сал адашиб, оёғи бирров ерга тегиб кетганига уялиб ҳам ўтирмади. Эгарга жойлашиб олди-да, қизиққон бир ҳолатда олға интилди.

– Агар яна бу ердан – қабристон йўлидан юрадиган бўлсангиз, мен сизни албатта тегишли жойга еткизаман, – Пийпзам энди баланд овозда гапира бошлади. Бироқ бу гапларга Ҳаёт парво ҳам қилмай янада тезликни оширди. Шу пайт Лобгот Пийпзам афтини кўрганларингга борми, кўрқувдан қотиб қолган бўлардинлар. Лаблари шу қадар қаттиқ қимтилгандики, юз-кўзлари, бурни ва қошлари жойидан кўзғалиб кетгандек туюларди. Кутилмаганда у олдинга ташланди. Ақл бовар қилмайдиган ғайриинсоний бир талваса билан орадаги қисқа масофани босиб ўтди-да, эгар халтачасига тармашди. Четдан қараган киши, бу одам аччиқ устида велосипедни тўхтатмоқчи ёхуд ўзини шатакка олдириб, очиқ ҳавода бир сайр қилмоқчи бўлибди-да, деган бўлмағур хаёлга бориши турган гап эди... Бироқ ғилдираклар, бу фавқулудда кучга тенг келолмай,

тўхтади. Велосипед бир томонга оғиб, ёнбошлаб қолди.

Энди Ҳаёт ҳам қўполлашди. У бир оёқлаб турганича, ўнг қўлини ҳавода ўйнатди-да, жаноб Пийпзам кўкрагига бир туширди. Бечора зарба кучидан бир неча қадам гандираклаб кетди. Ҳаёт овози энди дўқ оҳангида янгради:

– Ичиб олибсиз-да, ошна! Билиб қўйинг, агар яна шу номаъқулчиликни қилиб, мени тўхтатадиган бўлсангиз, кулингизни кўкка совураман, суякларингизни майда-майда қилиб ташлайман, тушунарлими?

У шундай деб, Пийпзамга орқа ўгирди-да, қалпоғини дарғазаб бир ҳаракат билан бошига бостирди. Велосипедга минишга тутинди. Бироқ аввалгидек, бу гал ҳам мўлжалдан адашди. Ниҳоят, эгарга жойлашиб ўтирди-да, йўртиб кетди. Ҳаял ичида Пийпзамдан анча узоклашди.

У ҳарсиллаб оғир нафас олар, шу алфозда Ҳаёт орқасидан тек қараб турарди. Ҳаёт эса ғизиллаб, йўлида равон елиб борарди. Шунда Пийпзам тўсатдан бақириб, сўкина бошлади. Овози қандайдир ғалати, одамзотни-кига ўхшамасди.

– Бошқа юрмайсиз! Бошқа юрмайсиз! Ҳов ташқаридан юрасиз, қабристон йўлидан эмас, эшитяпсизми, тушинг, ҳозироқ тушинг! Мен еткизаман! Устингиздан арз қиламан! Э, худойим, қани энди сен аблаҳ пастга тушганингда эди, сен лаънати болани этигим билан афтибашарангга тепган бўлардим...

Бунақаси ҳеч қачон бўлмаган. Қабристон йўлида бир одам турволиб, бўралаб сўкинар, дам турган жойида сакрар, дам ўйинга тушар, дам жиннига ўхшаб афтини буриштирар эди. Ҳунарини ҳадеганда бас қиладиганга ўхшамасди. Велосипед аллақачоноқ кўздан ғойиб бўлган эса-да, ҳамон ўша жойда депсиниб турарди.

– Тўхтатинглар! Тўхтатинглар уни! У қабристон йўлида юрибди! У лаънати бебошни ушланглар! Эҳ... эҳ... қўлимга тушганингда борми, сен

ақлсиз итни, сен бетайин тентакни, сен ўқимаган нодонни, сен олифта-сатангни терингни бошлаб шилган бўлардим... Тушинг! Ҳозироқ тушасиз! Сен ярамаснинг ақлини киргизадиган борми-йўқми?... Сайр қилиб юрганмиш-а? Келиб-келиб қабристон йўлида-я? Сен муттаҳам-ей! Сен кўрс бефаросат-ей! Сен лаънати маймун! Кўзлари тўқ кўк, шундайми? Яна нимади? Кўзларингни шайтонгина ўйиб олсин-а.

Пийпзам ниҳоят куракда турмайдиган сўзлар билан сўкинишга ўтди. У ғазабнок кўкариб кетган, борган сайин қутурарди. Дағал-кўрс овозни эшитиб, саватча кўтариб олган ва пинчер (калта жунли, шалпангқулоқ ит) етаклаган болалар катта йўлдан ўтиб келишди. Ўзидан-ўзи бақирчақир қилаётган одам атрофида уймаланишиб, ғазабдан бужмайган афти-ангорига қизиқсиниб қарай бошлашди. Уларга йўлнинг нариги тарафида – қурилишда ишлаётган, эндигина тушликка чиққан ишчилар, ғишт терувчи аёллар ҳам келиб қўшилишди. Пийпзам ғазабдан ўзини қўярга жой тополмас, аҳволи тобора ёмонлашиб борарди. У муштарини осмонга ва тўрт тарафга дўлайтиб силкитар, тиззаларини букар, оёқларини дам олдинга, дам юқорига қаратиб силтар, шунинг баробарида сўкинишдан ҳам бир зум тўхтамас, шунча сўз ва иборалар миясига қаёқдан қуйилиб келаётганига ақл бовар қилмасди. Унинг юз-қиёфаси даҳшатли тус олган, цилиндр қалпоғи гарданига тушиб қолган, қўйлагининг танғилган кўкрак қисми нимчасидан чиқиб, осилиб турарди.

– Келақолинглар, ҳаммаларинг келақолинглар! – овози борича бўкирарди у. – Фақатгина сизлар эмас, бошқалар ҳам – қалпоқ кийган тўқ кўк кўзликлар ҳам келсин! Мен сизларга бор ҳақиқатни айтмоқчиман, яъниким сиз, бетайин муттаҳамлар бир умр худодан кўрқиб яшашларинг лозим!.. Нима, тишларингни оқини кўрсатаяпсизларми? Елка

қисаяпсизларми?.. Мен ичаман – тўғри... мен ичаман! Ҳатто тўйиб ичаман, керак бўлса! Бу нима дегани? Ўлмасак ҳали кўрамиз! Сен қаланғи-қасанғилар, шошмай туринглар, ҳали шундай кун келадики, ҳар биримиз билан худонинг ўзи ҳисоб-китоб қилади... Эҳ... эҳ... Одам боласи, агар сиз, беайб ярамаслар, билсангиз, осмон-фалакка чиқиб... унинг одиллиги бу дунёда нима бўпти!.. Яратганнинг ўзи сизларни, авлоду аждодингизни дўзах азобига маҳкум этгусидир...

Атрофда энди анча одам тўпланган, бири кулар, бошқа бировининг энсаси қотарди. Йўл бўйида тўхтаган бир извошчи ҳам кўлида қамчи билан тушиб келди. Яна бир одам келди, Пийпзам кўлларини силтаб кўрди, кор қилмади. Йўлдан ўтиб бораётган аскарлар бу тарафга бўйинларини чўзиб, кулиб қараб кўйишди. Пинчер ҳам яқин келиб, олд оёқларини ерга тираб, думини қисганича вовиллади. Шунда тўсатдан Лобгот Пийпзам бор кучи билан чинқириб юборди:

– Пастга туш, ҳозирок туш дейман, ўқимаган нодон!

Шундай деб, бир кўли билан кенг ярим доира чизганича, «гуп» этиб қулади. У тилдан қолган, ерда бир уюм бўлиб ётар, эзилган цилиндр қалпоғи ҳам сал нарига учиб туш-

ганди. Иккита ғишт терувчи уста қимирламай қолган Пийпзам устига энгашиб, бир-бирлари билан нималарнидир шивирлашди. Сўнг бири зудлик билан қаёққадир отланди. Қолганлари эса яна ерда беҳуш ётган одам билан машғул бўлишди. Кимдир бочкадан сув олиб, юзига сепди, яна кимдир кафтига шишадан арақ томизиб, чаккасини ишқалай бошлади. Бироқ бу саъй-ҳаракатлардан ҳеч бир наф бўлмади.

Шу тариқа орадан ҳаял вақт ўтди. Ниҳоят, йўл тарафдан ғилдираклар шалдираши эшитилди. Катта йўл ёқасида иккита чиройли от кўшилган, икки тарафига катта қизил хоч сурати ишланган санитар арава тўхтади. Ундан бежирим либос кийган икки киши сакраб тушди-да, бири ортга ўтиб, сурма каравотни олишга тутинди, шериги эса тўпланиб турган оломон орасини ёриб ўтиб, бир киши ёрдамида жаноб Пийпзамни кўтарди. Пийпзам каравотга ётқизилди, печга солинган нондек ичкарига сурилди-да, шарақ-шуруқ эшиқ ёпилди. Бу юмушлар барчаси томошахонадаги каби, ғоят аниқлик билан адо этилди.

Шундан сўнг Лобгот Пийпзамни ортган арава бир силкиниб жилди...

Олмон тилидан
Мирзаали АКБАРОВ
таржимаси

Фармон Худойбердиев

Ватаним бошида мангу гултож бўл

Саодат еллари

Озодлик еллари қанотингни қоқ,
Мавжли эркаланиб ором берасан.
Нафис қанотларинг синмасин мутлоқ,
Тиёншон сингари кўксим керасан.

Мовий далаларга шодлик олиб бор,
Денгиздан-да кўм-кўк далаларни куч.
Олтин водийларим меҳрингизга зор,
Халқим юрагига мужда бўлиб кўч.

Озодлик еллари, дилрабо еллар,
Жаҳонга юртимдан салом айтингиз.
Майин сабонгиздан баҳраманд эллар,
Дўстлар ҳузуридан зумда қайтингиз.

Истиқлол еллари, оромбахш еллар,
Гўзал ой қизлардан бўса оласиз.
Шитоб билан учинг, қувонар диллар,
Осмон юрагимга ҳайрат соласиз.

Кўкўпар тоғларнинг сочларин силанг,
Марварид қорлари дурга айлансин.
Мардона халқимга омадлар тиланг,
Қуёшли кўзлари нурга шайлансин.

Умрининг охириги йилларини оғир дардларга қарши
матонат билан курашиб ўтказган Фармон акадан қатор
шеърый тўпламлар, дostonлар мерос бўлиб қолди.
Эътиборингизга ҳавола этилаётган ушбу шеърлар
шоирнинг сўнги битикларидан намуналардир.

Таҳририят

Эркимиз еллари қирларга учинг,
Кўкси доғ лолалар интиқ кутмоқда.
Учкунлар сачратсин, бир бора кучинг,
Лола қадахларда бода тутмоқда.

Қирқ газ қанотларинг кўқда очилсин,
Дилгир шитобингдан яшнасин боғлар.
Мевали дарахтда дурлар сочилсин,
Олтин китоб бўлсин жилоли чоғлар.

Озодлик еллари мангуга учинг,
Камолинг кўнглида қувонч лаҳзалар.
Юлдуздан-да чақнаб кўзимга кўчинг,
Саодат еллари – инжу ларзалар.

Яшил излар

Ҳар инсон ўз бахтин битар кўлида,
Олма деган билан оғзингга тушмас.
Дадил қадам боссин мақсад йўлида.
Сўқмоқ йўлдан ўтар, қанотли қушмас.

Кўксим тоғ айлайди фарзанд шамоли,
Меҳрин дарёсида сузиб юраман.
Мавжланиб, барқ урсин гулгун камоли,
Жавоҳир шодасин тузиб юраман.

Заҳматкаш боғбонман, турфа гулларим,
Боғларим шодалаб ҳосил бермоқда.
Майин бошин силар қадоқ кўлларим,
Зафарлар кўксимга маржон термоқда.

Ўғил, қизим менинг туганмас бахтим,
Халқимнинг дардига дармондир улар.
Меҳнатдир – мақсадим, меҳнатдир – аҳдим,
Юлдузларга етган нарвондир шулар.

Меҳнатнинг тотига йўғрилсин кўллар,
Мустаҳкам қоямдир: ўғил, қизларим.
Камолин чорлайди нурафшон йўллар.
Тошда гул ундирди яшил изларим.

Қадим йўлларда

Бу қадим йўллардан ўтар карвоним,
Карвонин бошқарар доно сарбоним.
Йўллардан юради доно, нодон ҳам,
Юлдузга туташди ҳурлик нарвоним.

Умр сўқмоқлари ўхшар дарёга,
Талпиниб яшаймиз ёғду, зиёга.
Бу тенгсиз ҳаётдан баҳра оламиз,
Из қолдириш учун келдик дунёга.

Умрим йўлларига назар соламан,
Озод диёримдан ҳайрат оламан.
Осмоним мусаффо равон йўлларим,
Халқимнинг қалбидан учган толаман.

Шу йўлдан қайтмайман умрим борича,
Ватаним куйладим тоғлар қорича.
Нурафшон йўлимни тўсмоқ бўларлар,
Юртим куйга солдим қалбим орича.

Серқуёш диёрим ойдин йўллари,
Олтин ғозга тўла ойна кўллари.
Оқсарой бошимда тилла гултожим,
Ойни кафтда тутар халқим кўллари.

Чимдим тупроғингни этдим тўтиё,
Бу қадим йўлларда ундирдим гиёҳ.
Ўзбегим белида биллур камарсан,
Камол кўзларидан таратди зиё

Тонг

Оппоқ либос кийиб отмоқда тонгим,
Оқ гулга ўхшайди беғубор онгим,
Залворли бўлавер юракда бонгим,
Янги тонг муборак, онажон халқим.

Осмонда юлдузлар дарёси оқар,
Улуғбек юлдузин дунёси оқар,
Субҳидам кўзларин зиёси оқар,
Янги тонг муборак, қутламоқ бахтим.

Тонг юлдузи тонгдан қошига чорлар,
Оби ҳаёт берар тоғдаги қорлар,
Тупроқни зар этар даштдаги норлар,
Янги тонг муборак, куйламоқ аҳдим.

Янги тонг кашф этди олмос юрагим,
Чўлни бўстон айлар толмас билагим,
Саҳроларда қуриб қолмас терагим,
Янги тонг муборак, жонажон халқим.

Бўтакўз

Баҳорнинг малаги – бўтакўзимсан,
Илҳомим париси, топган сўзимсан.
Ватаним бошида мангу гултож бўл,
Ёмон кўздан сақла, мунчоқ кўзимсан.

Баргингда ялтирар марварид шабнам,
Чарос кўзларингда кўрмай қатра нам.
Қиру адирларим маликаси сен,
Гўзаллик, чиройга доим бўл ҳамдам.

Бўтакўз номингдан айланай ўзим,
Боқсам чарақлайди юлдуздай кўзим.
Жаҳонга кўз-кўз эт юртим жамолин,
Чиройингга дохил туганмас сўзим.

Ғанимлар кўзига тортган милимсан,
Навоий сўзлаган доно тилимсан.

Камол қалбин тутди элин қўлига,
Тонглар кашф этувчи нафис гулимсан.

Сен баҳор рамзисан, жилмайиб боққин,
Гўзаллик, сулувлиқ танида оққин.
Ёмон кўздан асра Ўзбекстоним,
Бўтакўз, дилларда гулханлар ёққин.

Тўртликлар

Она Ўзбекистон, гавҳар Ватаним,
Серқуёш ўлкамсан, жавҳар Ватаним.
Чимдим тупроғингни айладим тумор,
Киприкларим сенга навкар, Ватаним.

* * *

Умрим шиддат солиб оққувчи дарё,
Тўлқинли қанотин қоққувчи дарё.
Қўлда ҳасса тутмай юрмаган ким у,
Дарё кўзларимдан боққувчи дарё.

* * *

Бошга кўнди тоғларнинг қори,
Кўкда учар қушларнинг сори.
Қуёш бўлиб порлар юрагим,
Тарк этмоқда кўнгил ғубори.

АЛИШЕР НАВОИЙ ҲИКМАТЛАРИ

*Эгрию туз васфи муҳаққақ эрур,
Ботил эрур эгрию туз ҳақ эрур.
Шамъки, тузлук била масрур бўлур,
Гарчи куяр, боштин – оёқ нур ўлур.*

Эгрилик ва тўғрилиқ ҳақида гапириш муқаррар: эгрилик ботилу тўғрилиқ ҳақиқатдир.
Шам тўғрилиги турайли шод бўлади. куйса ҳам бошдан – оёқ нур бўлди.

*Сўзчи ҳолин боқма, боқ сўз ҳолини,
Кўрма ким дер они, кўргилким, не дер.*

*Сўзловчита боқма, сўзига боқ,
Ким гапирганига эмас, нима деганига боқ.*

Абдуғафур Расулов,
профессор

ИЖОДИЙ ЎЗЛИК САРИ ЙЎЛ

Ўзбекистон халқ шоири Анвар Обиджон умрининг ўттиз тўрт йилини Фарғонанинг Олтиариғидаги Полосонда яшади: жамоа хўжалигида ҳисобчи, туман газетасида ходим бўлди, оила қурди, фарзанд кўрди. Болалигидан шеърлар ёзди, республика матбуотида кўринди, вилоят, туманда танилди. Самарқандда техникумда ўқиди, армияда хизмат қилди, Ўзбекистон Миллий университети журналистика факультетини сиртдан тугатди. Кейинги ҳаёти бадиий ижод, журналистика билан боғлиқлигига ишонгач, 1981 йилда Тошкентга кўчиб келди. Салкам ўттиз йилдирки, у газета, журнал, нашриёт, телевидение таҳририятида фаолият кўрсатади. Анвар Обиджон ҳозиргача йигирмага яқин китоб нашр эттирди. «Аламазон ва унинг пиёдалари» (1978), «Безгакшамол» (1985), «Кетмагил» (1985), «Ялтироқ тугма» (1986), «Камбағалбоп Гулмат» (1988), «Мешполвоннинг жанглари» (1994), «Алишер ила Хусайн ёки уч доно ва ўғри» (1996), «Олтиариқ хангомалари» (1999), «Безгакшамол-2» (2003), «Танланган шеърлар» (2006) унинг асарларидир. Шундай ижодкорлар бўладики, ёзган, нашр этилган асарларини қайта-қайта ишлайверади. Натижада, бир асар, тўплам турли номларда нашр эттирилади. Анвар Обиджон ҳам ёзганларини ҳамиша мукамаллаштириб, янгиликлар билан бойитиб боришга ўч санъаткорлардан. Бир пайтлар Оловжон бўлган қаҳрамон Аламазонга ёки «Аканг қарағай Гулмат» «Камбағалбоп Гулмат»га айланиб қолса ажабланмаслик керак.

Асар-яхшидир, ёмондир-ёзувчи ижодининг самараси, фарзанди мисоли. Анвар Обиджоннинг «Ялтироқ тугма», «Аламазон ва унинг пиёдалари» ҳақида кўп яхши гапларни айтиш, улардаги биографик, саргузашт воқеаларни таърифлаш мумкин. Қолаверса, бир танқидчига маъқул бўлган асар иккинчисига ёқмас. Қисқаси, бадиий асар қаҳрамони адабий аҳоли сифатида кунини кўриб кетади.

Адабий-танқидий очерк жанри адиб ижодини хронологик тартибда (ёзилган йилларига кўра) таҳлил қилишни тақозо этади. Мен Анвар Обиджон ҳақида очерк ёзмоқчи эмасман. Адабиётшунос Замира Иброҳимова «Қувноқликка яширинган изтироблар» (2005) рисоласида Анвар Обиджоннинг болалар учун ёзган шеър, дoston, ҳикоя, қиссаларини таҳлил қилган, очерк-рисола ёзган.

Адиб ижодининг, назаримда, устунлари ҳисобланган тўплам, асарлар ҳақида ўз кузатишларимни ифодалаб, ёзувчи портретининг муҳим томонларини ёритишни мақсад қилиб қўйдим. «Олтиариқ хангомалари»-замонавий

фольклор намунаси, кувноқ асар. Унда миллий руҳ, жонли қаҳрамонлар, шу куннинг афандилари тимсоли бор. Шўхлик, қувлик, топқирлик, содда самимийлик-«Олтиариқ ҳангомалари» оҳанрабои, жони. Асарни ўқиб сира зерикмайсиз. Аксинча, ундаги ҳикоя қилиш усули, нозик ишоралар, сўз имкониятларидан унумли фойдаланишга интилиш китобхонни ром этади. Тўпламда нечта ҳангома бўлса, шунча қаҳрамон, персонаж бор. Ёзувчи эрқагу аёл, ёшу қарини қаҳрамон қилиб танлайди ва персонажнинг биронта беқиёс хусусиятини айнан кўрсатади кўяди. Анвар Обиджонгача ҳам Олтиариқ, Шакарқишлоқ, Ширинқишлоқ, Полосон, Қапчуғай бўлган. Бу қишлоқларда минглаб юрагида ўти, ёли борлар яшаб ўтган. Олтиариқ узуми, бодринги, турпини емаган ўзбек йўқ. Қарангки, ҳамма узуми, ноқдай турпини истеъмол қилаверипти-ю, ҳеч ким на боғи, на полизи, на соҳибқору деҳқонини суриштирмапти. Анвар Обиджон ҳар бир ҳангомани қоғозга тушираркан, воқеаларни юрагидан ўтказди, ҳангомачини суйиб, ардоқлаб тасвирлайди. Ҳангома битаётган ёзувчи яширин камера билан тасвирга тушираётган оператор ишини қилади. Халқ, ҳангомачилар ўзларини эмин-эркин тутадилар, сўзни яшнатиб, ўйнатиб гапирадилар.

«Олтиариқ ҳангомалари»нинг яна икки хусусиятини айтиш зарур. Биринчидан, жамики ўзбек каби, олтиариқлик исми тоқ айтмайди: албатта, лақабни кўшиб гапирди. Абжал қийшиқ, Шервой дувана, Мамашариф кўкнор, Содик бужур, Назар пиён, Мусавой хўрозбоз, Селкелди тоға, Бозор қантовузлар ҳам ҳангомачи, ҳам ҳангома қаҳрамони бўлганлар. Қишлоққа маъруза ўқишга келган адабиётчи гап орасида қайси ёзувчи ўз асарларида қанча сўз қўллаганини гапириб қолади. Шунда бир олтиариқлик мақтанади:

– Маҳалламиздаги Бозор қантовуз ўттиз минг хилдан ортиқ сўкишни билди. Шулардан уч хили ўрисча холос, қолгани топ-тоза ўзбекча. Ана сизга олтиариқлик.

Олтиариқ ҳангомалари аскиянинг сирт томони, юзаси. Ҳар бир ҳангома остида қайроқдай-қайроқдай аскиялар бош кўтаришга тайёр туради. «Олтиариқ ҳангомалари» замонавий афандилар ҳақидаги ғаройиб воқеалар йиғиндиси, лақабу кўп маъноли сўзлар хусусидаги қўлланма, аския, пайровлар мағзини очиб берувчи рисола.

Дарвоқе, «Олтиариқ ҳангомалари»нинг жанри қандай?

– Ҳангома-да! Ҳангома жанри.

– Уни расмий адабиётшунослиқда қандай аташади?

– Ҳангомада воқеалар ғалати, ҳайратомуз, рамзий унсурларга бой. У латифа бўлиб, фольклор асаримас. Бадий адабиёт бўлиб, ёрқин характерларга эга эмас. Ҳангомада кутилмаган воқеа, ҳодисалар ҳақида гап кетади. Китобхон таажжубланади: «Шу воқеани сўзлаш жоизмиди?» Ҳангома тик адирга кўтарилиш ва у ердан туриб атрофга назар солишдай гап. Яна ҳам аниғи шуки, ҳангомада тингловчи (китобхон) ни лол қолдириш, уни кутилмаган ҳолатга тушириб қўйиш муҳимдир. Ҳангома қайсидир жиҳати билан сонетга ўхшайди. Тўғри, сонет элитар жанр: у ақлни пешлашга, жиддий поэтик фикр айтишга йўналтирилган. Лекин унда, ҳангомадагидай портлаш, кескин ўзгариш сўнгги икки сатрда рўй беради. Ҳангома воқеадан ғайритабиий, китобхон кутмаган хулосани чиқаришдир. Демак, ҳангома новелланинг ўзига хос кўринишидир. Ҳангома-халқ ижоди анъанаси билан тўйинган новелладир.

Сонетнинг сўнгги икки мисрасида оҳорли фикр айтилса, ҳангома хотима-сида қалбдан отилиб чиққан қаҳқаҳа янграйди. Ҳангома-новелла поэтикаси сўзга, ундан қаерда, қандай фойдаланишга алоҳида урғу беради. Ножўя, ноўрин қўлланган биттагина сўз ҳангома табиатидаги вулқоний кучни қирқиши, йўққа чиқариб қўйиши ҳеч гапмас.

Ҳангома сўзлаш, гурунг қуриш-ўзбекнинг миллий хусусияти. Абдулла Қодирий, Ғафур Ғулом, Абдулла Қаҳҳор, Саид Аҳмад, Неъмат Аминовлар гурунгбоз, моҳир ҳангоманавис бўлганлар. Адҳам Ҳамдам, Анвар Эшонов, Эркин Сиддиқов сингарилар латифагўй, ҳангомачи бўлганлар. Аммо улар ижоди ёзма адабиётнинг нариги ёғи, халқ ижоди ҳудудида қолган.

Туркум ҳангомалар йирик характерни пайдо этиши мумкин. Абдулла Қодирийнинг Калвак махзуми, Тошпўлат тажанги ҳангомалардан пайдо бўлган характерлардир. Ғафур Ғулом ҳангома ёзиш устаси бўлган. Афанди Азроилни мот қилади («Афанди ўлмайдиган бўлди»), Шайтонга ҳуштакни тутиб келиш, унга саккизтадан тугма қадаш вазифасини юклайди («Мулла Насриддин Афанди ва Шайтон алайҳ ул-лаъна»). Абдулла Қаҳҳорнинг «Жонфигон», «Санъаткор», «Адабиёт муаллими», аслида, новелла, ҳангома. Ёзувчи ҳангома илдизидан ижтимоий характер моҳиятини топади. Саид Аҳмаднинг «Келинлар кўзғолони», аслида, новелла-икки келин ҳангомаси бўлган. Шу ҳангома асосида Саид Аҳмад «Келинлар кўзғолони» комедиясини яратди, пишиқ-пухта характерларни томошабин ҳукмига ҳавола этди. Неъмат Аминовнинг «Ёлғончи фаришталар» романи юзлаб ҳангомаларнинг яхлит концепция атрофига уюшишидан пайдо бўлган. Демак, ҳангома-новеллачи воқеаларни маромига етказиб ҳикоя қилиш, яқун ясашга бор укув, маҳоратни йўналтиришдир. Анвар Обиджоннинг «Оптиариқ ҳангомалари» табиатида қанчадан-қанча ҳикоя, қисса, романлар яширингандир.

Ҳангома-ҳажвия, мутойиба гурунг. Кулиш, кулдириш ҳажвиянинг етакчи белгиси. Истеъдодли кишиларгина кулдирадилар, куйдирадилар, лозим бўлса, йиғлатадилар. Моҳир санъаткорлар сатира, ҳажвияни тўлақонли тимсол орқали китобхонга ҳавола қиладилар. Калвак махзум, Тошпўлат тажанг (Абдулла Қодирий), Шум бола, Мамажон ялқов (Ғафур Ғулом), Эшон, Боқижон Бақоев (Абдулла Қаҳҳор), Ўткурий (Уйғун), Баширжон, Қиёмжон (Неъмат Аминов)-ҳажвий, сатирик характерлар. Уларда маълум тоифа кишиларининг қусур-камчиликлари ҳажв қилинади. XX асрнинг иккинчи ярми шеъриятида яна иккита ёрқин ҳажвий тип яратилди. Бири-Матмуса (Эркин Воҳидов), иккинчиси-Гулмат (Анвар Обиджон). Матмуса характери, ҳангомалари ҳақида кўп ёзилган. Гулмат йигирма йилдирки, адабий аҳоли орасида жавлон уряпти, ўзлигини тинимсиз намоён этиб бормоқда. Гулмат ғазал битади, мухаммаслар яратади, мулоқотларга қўл уради, фардлари билан китобхонни лол қолдиради.

Гулматга ғазалнавислик шабадаси сал-пал тегиб ўтган. У гоҳо ғазал оҳангини, вазн талабини ҳис қилиб қолади. «Ғазал, рақам 51»да Гулмат ўзи билан Кузма Прутковни қиёслаб қолади. Шоиримиз замондан шикоят қилади, пролетар Кузма сўзларига қулоқ тутаяди:

Давом қилмиш: «Бўлиб ботир манингдек гоз яша,
кўркма-
Самодержавиё филни отсаям бошга Оқтовдин».

Гулмат ҳурмат, эҳтиром ила Кузмага мактуб битади:

Яна мандин олу туршак, тулун-шанко жўнотиб тур,
Биродарлик қолур мангу ҳалолроқ эрса шартнома.
Соғингай дийдоринг Гулмат, нетайки, ер бўлингон-да,
Манго ўлчаб берилмиш Шош, санго олис Кастиррома.

Гулмат Шошийнинг асосий фазилати шундаки, у фақат қоринни, маишатни, турган-битгани асал аёлларни ўйлайди. Гулмат шоир ўзини фақат Шош шоири деб билади. Бу шахри азимнинг Хадра, Чорсу, Қатортол, Кўкча, Эски Жўва, Сағбон, Лабзак, Дўмбиравот, Шайхонтоҳур, Бешоғоч сингари жойлари-

ни хўб ўрганади, ғазалларига киритади. Шоиримиз маҳаллий ҳудуддан бир пайса бўлса-да четга чиқмайди. Гулмат носкаш, шишага ўч, қиз-жувонларга муносабатда бесуяк, лозим бўлса, мунофиқлик қилади, ёлғонга тўн кийдиради. Мана, офатижон бир жувон ўтиб боряпти. Унга эргашган пашшалар кўп. Гулмат ҳам хира пашшалар қаторидан жой олади:

Йўргаласам унга, биров «пашша бўлиб борма», деди.
Пашша эсам қандоқ чидай-уч пуд асал кетвотти-я.
Шоди бурун «Оҳ!» деб оёғига ўзини ташлаб эди,
Тогдек бурундан сакрабон ўтди жадал, кетвотти-я.

Барча шоиру адиблар қатори Гулмат танқидчини ёмон кўради. У танқидчи Ғишматни биринчи душмани деб билади. Бу танқидчи номи Гулмат Шоший ғазал, мухаммас, мулоқотларида бот-бот учраб туради. «Мухаммас, рақам 5» ни, аслида, «Ғишмат дастидан дод!» деб номлаш жоиз эди. Қаранг, Гулмат Ғишматни қандай фош этади:

Кашф этиб Ғишмат совун, сўзни гўнирмоқ ўргатур,
Биз ғилам турсак тўкиб, шолча супурмоқ ўргатур,
Нос чека олмас ўзи, чексак тупурмоқ ўргатур,
Дил ясаб Тангрим нечун дилни ўпирмоқ ўргатур,
Нега кўй барпо қилиб, кашқирин устун айлади.

Гулмат фардлари алоҳида бир олам. «Фард, рақам 15» Гулматий донишмандлиги, сўз қўллаш маҳорати, топқирлиги чўққиси. Фарддаги «кетинг»нинг қат-қат маънодорлигини айтмайсизми? Бу сўзнинг шуъласи «олд» сўзига ҳам тушиб туриши-чи? Фардни ўқиб аввалига чуқур ўйга ботасиз. Сўнг фард маънисини очила бошлайди.

Гулмат шоир ўнлаб эпиграммалар битган деб эшитамиз, айримларини тинглаганмиз. У антиқа бағишлов-эпиграммаларини ўқувчилар ҳукмига ҳавола этса, қанчадан-қанча қиёфалар билан танишиб олардик.

Анвар Обиджон борлиққа – мавжудоту маҳлуқотга, ой, қуёш, юлдузларга, узлуксиз ғимир-ғимир ҳаракатга боланинг кўзи билан боқди. Пишиқ-пухта, умри узоқ асарлар яратди.

Ўзбек болалар адабиётининг жонкуярларидан бири Турсунбой Адашбоев ёзади: «80-йилларга келиб Анвар Обиджон болалар шеъриятидаги обҳавони бир йўла янгилади. Унинг «коса тагидаги нимкоса» асарлари тилга тушди» («Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетаси, 2008 йил, 7 март).

Анвар Обиджон болалар учун қисса, драма, эртақлар ёзган. Биз Анвар Обиджоннинг болалар адабиётига қўшган ўзига хос ҳиссаси – «Жуда қизиқ воқеа» (1987) шеър ва эртақлари ҳақида кенгроқ тўхталишни маъқул топдик. Тўпламдаги асарлар қаҳрамонлари бобо деҳқон, миришкор боғбон етиштирган маҳсулотлар, тар мевалар, парранда, дарранда, ҳайвон, ҳашоратлар; дўппию шляпа, телефону шиппак, чойнагу ойнак, муғомбиру лофчи, аёзу гуллола, қуёшу жала, ўнлаб дастгоҳу ашё, пружина-ю чўзма-ҳайвонот, наботот, жамодот, мавжудот, маҳлуқот...

Асар қаҳрамонлари қўшиқ айтадилар, ҳасби-ҳол сўзлайдилар, мактуб битадилар, тавсифу таъриф берадилар. «Жуда қизиқ воқеа»да гўзал оҳанг, ғаройиб мутаносиблик, турфа ранглар жилоси, зиддиятлар кураши, ҳаёт-мамот жанги тасвирланган.

Болалар ёзувчилари ҳамиша, ҳамма ерда битта муҳим қонуниятга амал қилганлар: яшамок-улуғ неъмат. Яшаш бахти ҳаммага ҳам насиб этавермайди. Яшаётган ҳар бир жонзот Яратганнинг рўйхатидан ўтган. Одамлар жонзотни оёқ ости қилишга, қиришга ҳақсиздирлар. Анвар Обиджон атайин кўкшира, чивин, бурга, хомушак, пашша, капалак, шиллиққурт, суварак,

чумоли сингари ҳашоратларни тасвирлайди. Кўкшира, масалан, ниҳоятда увоқ, сустҳаракат, юзтаси, мингтаси, биттагина баргга жо бўладиган ҳашорат. У-кушанда. Аммо шоир бу майда маҳлуқни ҳақорат қилмайди. Мақтамайди ҳам.

Ёпишқоқман,
Ўз номим-
Ўзим билан Шираман.
Экинларга ганимман,
Ўтакетган хираман...

Чивин Кўкширадан-да ёвуз. У-қонхўр. Лекин пул олмасдан қон сўришини мақтаниб айтади:

Товуқларга доп ширин,
Мингир-мингир.
Чивинларга қон ширин,
Мингир-мингир.
Биз ҳаммага ёқамиз,
Мингир-мингир,
Ҳақ олмасдан чақамиз,
Мингир-мингир.

Табиатнинг ўзгармас қонуни бор: одам, нарсалар, ашёлар ҳам кексяяди, нокерак бўлиб қолади. Мана, чўзма. У бир пайтлар энг зарур матоҳ эди. Пружина чиқди, чўзманинг қуёши ботди. Аламзада чўзма пружинага мактуб битяпти:

Кўп ганимга тегмасдан
Мой суртиб ол этингга.
Тарсиллатиб бир қуни
Кўйвормайин бетингга.

Чўзмада чапанилик ҳасад, алам билан қўшилиб кетган. «Тарсиллатиб қўйвормоқ» мактубнинг асос – моҳиятини белгилайди. Асар курилмасида шу икки сўз ғоявий юкни зиммасига олган. Агар шу сўзлар, ҳатто ўрни ўзгартирилса, шеърнинг ҳарорати кескин пасайган, таъсир кучи қирқилган бўларди.

«Саримсоқпиёзнинг оқпиёзга ёзган хати»-ажойиб асар. Саримсоқпиёз-аччиқ, сассиқ. Шоир худди шу нуқтани қаттиқ тутиб олади. Ҳозир кўкпиёзнинг бозори чаққон. Одамлар оқпиёзга, айниқса, саримсоққа қарамай қўйган. Саримсоқнинг фиғони фалакка чиққан: у касофат (кўкпиёз) саримсоққа хат ёзмапти. Саримсоқ оқпиёзга қайта-қайта таъкидлаяпти:

Кўриб қолсанг бозорда,
Тергаб қўйгин ачитиб,
Йўлиқсайди ўзимга,
Сўкардим
Бир саситиб.

Дўқи шундай бўлса, саситиб сўкиши қандай бўлишини тасаввур этиш қийинмас. Шеърда «саситиб» сўзининг жамики имкониятлари кўз-кўз қилинаётгандай бўлади. Бош сўз шеърнинг охирига қўйилган. У бутун шеър руҳига таъсир этади. Ажабки, саримсоқ, қанча ғазабланса, китобхон маза қилади, сўз қудратига қойил қолади.

«Жуда қизиқ воқеа»да баъзи мева, маҳсулот, ҳайвон, ҳашорат ҳақида икки-учталаб шеър бор. Шоир саримсоқпиёз ҳақида иккита шеър ёзган. Бир шеър-саримсоқ мактуби. Иккинчи-саримсоқнинг ўзи ҳақидаги фикри.

Анжир ҳақида ҳам икки шеър берилган. Бирида анжирнинг гулламай мева тугиши билдирилади. Анжир гулча, тилла рангли кулчалиги айтилади. Иккинчи шеърда анжир баҳонасида она тупроқ, меҳрибон қуёш улуғланилади:

Анжиргинам,
Анжиржоп,
Митти-митти
Кулчанон.
Кўпчиб
Тупроқ-хамирда,
Пишдинг
Қуёш-тандирда.

Шеърда тўққизта сўз бор. Шулардан бештаси таянч сўзлар: кулчанон, тупроқ-хамир, қуёш-тандир. Поэтика бадий асарда сўзларнинг бўртиб, нурланиб, қоядай мустаҳкам туришига айтилади. Поэтика бадий-эстетик моҳиятнинг тиниқ, лўнда бўлишини, китобхон руҳиятида мукамаллиги, яхлитлиги билан ўзгариш ясадини тақозо этади. Болалар адабиётида ёзувчи позицияси, ҳикоячи-ровий қараши аҳамиятлидир. Бола ҳамиша мададга, раҳнамога, доно маслаҳатчи ёрдамига эҳтиёж сезади. Ровий-ҳикоячи нарса, маҳлуқот, ашё ҳақида шаклланган қарашни ўзгартириб юбориши мумкин. Одатда, чивинни, пашшани одамзот йўқ қилади, қиради. Аммо Анвар Обиджон ҳолис туриб бургани таърифлайди:

Кир кўрпанинг астари
Ҳашаматли саройим,
Агар
Ирkit бўлсангиз,
Улфатимсиз ҳар доим.

Шиллиққурт-ўта ирkit, ялқов, худбин маҳлуқ. Шу ҳолига қарамай у ўзини мақтаб қолади:

Қаерим кам Ҳўкиздан
Бошимда қўш шохим бор,
Чиганогим ичида
Ётоғим ҳам тап-тайёр.

Анвар Обиджон ўз қаҳрамонларини кўрсатади, тасвирлайди: зинҳор уларга баҳо бермайди.

Ёш китобхонни уйлашга, баҳолашга ўргатиш болалар адабиётининг вазифаси.

Анвар Обиджон болалар учун нимаки ёзмасин, гўзалликни, куйни, шакл ва мундарижа мутаносиблигини назарда тутди. Булбул қўшиқлари туркумида ҳамма нарса гўзал, мукамал. Оҳангга мос сўзларни танлайди, қаҳрамонларнинг фазилатларини топиб-топиб, ўрнига қўйиб-қўйиб тасвирлайди:

Мусиқалар юввошу Чумолилар тиришқок,
Сувараклар бебошу Кучукчалар уришқок.
Хўтиқлар зўр яллачи, Қўй, Сигирлар далачи,
Шўх Қўчқорлар каллачи, Такалар ҳам сузишқок.

Шоир битта шеърда табиатнинг мангу қонунини зўриқмасдан, оддийгина қилиб айтиб беради:

«Ўтин ташлаб» қуёшга, ўтин баланд ёқди ёз,
Гурзаилон қишдаги пўстинидан кечди воз.

Сийраклатиб юнгиши туллай бошлар Тулкилар,
Ортиқчароқ патларин чўқиб-чўқиб юлди Гоз.
Каклик башанг кийинди ечиб эски либосин,
Унинг чипор нимчаси тоғ рангига тушди мос.

Анвар Обиджон нарса, ҳодисаларга жуда кўп шеърлар бағишлаган:

Сенга раҳм қилдик биз,
Тўрға солиб, илдик биз.
Бердик доп, сув, бошпана...
Йиғлама-да,
Бедава!

Бу-тўрқовоққа ёзилган шеър. Бағишлов шеърлар ўқувчи қондаси, яхши бола адабига мос келади. «Арифметика»нинг муқовасига ёзилган шеърда ўқувчи огоҳлантирилади.

Олтига бир
Етти бўлар.
Саккиз, десанг,
«Икки» бўлар.

Тўпلامда бир қанча қўшиқлар борки, улар «Жуда қизиқ воқеа» нинг, ўта мароқли, ниҳоятда ёқимлигини кўрсатади.

Бизга Анвар Обиджон саноқсиз қуш, ҳашорат, нарса, ашёларни кўрсатган эди. Энди шоир ўз қаҳрамонларини, куйлата, қўшиқ айттира бошлайди. Мана, тўрғай қўшиқ айтяпти:

Ширингина тилим бор,
Фю-фю.
Бошимда кокилим бор,
Фю-фю.
Зериксангиз шаҳарда,
Фю-фю.
Даштга келинг баҳорда,
Фю-фю.

Энг серзавқ, қўшиқчи, ноёб қуш, албатта, булбул. Кўпчилик булбулни кўрмаган, аммо қўшиғини эшитган. Булбул қўшиғи-тонг файзи, ҳаёт мадҳи, оҳангларнинг оҳанрабоси.

Қизил гулда ўйнаймай,
Чика-чука.
Атиргулда тунаймай,
Чика-чука.
Менинг кулчам-тўлини ой,
Чика-чука.
Ризким-доп ва шудрингчой,
Чика-чука.

«Жуда қизиқ воқеа»-табиат тўқислиги, ҳаракатлар гўзаллиги, зиддиятлар зарурлиги ҳақидаги китоб. У ёш қалбларга руҳ, муҳаббат, жўшқинлик ато этади.

Бола табиатан ўйинқароқ. Ўзи енгил бўлганидай шеър, қўшиқларнинг ҳам ўйноқи, жўшқин, самимий, тароватли бўлишини истайди.

Анвар Обиджон бир шеърда китобхонни кулдиради, ҳазиллашади:

Амаки
Арнини сўйиб беринг.
Асали менга
Гўшти сизга.

Шоир гоҳ сўз ўйини қилади, бир сўзнинг турли маъноларини очиб кўрсатади.

Бола вазни енгил, бўғини қисқа-қисқа мисрали шеърларни ёқтиради, уларни зумда ёд олади. «Бугдой», «Пахта», «Сабзи», «Анжир», «Писта», «Ўрик». «Беҳи», «Нок», «Мош», «Анор», «Шоли» мана шундай шеърлардан.

Анвар Обиджон шеърларида ҳаётдагидай мураккаблик, зиддият кўзга ташланиб туради. Ижодкорнинг «Қочқоқ» шеърида қуёш қочқоқ, ўзини панага урувчи сифатида кўрсатилинади. Шеърдаги лирик, мutoйиба руҳи китобхонга ҳуш ёқади.

Лола билан
Далада
Қолиб кетдик
Жалада.
Ивимаё деб
Жалада
Қуёш ётар панада.

Шеърда дам қуёшли, дам ёгинли кўклам фасли тасвирланган. Жала, Пана, Қуёш. Шу уч сўз шеърни тутиб турган таянч. Яна шеърдаги жозиба таянч сўзларни пишиқ-пухта қилади. «Қочқоқ»да ҳаётбахш руҳ шеърни ичидан нурлантиради.

«Қуённинг туғилган кунида» шеъри ажойиб эртақнинг қисқа, лўнда, қофияли тасвири. Унда дўстлик, қувонч, садоқат, айни вақтда, хиёнат, хонлик бор. Туғилган кунга кимлар нималар билан келди?

Ари келди
Асал олиб,
Эчки қопга
Карам солиб.
Айяқ келди
Қошиқ билан,
Бўри пичок,
Сочик билан.

Анвар Обиджон Ханс Андерсен, Корней Чуковский, Самуул Маршак, Қуддус Муҳаммадий, Зафар Диёр, Агния Барто сингари устозлар анъаналарини давом эттирди, болалар шеърлятига янги воситалар олиб кираяпти.

Бадиий асар равон ўқилдими, шавқ-завқ бердими, билингки, уни ёзиш мураккаб кечган: санъаткор ҳар бир сўз, оҳанг, урғу устида ўйлаган. Асар ёзишдаги мураккабликлар поэтикада ўрганилади. Поэтика структура, семиотикани қўллаб асар табиатини ёритади.

Анвар Обиджон ижодининг ўзига хослиги унинг «Шарқ» нашриётида 2006 йилда чоп этилган «Танланган шеърлар»ида янаям кенгроқ намоён бўлди.

«Танланган шеърлар» ҳам шаклан, ҳам мазмунан шоир изланишда эканлигини кўрсатади. Мукамал шеърини тўплам мусиқий органда чалинаётган куйга ўхшайди. Маълумки, орган мусиқа асбобида ўнлаб катта-кичик сурнай, сурнайчалар бўлади. Моҳир созанда сурнай, сурнайчаларни узлуксиз чалиб, оҳанг таратиб туради. Орган тўлиқ ҳаракатлантирилса, концерт зали илоҳий куйга, оҳангларга тўлиб кетади. Тингловчи оҳанглар тўлқинида сузаётгандай, товушлар сеҳридан маст бўлаётгандай сезади ўзини. Мусиқа, куй инсонни тамоман ром этади: у ўйламайди, ҳузурланади; талқин қилмайди, таҳлил қилади. Бадиий асар, хусусан, шеър ҳис этиш, кўриш, тинглаш, биронта сўзга кўнгил бериш имкониятини яратади. Сўнгги йиллар шеърлятида фикр жавҳарини нозик гўзаллик тўқимасида шеърхонга тақдим этиш тамойили кучаймоқда. Поэтика дегани батафсил киришлардан қочиш, гапни айлан-

тиришдан тийилиш, каломни ниҳоятда саралаб танлаш, ҳар бир сўз, урғу, оҳангга эътибор қаратишдир.

Анвар Обиджон игнабарг (бир мисрали) шеърларда оҳорли қиёс, ўхшатиш, тимсолларни топади. Масалан: Кўр хассасида ахтарар... нурни. Шам ҳам илоҳдир қуёш чиққунча. Бу қиз гўё музда ўсган гул. Бунча тажанг бокс қўлқопи?

Игнабарг шеърлар шоир услубини, интеллектуал даражасини, гўзалликни англаш уқувини чақмоқдай кўрсатади қўяди.

Анвар Обиджоннинг кичик шеърлари тикмачоқдай: сермаъни, фалсафий, бетакрор. Шоир кўп шеърларида ўзлик ҳақида ёзади. Ўзлик-таянч, бетакрорлик. Номаялум одамлар даври ўтди.

Ҳозир:

Тугилдингми-самар қолдир,
Ўзлингдан хабар қолдир, –

дейдиган замон. Шоирнинг зўри шеъри (асари)ни етаклаб, кўпчиликка та-ништириб юрмайди:

Биласан-ку, вақтим зик
Бор, кўчага ўзинг чиқ,
Яхши дўстлар тоғ, шеърим.

Шоирлик шеър ёзиш эмас. Шоирлик ҳамиша ўзини сўроққа тутиш, муаммолар қуршовида банди бўлиш. Шоир сўроққа жавоб, муаммога ечим топдими, шеър туғилади.

Шоир кезаверди,
Кезаверди...
Ақли ўсаверди.
Шоир сезаверди,
Сезаверди...
Ақли озаверди.

Анвар Обиджон-камтар, болалардай тортинчоқ шоир. У «Танланган шеърлар»дан ўрин олган ғазалларини «Ғазал шаклидаги шеърлар» дейди. Ваҳоланки.

Сен каби қомати расо Фарғонада биттагина,
Мен каби қадинга адо Фарғонада биттагина, –

матласи билан бошланадиган асар ҳам куйи, ҳам вазни, ҳам қофияси, ҳам поэтик такрори билан мукаммал ғазалдир.

«Танланган шеърлар»да бағишловлар талайгина. «Қодирийни эслаб», «Эркин Воҳидов», «Миразиз Аъзамга мактуб», «Есенин портретига боқиб», «Китоббоз», «Ҳамид Сулаймон», «Саҳройи бола», «Аёл», «Очилхон ҳофиз кўшиғи», «Фитрат», «Абдулҳамид Чўлпоннинг тушимда ўқиган шеъри», «Фаластин шоири Муин Бисису», «Қурбонжон додҳо», «Кечмиш», «Тоғай Мурод», «Бу кўчалар», «64 катакли дунё», «Улуғ Ганди», «Гирей хоним» сингариларда тирик фикр, донишмандлик, ғурур, эҳтиром, ватанпарварлик бор. Ҳар бир бағишловда қаҳрамоннинг бетакрор хусусияти очилган. Лекин, назаримда, шоирда умумлашма фикрлар, ҳаётий фалсафа тасвири кучли бўлгани маъқулроқ, шекилли-да. Шундай шеърлар борки, оддий воқеадан умуминсоний хулосалар, фалсафий умумлашмалар чиқарилинади.

Анвар Обиджон-янги ўзбек адабиётида ўз ўрни, услуби, қарашлари, қаҳрамонлари, ўқувчилари бор бўлган ижодкор. У ўзлигини излай-излай катта шоир, сўз санъаткори бўлди.

Пошшожон Кенжаева

тадқиқотчи

ҲИКОЯДА ҚАҲРАМОН РУҲИЯТИ ТАСВИРИ

Ҳозирги ўзбек ҳикоялари жамиятда рўй бераётган туб ижтимоий-маънавий ўзгаришларнинг бадиий инъикоси ўлароқ дунёга келгани учун ҳам уларда замондош инсон руҳияти теран тадқиқ этилганини кўриш мумкин. Замонавий ҳикоячиликдаги энг муҳим жиҳат шундаки, унда тасвирланаётган қаҳрамонлар мутлақо бир-бирларига ўхшамайди. Инсон руҳиятидаги сокин ҳолат ҳам, ҳиссий тўфонлар ҳам ҳар бир ижодкорнинг бадиий салоҳияти ва бадиий матн таъбиға яраша акс эттирилмоқда.

Эркин Аъзам, Хуршид Дўстмуҳаммад, Назар Эшонкул, Саломат Вафо сингари ижодкорларнинг кейинги даврда ёзган аксарият ҳикояларида замондош инсон қалбининг сирли, тушуниш мушкул бўлган жиҳатларини турли ракурсда ёритишга уриниш сезилади. Уларнинг ҳикояларидаги қаҳрамонлар турфа воқеалар йўсинида, мантиқий изчиллик билан хилма-хил, айна вақтда, ўзида давр белгиларини акс эттирган инсонлар сифатида тасвирланмоқда.

Шу нуқтаи назардан олиб қараганда, истеъдодли адиба Саломат Вафонинг «Қора бева» ҳикоясида инсон руҳиятида содир бўладиган ички қарама-қаршилиқлар, зиддиятлар ёрқин ифодасини топган. Қаҳрамон руҳиятидаги сезимлар қарама-қаршилиги, ҳиссиётлар кураши унинг реал ҳаётида мавжуд бўлган қийинчилик ва кескинликларга бевосита боғлиқ. Ҳикоя қаҳрамони қалбида катта ранж, алам, қайғу мужассам. Ҳаётда унинг дардига малҳам бўладиган, уни тушунадиган ҳеч ким йўқ. У тамомила ёлғиз. Саломат Вафо аёл руҳиятида кечаётган бу жараённи муайян деталлар воситасида таъсирли ифодалайди: «Яна хоналарга жимлик ва зулмат чўкди, деворлар, гулқоғозлар, эшиклар, ойналар, жавонлар ёлғиз, дилгир, аллақачон жонга тегиб улгурган сукунат ибодатини бошлаб юборишган, деворга тиралган ойнаванд жавонда турган идиш-тавоқлар оралиғида, зулмат куюқлигида, кимдир «жимм» деган сас чиқарган, ўша «жимм» деган сукунат сузиб юрганди, агар яна бу сукунат шу зайл давом

этадиган бўлса, айнан, унинг ўзи, дилгирликдан «тарс» ёрилиши мумкин эди».

Қаҳрамон руҳий ҳолатининг уй анжомлари воситасида тасвирланиши унинг ички оламини жонли кўрсатиш имконини берган. Адиба қаҳрамон хотирасига таяниб, унинг сийратига диққатни тортади. Аламли ва дилгир кечинмаларини ифодалайди. Ҳикоя қаҳрамони хаёл воситасида ўз-ўзини тафтиш этиб, руҳан эзилади.

Саломат Вафо хонанда аёл руҳиятини бутунлигича ҳис қилади ва уни шу бутунлигича ҳикоясига олиб киради. Ҳаёт зиддиятларининг аёвсизлиги, маиший турмушдаги ҳар бир камчиликнинг қаҳрамон руҳиятига таъсири асарда табиий акс этган. Ҳикоядаги собиқ хонанда аёл олдингидек жозибали, ўзига ром этувчи малак бўлишни хоҳлайди. Аёл зоти ўзи азалдан шундай, эътибордан, назардан четда қолишни фожеа деб қабул қилади. Табиийки, бундай ҳиссиёт ҳикоя қаҳрамони учун ҳам бегона эмас. Аслида, эътиборсизлик нафақат аёл, балки эркак кишининг руҳиятига ҳам салбий таъсир ўтказди. Ҳикоядаги хонанда аёл руҳиятидаги маҳзунлик кайсидир жиҳати билан атоқли ёзувчи Шукур Холмирзаевнинг «Кекса ғижжакчи» ҳикояси қаҳрамонига ҳамоҳанглик пайдо қилади. Анча олдин ёзилган Шукур Холмирзаевнинг ҳикояси қаҳрамони ҳам санъатни севадиган инсон. Қаригандан кейин унинг «санъати»ни қадрлайдиган одамлар қолмаган. Ёзувчи Шукур Холмирзаев қаҳрамон хаёлини тарк этмаётган ўтмиш хотираларини шундай ифода этади: «Ғани ака, ниҳоят, хўрсиниб, ғижжакни ётқизиб қўйди. Хомуш бўлиб, меҳмонларга тикилди: яхши замонлар ўтиб кетди! У тушган давра гуллар эди! Устма-уст куй чалиш, ашула айтишини сўрар эди меҳмонлар. Буям кам: айлангани чиқишганда

ҳам уни бир қадам ўзларидан ажратмас, мана шундай вақтларда меҳмонлар чўзилишиб, у кишини хизматга қўйишарди: о, у чалиш, ашула айтишлар хизматмиди?»

Худди шунга ўхшаш тушкунлик, ғамгинлик Саломат Вафо қаҳрамони тасвирида ҳам кўзга ташланади: «Кечагина у ростдан чақноқ юлдуз, кечагина уни одамлар ўрнидан туриб олқишларди. Энди сўнаётган юлдузми?...» Адиба қаҳрамони руҳиятини тўла тушунмагунча, уни яққол ҳис қилмагунча тасвир майдонига олиб чиқмайди. Шунинг учун ҳам асардаги ҳар бир тафсилдан образ кечинмаларини ифодалашда тўлиқ фойдаланишга интилади. Ҳикоянинг «Қора бева» деб номланиши ҳам қаҳрамон ҳолатини очишга хизмат қилади. Саломат Вафо ҳикояларида тасвирланган аёллар, кўпинча, ўйчан, нозик туйғулар эгаси сифатида кўрсатилади. Қаҳрамонлар қалбидаги руҳий ғалаёнлар, ўткир драматик жараёнлар ўқувчи кўз олдида жонлантирилиб, улардан келиб чиқадиган маънавий-эстетик маъно салмоғини оширади. Адиба аёлнинг адоқсиз ўйлари, изтироблари, руҳий азобларини тасвирлаш орқали ўзликни англаш, инсондай яшаш нечоғлик қийин эканлигини бадиий ифодалашга ҳаракат қилади. Унинг ҳикоялари фалсафий маъноларга мойиллиги, руҳий кечинмалар ифодасининг мазмунийлиги билан китобхонга маъқул келади.

Адиба «Қора бева» ҳикоясида, шубҳасиз, бадиий маъноларни ифодалашда деталлардан фойдаланади. Чунончи, асардаги адашган, йўлини йўқотган, эндиликда жонли кўланкага айланиб қолган, «... беш-олти йилдан бери уйқусизлик касалига мубтало бўлган, беш-олти йилдан бери хотиралар билан яшашга маҳкум этилган» собиқ санъаткор

аёлнинг ҳаёти қуригандай бўлиб кўринса-да, қайта кўкаришга жон-жаҳди ила уринадиган акация дарахти билан муқояса тарзида тасвирланади. Ҳикояда нозик ва мағрур кўнгил эгаси бўлган истеъдодли аёлнинг ҳолати қалбга таъсир этувчи йўсинлар билан ифода қилинади.

Асарда қаламга олинган ҳар бир нарса жонлантириб тасвирланган, бу ҳолат ҳикоянинг умумий руҳини белгилаб, унинг таъсир кучини сезиларли даражада оширган. Адибага ўзи билан ўзи қолган кўнгли нозик инсоннинг руҳиятида рўй бераётган тебранишларни ифода этишида бу услуб анча қўл келган. Унинг: «... уй ичи, жавонлар, стуллар, столлар, музхона ва кўрпа-тўшаклар эшик ёпилганидан норози эди. Эшикни ким ёпди, ким бу оҳу фиғонларга нуқта қўйди, ким бунга журъат этди, лекин эшик ёпилган эди, ичкари ўзининг минг йиллардан бери таниш, эски, диққинафас ҳаёти билан яна ташқи оламдан ажралиб қолди» қабалидаги тасвирлари миллий ҳикоячилигимизга бевосита эмас, балки бошқа нарсалар воситасида акс эттиришдай янги бир услуб кириб келаётганлигини кўрсатади.

Ҳикояда умрини санъатга бағишлаган, кўшиқ айтишни

ҳаётининг мазмуни, балки ундан-да муҳимроқ деб билган, истеъдодли Эъзозхон Осмоновнинг ижодни тўхтатишга мажбур бўлган онлари қалбни титроққа соладиган йўсинда тасвирланган: «Бир кўшиқни айтиб тугатгунча одамларнинг норози ва сабрсиз нигоҳларидан дўзах азобларини тортарди, лекин ашула айтиш истаги ўзидан ҳам баланд ва кучли эди. Бу истакдан кечиш осон эмас, у ҳаёт, умр, қисмат баҳосигача турарди... лекин ичкари бир сезги ...саҳна билан хайрлашиш фурсати оз қолганини, сабр-бардоши тугаб бораётганини сезар ва айнан ана шу сезгидан даҳшатга тушарди». Миллий ҳикоячилигимизда инсон руҳиятини ичкаридан ва қабарик тарзда тасвирлаш йўсини намоён бўлиб бормоқда. Саломат Вафо ана шундай сирага мансуб ижодкорлардандир. Унинг ҳикоялари қаҳрамонлари кўпроқ руҳий ғалаёнлар, маънавий таназзуллар исканжасида акс эттирилади. Адиба ҳикояларида ҳаётнинг аччиқ зарбалари, турмушнинг аёвсиз синовлари натижасида шахслиги, маънавий олами имтиҳондан ўтаётган замондош инсонлар ҳаётини кўрсатишга интилади ва бунга эришиб бормоқда.

берилган. Бу тарих Нодир Рамазоновнинг мақоласида келтирилган Муҳаммад бин Мунавварнинг «Асрор ут-тавҳид фи мақомоти Шайх Абу Саид» номли асаридаги тарихий маълумот билан деярли бир хил. Ҳар иккаласида ҳам рубоий шайхнинг хос муридларидан бири бўлган устоз Абу Солиҳ беморлиги туфайли ёзилганлиги ва у элтиб боғлангач, ўша куниёқ дарддан халос бўлганлиги айтиб ўтилган. Рубоийни машҳур қилган хусусиятлардан бири ҳам унинг шифобахшилиги бўлиб, бу ҳақда кўплаб рисолалар битилишига сабаб бўлган. Учинчи манба Нодир Рамазоновнинг юқорида тилга олинган мақоласи, тўртинчи манба Хожа Убайдуллоҳ Аҳрори Валий ҳазратларининг «Табаррук рисолалар» (12 ва 21-бетлар) тўпламидир ва бешинчи манба «Фарҳанги забони тожики» луғатидир.

Бизни қизиқтирган рубоийнинг тарихи эмас, унинг ўзбек тилига қилинган таржималари бўлди. Чунки, шунчалар машҳур рубоийни ўз тилимизда ўқиб, унга шуҳрат келтирган хусусиятни билиш жуда муҳим эди. Аммо таржималарни кўзлан кечириб, бир-бирига қиёслаганимизда, турли ҳолатларга дуч келдик. Бу ҳол бизни таажжублантирди ва бунинг сабабини топишга, рубоийнинг аслиятга яқин бўлган таржимасини аниқлашга киришдик. Бунинг учун, асосан, уч манбадаги таржимани асос қилиб олдик.

1. «Насойим ул-муҳаббат»да:

Хурлар нигоримни кўриш учун саф тортдилар,
Ризвон таажжубланиб, қарсақ чалиб юборди.
У қорахол юзларга парда тортди,
Абдол кўркқанидан Қуръонга чанг урди.

2. Нодир Рамазоновда:

Хурлар нигорим теграсида саф тортдилар,
ақл бундан ҳайратланиб, қарсақ чалиб юборди.
Ёрим юзидаги қора холини кўрган
фаршгалар ҳар тараф кочдилар,
дарвеш кўркқанидан Қуръонга ёпишиб олди.

3. «Табаррук рисолалар» тўпламида:

Хурлар нигоримга қараб саф тортдилар,
Ризвон таажжубдан кафтини кафтига урди.
Ўшал қора хол руҳларга хурсанд бўлди,
Абдол кўркқанидан Мухаффага чанг солди.

Кўришиб турибдики, таржималар ва рубоий маънолари талқини ҳар хил. Хўш, нега бундай бўлган? Нима учун таржимонлар асарга ҳар хил ёндашган? Қайси таржима рубоийнинг асл мазмунини тўла ифодалаб бера олган? Шу саволларга ойдинлик киритиш учун форсча матнга мурожаат қилдик. Биринчи мисра форсчада:

Хуро ба назоран нигорам саф зад,

тарзида берилган. Рубоийдаги «ба назораи нигорам» бирикмаси ўзбек тилида «нигоримни кўриш учун» мазмунини англатади. Демак, «Насойим ул-муҳаббат»даги таржима аслига мос келади. Иккинчи таржимада эса, хурлар нигор теграсида нима сабабдан саф тортганлиги мавҳум бўлиб қолган. Учинчи таржимада хурлар нигорни кўриш учун эмас, унга қараб саф тортган бўлиб чиқмоқда. Шунингдек, Нодир Рамазонов ва «Табаррук рисолалар»нинг 12-бетидagi таржимада «хуро» сўзи араб ёзувидан кирилл ёзувига «ҳавро» тарзида ўгирилган. Бунда «вов» ҳарфи «у» ҳарфи сифатида ҳам ишлатилишига эътибор қаратилмаган.

Иккинчи мисра форсчада:

Ризвон зи таажжуб кафи худ бар каф зад,

тарзида берилган. Ризвон – жаннат боғи, «зи таажжуб» бирикмасининг маъносини «таажжубдан» ёки «таажжубланиб» тарзида тушуниш мумкин, «кафи худ бар каф зад» иборасининг тўғрима-тўғри таржимаси «кафтларини бир-бирига урди», яъни, «қарсақ чалди» бўлади. Кўришиб турибдики, бу мисранинг барча

таржималари деярли бир-биридан фарқ қилмайди. Фақат Нодир Рамазонов таржимада «ризвон» сўзини кўчма маънода «ақл» сифатида берган. Таржималардаги бир-биридан кескин ажралиб турувчи энг катта фарқ учинчи мисрада. Бу мисра аслиятда қуйидагича:

Он холи сиях ба он рухон мутраф зад...

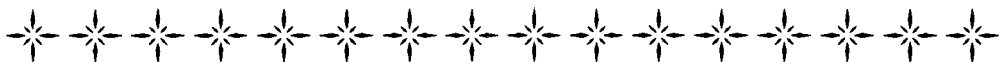
Мисранинг сўзма-сўз таржимаси: «он холи сиях» – «у қора хол», «ба он рухон» – «у юзларга», «мутраф зад» – «парда тортиди» тарзида бўлади. Чунки «мутраф» сўзи ҳақиқатан ҳам «парда, рўпўш (ёпинчиқ), ҳижоб» каби маъноларни англатади («Фарҳанги забони тожики» Москва. «Советская энциклопедия» нашриёти. 1969 йил. 776-бет). Маълум бўладики, «Насойим ул-муҳаббат»да бу мисра мазмуни аслиятга жуда мос. Нодир Рамазонов бу мисрани: «Ёрим юзидаги (?) қора холни кўрган фаришталар (?) ҳар тараф қочдилар», деб таржима қилса, «Табаррук рисолалар»да эса: «Ушал қора хол руҳларга (?) хурсанд бўлди (?)» тарзида таржима қилинади. Кейинги икки таржимада «мутраф зад» бирикмаси «ҳар тарафга қочмоқ», «хурсанд бўлмоқ» қабалида нотўғри таржима қилинган ва рубойининг асл маъносига каттагина путур етган. Яна худди шу мисрада «рух» сўзи «руҳ» тарзида ўқилганлиги учун «фаришта» ва «руҳ» сифатида нотўғри таржима қилинган. «Насойим ул-муҳаббат»да бу сўз «юз» сифатида тўғри берилган. Фикримизга ойдинлик киритиш учун диққатингизни рубойининг «Насойим ул-муҳаббат» ва «Табаррук рисолалар»га илова қилинган араб ёзувидаги матнига қаратамиз. Унда ёзилган «рух» сўзининг охириги ҳарфи араб алифбосининг олтинчи ҳарфи бўлиб, бизнинг тилимиздаги тилнинг энг орқа қисмида қаттиқ талаффуз этиладиган товушнинг ҳарфий белгиси бўлган «х» ҳарфига мос келади. Кўлимиздаги бешинчи манба бўлмиш «Фарҳанги забони тожики»нинг II нинг 153-бетида «рух» сўзи «рўй, гуна, рухсора, чеҳра» сифатида изоҳланган. Маълум бўладики «рух» сўзи «юз» тарзида таржима қилинса, мақсадга мувофиқ бўлади ва мисра мазмуни янада теран маъно кашф этади. Бунда мисра: «Юзлардаги қора хол шу қадар гўзал эдики, натижада, ошиқ юзнинг бошқа аъзоларини унутиб, фақат унгагина тикилиб қолди», деган маъно ҳам келиб чиқади. Шунга асосан, мисранинг маъносини «У қора холли нигор шу қадар гўзал эдики, унинг наздида ўзини энг кўркам ҳисоблаб юрган чеҳралар ҳам хира тортиб қолди, яъни, уларнинг юзларига парда тортилди», дея талқин этиш мумкин. Ҳазрат Хожа Аҳрори Валий «Рисолаи ҳаввория»сида: «холи сиях»дан мурод ўлим вақтида зуҳурга келадиган хорлик, мазаллат ва камтарлиқдир ёки мушоҳада вақтида руҳда ҳосил бўладиган ҳақиқий фақрдир», деб ёзадилар, аммо, бу муаммонинг баёнини айтишдан ўзларини тиядилар. Бизнингча, инсоннинг ўлим вақтидаги ҳолати унинг ҳақиқий ўзлигини англатади, яъни, у бу дақиқалардагина ўзининг кимлигини англаб этади. Ақлли кишиларнинг кечирган оқилона ҳаётлари уларни бу дақиқаларда жисмоний ўлим даҳшатларини енгиб, камтарлик ва фақирлик билан тақдири илоҳийга бўйинсуниш (тасаввуфда висол онларига тайёрланиш) каби гўзал мақомга олиб келади. Бу дақиқаларнинг гўзаллиги олдида дунёвий гўзаллик юзига парда тортилади, яъни, инсон назарида ҳақиқий гўзаллик намоён бўлади.

Тўртинчи мисра таржимаси барча ўринларда бир хил берилганлиги боис, унга тўхталишни лозим топмадик. Фақат «чанг бар Мусҳаф зад» (Мусҳафга чанг солди) ибораси рубойининг Нодир Рамазонов мақоласидаги тўлиқ матнида, «Табаррук рисолалар»даги таржима ва араб ёзувидаги иловада ҳам «чанг дар Мусҳаф зад» тарзида берилган. «Насойим ул-муҳаббат»нинг араб ёзувидаги иловаси, «Мажолис ун-нафоис»даги мисрада ва Нодир Рамазонов ундан мисол тариқасида келтирган мисрада «чанг бар Мусҳаф зад» шаклида берилган. Яна «Фарҳанг»га мурожаат этганимизда, «бар» олд кўмакчиси ўзбек тилидаги жўналиш келишиги кўшимчаси «-га» ўрнида, «дар» олд кўмакчиси эса ўрин-пайт келишиги кўшимчаси «-да» ўрнида ишлатилишини аниқладик («Фарҳанги забони тожики». I жилд. 141-бет). Демак, мисрани «Абдол зи бийим чанг бар Мусҳаф зад» деб ўқиш тўғрироқ бўлади. Шунингдек, абдол сўзининг Нодир Рамазонов томонидан дарвеш тарзида таржима қилиниши ҳам маъно

нозиклигига путур етказган, чунки ҳамма дарвешлар ҳам абдол – Худонинг хос бандалари («хосони Худо» «Фарҳанги забони тожики». I жилд. 26-бет) даражасига кўтарила олмайдилар.

Шу ўринда, юқорида тилга олиб ўтилган рубоий билан боғлиқ яна бир ҳолатга тўхталмай иложимиз йўқ. Рубоий таржимасини ўрганиш жараёнида нафақат таржима, балки унинг муаллифи хусусида ҳам йўл қўйилган нотўғри бир талқинга гувоҳ бўлдик. Юқорида таъкидлаганимиздек, кўлимиздаги бешинчи манба «Фарҳанги забони тожики» бўлиб, унинг I жилди 776-бети 2-устунида «мутраф» сўзи изоҳланган ва бу сўзнинг ишлатилишига айнан шарҳланаётган рубоийнинг охириги икки мисраси мисол тариқасида берилган. Таажжубланарлиси ва ачинарлиси шундаки, шундай мўътабар луғат муаллифлари билибми-билмайми рубоийни Жомий қаламига мансуб асар сифатида тақдим этишган. Бизнингча, шунчалар машҳур рубоий муаллифи ҳақидаги бундай чалкашликнинг энг асосий сабаби луғат тузувчиларнинг манба сифатида олинган асарга ва ундан олинаётган мисолга етарлича эътибор қаратмаганликларидадир. Мазкур байт ҳақиқатан ҳам Жомийнинг «Нафаҳот ул-унс мин ҳазарот ил-қудс» тазкирасидан олинган, лекин луғат муаллифлари ўйлаганларидек, Жомийга эмас, балки шу асарда тилга олиб ўтилган Шайх Абу Саид Абулхайр (қаддасаллоҳу руҳаҳу)га бағишланган маълумотида мазкур рубоий матни ва унинг ёзилиш тарихи келтирилган. Бу маълумот «Нафаҳот ул-унс» таржимаси бўлган «Насойим ул-муҳаббат»да ҳам борлиги фикримизни тасдиқлайди. Алишер Навоий Шайх ҳақидаги маълумотни: «Аларнинг зикрида қалам оқиздур, битилгандин мабсуток (муфассалроқ) тилаган «Нафаҳот ул-унс»да кўрсун. ва барча ҳолатлари мақомотларидаким, ниёзмандлардин баъзи битибдурлар, бордур. Ва ул эл орасида кўпдур – магар баҳра вофий (етарли, тугал) топқайлар», деб тугаллайди. Навоийнинг бундай хулоса чиқаришини у яшаган даврда нафақат шеър аҳли, умуман, раият орасида ҳам рубоийнинг жуда машҳур бўлганилиги билан изоҳлаш мумкин. Аммо яқин ўтмишда, халқимизни ўз тарихий илдизларидан йироқлаштириш сиёсати устувор бўлган пайтларда, нафақат, бу рубоий, балки ўнлаб, юзлаб асарлар ҳақида ҳам маълумотлар етарли эмасди. Баъзи асарлар ва уларнинг муаллифлари ҳақида фақат айрим луғатларга киритилган мисоллар туфайлигина хабар топиш мумкин бўлиб қолган эди. Луғат тузувчилар «Фарҳанг»га мисолни Жомий асаридан олиб, унинг кимга тегишли эканлигини текширмасдан Жомийга нисбат бериб юборганлари муаллиф ҳақидаги чалкашликни вужудга келтиргани, табиий. Демак, луғат тузиш ҳам олимларимиздан жуда катта машаққат ва аниқликни талаб қилади. Айниқса, бу луғат «Фарҳанг» каби кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган бўлса, масъулият янада ортади.

Хулоса сифатида шунини таъкидламоқчимизки, ҳар қандай асар таржимасида ҳам, унинг муаллифини аниқлашда ҳам шошма-шошарликка йўл қўйиб бўлмайди, чунки таржима шу асар шарҳи учун қўйилган дастлабки қадам бўлади. Хоҳ катта, хоҳ кичик, хоҳ насрий, хоҳ назмий асар таржимасига қўл уришдан олдин у ҳақда тўла тасаввурга эга бўлиш, унинг ҳар бир сўзини чуқур ва ҳар тарафлама таҳлил қилиш, ўз тилимизда шу сўзнинг энг маъқул муқобилини топиш ва таржима қилинган ҳар бир жумланинг маъноси аслиятга қай даражада мослигини кўриб чиқиш зарур. Шундан кейингина бу асар ўқувчилар ҳукмига ҳавола этилса, мақсадга мувофиқ бўлади. Агар таржимада хатоликка йўл қўйилса, асар мазмунининг аслиятда бутунлай бошқача тарзда талқин этилишига олиб келади. Натижада, асарнинг нафосатига, таъсирчанлигига катта путур етади. Шунинг учун бу ишда халқимизнинг «Етти ўлчаб, бир кес», мақолига амал қилинса, нур устига аъло нур бўларди. Зеро, таржима бир миллатга мансуб бўлган асар муаллифини бошқа бир халққа таништирувчи воситадир. Икки кишини, айниқса, икки миллат вакили бўлган сўз усталарини бир-бирига таништиришда эса, хатога йўл қўйиб бўлмайди. Чунки, бу уларнинг келгусидаги ўзаро муносабатлари шаклланишида, таржима қилинган асар муаллифига бошқа бир халқ вакилларининг баҳо беришида муҳим аҳамият касб этади. Акс ҳолда, юқоридаги сингари мавҳумликка йўл қўйилиши ва англашилмовчилик юзага келиши мумкин.

Нафас Шодмонов,
филология фанлари номзоди

ТАРИХНАВИСЛИК: МАНБАЛАР, ҚИРРАЛАР

Адабиётнинг ёзма наср тури шаклланишида тарихий воқеа-ҳодисалар ва шахслар ҳаёти ҳақидаги эсдаликлар асосий замин бўлади. Эсдаликлар уларнинг дастлабки кўринишлари бўлган кундаликлар, хотиралар ёки маълум гуруҳ учун муайян мақсадларда ёзилган солномалардан фарқли ўлароқ, кенг оммага таъсирли қилиб етказишга мўлжалланиши билан хосланади. Табиийки, бу мақсад мултифдан тил воситаларини маҳорат билан қўллай олиш, нутқнинг экспрессивлигини таъминлай билиш қобилиятини талаб қилади. Натижада, тарихий маълумотларга асосланган наср майдонга кела бошлади. Бундай ёдгорликлар жаҳон адабиётшунослигига доир манбаларда *тарихнавислик* ёки *тарихий наср* каби истилоҳлар билан юритилади.

Тарихий наср муаллифлари ўтмиш воқелиги, ҳужжат ва далилларни аниқ баён қилишнигина эмас, балки ҳар бир детални ёрқин рангларда, жонли тасвирлашни ҳам ўз зиммаларига оладилар. Бу билан улар тарихнависликни оддий хронологиядан бадиий асар даражасига олиб чиқадилар. Тўғри, қадимги тарихнависликни том маънодаги бадиий асарлар билан таққослаш қийин, лекин уларнинг бадиий адабиётга сезиларли таъсирини ҳам инкор этиб бўлмайди. Европа адабиётшунослигида антик тарихнавислик замонавий наср учун катта салмоққа эга сюжетлар, бадиий ишланган образлар тақдим этиш билан бирга услубий мактаб ролини ўтаганлиги ҳам таъкидланади. Масалан, қадимги грек тарихнависи Плутарх, инглиз хронистлари Р.Холиншед, Г.Холл кабиларнинг мероси Шекспир, Руссо ва бошқа кўплаб адиблар ижодига катта таъсир ўтказди. Пушкиннинг «Борис Годунов» драмаси Карамзиннинг таъсирли ва жозибадор тилда яратилган «Россия давлати тарихи» деб номланган асари материаллари асосида яратилган. Бу тарихий асарга Белинский «Рус адабиёти тарихидаги буюк обидадир», деб таъриф беради. Пушкиннинг ўзи ҳам тарихий насрнинг ажойиб намунаси бўлган «Пугачев тарихи»ни ёзган эди.

Қадимий Шарқда тарихий наср ўзига хос адабий жанр сифатида кенг тарқалди. Эрампдан аввалги биринчи асрда Хитойда Сим Цянь томонидан яратилган «Ши цзи» («Тарихий битиклар»), «Лечжуань» («Умр дафтари») каби асарлар тарихнависликнинггина эмас, балки келажак адабий наср тараққиёти тамойилларини белгилаб олиш учун ҳам хизмат қилди. Араб адабиёти учун ҳам тарихий наср катта таъсирга эга манба сифатида из қолдирди. Айниқса, XV асргача яшаган тарихнавислар орасида Ат-Табарий ва Ибн Халдуналар мероси ажам тарихнавислари учун ҳам намуна, ҳам андаза бўлиб қолди. Умуман, Шарқ тарихнавислиги дастлабки намуналари биланоқ бадиий адабиёт доирасига кириб келди.

Маълумки, бизда ҳақиқий наср Носируддин Рабғузийнинг «Қиссаи Рабғузий» асари билан бошланади. Бу асар халқ орасида «Қиссаи анбиё», «Тарихи анбиё» каби номлар билан ҳам юритилади. Исломиё ақидага кўра, у пайғамбарлар тарихидир. Худди шу мавзуда Навоий ҳам «Тарихи ҳукамо ва анбиё» номли асар яратган. Унинг

«Тарихи мулуки ажам» асари ҳам юқоридаги асарлар каби «тарихийлик» касб этади. Лекин олимларимиз улардан илмий-тарихий ҳужжатлар изламайдилар. Излаганда ҳам уларни етарли даражада топа олмагач, буларни осонгина адабий-бадий асарлар қаторига қўшиб қўя қоладилар. Гарчи уларда изланган илмий-тарихий далиллар етарли бўлмаса-да, улар ўз даврининг тарихий асарлари учун қабул қилинган тамойиллари асосида яратилганлигини унутмаслик лозим. Мана шу қараш ўзбек тарихий насри тараққиётига муносабатимизни белгилаш имконини беради.

Мазкур асарлар туркий тарихий наср услубларини шакллантирган ва унинг тамойилларини қатъийлаштирган, десак хато бўлмайди. Уларга кўра, наср, у тарихий бўладими, мемуар бўладими, қатъий назар, бадий тасвир воситаларига таянади. Бунда ёзма нутқнинг бадий функционал услуби барча турдаги матнлар учун адабий тил вазифасини ўтаганлигини кўриш мумкин. Бинобарин, айрим илмий асарларда ҳам бу услуб устуворлик касб этди.

Ўзбек тарихий насри тараққиётида Муҳаммад Ризо Эрнийезбек ўғли Огаҳийнинг «Риёзу-д-давлат» («Давлат боғлари»), «Жомеъ-ул-воқеъоти султоний» («Султон воқеалари мажмуаси»), «Зубдату-т-таворих» («Тарихлар қаймоғи»), «Гулшани давлат» («Давлат гулшани»), «Шоҳиду-л-иқбол» («Иқбол шаҳодаги») каби асарлари муҳим ўрин тутди. Улар Навоий, Бобур, Пошшохожа каби адиблар томонидан яратилган тарихий наср намуналарининг энг яхши хусусиятларини ўзида жамлаганлиги билан қадрлидир. Уларда бадий услубга асосланган эски ўзбек адабий тилининг имкониятларидан жуда самарали фойдаланилган.

Бу асарларнинг сўнггиси ҳисобланган «Шоҳиду-л-иқбол» мавзусига кўра, Муҳаммад Раҳимхон – Феруз ҳукмронлигининг дастлабки йилларини ёритишга бағишланган тарихий-мемуар асар. Ундаги барча воқеалар ҳаётӣ, яъни, унда хон атрофида бевосита кузатилган кундалик ҳаёт қаламга олинади. Яхлит сюжет мавжуд эмас. Бадий тўқима жой олмаган. Лекин унда муаллиф воқеликни хронографист сифатида баён этмайди, балки ижодкор сифатида тасвирлайди. Шунинг учун ҳам Огаҳий асарда ўзини тарихчи деб эмас, «воқеанигор» (воқеаларни тасвирловчи) сифатида таъкидлайди. Асарга бадий ном танланиши ҳам шундан далолат.

Китобнинг деярли ҳар бир фасли **«Маонийи баланд иқлимнинг подшоҳи мазомин кишварининг олийжой ҳикоят майдонининг чобуксувори, фасоҳат арсасининг жалодатшиори, яъни хомаи балоғатмаънус сўз маснадиға ҳакимона жулус қилиб, мундоқ афсонагузорлиғ ва воқеанигорлиғ қилурким...»** (11^а) каби ибтидолар билан бошланади. (Қавс ичида берилаётган рақам ва ҳарфлар «Шоҳиду-л-иқбол» кўлёмасининг шартли бетларини кўрсатади. Огаҳийнинг бу асари ягона нусхада бўлиб, у Россия ФА Шарқшунослик институтининг Санкт-Петербург бўлимида (инв. № с–572) сақланади. Биз мақолани тайёрлашда унинг фотонусхасидан фойдаландик). Бундай ибтидолар фаслда зикр этилаётган воқеаларнинг йўналишини олдиндан белгилаб бериши билан ҳам характерланади. Юқоридаги ибтидо мазкур хоннинг тахтга ўтириб, фаолиятини бошлаши ҳақидаги фаслга киришишда келтирилган. Баъзан хоннинг сайр ва шикор сафарларига бағишланган фаслларга назмий ибтидо билан киришилади:

Қалам шаҳбози саъй айлаб фаровон,
Бўлуб юз шавқ ила ҳар дам нурафшон.

Учар сўз осмони сори, яъни,
Қопор мундоқ ҳаводин сайди маъни. (35^б)

Воқеалар равиши ўзгарадиган янги кунларнинг бошланиши ҳам гўзал тасвирӣ бўёқларда зикр этилади: **«Сўнғи кунким, якшанба эрди, талиаи субҳдин сўнғким, хуршиди жаҳонгард жамшиди гардун ашҳабиға рукуб қилиб, нуру зиё чарғин парвозға киргузуб, анжум ғазолаларин шикор қилди»**. (45^а) Келтирилган парчада тонг отиши тасвири образли ифодаларга бойлигига амин бўламиз. Бу ердаги «хуршиди жаҳонгард жамшиди» – жаҳонгашта қуёш подшоҳи, гардун ашҳаби – осмоннинг бўз тулпори, нуру зиё чарғи – нур ва зиё ов қуши, анжум ғазолалари – юлдуз охулари ёки гардун ашҳабиға минмоқ, анжум ғазолаларини овламоқ кабиларга ўхшаш кўплаб поэтик кечимлар, истиоралар асарнинг бадий таъсирчанлигини оширишга хизмат қилади.

Бундай образлилик тарихий наср бадиийлигини таъминлайдиган омиллардан бири бўлса, иккинчиси унда тарихий шахслар қиёфасининг образ даражаисга кўтарилишидир. Огаҳийнинг шу туркумдаги бошқа асарлари қатори «Шоҳиду-ликбол»да ҳам фақат тарихий шахслар тилга олинади. Эътиборли шахсларга кичик бўлса-да тавсиф берилади. Уларнинг хон, мамлакат ва халқ олдидаги хизматлари атрофлича ёритиб борилади.

Асарда хондан кейин номи энг кўп тилга олинган шахс Муҳаммад Мурод девонбегидир. Муаллиф унинг қиёфасини комил шахс сифатида тасвирлашга ҳаракат қилади. Бир неча ўринда уни шеърий мисраларда васф этади. Улардан биринчиси девонбегилик мансабига тайинланиши зикрида келтирилади. Шеърий тавсифда жумладан шундай мисралар бор:

... Юзидин фош ўлуб анвори давлат,
Сўзидин фаҳм ўлуб асрори ҳикмат.

Ҳамиша ҳилму одоб узра қойим,
Сўзи ширу шакар ёнглиғ мулойим.

Киши бир зарра ондин кўрмай озор,
Бари халқ эрди хулқиға гирифтор.

Вужуди мазҳари дину диёнат,
Замири масдари сидқу амонат.

Ҳама атвори ҳикматға мувофиқ,
Эди зоти улуг давлатға лойиқ. (18⁶)

Яна бир ўринда у зотни бундан-да ортиқроқ кўтаринкиликда васф қилади:

Эрур ҳимматда яқтойи замона,
Ҳамият бобида фарду яғона.

Фаросат ичра топилмай адили,
Шижоатда адим онинг бадили.

Назири йўқтурур огоҳлиғда,
Саромад келди давлатхоҳлиғда.

Низоми даҳр раъйи бирла манзум,
Улуму ақлу фикри бирла маълум.

Мусалламдур анга давлат низоми,
Умури мамлакатнинг эҳтимоми.

Бўлуб саъйи била вайронлар обод,
Бари афъолидин олам эли шод.

Раият аҳлию хайли сипоҳий,
Эрурлар хизмати бирла мубоҳий. (103⁶)

Бошқа бир ўринда унинг васфида ёзилган шеър ҳикмат сифатида янграйди:

Ҳар кишиким халқ аро бўлса улуг,
Халқ учун бўлмоқ керақдур қайғулуг.

Кўнглида бўлғай мудом элнинг ғами,
Бўлмағай осудалиғ бирла даме. (116⁶)

Бундай шеърий тавсифлар бир неча арбобларга бағишланган. Улар асар қаҳрамонларининг характериани шакллантиришда бадиий тўқимага бўлган эҳтиёж ўрнини маълум маънода қоплаш учун хизмат қилади. Шеърий сатрлар насрнинг умумий тизимига путур етказмайди, яъни, матн яхлитлигига салбий таъсир қилмайди, балки унга бадиий зеб беради. Шунини яна бир бор таъкидлаш лозимки, «Шоҳиду-ликбол» шеърийятга хос санъатларнинг насрдаги ифодаси сифатида намоён бўлади. Бу ҳолат асарнинг Европа олимлари нуқтаи назаридаги тарихнавислик, тарихий наср ёки агиография, логография ва ҳоказо жанрлардан фарқланишига сабаб бўлади. Натижада, бундай асарлар туркумини тарихий-адабий наср, деб аташга ва шу маънода бундай сирадаги асарлар хусусида илмий тадқиқотлар олиб боришга асос пайдо бўлади.

ЁДНОМА

Ҳамиджон Ҳомидий,
филология фанлари
доктори, профессор

«ҚАЛБ ТЎРИДАГИ ҚАДИМ ЭҲТИЁЖ...»

1967 йилнинг март ойи эди. Ўзбекистон Фанлар Академияси қошидаги ижтимоий фанлар бўйича илмий даражалар берадиган ихтисослашган кенгаш менинг номзодлик диссертациямга филология фанлари доктори, профессор, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган фан арбоби, Халқаро Фирдавсий мукофотининг совриндори, шоир ва таржимон Шоислом Шомухамедовни расмий оппонент қилиб белгилади. Эртаси куни диссертациянинг бир нусхасини, йўлланма хат билан олиб, Тошкент Давлат университети (ҳозирги Миллий университети)нинг шарқшунослик факультетига йўл олдим. Факультетга бориб, иккинчи қаватга кўтарилиб, деканатни топдим. Қабулхонадаги котиба:

– Домланинг хузурларида одам кўп, кутиб туринг, – деди.

Бир оздан сўнг, ичкаридан тўрт-беш киши чиқишди. Котиба ўрта бўйли, сипогина кийинган, бароккош одамга ишора этиб, «шу киши» дегандай бўлди. Нимтавозе билан салом бериб, илмий кенгаш йўллаган хатни узатдим. У киши хатни кўздан кечиргач:

– Э, Ҳамиджон сизми? Сиз, – деб қўлимдан ушлаб ичкарига олиб кирдилар. Ҳолаҳвол сўраб, диссертацияни варақлаб кўргач, – яхши мавзу танлаган экансиз. Мендан устозингиз Натан Маллаевга салом айтинг, тақриз ўн беш кунда тайёр бўлади, – дедилар.

Ҳақиқатда ҳам, ўн беш кундан кейин борсам, тақриз икки нусха тайёрланиб, тамға ва муҳр ҳам босилганди. Унда диссертация анча изчил, сичковлик билан таҳлил қилиниб, яхши баҳоланган эди. Мен ўзимни ғоятда бахтли сездим, ўша онда. Шу-шу Шоислом Шомухамедов билан устозу шогирд бўлиб қолдик. У киши илмий тадқиқотларимда йўл-йўрик кўрсатган, докторлик диссертациямга ҳам ҳакамлик қилган, китобларимга фатво берганлар.

Бир куни устозни муборак саксон ёшлари билан қутлаш ниятида ҳамда суҳбатларидан баҳраманд бўлиш мақсадида Кўкча даҳасидаги Биринчи Оксой маҳалласида жойлашган ҳовлиларига бордим. Бир пиёла чой устида дилдан суҳбат бўлди:

– Устоз, шарқшунослик илмига доир соҳани танлашингиз табиий бир ҳолми ёки тасодифми?

– Менинг шарқшунос бўлишим тасодиф эмас. Зероки, бобом, отам, тоғаларим, онам – барча оила аъзоларимиз зиёли одамлар бўлишган. Тоғам Ҳорун Сулаймонов ҳамда онам Шарофатлар чинакам «навоийхонлар» эдилар. Улар «Чор девон»ни араб алифбосида ўқишарди, мен эсам, баъзи ғазалларни лотинчага кўчириб, ёд олиб юрардим. Навоий асарларининг ўша нусхаларини машҳур шоирлар – Ҳамид Олимжон, Уйғун ҳамда Амин Умарийлар нашрга тайёрлашганди. Навоий асарларида арабча ҳамда форсча

сўз, ибора, атама, бирикмалар, бадий-тасвирий воситалар жуда мўл эди. Менинг онгимга «араб ва форс тилларини билмаган одам Навоий асарларини тўла тушуниб етмас экан», деган тушунча сингшиб қолди. 1947 йили ҳарбий хизматдан қайтиб, Тошкент Давлат университетининг шарқшунослик факультетига «эрон-афғон филологияси» ихтисослиги бўйича ўқишга кирдим.

Кунлардан бир кун бувим ҳузурларига чорлаб, буюк шоир Жалололдин Румий «Маснавий маънавий»сининг нодир қўлёзмасини қўлимга тутказиб, шундай васият қилдилар:

– Болам, бу жудаям муқаддас китоб, эҳтиёт қилинг. Бобонгиз уни ўқиганларига соқол-мўйловларидан кўз ёшлари оқиб турарди.

Мен бисотим – кутубхонамни ўзим учун қадрдон бўлган Тошкент Давлат шарқшунослик институтига инъом этганман. Ўша нусха ҳозир ҳам шу кутубхонада сақланмоқда. Демак, шарқшунос бўлиш менинг қонимда бор экан.

– Олтмишинчи йилларда сиз форс-тожик адабиёти тарихини жиддий ўрганишга киришгансиз, қатор форс-тожик ижодкорларининг асарларини ўзбек тилига таржима қилиб, чоп эттирдигиз. Бу илмий-ижодий ҳодиса маънавий эҳтёжмида ёки замона тақозосимиди?

– Дорилфунунни тугатгач, кафедрага ишга олиб қолишди. Ана ўшанда, бутун орзуларим амалга ошгандай бўлди, Соҳам йўсини тақозоси ила форсий тилдаги бадий ижод намуналарини жиддий ўргана бошладим, таржималар қилиш, улар асосида, мажмуалар, гулдасталар тузишга киришдим. Бу орада, Шарқ адабиёти ихтисослиги бўйича номзодлик ишини ёқладим. 60-йилларнинг ўрталаридан бошлаб, бирин-кетин «Эхсон Табарий» (1959), «Ҳақиқат излаб» (1961), «Умар Хайём (1962), «Абдурахмон Жомий» (1963), «Форс-тожик адабиёти классиклари» (1963), «Саъдий Шерозий» (1964), «Форс-тожик адабиёти классиклари ижодида гуманизм» (1968), «Амир Хусрав Деҳлавий» (1971) сингари рисолаларим, монографияларим, кўплаб мақолаларим, таржималарим алоҳида китоб шаклида чоп этилди. 1969 йилда форсий тилдаги адабиёт ихтисослиги бўйича фан доктори деган илмий даражани олишга муваффақ бўлдим. Ҳама китобларимдаги таҳлилга жалб этилган мисолларни асл дастхат матнлардан қидириб-топиб, ўзим ўгирганман. Ўша йиллари Тошкент бадий адабиёт нашриёти ҳузурида «Шарқ халқлари адабиёти» таҳририяти ташкил қилинди ва уни бошқариш ҳам менинг зиммамда бўлди. Бутун фаолиятимни Шарқ адабиётини, хусусан, форс-тожик адабиёти инжуларини ўзбек халқининг маънавий мулкига айлантиришга сафарбар этдим. Натижада, Рудакийдан тортиб, деярли барча классик форсийгўй шоирларнинг ижодий мероси таржима қилиниб, чоп этилди. Кўплаб мажмуалар тузилди. 1958 йили Тошкентда дунё шарқшуносларининг халқаро анжумани бўлди. Бизнинг нашриёт араб, форс, ҳинд, хитой, япон, уйғур, вьетнам ва бошқа халқлар тилларида ана шу анжуманга атаб эллик етти номда гулдаста чоп этди. Бу ва бошқа ишларда Хуршид, Муинзода домлалар ҳамда Васфий ва Жуманиёз Жабборов сингари шоирлар билан ҳамкорлик қилганмиз.

– Устоз, – гапга аралашдим мен, – Умар Хайём рубойлари сизнинг таржимангизда ўн икки марта нашр этилган. Бунинг сеҳри нимада?

– Аслини олганда, бунинг ҳеч қандай сеҳри йўқ. Зероки, Умар Хайём рубойлари мазмунан чуқур, ғоявий жиҳатдан теран, шаклан содда, равон, ҳаммабоб. Мен таржимада аслиятнинг ана шу хусусиятини асрашга ҳаракат қилганман. Айрим таржимонлар шоир рубойларига ўта эркин ёндашиб, бадий сайқал бериб, «оригиналлаштириб» ўгирадилар. Натижада, аслиятдан йироқ, «янги» рубой вужудга келади. Бир куни зиёли бир дўстим ўғлининг никоҳ тўйига таклиф этди. Базмда келин-куёвни табриклаш учун мени ўртага чорлашди. Сўз орасида кимдир: «Домла, Умар Хайём рубойларидан ўқиб беринг», деб луқма ташлади. «Ёддан билмайман», деб қутулдим. Даврани бошқараётган суҳандон йигит шоир рубойларидан ўндан зиёдини ўқиб, мени хижолатдан қутқарди. Шундай, яхши асарнинг таржимаси ҳам аслиятидек халқ билан ҳамиша ҳамроҳ юради.

Қайси бир йили бўлимимиз Ҳофизнинг девонини нашр этишни режалаштирди. Аммо, муносиб таржимон масаласида бир тўхтамга келолмадик. Муддао Хуршид домлага келиб тўхтади. Мен у кишини қидириб Муқимий театрига бордим. «Устоз ишдан бўшаб кетганлар», дейишди у ердагилар. Кейин билсам, адиб «мафкураси бузук» ижодкор сифатида адабий эмакдошлик вазифасидан четлаштирилган бўлиб, «Маданият»

колхозида боғбонлик қилиб юрган эканлар. Боғларига қидириб бориб, муддаомни айтдим. Охир-оқибатда Ҳофиз девони Хуршид домла таржимасида эълон қилинди. Аслиятини эса, машхур ҳатот Абдуқодир Муродий домла кўчириб бердилар. Ҳофиз девонидан бир нусхасини ўша вақтдаги Ўзбекистон Марказқўмнинг Мафкура бўлимига элтиб бердим. Ана шу таржима баҳона Хуршид домлани тез орада Ўзбекистон Фанлар Академияси Тил ва адабиёт институтига илмий ходим қилиб ишга олишди. Буюклар руҳини эъзозлаган одам асло кам бўлмайди.

– Билишимча, сиз бадий ижодга, адабий жараёнга анча кеч кириб келгансиз.

Бунинг бонси нимада?

– Аслида, мен адабиётга эрта кира бошлаганман. Яъни, ўрта мактабда ўқиган чоғимдаёқ, шеър машқ қилиб юардим. Сизнинг саволингизда ҳам маълум маънода жон бор. Зероки, тўққиз йиллик ҳарбий хизмат, ёш сал улғайганда олий ўқув юртига ўқишга кириб, жон-жаҳдим билан фанларни, Шарқ тилларини ўрганишга киришиб кетишим ҳам адабий жараёнга кечроқ келиб қўшилишимни тақозо этган.

Узлуксиз илмий изланишар, жаҳон адабиёти неъматларидан бир неча минг байт таржима қилишим, қалбим тўридаги қадим эҳтиёжни уйғотди, жунбушга келтирди. Кузатув, таассурот, кўп йиллик тажриба ўз ҳосилини бера бошлади, бир қанча нбратормуз ҳикоятлар, рубойлар, шеърлар, ғазаллар битдим. Улар «Вакт» (1968), «Рубойлар» (1968), «Гулбоғ» (1972), «Одам борки» (1982), «Дурдоналар» (1998) номи билан китобхонлар ҳукмига ҳавола этилди. Мен Ғафур Ғулом, Миртемир, Юнус Ражабий, Иброҳим Мўминов сингари кўплаб адабиёт, илм, санъат алломалари билан ҳамкорлик қилганман, биродар бўлганман. Улар ҳақидаги эсселарим «Фидойилар» номли китобимдан ўрин олган.

– Шогирдларингиздан кўнглингиз тўладими? Шарқшунослигимизнинг ҳозирги аҳволи ва истиқболи ҳақида фикрингизни билмоқчи эдим?

– Қирқ беш йилдан зиёдроқ вақтдан буён олий ўқув юртида талабаларга дарс, аспирантлар, докторанту тадқиқотчиларга маслаҳатлар бераман. Бундан аёнки, анчагина шогирдлар етиштирганман. Улар орасида академиклар, профессор, доцентлар, давлат ва жамоат арбоблари ҳам бор. Мен шогирдларим ҳақида гапирганимда, кўпинча қуйидаги рубойи эсимга тушаверади:

**Шогирдлар ҳам мисли болалар,
Бор-йўғингни сендан оларлар.
Баъзилари кўкка кўтарса,
Баъзилари лойга қорарлар.**

Худоба минг қатла шукурким, менинг барча шогирдларим кўкка кўтарувчилар, эъзозловчилар бўлиб чиқишди. Ҳаммалари менинг йўлимни тутишган. Имконлари қадар шарқшунослик илмига ҳисса қўшиб келишмоқда. Шарқшунослик соҳаси мураккаб фан. Зероки, Шарқ халқлари нбтидосида турганимиз XXI аср тарихида ҳам муҳим ўрин тутди. Дунё тамаддунида уларнинг нуфузи тобора ошмоқда. Буларнинг бари адабиёт ва санъатда ҳам ўз инъикосини топади. Уларнинг ҳаёти, иқтисодиёти, маърифати, бугунги нитилишларини ҳар томонлама идрок этиш лозим. Ҳозир имкониятлар кенгайиб, шароитлар яхшиланиб бормоқда. Интернет тизимининг ўзи бу имконият нақадар улкан эканлигини кўрсатмоқда. Демак, шарқшунослигимиз тобора юксалиб бориши, шубҳасиз. Унинг ютуқларини ўзлаштириб, Ватан истиқболига хизмат қилдириш, шогирдларнинг истиқболдаги вазифаси, деб биламан...

Домла билан мазкур мулоқотимизни яна давом эттириш ниятимиз бор эди. Афсус, назаркарда инсон, ўз соҳасининг зукко билимдонни Шоислом Шомуҳаммедов орамизда йўқ. Аммо, у киши илмий асарлари, бадий ижодлари, энг муҳими, факат ўзларига хос маърифатга йўғрилган яхши хислатлари билан бизга ҳаминша ҳамнафас. Зероки, устознинг севган шоири Ҳофиз: «Кимдаким, бу оламдан яхшилиқ-ла умргузаронлик қилган бўлса, у мангу тирикдир», деган.

БУЮКЛАР ҲАЁТИДАН

Жовли Хушбоқ

ТОЛСТОЙ

УЛУҒ АДИБНИНГ ФОЖИАСИ, АЖАБТОВУР ТАҚДИРИ ҲАҚИДА

Улуғлар ҳар жиҳатдан мукамал бўлишини тарихдаги юзлаб мисоллар орқали далиллаш мумкин.

Бир куни денг, Толстой жаноблари қизи Татьянанинг куёви М. Сухотинга бирор нарса ҳада қилгиси келиб қолади. Ҳайлаб-ҳайлаб ўз қўли билан этик тикади. Уни куёвиги совға сифатида тақдим этади.

Куёв бўлса ҳеч Ҳайлаб-нейтиб ўтирмасдан этикни жавонидаги Толстой китоблари ёнига жойлаштиради. Сўнг «Граф Л. Н. Толстойнинг сўнги асари» деб ёзилган қоғозни этикка ёпиштириб қўяди.

Улуғ ёзувчи таниқли шоир А. Фетга ҳам этик тикиб берганлиги манбаларидан маълум. Лекин, шоир этикни китоб жавонига қўймасдан мазза қилиб кийиб юрган экан.

ТОЛСТОЙ ДАҲРИЙМИ Ё ДИНДОР?

Ёзувчилик асли тадқиқотчилик эмасми? Адибнинг «Анна Каренина» «Тирилиш» ёки «Уруш ва тинчлик» сингари шоҳ асарларини ўқиган китобхон унинг инсон қалбининг нечоғлик моҳиятини очганини ҳис этади.

Буюк ёзувчи «Иқрорнома» аса-рида эса инсон ҳаётга нега келади, нима учун яшайди, умуман олганда, умр кечиришдан бирор маъно бор-ми, деган азалий саволларга жавоб топгандек бўлади. Ва, энг муҳими, инсон умрининг маъноси нималарда эканлигини тадқиқ этади.

Китобнинг бош қисмидаёқ динга муносабатини яшириб ўтирмайди. «Эсимда, ўн бир ёшда эдим. Володенька М. деган бир гимназия талабаси (аллақачон оламдан кўз юмиб кетган) якшанба куни бизникига келиб, гимназияда кашф этилган бир гапни катта янгилик сифатида гапириб берди. Кашфиёт шундан

иборат эдики. Худо йўқ ва бу бора-да бизга ўргатилган жамики нарсалар беҳуда экан. (Бу 1838 йилда бўлган эди). Эсимда, акаларим бу янгиликка қизиқиб қолдилар ва мени маслаҳатга чақирдилар. Яна шу нарса эсимдаки, биз ҳаммамиз анча ҳаяжонга тушиб бу янгиликни ғаройиб ва жуда ғаройиб ва бўлиши мумкин гаплар тарзида баҳоладик».

Қизиқ, дастлаб Худо ҳақида гап кетганда безътибор қараган адибнинг ҳаётининг сўнги йилларида бу борадаги мулоҳазалари бутунлай ўзгариб кетади. Бошқа дин руҳида тарбияланган ёзувчи эндиликда ислом дини, Аллоҳ Таоло ҳақида ҳам ўйлай бошлайди.

Бу ўзгариш, унинг характери ва эътиқодидаги туб ўзгариш қандай пайдо бўлди? Эҳтимол, даҳолар ҳаёт мағзини, илоҳиятни бутун вужуди билан ҳис қиладилар, салкам

башаротчи даражасида бўладилар, шекилли. Акс ҳолда, қандай яшашдан бутунлай кўнгли қолиб, ўзини ўлдирмоқчи бўлган буюк ижодкор умр дафтарининг сўнги саҳифаларини қоралаётганида «Қандай яшамоғим керак?» деган оғриқли саволни ўртага ташламаган бўларди. Хулоса эса, сиз учун нотабий: гўё ўрис эмас, балки шарҳда истиқомат қилаётган мусулмон каби: «Худонинг қонунларига амал қилиб» яшамоқни афзал кўради.

Тавба, «Ҳаётимда ўлим маҳв этолмайдиган қандай маъно бор?» дея бонг уради. Яна сизни ҳайратга солиб қуйидагича жавобни қайтаради: «Ҳақнинг жамолига эришиш, жаннат».

Бу сирада улуғ ёзувчининг бир қатор мактубларини ўқиб ҳайратим баттар ошди. Унинг Векиловага ёзган мактубини ўқиб чиққанимда, адиб дунёқараши ва тушунчалари бениҳоя чексиз-чегарасиз эканлиги, Шарқ халқлари динига ҳурмати бекиёслигини яна бир карра англаб етдим.

Бу мактубда Векилова деган бир аёл фарзандлари ислом динига эътиқод қўймоқчи бўлганлиги ҳақида сўз юритади. Толстой хатга жавобида қуйидагиларни ёзади: «Энди Муҳаммад динининг масиҳийликдан юқори қўйилаётгани масаласига келсак, айниқса, сизнинг ўғилларингиз кўрсатаётган олийжаноб сабаблардан мен бундай ўтишга жон-дилим билан хайрихоҳман. Айтсам, ғалати бўлар, лекин ҳамма нарсадан масиҳий ғояларни ва чин маъносида масиҳийлик таълимотини юқори қўядиган мендай бир одам ҳам Муҳаммад дини ўзининг ташқи кўриниши билан черков масиҳийлигидан қиёслаб

бўлмайдиган даражада баланд туради, деб биламан. Шундай экан, бордию одам олдида черков динини ё Муҳаммад динини тутишни танлаш масаласи кўндаланг бўлса, ҳар қандай онгли одам иккиланиб ўтирмайди ва ҳаммаси Муҳаммад динини танлайди. Бошқача бўлиши мумкин ҳам эмас. Чунки, черков дини троица (учлик) гуноҳ ювиш, яширин топиниш, Худонинг оналари, авлиёлар ва уларнинг сувратлари сингари қийин ва тушунарсиз ибодатлардан, маросимлардан иборат илоҳиятдир. Исломда эса бу нарсалар йўқ. У якка худонинг битта йўлини ва у юборган Пайғамбарнигина тан олади».

Толстой неварая—чеваралари ҳали—ҳануз ўз боболарининг бундай қарорига ҳайронуллол. Ҳатто яқин йиллардагина Ясная—Полянадаги уй—музей директори, адибнинг чевараси Владимир Толстой ўз бобосининг черковдан четлатилиши тўғрисидаги қарорнинг бекор қилинишини илтимос қилди. Аммо, бу мурожаат инobatга олингани йўқ.

Толстой 1901 йил феввалида Муқаддас синод қарори билан черковдан мосуво қилинган эди. Энди бу қарорни бекор қилишнинг нима кераги бор экан?

Шу боисдан бўлса керакки, Москва Патриархати ташқи черков алоқалари бўлими раисининг ўринбосари Всеволод Чаплиннинг таъкидлашича, черковдан чиқиш буюк ёзувчининг ўзининг қарори эди. Шу боисдан анафема (христиан динида динга хилоф иш қилган кишига лаънат ўқиб, уни христиан динидан чиқаришни, черковдан четлатишни англатади) дан улуғ адибни соқит қилиш масаласи ҳамон очиклигича қолмоқда.

ТОЛСТОЙНИНГ ҚИЗИ ОТАСИГА ТОРТГАНМИ?

Машҳур кишиларнинг фарзандлари ҳам қайсидир жиҳатдан отасига ўхшаб кетиши, табиий. Мисол учун, Толстойнинг қизи Александра Львовна қай тарафдан отасига тортганди? У отаси ҳақида бекорга куйидаги сўзларни айтмагандир? «Отам билан қалбимиз жуда яқин эди, очик гаплашардик, бир-биримизни англардик».

Эҳтимол, шу сабабли ҳам у Толстойга котиба бўлиб ишлагандир? Балки, шунинг учун ҳам буюк адиб 1920 йили 22 июнда ижодига меросхўрлик ҳуқуқини шу қизига бергандир?

Буни қарангки, ҳатто характери ҳам отасига тортиб кетганга ўхшайди. Акс ҳолда, минг азобда отасининг китобини чиқариб, тушган пулларга минг гектар ер харид қилиб, уларни деҳқонларга текинга бўлиб бермаган бўларди-ку?!

Буни қарангки, ҳаттоки ўз онаси Софья Андреевнани ҳам унчалик хуш кўрмасди. Сабаби, онаси билан отаси ўртасидаги алоқа унчалик яхшимасди. Отасини ниҳоятда яхши кўрганлиги учун онасининг бу хатти-ҳаракатини маъқуллай олмасди.

Александра Львовнанинг кейинги тақдири дастлаб мактайдиган даражада бўлмади. Ҳатто уни қамоққа ҳам олишди. Кейин эса...

Сўнгра Луначарскийнинг кўмаги билан Японияга кетиб қолди. У ердан Америка Қўшма Штатларига ўтди. Хорижда бир умр ўз ватанини кумсаб яшади. Ўз юртига қайтиш орзуси билан ҳаёт кечирди. Афсус... Шаффоф орзулари чилпарчин бўлди.

Америкадагилар ҳам унга кўзлари учиб тургани йўқ эди. Дастлабки пайтларда ишлари орқага кета бошлади. Чикагода, Сан-Францискода иш ахтаравериб тинкаси қуриди. Россияда жуда бой-бадавлат кишининг қизи бўлгани ҳолда Америкада камхаржликда умр кечирди. Лекин...

Александра Львовнинг отасига меҳри чексиз эди. Отасининг характери, кучли ҳамда заиф жиҳатларини беш қўлдай яхши биларди. Шу боисдан бўлса керакки, 1953 йилда «Отам» деб номланган китоб яратди. Бу асари Нью-Йоркда нашр қилинди.

Буюк шахсларнинг фарзандларининг барчаси бир хил бўлавермас экан-да. Толстойнинг Сергей деган ўғли бор эди. У отасининг қўлэзмаларини сариқ чақагаям олмасди. Уларни қаёққадир улоқтириб юборган эди. Қизи Александра Львовна бўлса, отасининг асарларини кўз қорачиғидек асарар, уларга алоҳида ҳурмат билан қарар эди.

(Дарвоқе, Толстойнинг катта ўғли Сергей Львович 1863 йилда туғилиб, 1947 йилда қазо қилган.)

Улуғ ёзувчининг ишонган қизи Александра Львовна отаси умрининг охиригى ўн беш йили мобайнида унга яқин маслаҳатгуй, ҳатто онасидан ҳам кўра меҳрибон ҳамроҳ, сифатида катта яхшиликлар қилди.

Гапнинг очиғини айтганда, Толстойнинг ўғли отаси асарларининг қадрига етмайдиган, унинг қизлари эса анча баъмани, отасининг ҳурмат-иззатини ўрнига кўядиган инсонлар бўлиб етишганди. Тўнғич қизи Татьяна Львовнани олинг. У Александра Львовнадан йигирма ёш катта эди. Турмуш ўртоғининг фамилияси Сухотин бўлганлиги сабабли униям Сухотина, дея аташарди. Энг муҳими, уям отаси сингари кундалик тутишни яхши кўрарди. Бу кундаликларида отаси ва оиладаги бошқа фарзандлар, онаси нима ишлар билан машғул бўлганлигини кунма-кун ёзиб боришдан сираям эринмасди. Бунинг устига расм чизишни ўлғудай хуш кўрарди. У кундаликларида отаси ҳақида куйидагиларни ёзган. «Дадам, ойим ва Таня холам яхши яшашни ким қандай тушуниши, инсоннинг

олижаноблигига бойлик келтирадиган зарар ҳақида мунозара бошлашди. Дадам жуда чиройли гапирди. Ойим бизни ухлаш учун жўнатди. Мен ва Машага кўшилиб Таня холам ҳам кета бошлаган эди, дадам йўлдан қайтарди. Биз яна чамаси бир соатча мунозарада қатнашдик. Умримизнинг асосий қисми Фифи Долгорукаяга ўхшаб интилиш билан ўтиб кетяпти, аллақандай безаклар учун энг яхши ҳис – туйғуларимизни бой беряпмиз, деди дадам. Мен бу фикрга батамом кўшилишимни яширмадим. Бироқ, яхши яшашни мен ҳам хоҳлашимни, масалан, янги кўйлак ёки шляпа ваъда қилганлари заҳоти севинчдан сакраб кетишимни ҳам айтдим. «Ундай бўлса, деди дадам, истаган кўйлақларингни кийиб юравер. Шопенгауэр (Шумахерни у киши шундай деб атайди)ни кавишларини олавер. Коля Кислинскийга нозланавер. Бироқ, бошинга жойлашиб олган ҳавойи фикр эртамикечми ўз ишини қилади».

Жуда кўп нарсаларни сўраб олишим керак эди-ю, кўз ёшларим гапиршига йўл бермади».

Улуғ адиб қанчалик доно ва одамохун, файласуф бўлганлигини юқоридаги сўзлар, Толстой ҳақидаги фикрлар тасдиқлаб турибди.

Боя ёзувчининг яна бир кизи Александра не азоблар билан чиқарган китоблари пулига минг гектар ер сотиб олиб, деҳқонларга текиндан-текинга улашиб юборганлигини айтиб ўтгандик. Толстойнинг ўзиям қизларидан минг чандон қўли очиқ, сахий бир инсон бўлган. Бир куни денг терлаб-пишиб пичан ўради. Ўзи тинмай ўриб кетаверади. Қизи йиғиб кетаверади. Бир неча кун қул каби тинимсиз ишлайди. Бир неча арава пичан ғамлайди. Ана шу пичанларни буюк адиб нима қилади, деб сўрайсизми? Уларни яқиндагина эри оламдан ўтган, қаровчиси йўқ бир аёлга бериб юборади. Агар бирор киши ҳозир шу ишни қилса кўпчилик ҳеч иккиланмай: «Мияси айниб қолган» деб юборган бўлмасмиди?

Тавба, бир куни Лев Николаевич бева хотин учун ўт ўраётган эди. Бирданига оёғи жароҳатланиб қолди. Бир неча ойгача азоб тортди. Ҳатто ҳарорати кўтарилиб кетдиёв.

Ўғиллардан кўра қизлар ота-онага меҳрибон бўлишади, деган гаплар рост экан. Толстойнинг қизи Татьяна Львовна отаси ҳақида гапирганида шундай ийиб кетадики, асти кўяверинг. Қизи ҳам отасининг ҳатти-ҳаракатлари, ўзига хос феъл-атворини кўриб улғаяди ва отаси сингари гўзал характер эгаси бўлиб етишади. Мана, унинг ёзганлари: «Ҳаётимдаги бирдан-бир мададкорим, ҳамма дардимга малҳамим-биргина дадам. Мен у кишига оз қувонч бахш этаётганимдан жуда-жуда қийноқдаман.

Шундай кун келадики, дадам оламдан ўтади, деган фикр мени жуда қийнайди. Бисотимдаги барча диний тушунча, ақл-идрок, мантиққа таяниб, бу заруратни тушуниб етишга ҳаракат қиламан. Бу унча қўрқинчли эмас, нохуш бўлгани билан табиий бир ҳол деб ўзимга-ўзим уқдираман. Мени қийноққа солаётган ва, айни пайтда, қувонтираётган яна бир нарса бор. Дадам мен ҳақимда жуда юқори фикрда. Мени овози бор, ёзиш, расм солиш қобилиятига эга, деб ўйлади».

У буюк шахснинг қизи эканлигини жуда яхши билар, ана шу номга муносиб бўлишга интилар эди. Отасининг ишончини қозонишдан ҳам улуғ бахт йўқ, деб ҳисобларди ўзига-ўзи.

Қизиқ, Толстойнинг иккинчи қизи Татьяна Львовна-Сухотина ҳам онаси эмас, балки отасига кўпроқ ён бошишни хуш кўради. Шу сабабли бўлса керак, кундаликларида: «Мен ойимга узундан-узун мактуб ёзиб, оилада ҳукмини ўтказишга интилишларининг маънисиз эканини ётиғи билан тушунтиришга ҳаракат қилдим».

Ҳа, Толстойнинг қизлари кўп жиҳатдан онасига эмас, балки отасига, аслида, жуда бой, лекин камбағал бўлишга интилган отасига тортиб кетишган эди.

БУЮКЛИК ВА БАХТСИЗЛИК ЁНМА-ЁНМИ?

Улуғ инсонларнинг шахсий ҳаёти, оилавий можаролари, айниқса, ўзи севган аёли билан турмуши ҳақидаги тафсилотлар ҳам нечоғлик қизиқарли, айти пайтда, фожиали ҳодисаларга бой эканлиги сир эмас. Буни Толстой ҳаётининг қора ва хушнуд кунлари мисолида ҳам кўриш қийин эмас.

Толстой оилавий ҳаётда бахтли-миди? Бу саволга Дейл Карнегидан кўра яхшироқ жавоб тополган киши бўлмаса керак: «Муҳаббатни маҳв этиш учун жаҳаннам мункирлари ўйлаб топган барча макр-ҳийлалар орасида энг осони, нишонга беҳато урадигани бу хархашадир. Чақса тирик қўймайдиган кўз ойнакли илондай хархаша ҳамиша кишини заҳарлайди, ўлдиради».

Бу аччиқ ҳақиқатни Толстойнинг рафиқаси жуда кеч тушунди. «Отангизнинг бошига мен етдим», деганди у ўлими олдидан қизларига. Иккала қиз ҳам нима дейишларини билмай оналари бошида юм-юм йиғлашган, чунки у ҳақ гапни айтаётган эди. Падари-бузрукворларини адоқсиз ишваю итоблари, кўз очирмайдиган танқидлари, хархашаю машмашалари билан оналари адоий-тамом қилганини улар яхши билишарди. Бир қарашда ҳеч нимадан кам-кўстлари йўқ Толстой ва унинг рафиқаси дунёнинг бахтлиларидан эдилар. Толстой барча замонларнинг энг машҳур адибларидан бири...

Толстой ва унинг рафиқаси шон-шуҳратдан ташқари катта мол-мулкка ҳам эга эдилар. Серфарзанд эдилар. Аслида, битта оила учун бундан ортиқ яна нима керак? Дастлаб улар шу қадар бахтиёр эдиларки, умри дориламонларига кўланка ташлайдиган нарсанинг ўзи йўқдай эди. Шунинг учун баъзан ёнма-ён тиз чўкиб меҳру-мурувватингни бундан кейин ҳам биздан аяма, деб Худодан илтижо қилишарди».

Охир-оқибат нима бўлди? Улар чиндан ҳам умр бўйи бахтли бўлиб

кетишгандир? Йўқ, ундай бўлса кош-ки эди...

Дейл Карнеги бутун айбни Толстойнинг хотини Софья Андреевнада деб билади. Шу боисдан аёл киши буюк кишиларни хароб қилиши мумкинлиги ҳақидаги мулоҳазаларини шундай ифода этади: «Софья Андреевна дабдабаю ҳашаматга жуда ўч, Толстой эса зеб-зийнатларни кўрага кўзи йўқ эди. Софья Андреевна шон-шуҳрат, мартаба истаги билан куйиб-ёнар, Толстой учун буларнинг сариқ чақалик аҳамияти йўқ эди. Софья Андреевна пул, мол-давлат ортидан қувар, Толстой эса... хусусий мулкка эга бўлишни гуноҳ деб биларди. Ноширларга асарларини қалам ҳақисиз нашр этиш ҳуқуқини бергани учун хотини тинимсиз эговлар, қарғар, жанжаллашар, эрининг китоблари учун ҳақ талаб қиларди.

Толстой андак эътироз билдирса, жазаваси тутиб полда думалар, бу кунимдан ўлганим яхши, деб афюн ичишга шайланар ёки ўзини қудуққа ташламоқчи бўларди».

Аёл киши қанчалик жанжалкаш бўлса эркакнинг шўри эмасми? Бундай дийдиёлар охир-оқибат Толстойлар оиласи кўрғонини ҳам нурадди. Улар бир-биридан безиб қолдилар. Айниқса, Лев Толстой хотинидан кутулиш учун дунёнинг нариги четига бўлсамям қочишга тап-тайёр эди. Шундай бўлди ҳам. Охири боши оққан тарафга қараб жўнаб қолди.

Тўғрироғи аёли эмас, балки Толстой ундан безор бўлган эди. Шу сабабли Софья Андреевнадан узоқлашишдан ўзга чора қолмаган эди. 1910 йилнинг қаҳратон кунларидан бирида уйдан чиқиб кетди. Буюк адиб ўзи бош олиб кетган жойда-темир йўл бекатида зотилжам касалига чалинган ҳолда бу дунё билан абадул-абадга хайр-хўшлашди. Буни қарангки, умрининг сўнггида шундай васият қилди: «Хотинимни ёнимга киритманглар!»

Тавба, қирқ саккиз йил бир ёстиққа бош қўйган умр йўлдошидан одам деганлари шунчалик ҳам безор бўлиши мумкинми? Наҳотки буюклик ва бахтсизлик каби тушунчалар кўп ҳолларда ёнма-ён қўлланилса, деган аламли ўй юракни тимдалайди.

Аслини олганда, Лев Николаевич фақатгина Софья Андреевнага кўнгил қўйганмиди? Кошки эди шундай бўлса... Бошқа кўпгина улуғлар сингари у ҳам жуда кўп қизларни юрак-юракдан севиб қолганди. Унинг хушторлари озмунча эмасди. Яхшиси, бу ҳақдаги фикрларни Толстойнинг сўзлари орқали далиллай қолайлик: «Болалигимда Сонечка Колошинага ошиқу беқарор бўлгандим. Шундан кейинроқ Зинаида Молостовага ишқим тушди. Бу муҳаббат жисму жонимни қамраб олганди. Ҳойнаҳой, Зинаида бу ҳақда бирон нарса билмаган ҳам. Йиллар ўтиб станциядаги казак аёл ўзига ром этди. Вақт ўтиб буни «Казаклар» номли қиссамда тасвирлаганман. Сўнг киборлар доирасининг гули бўлган Шербатова-Уварова ақл ухушимни ўғирлади. У ҳам сев-

гимдан беҳабар эди. Мен ҳамиша тортинчоқ бўлганман. Бора-бора ҳақиқий, асл муҳаббат ҳам насиб этди. Севгим соҳибаси Валерия Арсенева эди. Уйланиб олишимга бир баҳя қолди. «Оилавий бахт»ни ўқигандирсиз. Унга ёзган ишқий мактубларни жамласак катта бир боғлам бўлади».

Буни қаранг, шунча қизни севиб қолиш бир киши учун кўпми ёки оз? Наҳотки муҳаббат деганлари беқарор туйғу бўлса? Аммо, охириқибат севмаган киши билан умргузаронлик қилиб бахтли бўлолмаслик қисмати улуғ адибни оилавий ҳаётда хоруздор қилди, уни беадад азоблади. Кимнинг гапларига ишониш керак? Дейл Карнеги Толстойнинг фожиаси учун кўпинча унинг аёли Софья Андреевнани қоралайди. Яна бир тадқиқотчи Руслан Киреев бўлса, аслида, бу катта фожианинг бош айбдори Толстойнинг ўзи, деган фикрни зўр бериб илгари сурмоқчи бўлади.

Аммо, нима бўлганда ҳам оилавий жанжаллар, келишмовчиликлар бутун бошли қасрни кунпаякун қилгани рост.

СИР ОЧАР МАКТУБЛАР

Толстой ҳаёти, характери, ижоди, кимларни севиши, ёмон кўриши ёки қайси ижодкорларга хайрихоҳ эканлигини унинг бир талай мактублари орқали билиб олса бўлади.

Мана, Софья Андреевнага ёзган мактубидан бир кўчирма: «1910 йил 28 октябрь».

Хонадонимни тарк этиб кетишим сени, албатта, хафа қилади. Бундан афсусдаман. Аммо мени тушунгин. Бошқа иложим йўқ. Уйдаги ҳаётим чидаб бўлмас даражага етди. Талай сабаблардан ташқари, гап шундаки, атрофимда очлик, қашшоқлик ҳукм суриб турган бир пайтда, менинг мазкур – тўқ-тўкис ҳаёт кечиришим

мумкин эмас. Шунинг учун мен бу ҳаётдан кечиб, бир хилват-фақир гўшада қолган умримни ўтказишга аҳд қилдим.

Менинг қаерда яшаётганимни билсанг ҳам сўроқлаб борма, илтимос».

Бу кўнгилдан тўкилган туйғулар, дардлар, сўзлар шундан далолат берадики, Толстой уйдаги ҳаётдан унчалик қониққан эмас. Бундан ташқари, жамиятдаги чирчин иллатлар-қашшоқлик, кишилар ҳаётидаги битмас-туганмас кемтиклар адибнинг юрагини беадад эзиб юборган, уни ҳаяжонга солган. Бошқаларнинг дарди, ташвишига

шерик бўлиб яшаш. Буни ҳис қилиш учун буюк қалб эгаси бўлиш керак эмасми? Толстой ана шундай инсон бўлган.

Буюк адиб кучли маҳорат эгаси бўлиш билан бирга, ўта камтар инсон эди. Унинг камсуқумлигини турли кишиларга ёзган мактубларидан илғаб олиш қийин эмас. Хусусан, барча редакцияларга 1908 йилда ёзган мактуби улуғ ёзувчининг шу хислатини яққолроқ намоён қилади: «Бир воқеани эслайман. Бундан ўттиз йиллар муқаддам Пушкинга ҳайкал қўйилиши муносабати билан унинг таваллуд кунини нишонлаш арафасида азиз Тургенев уйимга келиб, шу байрамда иштирок этишимни сўради. Тургенев мен учун қанчалик азиз ва қимматли бўлмасин бунинг устига. Пушкинни нечоғлик улуғ шоир деб билмайин (ҳамон шундай деб биламан) мен анжуманда қатнашишдан бош тортдим. Аниқ сездим: Тургеневни ранжитдим. Аммо, ўшандаёқ бунақанги дабдабалар менга нотабий туюлар, менинг қалб эҳтиёжларимга жавоб бермас эди. Энди келиб-келиб бу кун менинг бошимга тушар экан, бу ҳол менинг учун азоб эмасми?»

Толстой ўзининг 80 йиллик юбилейи ўтказилишига доир тадбирлар тўхтатилишини сўраб ёзмаган жойи, нуфузли одами қолмади. 1908 йил 28 августда унинг юбилейини ўтказиш учун Петербургда қўмита ташкил этилганди. Профессор Ковалевский раислигида тузилган бу қўмита улуғ адиб юбилейини нишонлашга тараддуд ишларини қизғин бошлаб юборди. Аммо, бундан хафа бўлган Толстой шу қўмитанинг аъзоси Михаил Александрович Стаховичга мактуб ёзди.

Толстойнинг юқоридаги ҳатти-ҳаракати ўта камтарликдек туюлиши ҳам мумкин. Лекин, нима бўлганда ҳам Толстой бундай дабдабалар билан оддий халқнинг кўзига бежо кўриниб қолишдан ҳадиксираб, уялиб турганлиги рост.

Улуғ адиблардан бири Иван Тургеневнинг Толстойга ёзган мактуби икки буюк ижодкорнинг нечоғлик бир-бирига азиз ва қадрдон эканлигидан далолат беради. «Азиз ва қадрли Лев Николаевич. Узоқ вақт сизга ёзмадим. Чунки тўғриси айтсам, ўлим тўшагида ётган эдим, ҳозир ҳам шундай. Мен тузалолмайман, бу тўғрида ўйлаш ҳам ортиқча. Сизга ёзишдан мақсадим эса, аслини олганда, мен сизнинг замондошингиз бўлганимдан қандай хурсанд эканлигимни айтишдир ҳамда сизга сўнги самимий илтимосимни изҳор этишдир. Дўстим, адабий фаолиятга қайтинг. Ахир, бу тухфа сизга у ёқданку. Барча нарсалар ҳам ўша ёқдан. Эҳ, агар менинг илтимосим сизга таъсир этади, деб ўйлай олсам нақадар бахтли бўлган бўлардим. Мен-ку тугаган одамман-докторлар мени дардимни қандай деб аташни ҳам билмайдилар... На юриб бўлади, на ейиш мумкин, на ухлаб бўлади, нимасини айтай?! Ҳатто буларнинг барини такрорлашнинг ўзи ҳам зерикарлидир. Менинг дўстим, рус ерининг улуғ ёзувчиси менинг илтимосимни инобатга олинг!». Бу илтижоли сўзлар улуғ ёзувчи Иван Тургеневнинг ўз қўли билан қаламда ёзган сўнги мактубидир. Қаранг, икки дўст ҳаётининг охириги кунларида ҳам бир-бирларига қанчалик меҳрибон бўлишган. Бу чинакам ибрат сабоғидир.

Ҳажвиялар

Саид Анвар

Ҳаяжонни босишнинг осон йўли

Бирор асар ёзиб тугатдимми, бас – ҳаяжонимни босолмай қоламан. Ё асаримни бирор муҳарририятга юбориб тинчийман ёки қаламкаш дўстларимдан бирортасига ўқиб бериб ҳаяжонимни босаман. Айниқса, бу галгиси жуда кучли бўлди. Ахир бир ярим ой қалам чайнаб, драма ёздим! Уйни гир айланаман: «Қандай ёздим? Кимдан фикр сўраса бўлади?»

Хотиннинг топиб олган гапи битта:

– Эллик биринчи марта айтяпман, театрга олиб боринг, туғолмаган товукдай айланавермай!

Бу кишимга театр кўшнининг ҳовлиси. Кирадилар-у, сўрайдилар:

– Вой, кўшни, нон ёпгандим, тандирга ёпишиб қолиб чиқмаяпти, нима қилай?

Театрнинг катта даргоҳлигини у қаёқдан биларди. Унда манаман деган актёрлар ижод қилишади! Тенги йўқ истеъдод эгалари бўлган режиссёрлар ишлашади! Бир сонияда драмамни тегирмонга тушган буғдойдай эзиб, талқонга айлантириб, чангини чиқариб юборишади. Унинг устига буғдойимдан бирор сиқим ун чиқмаслиги мумкин – драма жанрида биринчи қадамимиз...

Тўхта, театрнинг тегирмончиси – режиссёр билан гаплашсам-чи? Буғдойимдан ун чиқадими, йўқми, айтади, қўяди. Кейин тегирмонга солиш бир гап бўлар.

Ўз ақлимга қойил қолиб, театрга йўрғаладим. Аммо «Режиссёр Қоплон Чақмоқ» деб ёзилган эшик олдида келганда оёқларим тақа-тақ тўхтади. Кал-

ламда учта фикр гир айланади: «Эшикни тақиллатиб кирсаммикан ёки тўғри кираверайми? Ортимга қайтиб қўяқолсам қандоқ бўларкан?»

Бутун вужудим учинчи фикрни қўллаб-қувватларди. Лекин бир амаллаб оёқларимни йўлга солиб, эшикни очдим. Хонада ўн чоғли эркак столга энгашганча тик турибди. «Бирор асарни муҳокама қилишяпти шекилли, ноўрин келдим?» деб ортимга бурилмоқчи эдим, «Ким у?» деган овоз эшитилди. Эгилган қоматлар тикланиб, кўзлар менга қадалди. Стол устида шахмат кўринди. Сал дадилландим.

– Кечирасизлар, менга шу... Қоплон Чақмоқ керак эдилар... – дедим.

– Ҳа, мен, – деди шахмат юқорисида ўтирган мўйловдор йигит. – Хизмат?

– Шу... драма ёзгандим. Вақтингиз бўлса ўқиб, фикрларингизни айтсангиз, дегандим.

– Ҳм, шунақа демайсизми! Ҳозир, ўтириб тулинг! – деб Қоплон Чақмоқ рақибига юзланди. – Юринг, тамомлаб қўяйлик!

Стулга оҳиста чўкдим. Қоматлар яна шахмат тахтаси томон эгилди. Ўтирибман энди, жилмайиб. Хонадаги сукунатни «Шоҳ! Кишт!» деган хитоблар бузарди, холос. Яхши бўлди – ўзимни анча босиб олдим. Чамамда ярим соат деганда «Мот!» деган хитоб янгради. Қоматлар тикланди. Тўпланганлар ўйинни муҳокама қила-қила, эшик ортида кўздан йўқолишди. Қоплон Чақмоқ сигаретасини чуқур-чуқур тортиб, менга ажабланиб қаради.

– Хизмат? – деди сўнг.

– Драма ёзгандим...

– Э, ҳа, дарвоқе, – деди гапимни бўлиб, – ўзингиз ким бўласиз?

Ўзимни таништирдим.

– Ие, ие, ие! Саид Анварнинг тиригини кўриб турибмиз экан-да! – у юзларида табассум билан ўрнидан турди. – Муборак қўлларини олиб қўяйлик! Оҳ-оҳ-оҳ! Асарларингизни кўп ўқиганмиз, бизам сизга мухлис. Ҳикоя ва қиссаларингизнинг ўзида драматизмни яшнатиб қўясиз. Драма ёзган бўлсангиз, бу – муваффақият! Нафақат сизнинг, балки драматургиямизнинг ютуғи!

Қоплон Чақмоқнинг завқ-шавққа тўлиб айтган гапларидан андак ҳаволандим. Аммо кўлимдаги драма эсимга тушиб, ўзимни босдим.

– Биринчи марта сахнавий асар ёзишим, камчиликлар бўлса очиқ айтаверасиз.

Ўзига талабчанликни қарангки, Қоплонбек драмани эртагача ўқиб келишини айтди. Ижодкор-да, ижодкор. Ижод олдида уйқунинг, ҳар қандай майда-чуйда ишинг баҳридан ўтиб қўйишади. Драма уларнинг нони-да!

Аммо Қоплон Чақмоқнинг эртаси бир ойдан кейин келди. Аввалига божаларининг аммалари тўй бошлаб қолди. Энди тўй бўлиб тургач, у киши менинг қаёқдаги драмамни варақлаб ўтирса, ошна-оғайни, қариндош-уруғ деган гаплар қаёқда қолади!

Кейин келинойимизнинг тишлари оғриб қолди. Энди ўйланг, хотин бу ёқда оҳ-воҳ қилиб ётса-ю, эр драма ўқиб ўтирса, шуям инсофданми? Роса бир ҳафта тиш шифокорига қатнашди. Атай қатнаганда, тишларини олтинга алмаштириб олишмаса, яна оворагарчилик. Кейин келинойимиз овсинларининг оналари қазо қилди. Ака-укачилик ҳурмати уч-тўрт кун фотиҳачиларни кузатишди.

Маст билан олишиш аҳмоқлик. Аммо маст келиб юзингизга мушт туширса нима қиласиз? Яшанг! «Сен билан бир ҳафтадан кейин гаплашаман!» дейиш керак. Қоплонбек ҳам хўп тушунган йигитлардан-да! Ресторанда мушт егач, худди ана шу пурҳикмат сўзларни айтиб, бир ҳафта кўзлари остига шўрпахта босиб ётдилар.

Ниҳоят ўттиз уч кун деганда:

– Ўқиб чиқдим! Оригинал! – деди Қоплон Чақмоқ. – Лекин мен фикримни ҳозир айтмайман. Айтсам сиз шу фикрда тормозланиб қоласиз. Шунинг учун асарингизни жамоага ўқиб бераман. Кўпчиликдан кўп фикр чиқади. Керагини, керагича оласиз!

Гапнинг ўғил боласини қаранг! Кўп ўқиган-да, кўп билади. «Мен фикримни айтсам, шу фикрда тормозланиб қоласиз», дейди. Камина худди шунақа нусхалардан-да!

Уч ой драмани кучоқлаб театрга чопа-чопа асаримни жамоа ўқийдиган – буғдойни тегиримонга соладиган кунга ҳам етиб келдик. Юрак нақ қинидан чиққудай. Дукилламасинми!? Саҳнанинг пирлари ўқишади каминанинг драмасини! Олтинга тенг вақтларини сарфлашиб, фикр-мулоҳазалар айтишади... Тортишувлар!..

Қоғоздан мўл ғамлаб, ўқиш залига кириб бордим. Ўттиз чоғли актёрлар йиғилган экан. Қўлим кўксимда, эгилиб салом бердим. Истамайгина бош кимирлатишди.

– Мана, муаллимиз ҳам келди, – деди режиссёрим йиғилганларга. – Бошласак ҳам бўлади.

Қоплон Чақмоқ драмани ўқишни, актёрлар эса чекишни бошлашди. «Ҳозирданоқ асарим ҳақида ўйлашга киришишди», дедим ичимда. Ручкани ёзишга шайладим. Бир вақт ён томондан «ғўнғир-ғўнғир» овоз эшитилиб қолди. Тортишув бошланди, деб қулоқни динг қилдим.

– Калла қалай, Жумабой, калла?

– Чатоқ-да, чатоқ. Кеча ёмон тортибмиз!

– Ичадиган тўй бўлди-да, ўзиям. Арақнинг ариқ бўлиб оқишини қара. Аммо тўйбоши ҳам эркак одам экан: тўрттани қуртдай санаб берди.

– Хизматниям қилдик-да, саҳардан ярим кечагача! Лобар билан Жамилахон сакрайвериб, бўлганича бўлди.

Артистларнинг «тортишуви»га чалғиб қолибман, биров туртади. Қарасам, қоғоз узатишяпти. «Тушунмаган жойларини сўрашаётгандир», дея қоғозни очиб ўқидим: «Ҳажми қанча бор?»

Жавобни ёзиб узатишга улгурмадим, кексароқ актёр:

– Танаффус қилайлик! – деб қолди.

Бошқалар уни қувватлаб бақирди.

– Энди етти бет ўқидик, – режиссёрнинг жаҳли чиқди. – Бунақада икки кунда ҳам ўқиб бўлмаймиз!

Қоплон Чақмоқ ўқишда давом этди. Актёрлар ўртасида эса, «тортишув»лар авжига чиқди:

– Султонали, ҳов, Султонали, ухляпсанми?

– Ҳе, ўла! Энди кўзим илинган экан. Никоҳ тўйдан тўғри наҳорги ошга ўтиб кетгандик, уйқу бўлгани йўқ. Нима дейсан?

– Зебога кўзинг тушмадимми? Тўйга олиб кетмоқчи эдик...

– Ҳе-хе-хе! Кеч қолибсан, оғайни. Директор машинасига солиб, «рақс» ўргатгани олиб кетди.

Артистларни тартибга чақиравериб режиссёримнинг тоқати тоқ бўлди. Ўн дақиқалик танаффус эълон қилди. Ҳамма ташқарига отилди.

– Уч-тўртта бемазаси бор, – Қоплонбек сирли қилиб гапира кетди. – Фақат қорин учун юришади. «Читка»га ҳам рўйхатдан ўтгани келади. Бу ер

ижод маскани, ишламайсанларми хумпарлар, деб сўкиб юборай дейману, ўзимни босаман.

Нихоят тўрт марта танаффусдан кейин музокарага навбат келди.

– Қани ким гапиради? – режиссёрим ўртага савол ташлади.

– Тузук. Қўйса бўлади, – йиғилганлар ўтирган ўринларида сўз қотишди.

– Тартиб билан, ўртоқлар! – Қоллон Чақмоқ ручкаси билан графинни тинғирлатиб чертди. – Битта-битта... Қани, ким бошлаб беради?

Саволга жавоб тариқасида чўзиқ эсноқ овози янгради. Режиссёрим унинг «ижодкори»га хўмрайиб қаради. Бирдан юзи ёришди.

– Султонпошшо, қўл кўтаряпсиз, гапирмоқчимисиз? Марҳамат! – деди жилмайганча. – Асарнинг ютуқ ва камчиликларини очиқ-ойдин айтаверинг!

– Нима... мен...

– Биламиз сизни. Тортинмай гапираверинг.

– Боламини боғчадан олишим керак эди...

– Э, боринг-э!..

Султонпошшо лаб буриб, туфлиснинг тақ-туқи билан хонадаги сукунатни бузганча, чиқиб кетди. Режиссёрим илтижо билан ўтирганларга боқди.

– Тоштемир ака, каттамыз сиз, бошлаб беринг. Қолганлар олдингизда бир сўз дегани ботинолмаяпти, марҳамат, – деди сўнг.

– Ҳм, хўш, яхши ёзибсиз, – Тоштемир ака деганлари менга ёвқараш қилиб давом этди. – Карим образини яшнатиб қўйибсиз. Аммо Лука Лукич образи бўшроқ чиқибди.

Режиссёрим бошлиқ ҳамма ўтирганлар унинг гапини тасдиқлаб, бош қимирлатди.

– Лука Лукич?.. – Тоштемир акага оғзимни очганча боқдим. – Драмада унақа образ йўқ эди, шекилли?

– Э, кечирасиз, у «Қутлуғ қон»да эди-я. Склерозлик қурсин... Отаси бор эди-ю, отаси?

– Собаков? – режиссёрим билағонлик қиламан деб қовун тушурди.

– Тожимат, – дедим оғриниб.

– Ҳа, ана шу Тожимат образи бўшроқ чиққан, – актёр оғзимдан сўзимни илиб кетди. – Драматизмни кучайтириш керак.

– Масалан, қандай қилиб? – сўрадим ручка билан пешанамни қашлаб.

– Масалан, Карим Ҳакимага севга изҳор қилса...

– Ие, ўз онасига-я?

– У онаси-а? – Тоштемир ака пешанасини тириштириб ўйланиб қолди. – Бўлмаса, бошқа бирортасига, қиз зоти куриб кетибдими? Отаси бунга қаршилиқ қилсин – драматизм тайёр! – у сўзим тамом дегандай ўрнига ўтирди.

– Қани, Саҳоб Хожиёвич, сиз нима дейсиз? – Қоллонбек аравадай келадиган актёрга сўз берди.

– Оригинал асар, во! – Саҳоб Хожиёвич бош бармоғини кўрсатди. – Хлеб-ний!

– Танқидий фикрлардан бўлсин, ютуқ муаллифнинг ўзиники, – режиссёрим луқма ташлади.

– Танқидми? – Саҳоб Хожиёвич бош қимирлатди. – Аввало, асарнинг ҳажми катта. Қисқартириш керак. Кейин драмада жуда кўп одам қатнашади-ю, аммо ҳеч ким ўлмади. Қани бу ерда реализм? Бирон киши ўлса, асарнинг ҳаётийлиги ошади. Ундан кейин, Тоштемир ака айтгандай, драматизм бўш. Агар муаллиф менинг фикримга кирса, ажойиб драматизм яраларди.

– Хўш, хўш, эшитаман, – дедим шоша-пиша.

– Ҳакима сени эрга берамиз, тўйингни қиламиз, деган гапларга қўл силтаб, шаҳарга ўқишга жўнаворса!..

– Аввало, унинг эри бор. Қолаверса, олтмишга кирган кампир ўқишга жўнаворса қандоғ бўларкин? – дедим ҳайрат билан. – Унда драма эмас, комедия бўлиб кетади-ю!..

– Нима бўпти? – актёр елка қисди. – Комедия бўлса яна яхши – ютуғингиз. Менга қолса мусиқали комедия қилиш керак. Томошабиннинг кўз ёши кимга керак?! Қолаверса, театримизда бирорта ҳам оригинал мусиқали комедия саҳналаштирилгани йўқ. Ҳаммаси қаёқдаги таржималар, кўчирма асарлар, эртаклар!

– Нега энди оригинал асарлар йўқ бўларкан? – новча, ориқ, аммо кўзойнаги бор актёр Саҳоб Хожиевнинг сўзини бўлди. – Ўтган ойда режиссёримиз ўзлари ёзиб, ўзлари саҳналаштирган «Афғонистон анжири» комедияси оригинал эмасми? Хурматли директоримиз қаламига мансуб «Оқ кўйлаққа қора ямоқ» комедияси-чи?

– Оригинал бўлса нега томошабин кирмайди? – Саҳоб ака ҳам бўш келмади. – Айтинг-чи, қайси «оригинал» асарингиз икки марта қўйилди? Айтолмайсиз! Бирортаси ҳам. Тасдиқдан ўтади, тузликқа босилади. Шу билан репертуар план гум!

– Мавзудан четга чиқилмасин! – режиссёрим яна графинни четди. – Драма ҳақида гапиринг!

– Бўлди, гапим тамом! – Саҳоб Хожиевич зарда билан жойига ўтирди.

– Гапиролмайди! – новча, ориқ, аммо кўзойнаги бор актёр кесатиб гапида давом этди. – «Оригинал асарлар йўқ» эмиш!.. Ўзинга рол тегмаганига шундай деяпсан. Оригинал асарлар бор бизда, фақат томошабиннинг савияси паст!

– Тўғри! – Қоплон Чақмоқ ҳам мунозарага қўшилиб кетди. – Томошабинларнинг савияси ниҳоят даражада паст! Драманинг туб мағзини тушунишмайди. Қанчадан қанча пуллар сарфлаб саҳна безаймиз, афишалар чиқарамиз, кийимлар тиктирамыз – билишмайди! Ҳатто премьерга ҳам томошабин топгунча жонимиз ҳиқилдоғимизга келади – сезишмайди. Уларнинг дастидан кассовий планни бажаролмай хўжаликма хўжалик, мактабма-мактаб изғиймиз, кўриб туриб, кўрмасликка олишади!

– Тўғри! Ҳақ гап! – деб бошланувчи хитоблар билан режиссёрнинг гапини бошқа актёрлар илиб кетишди. Ҳатто ухлаб ўтирганлар ҳам музокарага қўшилиб, томошабинларни гўрдан олиб, гўрга солишга киришди. Роса тўлиб юришган эканми, яқин бир ярим соат «юрак бўшатди» қилишди. Кейин секин-аста бир-бирларига гап маъқуллаб, эшикка қараб юришди. Уларнинг орқасидан мен ҳам кўлтиқда қоғоз, кўлда ручка билан ҳовлига чиқдим. Режиссёримнинг кўзи менга тушиб қолди.

– Ие, айтганча! – у олдин менга, кейин актёрлар ортидан ҳайрон боқди. – Ҳов, ўртоқлар, драма?..

Актёрлар Қоплон Чақмоққа бош буриб, қараб ҳам қўйишмади.

– Фикрларни ёзиб олгандирсиз? Ана шулар асосида яна бир қайта ишларсиз... Кейин яна гаплашармиз! – дея у ҳам актёрлар кетидан жадал юриб кетди.

Театрдан тарвузим кўлтиғимдан тушиб чиқдим. Тўғри, драма тегирмондан бутун чиқди. Аммо ҳаяжон...

Уйга келиб ҳаяжондан ҳам осонгина қутилдим. Ярим йил ҳаяжон босаман деб театрга чопиб юрган эканман. Шугина иш экан-ку! Ҳе-хе-хе!

Ана шунақа гаплар, биродар. Мабода драма ёзган бўлсангиз, ҳаяжон босгани тўғри бизникига келаверинг, ўчоғимиз хизматга ҳамиша шай!

Отамнинг оти нима эди?

Ғизиллатиб кетаётсам, чуриллатиб тўхтатишди. Айбимиз ўзимиз билан – тез юрдик: икки букилиб назоратчи томон бордим. Назоратчи қуённи ушлаб олган бўридай завқланиб, хўжатларимни кўздан кечиришни бошлади. Бирдан:

– Ие, Полвоновларданмисиз? – деди жилмайиб.

– Ҳа, Полвонопмиз, – жавоб қилдим илжайиб.

– Кечирасиз, – деб назоратчи хужжатларимни қўлимга тутқазиб, оқ йўл тилади.

Оғзим очилганча қанча турдим, билмадим. Э, хужжатимни биринчи марта ялиниб-ёлворишсиз, ошна-оғайнини ўртага солмай, жарима тўламай қайтариб олишим-да! Машинам томон кетяпману, гандираклайман-эй, севинчдан.

– Ака! – деб назоратчи орқамдан чақирганди, ўқ теккандай қалқиб тушдим.

– Ҳа, ҳа, ҳа? – дедим қалтираб.

– Полвонов акамларнинг укалари бўласизми ёки акалари?

– Опалари! – деб юборибман ҳаяжонда.

– Ў-ў-ў! Аскияни ҳам қотираркансиз, яшанг, биру нол! – деди назоратчи кулиб.

Йўлда кетяпман-у, назоратчининг устидан куламан-эй: «Лақма бўлмай кет, мени бировга ўхшатди!

Дам ўтмай битта савол каллани пармалаб қолди: «Полвонов деганлари ким бўлди экан?»

Уйлаб кўрсам, туманимизга янги бўлган ҳокимнинг фамилияси ҳам Полвонов экан! Мия дарров ишлаб кетди: «Бундан фойдаланиш керак!»

Пул кетса кетсин деб уст-бошларни жа пўрим қилиб юбордим. Полвоновларданмиз-да! Йўлда эгнимни қисиб юардим, гавдамни қўйвордим. Унча-мунча отни ҳуркитадиган савлатим бор экан-вей! Тўхтатишса ҳам:

– Ҳорманглар, йигитлар, ҳорманглар! – дейман осмондан.

– Саломат бўлинг! – жавоб қилишади кўплашиб.

– Яшанглар! – дейман мағрур бош қимирлатиб. – Бўшашманглар!

Мабода бирортаси юрак ютиб, хужжат сўраб қолса:

– Ие! – дейман ажабланган бўлиб. – Полвоновлардан ҳам хужжат сўрайдиганлар бор экан-да! Майли, майли, «ўсадиган» йигитга ўхшайсиз, мана, кўринг, Полвоновнинг хужжати! – чўнтакка қўлимни тикаман.

Назоратчининг қўли кўксига бориб ёпишиб қолади:

– Узр, акахон, узр! Танимабман, кечирасиз, жон ака! Оқ йўл!

Хуллас, ишларим анча юришиб қолди. Ҳатто дўконларда, омборларда савлатимни тез-тез намоиш қиладиган одат чиқардим. Барака топкурлар, қуруқ қайтиришмайди. Чўнтак ковласам, астойдил ҳафа ҳам бўлиб қўйишади. Етти йилдан буён битмай ётган уйларимни уч ҳафтада битказишгани, шалоғи чиққан «Москвич»имни «ноль олти»га алмаштириб олганимни гапирсам, ишонмассиз. Аммо хотиним олдидан обрўйим терак бўйли ўсгани рост. Ўтқазгани жой тополмай қолади:

– Вой, дадажониси, чарчамай келдингизми? Атлас кўрпачагамас, бахмалига ўтиринг. Уринмай, ёстиққа ёнбошланг, пайпоғингизни ўзим ечиб қўяман.

Овқатни келтиради, коньякхонга жуфтлаб. Пиёлани уч марта артиб, қуйиб ҳам беради:

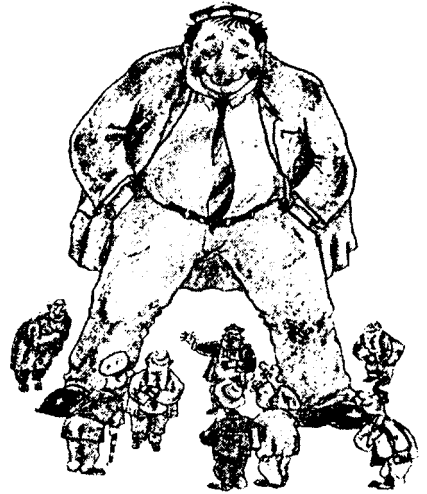
– Ичинг, дадажониси, ичинг, иштаҳангизни очади. Кейинги пайтларда кўзларингиз киртайиб қолди.

Пишиллаб ўтириб коньякни, орқасидан овқатни ураман.

– Оёқларингизни ёки белингизни уқалаб қўяйми? – сўрайди яна мулойимлик билан.

Гапиришга ҳам эриниб, қўл силтайман. Хотинбой, қўли кўксига, устимни ёпиб, чироқни ўчиради, уйқуга кетаман. Эрталаб туришимга бир кўлида аччиққина мастава, иккинчисига бир пиёла коньякхон билан хотин тепамда пайдо бўлади:

– Ичинг, дадажониси, ичинг, бошингиз оғриётгандир!

Рассом Хусан Содиқов

– Яшанг, ўртоқ Парпиева! – дейман хотиннинг қитиқ патига тегиб. Чунки у киши бизга турмушга чиқаётганларида, таранг қилиб, фамилиямизга ўтмаганди.

Ҳазилим оғир ботмасин деб қўлидагиларни бирин-кетин сипқораман. Унгача ўртоқ Парпиева машинани ювиб-тараб, тайёр қилиб турган бўлади, савлат тўкиб ўтираман-у, «иш»га жўнайман. Кечқурун қайтишимга яна хотинбой гул-гул очилиб турган бўлади...

Кунларим бири-бирдан тўкин, мазмунли ўтаётганди. Аммо бир куни турсам, мастава тугул хотиннинг ўзи ҳам йўқ!

– Парпиева! Ҳов, ўртоқ Парпиева! – бақирдим ётган ўрнимда.

– Нима дейсиз, ўртоқ Полвонов!? – дея хотин газета билан ўзини елпиганча дарғазаб кириб келди.

– Сизни неча соат кутишим керак? Мастава билан коньякхонни олиб келмайсизми?

– Мастава билан коньякни катта холангизникида ичасиз энди! – хотин ўдағайлади.

– Оғзингизга қараб гапиринг, ўртоқ Парпиева! Ким билан гаплашаётганингизни биласизми ўзи? – деб жон ҳолатда ўринимдан туриб кетдим.

– Биламан, – хотин лабини буриб жавоб қилди. – Оғзимга ҳам қараб гапираяпман, ўртоқ Полвонов! Полвоновларнинг куни битди, билсангиз. Кеча кечқурун, шошилинч йиғилиш чақиршиб, Полвоновни ишдан олишди. Ҳаммаёқни расво қилиб юборишган экан, Полвоновлар устидан прокурор иш ҳам қўзғабди. Ҳаммаларингни қамашармиш, ўртоқ Полвонов!

– Ҳаз-ҳаз-ҳазиллашма! – дедим гандираклаб.

– Радио ҳазиллашадими? Азондан буёнтинимсиз жавраб ётибди. Газета ҳазиллашадими?! – хотин қўлидаги газетани мен томон отиб, зарда билан чиқиб кетди.

Гурс этиб кроватга ўтириб қолдим. Газетани ўқияпману, ҳеч нарса тушунмайман. Ҳарфлар сакраб, сўзлар қамоқхонанинг панжараси бўлиб кўриनावерди.

– Ҳалиям пишиллаб ўтирибсизми? – хотин бобиллаб яна кириб келди. – Кундаги кунингиз эмас бугун!

– Хо-хо-хотинбой, – дедим аранг, – бу Полвоновнинг ўрнига кимни қўйишибди?

– Парпиевни! – жавоб қилди хотиним қўлларини белига қўйиб.

– А? Ростданми?

– Ҳа, ростдан, ўртоқ Полвонов! – хотин мийиғида кулиб, бемалол ором-курсига ўтирди. – Полвоновларнинг куни битиб, Парпиевларга кун туғди. Туринг, жойларингизни йиғиштиринг, чой қўйинг, маставани пиширинг, бошим оғрияпти!

Уй ишларига ҳам анча укувим бор экан. Зумда жойларимни йиғиштириб, хоналарни саранжом-саришта қилдим. Аччиққина мастава билан Парпиеванинг, йўғе, келинингизнинг кўнглини ҳам олдим.

– Рўзғор тутишингиз чакки эмас, ўртоқ Полвонов! – дедилар Пар... келинингиз.

– Ҳа, энди даврингизда, қўлдан келганча опа... ие, ўртоқ Парпиева! – ийманиб жавоб қилдим.

– Яхши! – мағрур ўринларидан турдилар. – Бу ёғини эплайверасиз. Мен бир дугоналаримдан хабар олиб келай! – деб машинани миниб, кўчага чиқиб кетдилар.

Бутун рўзғор ишлари ўзимга қолди. Аммо нолимайман. Ўртоқ Парпиеванинг топиш-тутиши меникидан қолишмади. Фақат... Фақат... Бир куни кайфиятларининг яхшилигида кўнглимдагини айтдим:

– Шу... Шу... Сиздан бир нарсани илтимос қилмоқчи эдим.

– Чайналмасдан бўладиган гапни гапиринг, ўртоқ Полвонов!

– Шу... Полвоновнинг баҳридан ўтсак.

– Ие, қандай қилиб? – келинингиз ажабланди.

– Мениям фамилиянгизга ўтказиб олсангиз.

– Вой, ўйлаб гапираяпсизми? – хотин қийқириб кулди. – Эр хотиннинг фамилиясига ўтса, миниатюра бўлади-ю!

– Замон нотинч. Полвоновларнинг иши прокурорда эканлигидан хабарингиз бор. Уларга кўшилиб қамалиб кетсам... – деб кўзимни ёшлаб юбордим.

Тўкилган кўз ёшлар ҳеч қачон беиз кетмас экан. Келинингиз янги паспорт билан келган куни уйимизда байрам бўлиб кетди. Ўртоқ Парпиева ҳазиллашиб:

– Полвонбой ўғли Кимсанбой, ўзингизни Парпивоё қизи Сарвинисога танимаҳрамликка бағишладингизми? – десаям хафа бўлмадим.

Ишларимнинг олға юриб кетганини айтинг. Кўчаларда яна савлат тўкиб юрадиган бўлдим. Рўзғор ишлариниям бўлишиб бажарамиз. Ош есак ўртада сарсон илик:

– Олинг, ўртоқ Парпиева!

– Ўзингиз олинг, ўртоқ Парпиев!

Аммо илик ўртада унча узоқ сарсон бўлмади. Парпиевни ҳокимликдан олишиб, Гиясов деганини қўйишди. Пул кетса кетсин деб Гиясовга айландик. Гиясов ҳам кўпга бормади. Охунов дегани ҳокимият тепасига келди. Ялиниб-ёлвориб фамилияни Охунов қилволгандик, унияям ишдан олиб ташлашди. Кейин... Э, қанчаси келиб, қанчаси кетмади. Нечтасини қоралаб, нечтасини оқлаб юборишди... Энг ёмони, бир-икки ойдан буён ҳокимнинг ўрни бўш. Қаллам гаранг: кимнинг фамилиясига ўтсам экан? Асл фамилиямга қайтай десам, отамнинг отини чалкаштириб юборяпман: Мавлоновмиди, Полвоновмиди?

Фарзандларимнинг гувоҳномаларига қараб билволай десам, улар ҳам одамнинг бошини қотирадиган: Полвонов Акмал, Парпиева Нигора, Гиясова Ҳамида...

Отамнинг оти нима эди, а?

МУНДАРИЖА

НАЗМ	
Хусниддин Шарипов. Кўнгул қушдай ҳаволар. <i>Шеърлар</i>	3
Ошиқ Эркин. Огаҳий ғазалларига мухаммаслар.	7
НАСР	
Учқун Назаров. Паймона. Роман. Давоми.	11
НАЗМ	
Рауф Субҳон. Сени ахтардим ўзимдан. <i>Шеърлар</i>	56
Ойгул Убайдулла қизи. Ишқнинг ойдин эртақлари. <i>Шеърлар</i>	61
НАСР	
Эркин Аъзам. Гули-гули. <i>Қирқ йиллик гурунглари</i>	64
НАЗМ	
Сафар Оллоёр. Келажакнинг тонглари оппоқ. <i>Шеърлар</i>	91
Ўткир Хидиров. Шафакдан сочилган офтоб шуъласи. <i>Шеърлар</i>	94
НАСР	
Абдулла Аҳмад. Умид чироғи. Атиргул. <i>Ҳикоялар</i>	97
БУЛОҚ КЎЗ ОЧДИ	
Носир. Ёшлик сени кузатади... <i>Шеърлар</i>	102
ПУБЛИЦИСТИКА	
Норқобил Жалил. Яхшиликнинг ҳикмати.....	105
ГУЛ КЎП, ЧАМАН КЎП	
Вафонинг меҳвари юртга садоқат. <i>Мушоира</i>	109
ЖАҲОН АДАБИЁТИ ХАЗИНАСИ	
Томас Манн. Ҳаммамиз борадиган манзил. <i>Ҳикоя</i>	114
УНУТМАС МЕНИ БОҒИМ	
Фармон Худойбердиев. Ватаним бошида мангу гултож бўл. <i>Шеърлар</i>	119
АДАБИЁТШУНОСЛИК	
Абдуғафур Расулов. Ижодий ўзлик сари йўл.....	123
Пошшоҳон Кенжаева. Ҳикояда қаҳрамон руҳияти тасвири.....	132
Толибжон Рўзибоев. Сўз шавқи.....	135
Нафас Шодмонов. Тарихнавислик: манбалар, қирралар.....	139
ЁДНОМА	
Ҳамиджон Ҳомидий. «Қалб тўридаги қадим эҳтиёж»..	142
БУЮКЛАР ҲАЁТИДАН	
Жовли Хушбоқ. Толстой.....	145
ГУЛҚАЙЧИ	
Саид Анвар. <i>Ҳажвиялар</i>	152

Шарқ юлдузи

Адабиёт журнали
2008
2-сон

Саҳифаловчи:
Эля Ким

* Муаллифлар фикри таҳририят фикри деб қабул қилинмасин. Таҳририятга келган бир босма табоқча бўлган материаллар муаллифларга қайтарилмайди.

* Таҳририят ўз тавсиясига кўра амалга оширилган таржима асарларини қабул қилади.

* Обунага монетлик кўрсатилса ёки журнал ўз вақтида етиб бормаса Тошкент – 100000, Амир Темура тор кўчаси, 2. Республика «Матбуот тарқатувчи» акциядорлик компаниясига мурожаат қилинсин.

Манзилимиз:
10029 Тошкент
А. Навоий кўчаси, 30.
Телефонлар:
244-20-64
244-20-94
244-20-69

Босишга рухсат этилди
05.05.2008 йил.
Қоғоз бичими 70x108^{1/16}.
Офсет босма усулида
2-қоғозга босилди.
Босма табоғи 10.
Шартли босма табоғи 14.
Нашриёт ҳисоб табоғи 15,4.
Адади 1150 нусха.
Бунортма №237.

Ғафур Ғулум номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйида чоп этилди.
Тошкент. Шайхонтоҳур
кўчаси, 86.

100129. Тошкент. Навоий
кўчаси, 30.